

BRANKO ĆOPIĆ

**PIONIRSKA
TRILOGIJA**

SVJETLOST • SARAJEVO 1987

12.

KNJIGA

UREDNIK: Dr. MURIS IDRIZOVIĆ

LIKOVNA OPREMA: MUSTAFA IBRULJ

PIONIRSKA TRILOGIJA

Tokom čitavog svog književnog rada opisivao sam poznate ljude, poznate krajeve, i život i događaje u kojima sam najčešće i sam učestvovao.

Junake koje sam opisivao u svojim djelima upoznao sam ponajviše još u svom djetinjstvu. U tome dobu čovjek inače najsnainije doživljava svijet oko sebe, najdublje osjeća i najbolje pamti.

Kao partizan borio sam se i radio u onome istom kraju, među istim ljudima, gdje sam provodio djetinjstvo. Tako sam imao prilike da vidim kako od naših običnih, dobrih radnih ljudi izrastaju borci, heroji i rukovodioci u velikom oslobodilačkom ratu. Vidio sam kako pravedna borba preobražava i uzdiže svakog čovjeka.

Također sam osjetio šta je za svakog našeg borca značila knjiga, kako ga je oplemenjavala, učila i uzdizala. Poštovanje i ljubav prema knjizi ja sam stekao još u djetinjstvu, a tokom narodne revolucije još sam ih više učvrstio i razvio.

Šta želim da postignem svojim knjigama?

Želim isto ono što je narodna revolucija stvarala od nas: da odgajam srećno i zdravo pokoljenje naših mladih ljudi koji će znati da vole, cijene i čuvaju čovjeka, svoju zemlju i kulturu. Želim da vaspitavam naše trudbenike i stvaraoce u velikoj borbi za napredak svih ljudi. Hoću da vam, također, ispričam i to sa kakvim su se žarom naši ljudi borili za oslobođenje svojeotadžbine, kako su junački ginuli i davali nesebične žrtve.

Hoću u svojim knjigama da opišem i ljepote naše domovine, njezina bogatstva i njene ljude. Hoću da naslikam veličinu i plemenitost ljudskog stvaralačkog rada. Da pričam o bratstvu svih ljudi naše planete.

Zadatak je svake prave književnosti da oplemenjuje čovjeka i da mu život učini ljepšim i sadržajnijim. Ona je pozvana da čovjeka nadahnjuje i podstiče na velika djela i herojske podvige. Takvu književnost oduvijek sam volio i takvu sam želio i nastojao da pišem.

BRANKO ĆOPIĆ

SADRŽAJ

ORLOVI RANO LETE	8
SLAVNO VOJEVANJE	
Ode poljar, za dječacima	119
Kušlja. dobri konj	122
Kušlja kreće u rat	188
Tajna ruka Lunju vodi	194
Marica i Mačak	199
Gdje su konju rogovi?	205
Pijan poštar i budalasto drveće	210
Nikolica s prikolicom	216
Kozaci pišu pismo sultanu	223
Dolje zapećak, živio ustanak!	228
Alkohol, avijacija i analfabete	232
Susret na proplanku	241
Lav od Prokina gaja	247
Rašid Bez Košulje	256
Putovanje s mačkom u torbaku	263
Pohod na dinamit	271
Punoglavci uhode klinoglavce	277
Gavrilovo bure i Lijanove boce	283
Topovski oproštaj od zavičaja	292
Evo Kušlje i Lijana	299
Čudan Ponoćni jahač	307
Dva grešnika na Vrbasu	311
Bolnica kod Klanca Tuge	317
Kamenčići života i smrti	323
Rade Banović-Tucak	330
Raspričani Jelisije riba	337
Iščekzli kuriri	342
Odmaraj se, stari moj!	349
Jovanče spašava zastavu	355
Gavrilo opet na Vrbasu	361
Čekaju nas nove bitke	366

BITKA U ZLATNOJ DOLINI

Slavni agitatori	377
Imamo krila	383
Lični i slični opis Šušlje	389
Ular putuje u četvrtu	395
Krilati prijatelj	400
Ofanziva na Kozaru	408
Polazak u novu ofanzivu	412
Dolazak u Zlatnu Dolinu	422
Noćnik s kujom	427
Avion, potok, ustaše	433
Ratnici u školi	441
Pjesnik u dolini	447
Mile motorist	459
Jedan zeniljotresni dan	465
Susreti kod vršalice	476
Šilo za ognjilo	482
Proslavi se Lazar Mačak	491
Poljari se pomiriše	497
Zašto ćutiš	506
Tri delije	514
Oproštajna bitka	518
Predahni, popričaj pa dalje	527

ORLOVI RANO LETE

PRVI DIO

I

Iz gusta ljeskara, na ivici Prokina gaja, javi se glas kukavice:

— Kuku! Ku-ku!

Iz tajanstvena sumraka bukove šume, iz daljine, odazva joj se sličan glas:

— Ku-ku! Ku-ku!

Ovaj na izgled običan »razgovor« kukavica ne bi prevario nekog pažljivijeg slušaoca. Glas ovih »kukavica« bio je, istina, melodičan, tako malo tvrd i previše glasan, ali otkud sad, pod samu jesen, da se kukavice toliko razviču?! One se najviše čuju s proljeća, kad se javlja prvi list, ali sad! Ehe, biće to nešto drugo.

I zaista, iz ljeskara, umjesto ptice, ispade dugonog bos dječak i trkom jurnu u sjenovitu dubinu staroga gaja između golih, i pravih bukovih stabala.

Kud li to dječak otrča, na čiji znak?

Prokin gaj, zapuštena, gusta i prilično velika šuma, na sat hoda udaljen od podnožja planine, bio je oduvijek, čak i za starije ljude, pomalo strašno i tajanstveno mjesto. Babe su šaputale da je uklet i da nikako nije dobro noću kraj njega prolaziti. Začas te, kaže, može ščepati ledena ruka nepoznata čudovišta i povući za sobom pod zašaptane svodove bukovih krošanja. A šta će dalje biti — brr! — strašno je i pomisliti.

Tako, večerom, pored ognjišta, kazuje baka zable-nutom unuku, a dječak samo širi oči i od mačka u ćošku čini mu se da je neznana ogromna zvijer s vatrenim očurdama.

Još u bosansko-hercegovačkom ustanku, 1875, u tome Gaju opkoljen je i poginuo od begova čuveni hajduk Jovanče. Borio se dva dana pucajući iz crne ugljarske kolibe, a onda je, kažu, čak od Bihaća dovučen top i koliba porušena, a hajduk ubijen. Sahranjen je na samoj ivici Gaja.

Kraj njegova groba, pod kruškom divljakom, za vrelih ljetnjih dana hladuju čobani. Okupe se oko kamene nadgrobne ploče bez natpisa, naherene i obrasle mahovinom, pričaju i smiju se, a kad u širokim bukvama zašumi vjetar, dječacima se čini da se to, dolje u Gaju, još uvijek nastavlja davno minula bitka između silnih begova i mrka hajduka.

— Predaj se, Jovanče! — ječi sa svih strana.

— Ne predajem se! — tvrdo vraća nevidljiv hajduk. Šćućureni u sjenci, puni čudne treme, dječaci očekuju kad će da grune garav top, ali sve je uokolo tiho, nad

Gajem se smješka zlatno ljeto, a pucanj nikako da se čuje. Davno je nestalo i topova i tobđžija i malog Jovančeta sa srebrnim tokama.

Poneko čobanče tako i zaspi s glavom uz kamenu ploču, sanja čudne snove, a kad se od straha prene, dugo trlja oči buljeći u ovce, miluje otpao kamen i šapuće:

— Gdje si Jovanče, sad si bio tu? Tako si mi nešto lijepo pričao, a ja zaboravio

Za ljetnjih noći huču po Gaju avetinske sove, javlja se ćuk, a truo panj tinja zelenkastim sjajem i plaši osamljena putnika:

— Čekaj samo, sad ću da te zgrabim!

Zimi su sve staze i putevi oko Gaja išarani zečjim i vučjim tragovima. S njima se ukršta trag lisice, a ponekad i zločude divlje svinje koja se spusti s bliske planine.

Kroz jarugu, duboko u Gaju, mrmori uzan potocić pun trula lišća i brzo se gubi u tijesnu kamenitu ponoru. Nema te babe u selu koja bi se usudila nadviriti nad to mjesto. A i kako bi imala hrabrosti, kad se tu, kažu, krije strašno čudovište drekavac, koje za kišovitim noći svojom prodornom drekom ispunjava čitav kraj.

Pa ipak, ipak... čim je iz Gaja čuo glas kukavice, dječak je glavačke jurnuo u šumu. Kako se samo ne boji i ko li ga to zove?

Duge noge brzo su donijele dječaka do jedne manje zaravni usred Gaja. Ličila je na dno kakve plitke činije ili tepsije u kojoj se peku pite. Kad se spustite na to poljanče, već ste zaklonjeni od svačijeg pogleda.

— Ku-ku! — opet se tiho ogłosi dječak.

— Ku-ku! — začu se odgovor, ali odnekle odozgo, kao s neba, i istog trenutka niz glatko stablo vitke bukve na ivici zaravanjka spuznu isti jedan takav dječak.

— Oho, majstorski se spuštaš! — pohvali ga dječak došljak.

— Od tebe sam naučio, Striče — nasmija se putnik s bukve. — Eh, još samo da imam tako dugačke noge i ruke kao ti, pa da mogu obuhvatiti svako stablo.

Dječaci se spustiše na malu zaravan i sjedoše pod prastaru debelu bukvu koja je rasla u sredini i svojom širokom krošnjom natkriljivala skoro čitav poljanak.

— Kako je danas bilo u školi, Striče?

— Uf Jovanče, ne pitaj! I ja sam dobio paprene šibe — huknu Stric i pokaza dlanove. — Evo, pogledaj.

— A zbog čega je tebe?

— Zbog Dunava, đavo ga odnio i Dunav! Kazao sam da se Dunav uliva u Jadransko more, a kad učitelj skoči: »Evo ti, veli. Jadranskog mora, ispruži dobro dlan!« Opali mi dvije vruće, pa će opet: »Deder sad, gdje se uliva Dunav?«

— A šta ti?

— A ja: ne uliva se, kažem, nigdje. »Kako nigdje« — izbeči se on. — Lijepo, velim, ponire pod zemlju kao onaj potocić u Prokinom gaju.

— Uhu, brate moj, ti si zagrdio! Kakva ponornica! U Crno more, bolan.

— E, sad ću i ja zapamtiti da je crno, jer mi je danas propisno zacrnilo. I Dunav mi je crn, a učitelj još najcrnji. Sad vadim da ti imaš pravo što se kriješ od škole. Evo i mene u tvoju družinu, a biće ih još, sve po izboru junaci.

- Zbilja?
- Pa da. Zbog samog Dunava biće ih najmanje pet, a kad tek uzmeš istoriju — iha! — na samom Kosovu izginuće četvrtina razreda.
- Pa račun! — podsjeti ga Jovanče.
- Iha, nek đavo izračuna koliko će tu stradati.
- A kad počne da ispituje priirodopis?
- Onda će biti takvih batina da će pola klisnuti u prirodu, to jest u šumu. Čitavu ćemo četvrtinu stvoriti ovdje u Prokinu gaju.
- Jovanče se zamisli.
- E, nećemo primati sve bjegunce iz škole, samo one najsigurnije, one koji neće nikom odati gdje nam se nalazi četa.
- To si dobro smislio. Vidiš, ja se toga nikad ne bih sjetio — iskreno priznade dugački Stric i s poštovanjem pogleda svog nerazdvojnog druga. — Hajde, hoćemo li sad kući. Djeca su još prije pola sata izašla iz škole.
- Hajdemo... Uz put ćemo se dogovoriti koga ćemo primiti u našu četvrtinu.

II

Početak te školske godine u selo Lipovo stigao je novi učitelj, zloćud stariji čovjek, koga su po kazni, zbog pijanstva, premjestili u selo iz obližnje varošice. Čim su ga, prvog školskog dana, đaci ugledali, onako neispavanog, mrkog i zlovoljnog, nastao je bojažljiv šapat:

— U-uh, s ovim neće biti lako. Bogme ćemo se poželjeti naše dobre učiteljice Lane.

— Vidi mu samo nosa, kao paprika.

Dugački Stric, najviši đak u razradu, sjedeći u posljednjoj klupi, prosto nije povjerovao svojim rođenim očima: zar umjesto Lane da dođe ovaj ovdje?

— Ne, ne, to nije istina!

Stric je čvrsto zažmirio očekujući da novi učitelj iščezne kao priviđenje, ali kad je ponovo otvorio oči, umjesto leptiraste plave Lane, za katedrom je stajao još uvijek podbuli stranac s crvenim nosom.

— Ih, nos mu, kao paprika. Gospodin Paprika! Stric je ponovo zažmirio i počeo u sebi da čita nešto kao molitvu:

— Dragi, bože, i sveti Nikola, i sveti Pankracije, i sveti Akakije, dovedite u razred našu staru učiteljicu, gospojicu Lanu, a ovoga Papriku nosite kud znate.

Iako je molitva bila iskrena i od srca, kad je Stric otvorio oči, za katedrom je i nadalje stajao natmuren crvenonosni.

— Hajde da još jednom oprobam.

Stric opet zažmiri, prisjeća se imena svih svetaca koje je čitao u nekom starom kalendaru, načetom od miševa, pa počinje da reda.

— Sveti Petre, i sveti Luka, i svete Časne Verige, i sveta Petka, i sveta Suboto, i sveta Bogorodice Trojeručice, i sveta Stonogice, nosite ovoga svetog Papriku kud god znate, a vratite nam našu Lanu, makar bosu, amin!

Sve uzalud. Stric otvara oči, a novi učitelj, stoji li stoji, i mršti obrve.

— Phi, baš su mi to neki kićeni sveci! Da oni mene nešto zamole, na primjer da se igramo "trule kobile" ili šta bilo drugo, ja bih odmah skočio.

— Ma šta ti to gundáš? — upita ga Jovanče, njegov drug iz klupe.

— Ništa. Naš se učitelj zove "Gospodin Paprika". Javi dalje.

Jovanče stade da se smije krišom, u šaku, pa gurnu druga ispred sebe:

— Pero, ovaj se učitelj zove gospodin Paprika. Javlaj dalje.

Kad je vijest o nadimku "Paprika" stigla negdje do sredine razreda, novi učitelj primijeti kako se đaci sašaptavaju, pa opruži noge i brzo dopade do njih.

— Šta vi tu šapćete, a?! — grmnu on tako strogo da najbliži đak šaptač i nehotice sunu naviše i ukoči se u mjestu kao ledenica.

— Šta šapćete?

Preplašenom đaku — škljoc-škljoc — samo zazvoniše zubi i riječi same od sebe poletješe iz usta:

— Molim gospodine Paprika, kažu da se vi zovete gospodin Paprika.

— Paprika! Ko je to kazao?

— Molim, otuda, od zadnje klupe.

Dok je strašni učitelj prilazio posljednjoj klupi, Stric je osjećao kako mu se njegove duge noge sve više drvene od straha kao da se pretvaraju u dva obična bukova štapa. Da lav na nj jurne, čini mu se, on s mjesta ne bi mogao da makne. Da mu miš potrči uz nogavicu, ne bi ni onda. Eh, kud baš on izmisli onaj prokleti nadimak?!

— Ko je od vas dvojice ono kazao? Odjednom, neočekivano, Jovanče ustade s mjesta i mirno, čvrstim glasom, odgovori:

— Ja sam rekao.

Iznenaden, učitelj malčice ustuknu.

— Baš ti?

— Jeste.

Dječakov postojan glas i tvrd pogled odjednom razgoropadiše pijanca. On iznenada dreknu kao jare:

— A tako ti, buntovniče, je li! Čekaj samo! Ej, ti dugački — viknu on na ukočenog Strica — brzo donesi jednu dobru šibu!

Same od sebe pružiše se Stričeve noge-drvenlije i začas iznesoše dječaka napolje iz razreda. Prolazeći uzduž zida, on se oglednu na prozorčiću od nužnika i sam udari sebi žestok šamar.

— Magarče, nijesi imao kuraži da se javiš, nego si ostavio druga da zbog tebe strada, je li! I još baš ti ideš da šibu doneseš kojom će da ga biju, a! Evo to još jedna zaušnica.

Stric se još jednom prezrivo iskezi na svoj lik u prozorčiću i progunda:

— Paprika! Ništa pametnije nijesi mogao da izmisliš.

U obližnjem ljeskaru, odakle je valjalo donijeti šibu, Stric se nađe u velikoj neprilici. Koji god bi prut odabrao, taj bi mu se činio isuviše opasan.

— Zar ovaj? A ne, ne! Baš ovakvim tukao me je djed Todor. Boli kao vrag.

Mašio bi se za drugi i odmah trgao ruku.

— Ne, ne, ni taj neću! Nečim sličnim vijali su me oko crkve kad sam iskidao vrapčija gnijezda. Sve su mi noge bile modre.

Odlučio se najzad za jednu potpuno suhu mladicu. Iz bogatog iskustva, isprobanog na rođenim leđima, znao je da se suvi prutevi najlakše lome, već od prvog udarca.

— Evo, ovo sam baš tražio.

Kad se vratio u razred, učitelj se nabusito otrese na nj:

— Jesi li bio na sjevernom polu kad te tako dugo nema?

— Ne, bio sam u obližnjem ljeskaru — odvratila Stricu tako ozbiljno da čitav razred, i pored svega straha, prasnu u smijeh.

Učitelj švićnu po vazduhu donesenom šibom da joj isproba vitkost, ali ona istog trenutka puče preko sredine. Gospodin Paprika sunu poput munje na dječaka podnoseći mu pod nos patrljak od pruta.

— Je li ovo ta tvoja šiba, a?

— Pa to je samo polovina moje šibe — zbunjeno dočeka Stric.

— Dobićeš polovinu i ti i onaj tvoj drug! — razgoropadi se učitelj, pa jurnu prema posljednjoj klupi, ali Jovanče istog trenutka trkom dopade do otvorenog prozora i poput lopte iskoči napolje.

— Opa! — ote se Stricu oduševljen uzvik. Učitelj i sam pojuri prema prozoru, virnu napolje, pa se okrenu razredu i ljutito povika:

— Hvatajte ga! Svi za njim!

Čitav razred, kao da je jedva dočekao tu komandu, veselo jurnu napolje i prosu se niz dvorište u pravcu gusta ljeskara, kud je umakao bjegunac.

— Drži ga! Drži gaaa!

— Aha, ne daj tamo!

Dok je namršteni Paprika sa školskog praga ljutilo zurio za njima, gonio se brzo izgubiše u lisnatu ljeskaru derući se koliko je ko više mogao. Jedan preplašen zec iskoči ispod niska žbunja i jurnu nekud udesno. Stric se nadade za njim.

— Eto ga tamo. Drž, ne daj!

Još uvijek larmajući kao da traže bjegunca, djeca se dadoše u berbu prezrelih lješnika, koji su već sami ispadali iz svojih požutjelih čašica. Preduzimljivi Stric već je čučao visoko u krošnji rodna oraha na drugoj strani šikare i dernjao se:

— Aha, drži ga, drži! Oho, evo ga! Evo još dvojica! Iha, brzo hvataj, u njedra trpaj.

Naš bjegunac, zadihan i crven, već je bio na ivici Prokina gaja. Kad je stigao pod staru krušku do groba hajduka Jovana, svog čukundjeda, on sjede u prezrelu jesenju travu i pomilova rapavu nadgrobnu ploču.

— Čukundjede, evo i mene, pobjegoh u hajduke!

Tišina. Nad hajdukovim grobom samo tiho šušketu kruška sitnim izjedenim lišćem, ali se dječaku čini da ga njegov davni predak i vidi i čuje. Suze mu naviru na oči i čitav predio pred njim počinje da treperi i rastapa se.

— Ne dam da me na pravdi biju. Kriću se u gaju tamo gdje je nekad bila koliba iz koje si se ti borio.

Dječak je od starijih čuo tek ponešto o pravdi, ali sluti da je dobro i pravedno to što je pokušao da zaštiti svog druga Strica. To ga ispunjava čudnom snagom i radošću i daje mu odvažnosti da sam samcat krene u dubinu puste šume. — Idem da potražim mjesto za svoj hajdučki logor.

III

Stričevo pravo ime bilo je Stevo, ali su ga u razredu prozvali Stricem zato što je bio najviši u čitavoj školi, pa je ličio na nekog zajedničkog đakskog strica. Osim toga uvijek je nosio čakšire, prsluk i slamni šešir svog mršavog sitnog strica, a zimi, bogme, i stričeve stare cokule, krut crn gunj i dugačak šal, kojim bi se omotao oko vrata jedno četiri puta. Dječak je bio siročić, bez oca i matere, stric ga je othranio i podigao uz pomoć dječakova djeda i nikad ga nije, koliko se zna istukao. To je ponekad činio samo djed, a dobri striko, ako bi se kadgod i naljutio, tukao je prutem stari gunj u kome nije bilo dječaka, i karao ga:

— Evo ti, nevaljalče, sad si dobio što te spada! — Pa čak bi se i zbog toga ražalostio i brišući suze, stao je da miluje gunj.

— Neće tebe tvoj striko, šalim se ja samo.

Po visini Stric je ličio na svog brata od tetke, očeve sestre, krupnu seosku momčinu Nikoletinu Bursaća. Kad god bi ga gdje god susreo, Nikoletina je dobrodušno gundao:

— Zdravo, brate Striče!

Kad se Jovanče predveče vratio iz Gaja, Stric ga presrete na pašnjaku.

— Šta misliš sad? Paprika je ljući od prave paprike, prebiće te kad sutra dođeš u školu.

— A ja zato neću doći.

Stric samo zinu. Toj mudrosti on se već ne bi dosjetio: ne dođeš u školu, nema batina, prosta stvar.

— Pa šta ćeš onda raditi?

Jovanče veselo uzvi obrvama.

— Ehe, to sam ja već smislio. Ponesem ujutru knjige i ručak u torbici kao da ću u školu, pa kad nađem pored Gaja...

— A ti na drvo! — dočeka Stric, koji je pred svim potjerama i opasnostima uvijek bježao na prvo drvo poput uplašena mačka.

— Ne, ne, u šumu, u hajduke, kao moj čukundjed Jovanče. Ima u Prokinu gaju jedna zaravnjena udolina, ja sam je nazvao Tepsija, tamo ću logorovati.

— Ihaj, i ja ću s tobom čim dobijem prve batine — povika Stric.

— To te već sutra čeka.

— Ih, nek me samo Paprika jedanput ključne, eto me tebi u Tepsiju pa makar se odmah u njoj ispekao.

— Primam te, dobar si drug. A predveče, kad se đaci vraćaju kući, i mi ćemo krenuti natrag kao da se vraćamo iz škole.

Sutradan je i Stric, kao što smo već čuli, dobio batine zbog rijeke Dunava i odmah odjurio u Prokin gaj, do Tepsije, da se nađe s drugom.

Uz put, vraćajući se iz Gaja, dogovorili su se koga će, od bijenih đaka, primiti u družinu.

— Curice nikako! — svečano izjavi Stric i ratoborno namače na čelo svoj otrcani slamnati šešir.

— A zašto?

— Sve će izbrbljati, istorokati, znam ja njih. Sastanu se jedna s drugom pa na uvo: hi-hi-hi, ho-ho-ho! — kažu i šta su ručale, i šta su vidjele, i šta su čule. Za pola sata svo bi selo saznalo za našu Tepsiju.

— Tako je, bogami.

— Djevojčice meni trebaju za nešto drugo. Od njih ću ja najprije doznati ko je u školi dobio batine, šta učitelj sprema za nas bjegunce, šta se o nama priča. Samo je malo potegnem za jezik, a ona se rastoroče.

— Je l' takva i tvoja Lunja?

— Ih, đavo je odnio, dabogda crkla! — pocrvenje Stric i još jače natuče šešir. — Ne mogu očima da je vidim.

Lunja je bila tiha ćutljiva desetogodišnja djevojčica, velikih mirnih očiju, Stričeva prva komšinica. Uvijek je ćutke, i nepozvana, išla za dječacima, posmatrala šta rade i kako se igraju, pronalazila ih u ribarenju oko rijeke, u krađi lubenica, u potrazi za ptičjim gnijezdima. Vikali su na nju, prijetili joj i čak je tjerali kamenjem, ali tiha radoznala djevojčica sklonila bi se samo za kratko vrijeme i tek je dječaci smetnu s uma, a ona već viri iza nekog žbuna ili šuškajući izlazi iz visoka kukuruza.

— Eno je opet, đavo je odnio! — istom bi povikao neko od družine.

Lunja se pojavljivala otud odakle joj se najmanje nadaš: iz visoke travuljine pored rijeke, sa štaglja punog slame, iza krda mirnih goveda, s mračna tavana, ispod guste nagnute lijeske. Odasvud si je mogao očekivati kao nekakvog čarobnjaka.

Jednom je dječake ljetna kiša zatekla iznenada na pašnjacima pod samom planinom. Trkom su pojurili do polurazvaljene čobanske kolibe, a kad tamo, pod ostacima niska krova, sjedi glavom — ko? — Lunja! Ništa nije kazala, samo se skromno povukla sasvim u ćošak da ostalima načini mjesta i sve ih je gledala srećno i s ljubav-

lju svojim velikim precrnim očima. Bila je radosna što su pored nje i što su pobjegli od pljuska.

— U jazavčevu jazbinu da se uvučem, tamo bih sigurno Lunju našao — uvjeravao je ostale dječake Stric, njezin komšija. — Vidio bih je gdje sjedi i bulji u kuma jazu onim svojim garavim očurdama.

Nije zato ni čudo što je Stric, pri pomenu Lunjina imena, počeo da viče i da se zabrinuto roguši.

— Da znaš Jovanče, ona će nas prva pronaći, budi u to siguran.

— Kako će nas naći ako joj niko ne rekne? — čudio se mali harambaša.

— Kako? Šta ja znam kako. Ima ti ona za te stvari nos. Samo se uputi kroz šumu i — njuc njuc! — evo je usred Gaja, na Tepsiji.

— I stane uz drvo, gleda nas! — dopuni ga Jovanče.

— Bulji kao pečen brav, i ne trepće!

— Pa neće nas valjda izdati ako nas i pronađe — počeo da ga tješi Jovanče.

— E, to već ne znam — iskreno priznade Stric. — Ona ćuti čak i kad je tuku, a ja se, na primjer, tako slavno dernjam da se pola sela sleti oko moje kuće.

Pretresoše i ostale đake kakav je koji i je li pogodan za družinu, a na rastanku Stric još jednom potvrdi da već od sutrašnjeg dana kreće da "kupi vojsku".

IV

Grupa djevojčica s grajom se vraćala iz škole i upravo kad su prolazile pokraj gusta ljeskova žbunja obavijena divljom lozom, jedna od njih preplašeno vrisnu:

— Jao, noge! Eno nogu!

Curice se skameniše u mjestu. Iz ćubasta žbunja zaista su virile nečije duge zaprašene noge i kao da nekom daju lukav tajni znak, one istog trena počеше micati prstima, a zatim i čitavim tabanima.

— Pst, miču se! — prošaputa jedna djevojčica.

— Miču se kad ih ja mičem! — zabobonji iz žbuna neki djevojčicama dobro poznat glas.

Čitava grupa sad malo slobodnije živnu. Nije tamo, znači, nikakav razbojnik, mrtvac ili nešto slično. To je neko od poznatih.

— Ej, pokaži se, nemoj nas plašiti.

Prsti na nogama opet obijesno poigraše. Djevojčice su i dalje neodlučno stajale, a onda se iz grupe izdvoji mirna Lunja i pođe prema žbunu.

— Radoznalice prokleta, svud ti moraš prva zaviriti! — dreknu iz ljeske ljutiti glas i na put s praskom iskoči glavom i bradom — Stric.

— Ehe-he, jeste li se prepale?

— Da znaš, tužićemo te učitelju da nas plašiš! — svadljivo viknu jedna djevojčica.

— Ne idem ja više u školu pa da me učitelj izbije kao tebe danas — dočeka Stric.

— Eto baš nije mene, nego Đoku Potrka! — zburado zakrešta svađalica.

— A koga još?

— E baš ti neću kazati!

— Ne znaš, pa zato nećeš. Ne znaš, ne znaš, baš, baš!

— Znam, baš znam: Đoku Potrka i Lazara Mačka, eto ti! Obojicu je danas istuk'o. Eno ih, ostali su u zatvoru.

Lukavom Stricu ništa drugo nije ni trebalo nego da sazna ko je bio bijen u školi. Eto novih junaka u družinu. I to baš Mačak i Potrk, dvije delije iz četvrtog razreda kakve se samo zamisliti mogu. I Potrk i Mačak bili su nadimci. Potrka su zato tako nazvali što je trkom i dolazio u školu i vraćao se kući, potrkivao je i onda kad na tablu izlazi. Jednom su mu čak, u jednoj crkvenoj procesiji, dali da nosi pred narodom krst, a on ga je pograbio i trkom pojurio oko crkve tako da su babe digle viku:

— Držite ga, odnese krst!

Naravno, procesija se pokvarila, Đoko dobio batine i nadimak "Potrk".

Lazar Mačak bio je omalen i prgav dječak, gotov uvijek na svađu i boj ako ga samo neko naljuti. Nije se bojao ni mnogo starijih i većih od sebe i smjelo se zalijetao na njih frkćući kao srdit mačak. Drugovi su ga voljeli zato što je bio vesele ćudi, okretan, otvoren i veliki majstor za pravljenje najrazličitijih igračaka: pušaka i prskalica od zove, zamki za ptice i zečeve, raznih vrteški, čigri, strijela, prački i bezbroj drugih mudrolija. U kući svog oca, kolara, on je na tavanu imao čitavu malu radionicu u kojoj je đacima popravljao noževe, polupane tablice i kutije od pera, pernice. Popravio je čak i stari školski globus, samo je na njemu Zemljanu kuglu malo i suviše nakrivio, pa je ličila na pijanca koji se upravo sprema da legne.

Po školi je kružila priča: Lazar Mačak bio ljut pa nakrivio Zemlju!

Mnogi bivši đaci te škole čitavog života zamišljaće Zemljanu kuglu u onome položaju u koji je postavljena vještim rukama dječaka Mačka na polumračnom tavanu seoske kuće, uz opasno zuzukanje osa, koje su mališanu smetale i pokvarile mu majstoriju.

Naš preduzimljivi Stric sad se ponovo postavio u zasjedu da sačeka ove dvije delije koje su čamile u školskom zatvoru, "u tamnici kući neobičnoj".

Prvi se na vidiku pojavio Đoko Potrk. Jurio je drumom kao da ga vija roj pčela, bijesno pseto ili kakav Gligorije crkvenjak s toljagom na ramenu.

— Stoj! — ispade preda nj dugački Stric, a zahuktali Đoko, prije nego se mogao zaustaviti, još dvaput oprčča ako Strica i tek onda zastade još uvijek pocupkujući i podviknu:

— O-op, sto-oj!

— Tebe danas istukoše, a? — priupita Stric.

— Izmlatiše, brate, sve po nogama, po mojim brzim trčaljicama! — veselo dočeka Đoko i obazre se kao da mu je učitelj još za petama. — Kako li samo tako brzo do tebe stiže taj glas, brže nego ja sam?

— A bi li ti pošao sa mnom na jedno mjesto gdje neće biti tuče i batina? — lukavo zaškilji Stric.

— Evo me odmah! O-op! — i Đoko pojuri drumom.

— Ej, stoj, kuda ćeš?

— Pa tamo gdje ne tuku! — viknu Đoko vraćajući se trkom.

— A gdje je to?

— Da, zbilja, nijesi mi još ni kazao. Gdje je?

Kad mu Stric ispriča za Jovančeta i Tepsiju, Đoko samo veselo podvrisnu i stušiti se putem u pravcu Prokina gaja.

— O, op, juriš u hajduke!

Ubrzo se drumom pokazao i Lazar Mačak. Po onome kako je išao, vidjelo se zaista da je zasluživao svoj nadimak. Zavirivao je u živicu, čačkao po okolnom žbunju i zvjerao za pticama kao kakav proskitani seoski mačak, lukava beskućna mačorina, koja samo cunja i gleda što će zdipiti na zemlji, ispod zemlje i na drveću. Od takvih su samo zvijezde sigurne, pa i one po čitavu noć nepovjerljivo žmirkaju kao da će reći:

— Kuda li se to ti smucaš, protuvo jedna, kad sav pošten svijet spava?

Kad Mačak stiže do žbunja za kojim se krio Stric i počeo okolo njuškati, dugajlija skoči pred nj i dreknu:

— Pis, macane!

Lazar prestrašeno odskoči u stranu, ali se brzo pribra i borbeno naroguši.

— Hoćeš da se biješ? Čik!

— Tebe su već izbili — počeo da se ceri Stric. — Ih, da sam na tvom mjestu, ja više ne bih učitelju u ruke.

— Bogme i neću! — planu prgavi Mačak.

— Pa kuda onda misliš?

— Smisliću nešto kod kuće na tavanu. Ja se uvijek gore zavučem kad nešto smišljam.

— Dođi u našu družinu — predloži mu Stric i sve mu ispriča o Jovančetu i o logoru Tepsiji. Mačku sinuše oči.

— Oh, šta li ćemo sve tamo načiniti da samo znaš. Pusti me, idem odmah na svoj tavan da mislim. Eto me sutra u Gaj.

V

U Prokinu gaju, u logoru male diružine, Đoko Patrk, zahuktan kao ždrebence, optočavao je poljanak Tepsiju. Stric je dokon jahao na grani stare bukve, a Jovanče i Mačak su vodili ozbiljan razgovor.

— Kako ti se dopada naš logor? — ispitivao je Jovanče.

— Dobro je skriven u hladovini...

— A šta ćemo kad udari kiša? — sjeti se razboriti Mačak.

— Zar ne vidiš ovu bukvetinu nad nama, zaklonila je čitavu Tepsiju.

Mačak diže pogled, ozbiljno osmotri moćan zelen svod nad glavom i uvjerljivo reče:

— Prokisnuće.

— Đavoli me oderali ako prokisne i za najvećeg pljuska — povika Stric odozgo s grane. — Ja ću čitav dan prosjediti pod ovom bukvom, pa da pada ne znam kakva kiša.

— A bude li kišovito i sutradan, šta onda? — zaškilji Mačak. — Prokapaće i kroz najgušću krošnjju.

— E, toga se već nijesam sjetio — prostodušno priznade Stric.

— Onda se mora praviti neka koliba — predloži Jovanče.

— To sam i ja sinoć na tavanu smslio — reče Mačak. — I još sam nešto smislio, ali žestoko.

— Šta to, šta to?! — u trku upade Đoko i radoznalo užizi očima.

— E, za tu nam rabotu treba i jedno magare.

— Šta tu treba magare! — poskoči Đoko. — Evo mene. O-op, ja sam brži od svakog magareta.

— E, kada bi bilo na trku, ali tu treba nositi, i to dobar tovar — poče da objašnjava Mačak. — Hoću svoju radionicu s tavana da preselim ovamo.

Dugajlija Stric hitro se smandrlja s grana.

— Dovešću svoje magare. Mogu još noćas. Idem s njim u mlin pa kad se budem vraćao.

Toga poslijepodneva, dok su Lazarevi radili u polju misleći da je dječak u školi, Jovanče i Lazar prevukoše s tavana sav onaj krš od razne starudije i alata koji je Mačak s ponosom nazivao "moja radionica". Sve to posakrivaše iza jedine živice u dnu bašte, tamo gdje niko nije zalazio.

Uveče se oprezni Mačak jedva nekako izvuče neopazice iz kuće i pođe na drum da sačeka Stričev povratak iz mlina. Napinjao je uši i buljio u tamu, ali što je više naprezao vid, okolni žbunovi i drveće dobijali su sve čudnije oblike. Pojaviše se neki divovi visoki deset metara, zamahaše dugim rukama avetinjske babe, umjesto trnova žbuna čučao je crn medvjed.

Lazara Mačka podiđe jeza. Čvrsto zatvori oči i poče da šapuće:

— Znam ja, znam, nijeste vi ni babe, ni divovi, ni medvjedi. Sve je to drveće.

Pa da bi se još bolje ohrabrio, on glasno zovnu:

— Lazare!

Odmah zatim odazva se sam sebi izmijenjenim glasom:

— Šta je?

— Bojiš, li se? — pitao je debeli glas.

— Ne bojim.

— Lažeš! — tvrdio je kobajagi onaj dirugi.

— Bogami ne lažem! Ne bojim se ni koliko za mali prst. Ni ovo mu nije bilo dovoljno, pa zato viknu i trećim glasam, piskavim, ženskim:

— Šta to vas dvojica pričate?

— Šta je tebe briga! — dočeka obični Lazarev glas.

— Šta je tebe briga! — ponovi i onaj debeli. Tek što je Mačak tako sam sebe malo okuražio, iza okuke druma začu se pjesma:

"Tele riče, domaćica viče: Zašto ričeš, izjeli te vuci!?"

— Aha, evo Strica! — povesele se Mačak. — Prepao se pa pjeva. Ih, a još je u društvu s magarcem! Istrčao je na put i još poizdalje povikao:

— Ej, Striče, pjevaš li to da odagnaš strah? Stric je jedva dočekao da čuje drugarev glas pa, obradovan, odgovori sasvim iskreno:

— Tjeram ga, ali on stalno kaska za nama i škaklja me po vratu. Pobjegao je tek sad kad si se ti javio.

— Ehe, zna on da se Lazar ničega ne boji! — isprsi se Mačak.

Provukoše se po mraku do one živice podno bašte i počеше da toware magare.

Čega li se sve tu nije našlo i čim li sve jadno magare nije opterećeno!

U Stričeve prazne mlinarske vreće najprije su pobacane sitnije stvari: šarafí, ekseri, stare turpije, brusovi, skoble, tesle, dlijeta, čekići, kliješta, izlizana bradva, kutija od masti za cokule marke "arap", šila, burgije, zumbe, probojci, kresivo, kremenje, polovina od mašica, donja konjska vilica, jagnjeće krzno, točak od kolica, šivaće mašine i neke ogromne mamuze, zatim nekoliko potkovicica običnih i "turskih", pa razne kuke, lanci, kutija od sata budilnika, neko staro prošupljeno suđe i još bezbroj drugih stvari, i bezimernih i s imenom.

— Hm, ovdje ti još nedostaje samo pop s bradom i Mađar sa štapom, pa bi sve bilo u redu! — začuđeno progundá Stric.

Povrh one dvije vreće na magarečev samar naslagaše, natovariše, objesiše, natrontaše i privezaše još vazdan koješta: suvih dasaka, obručeva, sindžira, kostur drvena sedla, pola kolske rude, a sve to pokriše izderanom austrougarskom zidnom kartom Bosne i Hercegovine, koju je Mačak našao na školskom tavanu.

— E, sad je sve gotovo!

— Da je bio dan, ispod toga ogromnog tovara bi se vidjele samo magarčeve noge, dio njuške i jedno uvo koje je virilo kroz rupu na geografskoj karti, i to baš negdje između Bihaća i Travnika.

— Naprijed, Sivče!

Magarac samo u neprilici mače svojim himalajskim uvom iznad bihačke ravnice kao da dalekim zvijezdama nad sobom daje znak da i one pogledaju ovaj kolarsko-kovački muzej na njegovim leđima, ali se ni za dlaku ne pomjeri s mjesta.

— Sijevaj, Sivče! — glasnije reče Stric i razmahnu prutom. Zveknu starudija.

Sivac je i dalje uporno ćutao kao da u sebi prijekorno misli:

"Bezdušnici jedni, nije vam dosta tolikih krtija, nego mi još odozgo dodadoste Herceg-Bosnu!"

Prut nije ništa pomogao, jer je magare prosto bilo oklopljeno gvoždem i drvenarijama kao kakav srednjovjekovni vitez. Zato Stric popade s njega onu kolsku rudu i raspali ga svom dužinom — krr!

Istog trenutka Sivac đipnu i trkom nadade u noć. Za njim se stušitiše Lazar i Stric određujući pravac prema zveketu starudije.

— Stoooj!

Magare na drumu naleti na pripitog seoskog crkvenjaka, koji se odnekle kasno vraćao, a ovaj, prestrašen od neobična klempava čudovišta, strugnu preko polja i pljesnu u baru, u neko staro močilo za konoplju. Tu je još dugo čučao u žabokrečini, krstio se i gundao:

— Oče naš, iže jesi, ono je bio sam đavo! Kako li je samo naoružan, sve zvoni!

Lazar i Stric na kraju su jedva uhvatili magarca i za ular ga povelu kroz Prokin gaj. Pipajući, spotičući se i zvečeći tovarom, jedva nekako doguraše do logora Tepsije i tu rastavariše Sivca.

— Ti se sad vraćaj kući, a ja ostadoh da ovdje spavam — reče Stric pipajući ubijeno koljeno. — Kazaću kod kuće da sam noćio u mlinu.

Mačku se nije vraćalo samom kroz šumu, pa poče da ga straši:

— A zar ne misliš na vuka?

— Nek na nj misli magarac — progundā umorni Stric. — Izreka veli: ujeo vuk magarca, a ne: ujeo vuk Strica!

— A ti bar viči "ku-ku-ku" dok ja ne izađem iz Gaja — zamoli ga Mačak. — Manje će me biti strah.

Dok je Lazar žurio, spoticao se i pipao kroza šumu, Stric je neko vrijeme marljivo kukao, a kad se pucketanje suvih grana udalji, on se nešto dosjeti, pa stade iza svega glasa da tuli oponašajući vučje zavijanje:

— Auuu! Av-av-auuu!

Pri kraju Gaja, na onoj strana kud se izgubio Mačak, začu se neki lom i kršenje. Stric se prosto zavalu od smijeha:

— Aha-ha-ha, čuješ li, Sivče, kako naš junak struže!

Još nekoliko puta zapitao je Sivca šta misli o Mačkovoj hrabrosti, ali kako se magarcu, očito, nije pričalo, Stric na kraju mudro zaključu:

— Imaš pravo, treba spavati.

Dječak se pokri jednom vrećom i kartom Bosne i Hercegovine, a druga vreća, prostrta pod njim, učini mu se kao najmekša slamarica na kojoj on brzo potonu u dubok mlinarski san.

VI

Rano jutarnje sunce tek što je počelo ovdje-ondje da se probija kroz guste bukove krošnje i da pada po šumi vesela okca kad se Lazar Mačak oprezno ušunja u Prokin gaj. U ruci je nosio dobro naoštreno sjekirče i zvjerao lijevo-desno kao da nešto očekuje. Onda sastavi ruke oko usta i javi se glasno i otegnuto:

— Ku-ku-ku-ku!

Tišina. Šapuće samo ustreperen list i negdje šuška sakriven kos. Mačak se rastuži.

— Jadni moj Stric, noćas ga je zaista onaj vuk pojeo. Dobro sam ga čuo kako zavija.

Dječak izvuče iz njedara nekakvu starinsku kuburu, pa sjekiricu uze u lijevu, a kuburu u desnu ruku i tako, gotov za bitku, još opreznije krenu prema logoru Tepsiji.

— Sad neko ima da pogine!

Prvo što je smotrio u plitkoj dolini bila je neka siva zvijer koja je, sagnute glave, vjerovatno nešto jela. Mačku odumriješe noge:

— Vuk! Doručkuje ili magarca ili Strica.

Kako bi sad Mačak rado strugnuo, kad bi samo vladao nogama! Ali, umjesto nogu, pod njim su dva drvena stuba, dvije krute ledenice, ne možeš ih pomaći s mjesta. Može sad vučina slobodno prići i smazati ga kao pitu gužvaru, on se ni lecnuti ne može.

A kubura? Kad ona grune, sam bi đavo pobjegao.

Mačak nanišani u hrbat zvjerke, zatvoru, oči i povuče za obarač.

Kvrc!

Prevari ga vjerna kubura, ne opali. Kvrcnu samo oroz, ali to majstora Mačka više uplaši nego da je zagrmio top.

— Pazi, zaboravio sam da je potprašim barutom! E, jesam neka šeprtlja.

Ono zvijere, kao da je slutilo da se radi o njegovoj koži, odjednom podiže glavu i zagleda se pravo u Mačka. Dječaku od straha stadoše oči.

— Majko mila, koliki je! Gle mu samo ušiju! Pa gle... Pa on ima ular na glavi! Zaularen vuk, ej!

Kvrc, kvrc! — kresnu dva-tri puta nešto u Mačkovoju glavi i onda pred njim sinu jasna vesela svjetlost,

— Pa ovo je Stričev magarac Sivac! U dva skoka bio je kod magareta i oduševljeno stao da ga grli.

— Dragi moj, rođeni, pametni! Baš mi je milo što si to ti, a nije vuk! Volim te više nego deset vukova!

Kad ga minu prvi talas razdraganosti, tek tada se sjeti da pogleda šta je sa Stricem. Ispod karte Bosne i Hercegovine čulo se šumno struganje i čitava teritorija odizala se i spuštala u ritmu Stričeva disanja kao da to dolje, u podzemlju, šušti pritajen vulkan i sprema se da Bosnu baci u vazduh.

— Čekaj, čmavalo jedno, sad ćeš vidjeti! Mačak pograbi podužu suvu granu, raspali njome po karti i hitro skoči iza velike bukve. Istog trena čitava Bosna i Hercegovina poletješe uvis i prevrnuše se na leđa, a ispod njih iskrсну Stric, čupav, razbarušen i unezvjeren.

— Jao, propadoh!

Prestrašeno je buljio oko sebe, jer je upravo sanjao kako pade s neke kruške. Kakve, vraga, kruške kad je nad njim bukva! A osim toga, kad je već pao s drveta, trebalo bi da ga bole noge i tur, a gle — njega bole ramena! Šta je sad to?

Začudeni Stric zagleda se u svog magarca i progunda:

— Što zuriš u mene, budalo?! Pao, pa pao, što se to tebe tiče!

Kako je još uvijek bio pospan, on prigrnu Mačkovu vreću i ponovo leže.

— Ehe, idem opet na onu krušku. Tek sam bio počeo da berem.

Iza bukve se opet pokazala Mačkova glava. Udarac ponovo tresnu po spavaču.

Stric skoči sad još više poplašen.

— Šta je sad ovo?! Batine s neba padaju ili... Dječak popade magarca za ular.

— Ti si se na mene ritnuo, priznaj!

— Možda jesam, a možda baš i nisam.

Dječak smotri prelomljenu granu i zabezeknu se:

— Pa ti si to mene granom, a?! Kako si to izveo, dede?

Kako je magarac i dalje mirno stajao i ćutao, Stric uze da gunda u velikoj neprilici:

— Dobio sam po leđima, grana je tu, prelomljena, a Sivac nema ruku! Šta onda? Ili je ovo neko čudo ili sam ja magarac još veći od Sivca!

— Ti si magarac, i to najveći! — dreknu Mačak iskačući iza bukve.

I opet prestrašen i iznenađen, Stric mu skoči u susret, zgrabiše se od radosti u pleći, porvaše i poguraše, dok se ne spotakoše o Sivca i oba padoše na zemlju. Tek tada zaduvan i crven, Stric spazi svoj slamni šešir i povika:

— Šta je ovo? Neko mi izgrizao šešir.

Zaista, pola oboda Stričeva šešira bilo je otkinuto i nekud iščezlo.

— Stoj! — povika Mačak. — Znam ko je kriv. Virio sam iza drveta i mislio da to tebe jede vuk, a kad ono Sivac ...

— Jede moj šešir! — zapanjeno dodade Stric. — Ej, crni Sivče, zar ne nađe boljeg doručka?!

Kad biste sad kazali da se Sivac pravdao i kleo kako nije ni takao šešira, to ne bi bilo istina, niti bi vam ko vjerovao. Sivac je, pravo da reknemo, ponovo krenuo da zagriže pokazani šešir misleći da mu ga nude, ali je Stric hitro trgao ruku.

— Jedi svoj ular, a ovo je krov za moju glavu!

Samo je sad nevolja bila u tome što je taj Stričev slamni "krov" s jedne strane bio odvaljen, a tako kusa krova stidjela bi se najcrnija ciganska kovačnica, a kamoli ne bi jedna ovakva, kićena hajdučka glava kao što je bila Stričeva.

— Šta da radim s ovim čudom? — zabrinu se dječak. — Lazare, ti si majstor, daj pomozi. Kad si znao popraviti Zemaljsku kuglu, umjećeš i ovaj šešir za moj "globus".

Mačak uze šeširčinu u ruke, znalački je zagleda, coku dva-tri puta jezikom kao što to čine odrasli majstori kad procjenjuju neku krtiju, a onda zamišljeno reče:

— Hm, hm, hm!

— Šta ti znači to tvoje "hmakanje"? — radoznalo će Stric.

— Prvo "hm" znači da je tvoj škrljak mnogo oštećen, drugo "hm" da mi treba igla i konac, a treće "hm" kaže da mi valja naći nešto od čega ćemo načiniti pojedeni kraj oboda.

— Može li kakav komad lima? — upita Stric.

— Ta nije tvoj šešir crkva pa da ga limom krpimo. Bolje bi bilo da uzmemo kakvu sargiju iz magarčeva samara.

— A zar sam ja magarac? — pobuni se Stric.

— Ama, nijesi, brate. Magare ima četiri noge, a ti samo dvije. Taman si za pola magarca.

— A zajedno s tobom sam čitav čitavcati magarac! — doskoči mu Stric i oba udariše u tako grohotan smijeh da čak i Sivac diže glavu i prijekorno ih pogleda kao da veli:

— Budale il' se smiju il' po glavi češu!

Najzad Mačak pronađe u svojoj "radionici" veliku iglu za šivanje samara, zvanu "samarnjača" ili "čuvaldus" zatim jak i debeo konac i, konačno, čvrst karton od jedne kutije u koju je nekad bio pakovan otrov za pacove. Na kartonu je pisalo crnim štampanim slovima:

"Ništa nema da te brine, od ovoga pacov gine!"

Stric pročitao neobičan naslov i počeo da se buni:

— Ih, ko bi to nosio! Pa to će onda ispasti da sam ja neki otrov za pacove.

Lazar se nasmija.

— Pa i mene zovu Mačak, a to je smrt za miševce. Taman spadaš u moje društvo.

Mačak je tako popravio šešir da je izgledao nov novcijat. Dodao mu je čak i pantljiku načinjenu od poruba stare djevojačke marame i zatakao iza nje tri cvijeta ciklame.

— Evo pa probaj, izgledaćeš za petnaest godina mlađi.

Stric veselo nakrivi svoj slamnato-kartonsko-ciklamni šešir s pantljikom. Istinu budi rečeno, nije baš izgledao petnaest godina mlađi, jer je ranije imao svega dvanaest, ali je tako sa slamom, ciklamom i djevojačkom trakom, ličio na veseo seoski jesenji vašar na kome čupoglava curica prodaje najbolji "antipacolin".

— Ihaj, ovo treba da vidi čitav svijet! — veselo povika dugonogi dječak i brzo zagrebe uz prvu bukvu. Popeo se do na sam vrh, sve dok mu glava nije izronila povrhu treperava mora od lišća.

— Ehej, narode čitavoga globusa, pogledajte moj šešir!

Od približno dvije i po milijarde ljudi na ovome svijetu baš niko nije primijetio znameniti šešir. Izgubljen u zelenu šumsikome moru, ispod nebeskog okeana, on je bio zapažen samo od strane izlizanog tanjušnog jutarnjeg mjeseca, koji s čuđenjem naheri glavu i poče da sriče čudnovat natpis:

"Ništa nema da te brine,
od ovoga pacov gine!"

VII

Družina malog Jovančeta polako je rasla. Dan-dva poslije Mačka i Potrka, Stric je u logor doveo novog druga, Niku Čulibrka. Ovaj vojnički salutira i pozdravi na engleskom:

— Halo, bojsovi! (Zdravo momci!)

Nikin otac Mile, zvani "Majkel", radio je dugo godina u Americi kao rudar, farmenski radnik i kauboj (čuvar stoke), a kad se otuda vratio, miješao je u naš jezik mnogo engleskih riječi, ženu Maru zvao je "Meri" a oca Đurđa "Đan", a sina Nikolu "Nik". Zbog toga je čitavo selo, pa i đaci u školi, dječaka zvalo Nik.

Nik je nosio plave pantalone prekrojene od očeva radničkog kombinezona i kaubojski šešir široka oboda, pa čim je stigao u logor, odmah je pomračio slavu Stričevom priprostim šeširu od slame i kartona. Ono, istina, američki kauboji jašu konje, a Stric je obično jahao magarca, pa je zato i bio red da nosi običan slamni šešir, jer ni njegov Sivac nije bio baš naročito gizdav.

Ubrzo iza Nike Čulibrka stiže u mali logor i drugi "inostranac", đak Ivan Popović, zvani "Vanjka". Njegov otac bio je u prošlom ratu zarobljenik u Rusiji (vojenopljeni) i tamo se oženio Ruskinjom. Ivan-Vanjka — bio mu je najmlađi sin, dječak plavokos kao zrela raž i tako krupan i temeljit da su ga sva djeca zvala Vanjka Široki.

Tako je sad mala družina, na veliko Jovančetovo zadovoljstvo, imala svoga "Amerikanca" i svog "Rusa". A zar je lako naći takvu hajdučku družinu?

Jednoga dana za Stricem doskita i jedan nezvan gost, koji ni po čemu nije spadao u ovo odmetničko društvo četvrtoškolaca. To je bio mali Nikolica, đak prvog razreda, svojeglav i ljut dječaćić, crn kao Arapin. On je za sobom uvijek na uzici vodio svoju, svakom poznatu, žutu kuju Žuju i čim bi neko počeo da ga zadirkuje, on je puštao uzicu i podvikivao:

— Drži ga, Žuja!

Vjerna kuja smjelo je jurišala na bezobraznika i tako je mnogi okačenjak odjurio poderana tura, srećan što je čitavo ostalo ono što se krije iza tura.

Zbog te njegove opasne pratnje, Nikolica je u čitavom selu bio poznat po nadimku "Nikolica s prikolicom".

Nikolica s prikolicom vodio je sa sobom kuju Žuju i u školu i ostavljao je vezanu u školskoj šupi. Njegov otac uzalud se protiv toga borio. Jednom je bio i

prodao kuju čak u drugo selo, ali se dječak od tuge odmah razbolio, legao u krevet i smrknuto izjavio da će da umre bez svoje vjerne pratilice.

— Eto ti baš, kad nema Žuje, nek nema ni mene!

I vjerna životinja nije mogla bez svoga malog gospodara pa je kod novoga gazde čitavu noć zavijala, sve dok nije prekinula lanac i drugog jutra dojurila svojoj kući i strpala se u krevet kod jogunastog bolesnika. Nikolica je, naravno odmah "ozdravio" i odjurio u školu.

Učiteljica Lana nije imala ništa protiv ove dječakove ljubavi prema vjernom psetu i puštala je mališana da dovodi kuju u školu. Međutim, novi učitelj opazio je poslije nedjelju dana da Nikolica dovodi Žuju i veže je u šupi, pa je strogo naredio:

— Da te više nisam vidio s tom čobanskom džukelom, jer ću odmah zvati poslužitelja da je umlati, a i ti ćeš dobiti svoje.

Toga dana rastužen Nakolica uz put reče svojoj kuji:

— Žuja, gotovo je sa školom. Kad ne daju tebi, neću ni ja ići.

Kako je Stričeva kuća bila blizu njegove, Nikolica je brzo zapazio da se svi đaci bjegunci od škole često sastaju sa Stricem i nešto potajno dogovaraju.

— Sigurno se negdje zajedno kriju — dosjećao se mališan. — Kako koji počne bježati od škole, evo ga već kod Strica.

Jednog jutra, kad je bilo vrijeme za školu, Nikolica povede Žuju i uputi se nazorice za Stricem. Kad je stigao već na ivicu Prokina gaja, dugački dječak spazi da mališan s psetom skreće sa seoskog drumu pravo za njim.

— Kuda si pošao? — okosi se Stric.

— Za tobom.

— Vraćaj se odmah.

— Neću!

— Vraćaj se kad ti kažem jer ako te... Stric poprijeti šakom i požuri kroz Gaj, ali mali opet krenu za njim.

— Marš natrag, čuješ li! — povika Stric, pa pograbi sa zemlje neki suvarak i baci se na mališana. Kuja skiknu i odskoči u stranu. Nikolica planu i pusta uzicu.

— E čekaj sad! Žuja, drži ga!

Kuja zaurla i jurnu za Stricem. Dugonogi dječaćina, videći da nema šale, skoči do prvog stabla i hitro se uspuza na drvo. U posljednjem trenutku Žuja se zaskoči, dohvati ga za nogu i skide mu prostranu cipelu.

— Ajoj, zakla me — prepade se dječaćina, pa se uspuza sasvim u krošnjju drveta i ukliješti se u grane.

— Aha, šta ćeš sad?! — zlorado dočeka Nikolica i sjede pod bukvu zajedno s kujom.

— Odlazi odatle! — povika Stric s grana.

— Neću!

— E, ni ja neću da siđem, šta mi možete ti i tvoja ružna kujetina.

— Ja i Žuja pričekamo.

— A ja neću da siđem ni za sto godina! — zainati se Stric.

— A ja i Žuja čekaćemo trista godina! — prkosio je Nikolica. — Mi smo ponijeli ručak.

— A ja ću ostati hiljadu godina! — viknu Stric.

— A ja i Žuja čekaćemo hiljadu stotina i pedeset godina! — glasno se prodera Nikolica kao da je kazao najveći broj na svijetu.

— A ja ću se na drvetu i oženiti, pa kad li te moja djeca pojure štapovima kroz Gaj! — zaprijeti Stric.

Nikolica zabrinuto pogleda uz drvo i zamišljeno čupnu nosić, pa se istom nešto dosjeti i graknu:

— I moja će se Žuja ošteniti, pa kad li štenad zaokupe tvoju dječurliju!

Vidi Stric da s upornim Nikolicom nije lako izići na kraj, pa okreće drugi list:

— Zbilja, Nikolice, kud si ti to jutros pošao?

— Pa tamo gdje se vi krijete.

— Ee, pa ti ne možeš tamo! — otegnu Stric s drveta. — Nama dolaze samo oni koje je učitelj istukao.

— A meni učitelj ne dâ da Žuju dovodim u školu — požali se mališan. — Kad ona ne može, neću ni ja da idem.

— Pa šta ćeš onda raditi?

— Sakriću se svaka dan u šumu dok me vuk ne pojede — tužno progunđa dječarac.

Sad se i Stric rastuži.

— Ništa se ti ne boj, ne damo mi tebe. Ima nas ovdje... Ih!

— Eh, ima vas, a tjerate jednog malog dječaka da ga vuci rastrgnu.

Stric hitro spuznu s drveta, zagrli mališana i uze da ga tješi.

— Ne damo mi, bogami, svoga Nikolice. Hajde ti sa mnom.

— Neću! Baš nek me vuk pojede.

— Eh, poješće on Žuju, a tebe će ostaviti!

Ovo je upalilo. Dječaćić uplašeno pogleda svoju kuju i skoči na noge.

— Hajdemo brzo!

U logoru dočekaše Nikolicu srdačnije negoli se Stric tome nadao. Čim ugledaše njega i njegovu Žuju, diže se vesela graja:

— Ehej, evo Nikolice s prikolicom! — povika prvi vođa družine Jovanče i njegovo lijepo crnpurasto lice radosno zablista. Igrao je izvijenim sastavljenim obrvama i u osmijehu pokazivao sjajne bijele zube. — E baš nek ste došli i ti i Žuja.

— Ja i Žuja lovićemo zečeve! — dočeka Đoko Potrk, uze od Nikolice uzicu i zajedno s kujom pojuri ukrug oko čitavog logora.

— Pravićemo Žuji kućicu! — predloži Lazar Mačak.

— Ol rajt! (Vrlo dobro!) — složi se Nik Ćulibrk, a Vanjka Široki samo se zadovoljno pljesnu rukom po bedru kao da će reći:

— Kad nešto zagusti, tu sam!

Tako je Nikolica s prikolicom, čak prvog razreda, na opšte zadovoljstvo čitavog logora Tepsije, primljen u odmetničku družinu četvrtoškolaca.

VIII

Šumom je šušvalo i švrljalo jesenje jutro ogrnuto prohladnom sjenkom. Družina se tek bila iskupila u Tepsiji i počela da larma kad Jovanče ustade, priđe staroj bukvi i stade uza samo stablo, svečan i ozbiljan. Galama odmah prestade.

— Nešto se sprema — prošaputa Stric.

— Dječaci! — poče Jovanče. — Mi se moramo zakleti da nećemo nikom kazati gdje se nalazi naš logor, da jedan drugog nećemo izdati i da ćemo jedan drugog svuda braniti i pomagati. Tako su radile sve hajdučke čete i družine.

— Ima to i u pjesmi, ja sam čitao! — požuri Đoko Potrk.

— Ol rajt! — složi se Nik Ćulibrk. — I meni je tata pričao jednu takvu priču.

— Pa da se zakunemo — progundā Stric i presta da štrpka svoju kukuruzu. Hoćemo odmah?

— Hoćemo, ali ne ovdje — reče Jovanče. — Ja sam nešto drugo smislio. Zaklećemo se na grobu hajduka Jovančeta.

Svi se dječaci na prečac uozbiljiše. Sjenka davnog hajduka prominu sjenovitim Gajem. Bljesnu njegovo srebrom okovano oružje. Nešto zaškripa duboko u šumi. Zar to ne vuku glomazni turska top da gađaju hajdukovu kolibu?!

— Jovanče!

Hajdukov grob ćuti u sjenci divlje kruške na ivici Gaja. Tamo se valja zakleti na vjernost četi i drugovima.

— Oho, pa to je nešto ozbiljno! — tiho reče čak i veliki obješenjak, Đoko Potrk.

— A šta ćemo s Nikolicom, on je malen za zakletvu? — sjeti se Stric.

Dječaćić se naroguši.

— Šta, ti misliš da ja ne znam ćutati?! Dabogda crkli i ja i Žuja ako riječ proslavimo!

Okupljeni oko groba "slobodarskog hajduka, koji je smjelo prkosio svakoj sili i nepravdi, ovi nedorasli dječaci, istinski uzbuđeni, zarekoše se da će jedan drugom biti vjerni i da se među njima neće naći izdajnik koji će učitelju batinašu odati gdje se kriju mali odmetnici.

— Izdajnik! To niko neće postati!

U ovoj zemlji gdje je sve do juče sijevala sablja tuđinskih porobljivača, drugarstvo i vjernost cijenjeni su iznad svega ostalog. Rasuti grobovi četobaša, ustanika i hajduka nijemo su pričali prolaznicima o vjernim drugovima koji se ni smrti bojali nisu.

S druge strane, opet, krezube zidine i provaljene kapije starih tvrđava sjećale su putnika na izdajnike koji su krišom davali znake neprijatelju i odavali tajne branilaca. Iz mračne pustoši kamenih kula sledi te i danas hladan dah davne kletve:

— Proklet bio izdajica koji je neprijatelja pustio na tajna vrata!

Nije onda ni čudo što su se veseli đaci Jovančetove družine sjetili i tako ozbiljnih stvari kao što su zakletva, drugarstvo ili izdaja. Iako mali, oni su ipak bili djeca svoje zemlje. Zbog toga se, dok su stajali oko hajdukova groba, našem Jovančetu naresila suza na oku. Zbog toga je dugački Stric onako pažljivo skinuo svoj slamnato-kartonski šešir, a Nik Ćulibrk svoj kaubojski. Zato je Lazar Mačak bio tako ozbiljan, Đoko Potrk miran, a Vanjka Široki, ruska duša, onako tužan. Čak je i mali Nikolica s prikolicom ćutao mrko kao da se duri i strogo gledao svoju nerazdvojnu Žuju kao da je opominje:

— Sad ima da se miruje i glavom i repom! Kad su se vraćali natrag u svoju omiljenu Tepsiju, prvi se javi kolovođa Jovanče:

— Sad smo tek prava družina, prava četa.

IX

Za malu družinu sad je nastao najzanimljiviji posao: uređivanje logora Tepsije.

Na prijedlog Lazara Mačka najprije se pristupilo izgradnji kolibe. Ide kasna jesen, kiše, vjetrovi, kako ćeš da sjediš samo pod bukvom, pa makar ona bila ne znam kako granata i gusta.

Tek su počeli da planiraju gdje će smještati građevinu, kad se Nikolica nešto prisjeti:

— A kamo kućica za moju Žuju? Zar ona, sirota, da čechi na kiši?!

— Tako je! — složi se Jovanče. — Ona će nam preko noći čuvati logor, kad mi odemo svojim kućama. Slažeš li se, Nikolice?

Mališan zabrinuto pogleda kuju, pa logor, pa Jovanče, pa opet kuju i odvrti teška srca:

— Pa nek ostane.

Kad su počeli da grade pseću kućicu, Nikolica predloži:

— Načinite malo veću da se i ja mogu zavučti. Kad bude kiša, ja ću sjediti sa Žujom, ona to voli.

Majstor Mačak pažljivo je izmjerio Nikoličinu visinu i kujinu dužinu i počeo da pravi kućicu, a ostali su mu pomagali.

Nije to bila bogzna kakva kićena građevina. Udarili su u zemlju poviroke kočice i opleli zidove od pruća, a rupe na njima začepili mahovinom. Krov načiniše

od grana i guste divlje paprati, a unutra nastriješe paprat i suvo lišće. Bila je to zaista udobna kolibica, mračna i tiha, prosto da se zavučesh i da odmah zahrčeš.

— Žuja, evo kućice, ulazi.

Nastade sad nova nevolja: Žuja neće, pa neće ni da priviri u kolibu. Mole je, nagovaraju, guraju, vuku — aja! Ona samo podvija rep, zakreće glavu od mračna ulaza i plašljivo skamuče.

Ubaciše unutra komad kukuruze, ali Žuja ni da pogleda.

— Šta da radimo? — zabrinu se Jovanče.

Odjednom Nikolica poskoči i viknu:

— Aha, sad sam se dosjetio!

On se četveronoške uvuče u kućicu i pruži se po šuštavoj prostirci. Žuja odmah uskoči za njim, okrenu se i leže s glavom prema vratima kao svako pravo pseto čuvarkuća.

— Vidi ti nje! — začudi se prostodušni Stric, pa i sam krenu da poviri u kolibu, ali Žuja prijeteći zarezha.

— Aha, sad je shvatila da je kućica njezina, brani je! — reče Jovanče.

— Ol rajt! — odobri Nik Čulibrk, a plavokosi Vanjka samo klimnu glavom kao da i on potvrđuje:

— Harašo! (Dobro je!)

Kad se povede riječ o kolibi za dječake, Stric povika:

— Lazare, načini i nama istu kao Žuji! To će biti najljepša koliba na svijetu.

— Istu, istu! — zagrajaše dječaci. Čak se i Jovanče složi:

— Nema bolje od Žujine. Na posao, momci!

Počеше da rade bradve, sjekire, pila. Radilo se veselo, bez predaha. Mali Nikolica dovlačio je čitava naručja paprati, mahovine i po punu vreću suva lišća.

— Opa, alaj će biti mekano! Spavaćemo po čitav dan.

Razigra se i odomaći i Žuja, pa uze da se valja i prevrće po donesenoj paprati. Od objesti je vukla Strica za nogavicu, propinjala se uz Jovančeta, gurala Vanjku Širokog. Morali su, najzad, da je vežu za kočić pred njenom kućom jer je smetala u poslu.

Dječaci su se bili toliko zagrijali za posao da umalo ne zaboraviše da pođu kućama u vrijeme kad se i ostali đaci vraćaju iz škole.

Toga dana svima je bilo žao napustiti logor i započetu kolibu. Nikolici je bilo najteže, njemu je valjalo ostaviti i kuju da čuva logor.

Mališan je otišao do skrivenog potocića-ponornice i donio Žuji vode u olupanoj činiji iz Mačkove radionice. Zatim je pokupio sve kore iz školskih torbica svojih drugova i sve to složio pred psećom kućicom.

— Evo, Žuja, večeraj, pa na spavanje. Eto mene sutra rano. Pazi, dobro čuvaj logor!

Iako je iz "razgovora" sa svojim Nikolicom shvatila da joj valja ostati u logoru, Žuja ipak stade žalosno da cvili kad je vidjela da mališan zaista odlazi. Nikolica je morao još nekoliko puta da se okreće i da joj izdaleka dovikuje:

— Mir Žuja, eto mene sutra! Bogami dolazim, ne varam te!

— Istinu ti veli, Žuja, on je čovjek od riječi! — potvrđivao je Stric važnim tonom odrasla čovjeka.

Kad logor potpuno iščeznu iz vida, Nikolica uze kradom da briše suze. Jovanče ga prijateljski zagrlji.

— Šta je, Nidžo?

— Ne znam ni ja sam: možda mi je mušica upala u oko ili me je ubo trn u petu

Vanjka Široki, koji je čitavo vrijeme ćutao, odjednom se javi:

— Naš je Nikolica najmlađi među nama, a ipak je učinio za naš logor više od nas sviiju. Ostavio je tamo ono što najviše voli.

— Bogami, baš jesam! — iskreno priznade mališan. — Nikad ja ne bih plakao zbog trna i mušice, ali Žuja... Plakaću noćas dok ne zaspim. Neću ni večerati... samo ću malo gricnuti ako bude pite.

X

Šta je kuja Žuja proživljavala one prve noći svoga usamljeničkog stražarenja u logoru Tepsiji, to bi, kazano na psećem jeziku, bila priča puna tihog cviljenja i čežnjivog zavijanja, priča više tužna nego strašna. Istina, promicale su oko logora mnoge sjajne oči i očiće, buljile su, gorjele, žižile, svjetlucale, palucale i krijesile se tako jezivo da se i paprat na krovu pseće kućice dizala uvis od užasa, ali Žuja je sve to postojano izdržala. Samo bi izduboka zarežala kad bi se neko noćno tumaralo primaklo i odviše blizu:

— Grrr, šta tražiš, zlikovče?!

Nepoznata skitnica sunula bi na to kroz mrak poput svjetlice, a Žuja bi nastavila da sanjivo cvili:

— Nikolica, Nikolica!

Kolika li je onda njezina radost bila kad je ujutru, od ivice šume, čula Nikoličin glas. Poskočila je uvis, pretrgla uzicu i kao sumanuta jurnula kroz Gaj i strpala se na svog nerazdvojnog drugara. Valjala se i prevrtala s njim po mekom prošlogodišnjem šušnju, lajala, skičala, skamukala, cviljela, štektala. Nikolica je dobro razuo taj njezin zadahtani i oduševljeni razgovor.

— Ehe-hej! tu li si opet! — klicala je ona. — Došao si, dojurio, dotrčao! Sram te bilo, stid te bilo, bruko jedna! Jao-jao-jao, kako sam noćas tugovala, i kako sam samo cviljela. Zlikovče, nevaljalče, skitnico, buvolovče!

Dugonogi Stric, koji je došao zajedno s Nikolicom, zavidljivo uzdahnu:

— Eh, kad bi mene neko tako volio! A mene svako pseto, čim me opazi, odmah drž za nogu, za tur, za taban, gdje prije stigne. Dosad bih triput oprčao zemaljsku kuglu, toliko sam se nabježao pred psima.

— Zato tebe voli tvoj Sivac — tješio ga je Nikolica.

— Eh, čudne mi njegove ljubavi! Dosad mi je pojeo dva i po šesira, rukav od košulje, bukvar i moj najbolji crtež, na kome je bila naša kuća, drvo, bunar, čovjek i moj potpis.

— Vidiš, moja Žuja ne jede crteže — pohvali je Nikolica. — A ni ja još ne znam da crtam.

Posao na kolibi nastavljen je s istim žarom kao i prošlog dana. Građevina od jaka kolja i vitka pruća brzo je rasla uvis. Kad su zidovi od pletera dostigli Stričevu visinu, Lazar Mačak naredi:

— Sad postavljamo krov. Naprijed momci!

Krov je pravljen od jakih zelenih grana s lišćem oborenim nadolje da bi se niza nj slivala kiša. Odozgo ga još pritiskoše suvim ograncima i sve skupa dobro uvezaše vrežama divlje loze, kojih je po ljeskarama, ivicom Gaja, bilo na pretek. Tako je dobijena solidna građevina koja bi mogla odoljeti vjetru, kiši i svakoj drugoj nepogodi čak da se nalazila i na otvorenom polju. Ovako, zaštićena bukovom šumom, ukrivena u dolini i s moćnom krošnjom nad sobom, ona je bila prava tvrđava, koja može prkositi svakoj oluji, čak i prolomu oblaka.

— Evo, sad imamo kuću! — uzviknu Jovanče i zadovoljno pljesnu rukama. — Hajde da je pogledamo malo poizdalje.

Izidoše iz Tepsije i odmakoše se od logora jedno pedeset koraka. Gledana odatle, koliba je samo gornjim dijelom virila iz udoline. Stric, kao najviši, vidio joj je čak i vrata, a mali Nikolica samo krov. Žuja, vjerovatno, nije vidjela ni toliko, možda samo vrh krova.

— Ovakve nemaju ni ćumuraši u planini — reče Jovanče, koji je sa svojim ujakom odlazio ljeti u goru, do ugljarskah koliba.

— Prava hajdučka! — šaputao je Stric. Da su dječaci čitali knjige o Indijancima i o američkom Divljem zapadu, njima bi njihova građevina ličila na (kolibu nekog traperera, lovca na medvjede, ili na maskiran indijanski šator, a ovako... Oni su znali samo za hajduke i ćumurdžije — a to su, mora se priznati, tajanstveni ljudi vezani za noć, duboku šumu i skrivene puteve.

Jedini koji je u čitavoj ovoj đačkoj graji ostao tih i ozbiljan bio je Lazar Mačak, glavni majstor. Koliba je, u stvari, bila njegovo djelo, pravljena po njegovom planu, i zato je on, kao i svaki pravi stvaralac, posmatrao svoju tvorevinu s mirnim ponosom, a i pomalo nezadovoljno kao da veli:

— Pa... dobro je, ali može i bolje.

Dugački Stric protrlja nogu o nogu kao skakavac i predloži:

— Da metnemo na kolibu neki natpis kao što ima na školi, ljepše će izgledati.

— Natpis, natpis! — zagraja čitava družina. Jovanče se okrenu Đoki Potrku.

— Ti si najveće spadalo među nama, smisli nešto.

— Ja sam zbog smišljanja i dobio batine od učitelja Paprike — veselo dočeka Potrk. — Bojim se da zbog toga i od vas ne izvučem.

Zaista, novi učitelj iznenadio je Đoku baš kad je ovaj pred čitavim četvrtim razredom glasno recitovao svoju najnoviju "pjesmicu":

"Naš učitelj baš je slika, nos mu crven k'o paprika!"

— Sad će se tebi crveniti nešto drugo! — dreknuo je iza njegovih leđa učitelj i prutom tako stao da vošti pjesnikovu pozadinu da je ovaj zaista pocrvenio i tamo gdje mu ni na um nije palo.

— Hajde, Đokane, hajde, molim te, smisli nešto da i ja čujem! — uze da moli Nikolica s prikolicom. — Ne boj se, niko te ne smije dirnuti, jer ja odmah puštam Žuju.

— Dobro, hajde da se počne — pristade Đoko. — Dajte mi samo kakvu slamku.

— A šta će ti sad slamka? — zinu Stric.

— Kad smišljam pjesmice, ja moram da žvaćem slamku, inače posao ne ide — objasni Potrk. — Kad hoću nešto veselo, uzmem pšeničnu slamku, za tužne stvari najbolja je gorka stabljčića kantariona koji raste na brdskim sjenokosima, a za sasvim šašave stvari dobro dođe i to kad se gricka trava "hoću-neću".

— Hajde onda da se traži kakva pogodna slamčica, travka ili tako nešto slično — reče Jovanče i dječaci se razidoše po gaju čupkajući i kupeći pažljivo kao ptice kad traže materijala za gnijezdo.

Prvi se vrati Lazar Mačak i donese tananu stabljčiću zečjeg kupusa. Đoko gricnu i reče zabrinuto:

— Ovo ne, ispalo bi mnogo neveselo, nešto kao zec noću, osamljen, sjedi u mladom žitu i mrda ušima.

Stric je našao pero divljeg luka. Pjesnik tek što ga omirisa, već se namršti.

— Phi, od ovoga bi samo dobio volju da se svađam. Nosi mi ga dalje od nosa ili ja nosim nos dalje od njega.

Neiskusni Nikolica donio je otrovnu buniku i ljekovito velebilje, ono od koga se kozama rašire zjenice. Đoko zagriže i jedno i drugo i razroko se zagleda u mališana.

— Taman posla, Nikolice, da ovo žvaćem i nešto smišljam, niko mi ni riječ ne bi razumio. Pomiješao bih buve i slonove.

Tek pošto mu Jovanče donose neku divljačnu biljčicu opora okusa, nađenu u procijepu jedne stijene, Potrk se razvedri.

— E, ovo će već ići.

Grickao je zamišljeno tvrdu stabljčiću nepoznate biljke i odjednom se oglasio:

— Ovdje živi hrabra četa harambaše Jovančeta.

— Ol rajt! — povika Nik Ćulibrk. — To će biti dobro.

— To, to! — povikaše i ostali.

Već poslije jedan sat nad vratima šumske kolibe bio je prikucan poklopac od kutije za cipele na kome je stajao natpis od krupnih štampanih slova ispisan širokom majstorskom olovkom Lazara Mačka:

"Ovdje živi hrabra četa harambaše Jovančeta."

XI

Nastavljalo se uređivanje logora. Poslije kolibe i pseće kućice, načinjeno je jedno malo ozbiljno ognjište za vatru. Bila je to, u stvari, prava peć od kamena, oblijepljena ilovačom iznutra i spolja, s okruglim otvorom na vrhu, u koji je metan mačkov plehnati kotao kad bi se za družinu kuvao krompir ili kukuruz.

Opasan i škakljiv posao oko nabavke hrane preuzeo je na sebe glavom sam vođa grupe, Jovanče. On je upadao najprije u svoju njivu, drugog dana u Stričevu, pa u Mačkovu i tako redom, birao kukuruz, kopao krompir i čupao rotkve i slatku repu. Sve je to trpao u dvije stare vreće majstora Mačka, pa su on i Vanjka Široki nosili u logor. Đoko Potrk i Nik Čulibrk čuvali su za to vrijeme stražu i čim bi se čuo ugovoreni znak, glas kukavice, Jovanče i Vanjka brzo bi klisnuli u najbliži šiprag, u jarak, ili popadali po zemlji tamo gdje bi se zatekli.

Mali odmetnici nisu baš bili uvijek gladni, niti bogzna kakve izjelice, ali kako je samo bilo prijatno, poslije trke kroz šumu, sjediti pored kotla koji krčka nad ognjištem i čekati da se krompir skuva. To ni izdaleka nije ličilo na onaj krompir koji se kod kuće kuva i peče. Ovo je bilo jelo koje se sprema u slobodnoj divljini, u šumi, jede se kad hoćeš i koliko hoćeš, niko te na to ne goni.

— Volim da jedem krompir skačući s noge na nogu, onda mi je najslađi — mudrovao je Đoko Potrk — ali zbog toga su me kod kuće stalno grdili. Ja zgrabim krompir, poigram i taman da ću s njim u usta, a djed prutom — švic, švic po nogama!

— Bogami ću i ja potražiti prut, jer ti ćeš tako, poskakujući, izjesti čitav kotao — pribojavao se oprezni Stric.

Nikolica je dijelio svoju porciju s kujom. Žuja jedino nije htjela da jede luka, samo bi omirisala svoj dio i ostavila.

— Boji se da ne pokvari njih — tumačio je Stric. Jovanče je pravedno dijelio svu donesenu hranu. Kad bi svakom dao svoj dio, pitao je:

— Je li pravo, dječaci?

— Pravo je! — obično je jednoglasno odgovarala vesela bratija i navaljivala na jelo.

Kako li je sve to drukčije bilo nego u selu. Kod svoje kuće neko se na jelo durio, drugi se svađao s braćom i sestrama, treći je gledao da zdipi veći komad, a ovdje u logoru — ta svakog bi bilo sramota da tako nešto uradi.

— A od koga sramota? — pitao bi neko. — Možda najviše od Jovančeta, od Strica...

— Ne, ne, ni od koga pojedinačno! — priznao bi svaki dječak. — Mi se stidimo najviše od naše družine, od čete.

Tako je četa prekonoć, neopazice, postala za dječake nešto mnogo moćnije, vrednije i draže nego ikoji pojedinac iz nje. Šta je prema njoj bio čak i vođa Jovanče! Četa je mogla da pohvali, da osudi, da odbrani, a kad četa nešto kaže, to je onda — ehe! — nisu to priče Đoke Potrka.

Čak i naveče, kad bi se koji od naših dječaka zatekao gdje podalje od kuće i morao da se vraća sam, po mrklu mraku, nije se više plašio kao nekad. Ranije bi često

prezao od svakog šušnja, zaobilazio šumarke, jaruge i pusta mjesta, a sad bi se samo sjetio da pripada četi — Jovančetoj četi — i već bi hrabro udario posred najgušće šikare, kroz tamu i huk vjetra. Ta šta mu ko može! Uza nj su Jovanče, dugački Stric, Vanjka, Đoko, Nik, a eno, sasvim na kraju, i Nikolice s kujom, s ljutom Žujom! Deder, ko je taj ko ih smije dočekati?

— Ehej, gdje si sad, vuče, kad je tu Žuja?!

Đoki Potrku, kao i mnogom drugom, ranije su se u mraku pričinjavala sve nekakva čudovišta: te nekakav div s glavom kao plast sijena, te strašan bradonja s lepezastim rukama i kandžama, te crna baba s torbom. Premirao je na svakom koraku, zaustavljao dah i zatvarao oči samo da što lakše promakne kraj uklete prikaze.

— U-uh, umakoh živ! — odahnuo bi samo za trenutak, a već mu je onaj strašni Neko pristizao iza leđa i spremao se da ga pošaklja iza vrata.

Međutim, otkad je pristupio četi, Đoki kao da se smače ispred očiju prozirna siva zavjesa kroz koju je večerom gledao čudovišta i prikaze. Sad je vidio samo tamne krošnje drveća zgusnute sutonom, sanjive lijeske, zaspale bregove. Noć više nije bila strašna, bila je samo zamišljena, tiha, a ponekad i tužna. Nepoznati Neko nije mu više u tmini bio za petama. Đoko je sam imao svoju četu i pred sobom i za leđima.

— Ehe, dođi sad, strašni starče! Gdje si, babo s torbetinom?!

Majstor Lazar Mačak načinio je u logoru i ljuljašku, pozabijao u stablo prastare bukve gvozdene klince da se lakše može popeti gore, u široku krošnju, a jednog dana izgubio se nekud prema sjenovitoj jaruzi kroz koju je romorio taman potočić. Satima se nije vraćao.

— Kud li se to izgubi Mačak? — zabrinu se Jovanče, koji je jedini primijetio nestanak majstora, jer su ostali bili zabavljeni igrom. — Da mu se nije što desilo.

Pošao je u potragu na onu stranu kud je iščezao Lazar. Kad je stigao na ivicu duboke jaruge, u početku nije ništa naročito zapazio. Jaruga je vijugala, tajanstvena, sumračna, puna raspucalih krečnjačkih stijena, ispunjena grgorenjem crne vode. Dječaka podiđe laka jeza.

— Ovdje, kažu, živi drekavac!

I on je često, za kišovitim proljetnih noći, slušao iz Prokina gaja otegnuto i prodorno kričanje nepoznatog stanovnika mračne noćne šume. Ovdje on, dakle, živi.

— Drekvavac!

Odjednom se Jovančetu slediše noge. Spazio je kako ispod jedne veće sive stijene izlijeću grudve zemlje i ruše se prema potoku.

— Eno ga! Drekvavac kopa jazbinu!

Da je neko drugi bio na Jovančetu mjestu, zaždio bi odmah trkom natrag u logor da uzbuni ostale, ali odvažni dječak brzo savlada prvi strah i pomisli:

— A šta će biti ako je samo obični jazavac ili neka još bezopasnija životinja? Smijaće mi se čitava četa što sam strugnuo.

Počekao je još malo, a kad zemlja poče ponovo da izlijeće ispod stijene, on uze poveći kamen i hitnu ga u jarugu. Kamen zveknu o samu ivicu stijene i rasprsnu se kao bomba.

— Ehej, drekvavče, drži se! — povika on ohrabren praskom svoje "bombe".

U istom trenutku ispod stijene se začu ljutit glas:

— Čedo ti je drekavac! Ej, ko se to baca?

— Jesi li ti to, Lazare?

— Ja sam, ja. Ej, ne bacaj se!

Iza stijene, sa strane, pomoli se oznojeno lice Lazara Mačka.

— Šta to radiš dolje? — začudi se Jovanče.

— Dođi da vidiš.

Jovanče se spusti u jarugu. Ispod nagnute stijene, zaklonjena gustim žbunom crnog graba, kukrike, zijevala je poširoka tamna rupa.

— Šta to kopaš, majstore?

— Proširujem otvor na ovoj pećini. Ovo sam još neki dan otkrio.

Jovančetu zažagriše oči.

— Ček da zavirim... u, pa ovo je otišlo duboko pod brdo.

— Bog te pita koliko. Samo je otvor zasut zemljom, zaustavila je ova kukrika.

— Ko bi znao šta unutra ima! — uzbuđivao se sve više Jovanče. — Možda jazavac, lisica ili nešto još opasnije? Da možda nema zmija?

Majstor Mačak ozbiljno zanijeka glavom:

— Zmija sigurno nema. U jarugu nikad ne dopire sunce, a u pećini je uvijek hladno.

— I ti bi se usudio da se unutra zavučješ? — pogleda ga Jovanče zadivljeno.

— Bih, ali samo s fenjerom ili s baterijskom lampom. Baterija će biti bolja, lakše ću je sakriti od ostalih.

— A što da kriješ? — začudi se Jovanče. — Zar ostalim dječacima nećemo kazati za ovu pećinu?

— Bolje je da ne govorimo — predloži Mačak. — Ja bih ovdje sakrio glavni dio svoje radionice, ono što mi baš ne treba u logoru, a bude li mnogo djece znalo za pećinu, brzo će se čuti i u selu.

— E, pa ti si to krio i od mene — ožalosti se Jovanče.

— Ne, ne! Htio sam samo da izvidim, pa da te onda iznenadim. Eh. zar od tebe da ja nešto krijem? Hajdemo sad kući, vrijeme je, a sutra ćemo nastaviti.

XII

Čitave noći Jovanče je nemirno spavao. Tek zatvori oči, i već se nađe u nepoznatoj sumračnoj pećini. Iza kamenita stuba viri lisica, kezi se. Dječaka hvata strah: evo je, sad će skočiti! Uto odnekle ispada Nikolica s kujom. Jovanče mu, sav srećan, đipa u susret i... bubne s kreveta pravo na zemlju.

— Vrag s tobom i tvojom kujom! — gundā on u mraku i pipa čvorugu na glavi. — Bogme ćeš sutra platiti za sve ovo!

Ali već ujutru Jovanče zaboravlja i strašan san i svoju čvorugu i trkom juri u Prokin gaj. Tamo ga čeka neugodno iznenađenje. Đoko Potrk javlja da majstor Mačak neće doći. Zadržao ga otac da mu pomogne u nekom hitnom poslu oko jednih kola.

— Onda danas nema ništa od ulaska u pećinu — ožalosti se Jovanče. — Da sam bar ja ponio neki fenjer i sam samcat pokušao da se uvučem tamo.

Dok je tako sjedio neveselo oborene glave, trže ga iz misli Stričev prestrašen uzvik:

— Eno je!

— Šta je?! Ko je?! — poskakaše dječaci.

— Ona! Ona glavom!

— Zar lisica? — uskliknu Đoko.

— Da puštam Žuju? — požuri Nikolica.

— Kakvu Žuju! — viknu Stric. — Neće Žuja na nju.

— Pa ko je onda? Mečka? — prepade se Đoko. — Gdje je? Ništa ja ne vidim.

— Eno je iza one bukve. Sakrila se čim sam ja povikao.

— Ama ko je, kazuj?! — pograbi ga Jovanče za rame.

— Pa zar već nisam rekao da je ona! — naljuti se Stric — ona glavom!

— Ma koja ona, slone jedan?

— Lunja, čovječe! Ko će drugi biti nego Lunja — Jovanče se uozbilji.

— E, onda smo propali, otkrila je logor.

Svi potrčaše onoj bukvi i sjatiše se oko djevojčice, koja je stajala uza samo stablo i skromno i stidljivo pritiskivala lice vuz glatku koru drveta.

— Šta radiš tu? — strogo poče Jovanče.

— Došla sam da vas vidim — tiho reče Lunja i pogleda ga tako dobrodušno svojim velikim tamnim očima da Jovanče, već spreman da vikne, samo grgutnu kao mlad pjetlić i nastavi mnogo mekše:

— A zašto da nas gledaš?

Umjesto Lunje, u razgovor se utiče nakostriješeni Stric:

— Došla je ona da nas špijunira, znam ja nju. Lijepo se provukla nazorice za nekim od vas, za nekom budalom koja se nije obazirala da je neko ne prati.

— Je li tako, Lunjo? — upita Jovanče. — Za kim si došla?

— Za Stricem. On se nikad ne obazire, samo pruža korake.

Čitava družina prsnu u smijeh i sabi se u čvrst krug oko pocrvenjelog Strica, koji je samo zbunjeno zvjerao oko sebe kao da je pao s kruške.

— Aha-ha-ha, došla za budalom, veliš!

— Ko li je ta budala, ej Striče?

— Ja sam budala! — odjednom dreknu Stric, munjevito priskoči stablu i dok se još dječaci nisu ni snašli od iznenađenja, on je već okretno puzao uz bukvu. Zaustavi se tek u prvim granama i zlurado se isceri:

— Nek sad za mnom dođe, špijunka jedna! Uh, što je mrzim!

— A mrziš li ti, Lunjo, njega? — zagrajaše dječaci. Djevojčica podiže prema krošnji svoj miran pogled i odgovori tiho i sasvim prijateljski: — Ne, ja volim našeg Strica.

Pod bukvom uzavri još veća graja.

— Ehej, Striče, voli te, voli te!

— Silazi dolje da te ženimo.

Postiđeni Stric navali da se pentra još više uz drvo i najzad sasvim iščeznu u lišću. Poslije kraće stanke odjeknu njegov glas negdje s vrha drveta:

— Nek ide ona kud hoće, dabogda crkla!

Na te njegove riječi djevojčica pokorno, oborene glave, krenu kroza šumu. Jovanče se uozbilji.

— Lunjo, kuda ćeš?

— Šta ja znam kuda ću. Idem kad me tu ne vole.

— Šta ne vole! Ko ne voli! — povika Vanjka Široki. — Striče, magarče jedan, ožalostio si djevojčicu, eno je — ode bogzna kuda.

— He, a šta ona tu priča — nabureno otegnu Stric. — Jest, pa mi se onda svi smiju.

— Hajde, boj (momče), silazi odozgo, nećemo se više rugati — zovnu Nik Ćulibrk.

Lunju nekako vratiše natrag. Brisala je malu, malecnu suzicu u uglu oka i, još uvijek krišom, gledala Strica, koji se pravio da je ne vidi. Ona se onda pribi uz Vanjku Širokog, svog zaštitnika, a na to Stric ljutito lupi dlanom po stablu i zaprijeti:

— Drugi put ću skočiti s vrha bukve, pa nek bude milo onima koji me mrze!

Djevojčici zaigraše usne. Ona pogleda po svima redom da se uvjeri uzimaju li oni ozbiljno to što Stric govori. Najzad zaustavi pogled na njemu, kos, ispitivački i mučenički pogled onoga koji strada i voli.

Zapazio to i Stric, ali se ipak pravio da ništa ne vidi, iako mu je srce igralo da od radosti umalo nije sunuo uz bukvu i gore na vrhu raširio krila i poletio čak do Amerike. Tako se njemu bar činilo.

— Pa deder, šta ćemo sad s Lunjom? — upita Jovanče. Dječaci su ćutali oborenih glava. Lunja i sama obori pogled i reče sasvim tiho:

— Pustite me blizu vas... Samo da gledam šta radite.

— Pa da je pustimo? — javlja se Vanjka Široki.

— U četu može samo onaj koji je tučen — opomenu ih Jovanče. — Lunjo, je li tebe učitelj tukao?

— Nije.

— E, onda ne možeš s nama.

Lunja se trže, poigra obrvama i namršteno reče:

— Neka znate, i mene će istući. Doći ću ja ovamo.

Okrenula se, odlučna i ljutita, i bez riječi se uputila kroz Gaj. Dječaci su začuđeno gledali za njom. Ko bi se to od Lunje nadao, od one tihe ćutljive Lunje. Jedini Nikolica napući usne.

— Ih, da mi žensko dođe u logor!

— A tvoja Žuja? Valjda nije ona neki muškarac! — zajedljivo dočeka Stric.

Nikolica ubrzano zatrepta i u čudu se zagleda u svoju kuju. Pazi, molim te, pa i Žuja je žensko, a on se toga dosad nije sjetio.

XIII

Lunja je stigla u školu ozbiljna, stisnutih usana, a čim je učitelj ušao u razred, ona ustade sa svog mjesta i priđe katedri.

— Šta je? — zlovoljno promrsi učitelj i ne gledajući je.

— Hoću da dobijem batine.

Učitelj se trže, zatrepta i, ne vjerujući da je dobro čuo, naheri glavu i zakloni uvo dlanom.

— Šta kažeš? Ponovi! Šta si to rekla?

— Hoću da me istučete, batine da dobijem! — glasnije ponovi Lunja.

Učitelj Paprika pogleda je najprije uplašeno, pa zabezeknuto, zatim razroko kao da mu je muva sjela na crveni nos, a onda se zabaci natrag, na naslon stolice, lupi rukom po stolu i luđački stade da se smije:

— Aha-ha-ha-ha, hoće djevojčica batine! Aha-ha-ha!

Lunja je čekala da on prestane sa smijanjem, ali kako učitelj nije prekidao, ona uze kedu i sunder s police pred tablom i baci na zemlju.

— Oho-ho-ho, baš neću da te tučem! — grohotao je Paprika.

Lunja onda zgrabi s katedre razrednicu, ukoričenu tešku svesku, i tresnu je o zemlju. Poletje oblak prašine na sve strane kao da je bomba pala.

— Eto, sad ću dobiti batine!

Učitelj kihnu od silne prašine i uhvati se za katedru od zagrcnutog smijeha.

— Ha-ha-haaaa! E, đavo te odnio, ovo ti vrijedi Carigrada! Ama ko bi te tukao kad si takva. Aha-ha-ha!

Namrštena Lunja odlučno popade tablu za nogu i povuče je. Ploča se s treskom sruši na pod. Paprika prosto podivlja od smijeha, izbulji oči i stade tako da urla da od toga zazveckaše bočice s mastilom po klupama. Za njim udari u grohot čitav razred.

— O dijete, o đavole, prestani već jednom, jer ću inače pući! Aha-ha-haaaj!

— Hi-hi-hi! — njištao je razred.

Učitelj se toliko smijao i smijao da mu najzad udariše četverostruke suze. Dugo ih je brisao, hohotao i hohotao sve tiše, a kad se konačno potpuno smirio, on začuđeno pogleda oko sebe kao da se budi iza sna i buljeći oči zapita:

— A kakav je ovo nered? Ko je srušio tablu, ko je bacio razrednicu?

— Hi-hi-hi-hi! — zacilika razred.

Paprika skoči i popade prut.

— Pravite lom i još se smijete, a! Čekajte, sad ću ja vama pokazati!

Jurnuo je uzduž klupa i — švic, švic! — raspalio lijevo-desno po đačkim rukama, po leđima a negdje, bogami, i po glavi. Smijeh prestade kao da ga zasu pljusak.

— Pravite nered i još se smijete, je li!

Kad se vratio za katedru, on izbulji oči u Lunju kao da je sad prvi put vidi.

— A ti? Šta ti tu čekaš, a?

Pa kao da se odjednom dosjetio, on zlurado zaškilji:

— Aha, sad mi pade na um: batine, batine, je li!

Počeo je da se obazire oko sebe za onim glavnim prutom, "paradnim". Lunja se prepade. Sve do tada bila je uporna, hrabra, ali sad... Odjednom je spopade takav strah da joj se učitelj učini veći od planine.

— Šta bi sad, kuda bi?

Istog trenu sjeti se Jovančeta i onog nezaboravnog dana kad je taj hrabri dječak pred samim učiteljevim nosom iskočio kroz prozor i pobjegao!

— A kako bi tek bilo da ja djevojčica, i to još najmlađa u razredu, skoknem kroz prozor? Ala bi to bila priča!

Lunja ponovo baci jedan brz pogled na učitelja. Sad joj se više nije činio kao planina. Kakva planina! Pa to je samo jedan zloćud mamuran čiča, od rakije propao, vječito kiseo i ljut. Gle ga kako zaviruje iza ormara, traži prut.

— Hop, sad je vrijeme!

Lunja sunu prema širom otvorenom prozoru, pope se na prozorsku dasku i — duć! — skoči u mekanu leju, pored bokora perunika.

— O, pa ovo nije baš tako strašno. Samo se zemlja malo zatresla. I planina u daljini poskočila je uvis i opet pala natrag, a nije se razbila! Kako li je divna stvar skakanje, znaju dječaci šta je dobro!

Ne gubeći mnogo vremena, Lunja skoči na noge, otrese suknju (kao što bi uradila svaka djevojčica, pa makar s neba skočila!) i trkom pojuri u prvo ljeskovo šipražje.

Zabezeknuti učitelj nije skočio iza katedre i pojurio za Lunjom kao ono nekad za Jovančetom. Ovome se on ni u snu nije nadao od jedne djevojčice. Zato je i ostao mirno na svome mjestu, žmirkao, klimao glavom i najzad progunda:

— Tako me lijepo molila da je izmlatim, a ja umjesto toga zapucao prutom po čitavom razredu. I eto ti, stigni je sad!

Stigni je! Lako je to reći, ali zaista teško izvršiti, jer je Lunja kao krilata jurila pravo u Prokin gaj. Upala je u Gaj sa zapadne strane kud gotovo niko ne zalazi. Okretno je preskakala kamenite krečnjačke škrape, rupe i pukotine. Tako je stigla i nadomak jaruge potočića ponornice kad joj se na nekom glatkom žbunu omače noga i ona kliznu u duboku rupu skrivenu u gustu paprat. Otiskivala se i kotrljala nekoliko metara niz tijesno grotlo ponora i najzad se našla na dnu jame, u gustoj hladnoj tami.

XIV

Sljedećeg jutra nestrpljivi Jovanče prvi je stigao u logor Tepsiju, a kad se uskoro kroza šumu ukaza i Lazar Mačak, on mu potrča u susret.

— Lazare, brzo u pećinu dok ostali nisu stigli. Nosiš li bateriju.

Mačak izvadi iz njedara električnu lampu i svečano je podiže uvis.

— Evo je! Nov novcat umetak u njoj. Sija kao sunce. Dječaci trkom krenuše kroza šumu. Nad jarugom je još ležala jutarnja sjenka. Jovanče se naježi.

— Ko bi znao šta nas čeka danas?

— Težak posao, kopanje — odgovori staloženi majstor Mačak. — Valjaće dobro zapeti.

Spustiše se u jarugu ispod nagnute stijene i naizmjenice stadoše da kopaju naoštrenim Lazarevim ašovom. Otvor u pećinu lagano se širio. Svaki čas bi, sad jedan sad onaj drugi, kleknuo na koljena i povirio unutra. Iz pećine je udarala hladnoća, prijetio zagonetan mrak.

Kad je otvor već toliko proširen da bi se mogao uvući čak i odrastao čovjek, Lazar Mačak pusti ašov.

— Sad je dosta, možemo unutra. Evo, ja ću prvi.

— A zašto ne bih ja? — pobuni se Jovanče.

— Ja sam pronašao pećinu, pravo je da ja pođem prvi.

— A ja sam i bateriju donio — prijekorno napomenu Mačak.

Protiv tako jakih razloga Jovanče nije mogao ničim istupiti. Zato on samo sleže ramenima i pristade:

— Pa dobro, idi. Nego... a šta se ono priča o drekavcu u ovoj tu jaruzi? Da se on možda ne krije baš u ovoj pećini? Mačak odjednom pobljedje i ustade.

— Pa drekavac je tamo dolje gdje uvire potok. Tako svi kažu...

— Kažu, ali... Je li ga ko vidio baš dolje?

— Ih, možda njega i nema — neuvjerljivo poče Mačak. — Sjećaš li se što je učiteljica pričala da je to neka ptica koja živi po močvarama...

— Pa da, tako je — složi se Jovanče. — Hajde onda ulazi.

— Hajde ti prvi — poče da zateže Mačak.

— Pa ti si se otimao da prvi uđeš, ti si otkrio pećinu, lampa je tvoja.

— A ti si naš komandant — prekide ga Mačak. — Ti treba svuda da si prvi.

Kad mu drug pomenu njegovo komandantsko zvanje, Jovanče odjednom prestade da bude običan dječak iz četvrtog osnovne koji se plaši mraka, pećine i drekavca. On je komandant, vođa družine, čitave čete, a takvi se ne smiju ničeg bojati. Hrabro, dakle, naprijed!

Upalio je baterijsku lampu i četveronoške se uvukao kroz tijesan otvor u pećinu. Puzio je tako na koljenima i laktovima sedam-osam metara, dok mu je lampa osvijetljavala samo gole zidove niskog kamenitog hodnika. Odjednom, naglo, hodnik se završi kao da je odsječen, nestade zidova, a lepezast mlaz njegove lampe prosu se po ravnom patosu nekakve podzemne prostorije.

— Šta li je ovo sad? — s jezom upita Jovanče, pa diže lampu malo više i baci snop svjetla lijevo-desno od sebe. Pred njim se otkriše žućkasti zidovi neke dosta prostrane pećine, nešto malo manje od njihovog razreda u školi.

— Lazare, ideš li? — zovnu on šapatom.

— Tu sam — isto tako šapatom odazva se Mačak.

— Pogledaj ovo!

Jovanče se lagano ispravi i bojažljivo poče da kruži raspršenim snopom svjetlosti po zidovima. Pred njima se iz vječitog mraka pokazivala ovisoka podzemna dvorana sa čijeg su stropa visile debele kamene svijeće. Upravo toga trenutka s najdeblje od tih svijeća otkide se teška vodena kaplja i s čudnim zvukom probi tajanstvenu tišinu: strop!

— Šta je to? — lecnu se Mačak.

— Kaplje! — izreče Jovanče svečanim šapatom. Oprezno, korak po korak, uputiše se u razgledanje dvorane. Iznenada Mačak se trgnu i vniknu:

— Jao!

— Šta je?! — prepade se Jovanče.

— Jao, nešto me ubode za vrat! U-uh, što boli... Jao, jao, evo ga mili niz leđa.

Jovanče mu brže bolje posvijetli iza vrata, pa i nehotice prsnu u smijeh. Pećina odjeknu kao da neko lupi daskom o dasku.

— Šta se sad smiješ?

— Aha-ha, pa to je kaplja s tavanice pala za vrat!

— Ma ne može biti! — dahnu s olakšanjem Lazar i pipnu se za "ubodeno" mjesto. — E jest, vjere mi. Đavo je odnio, alaj me prestraši!

Strop! — pljesnu opet iza samih Mačkovih leđa i on odskoči kao da ga nešto lupi.

— Al' si strašljiv, majstore! — podrugnu se Jovanče.

— Eh strašljiv! Ne bojim se ja, neg ovo iznenada...

— Pa da, iznenada. Kladam se da ćeš se opet prepasti kad nešto iznenada... — uze da ga začikuje Jovanče, ali ga Mačak brzo prekide:

— Kladim se da neću!

Kvrc! — odjednom pećina iščeznu u potpunoj tami. Mačak dreknu:

— Ajoj, pali lampu!

Tišina. Iz gluve vječne tame nikakva odgovora.

— Jovanče! Jovanče, gdje si?!

Opet ni glasa. U hladnoj tami odjeknu samo jedno: strop!

— Ajoj, brate Jovanče, javi se! — povika Mačak gotovo kroz plač. — Samo se javi!

— Aha, jesi li se uplašio, kažem li ja! — jeknu Jovančetov glas kraj samog njegovog uva i lampu ponovo sinu. Ne boj se, evo mene.

Krenuše dalje sve pored zidova pećine. Na jednome mjestu pred njima se u neravnoj stijeni ukaza velika pukotina od vrha do dna podzemne prostorije. Pri zemlji ona se širila stvarajući neku vrstu ukrivena ulaza u nekakvu odaju, tunel ili bog te pita kakvu tajanstvenu rupu.

Jovanče zastade.

— Da virnemo tamo, a?

— Čekaj, da ti se prihvatim za opasač — prošaputa Mačak. Pažljivo osvjetljavajući ispred sebe, Jovanče učini korak-dva, pa stade.

— Šta je? — šapnu Mačak iza njegovih leđa.

— Nekakva jama, šta li je — progunđa Jovanče u nedoumici, pa se nagnu naprijed i poče da šara lampom po nečem ispod svojih nogu. — Pazi ga, voda, jezerce.

Mačak provuče glavu ispod njegova pazuha i ostade zablenu, upola otvorenih usta. Pred njim, poput nekog bunara, zijala je široka rupa, a u njoj, na dubini od najmanje tri metra, bliještala je voda obasjana Jovančetovom lampom.

— Jezero! — prošaputa Mačak obuzet svečanom jezom pred tim smirenim ogledalom podzemne vode. — Bogzna koliko je duboko. Sigurno sto metara.

Jovanče se još više nagnu i posvijetli.

— Nije duboko. Eno, vidi se dno. Nema ni pola metra. Pogledaj.

Zurili su dugo u tajanstvenu bistru vodu bez riba, bez žaba, bez ijedne travke. Sve je bilo mrtvo i tiho u plitkom jezercu, koje se pružalo nekud u nedogled kroz kamenit hodnik niska svoda.

— Da imamo kakve ljestve, pa da se spustimo u jezero, mogli bismo da zasučemo nogavice pa kroz vodu dalje — reče Jovanče.

— Bogami, ja se ne bih usudio — prošaputa Mačak. — Naročito ne bih bez rezervnog umetka za lampu. Zamisli: izgori ti baterija, a ti ostaneš u mraku, u vodi.

— Toga se nisam ni sjetio, majstore, — reče Jovanče i strese se od jeze.

Kako se više nije moglo dalje, morali su opet natrag, u veliku dvoranu. Ona im sad, poslije čudnog ćutljivog jezera, dođe nekako poznata i bezopasna pa počеше razgovarati mnogo slobodnije i glasnije. Ispitivali su i dalje neravne zidove sve dok,

na suprotnom kraju od prolaza za jezero, ne otkriše novi hodnik nešto niži i tješnji od onoga prvog. Jovanče se morao dobro sagnuti da bi se unutra zavukao.

— Ej, čuvaj se opet kakvog jezera! — glasno viknu Mačak, koji se već bio odomaćio u pećini i prestao da se plaši. — Gledaj dobro preda se, ej!

Tek što je to izgovorio i (počeo da se smije, kad iz dubine hodnika, iz neodređene daljine, kao neki odgovor na njegove riječi, doprije jedno tanko, podzemno:

— Ej!

Dva mala istraživača skameniše se u mjestu. Jovanče samo što okrenu glavu i ukočeno se zagleda u Mačka kao da nijemo pita:

— Šta je sad ono?

— Gasi! — prošišta mu Mačak u samo uvo. Prekidač kvrcnu. Tama potrpa dječake. Istog trena iz dubine hodnika začu se jasno i ponovljeno:

— Ej, ej!

XV

Jesenje sunce već je bilo ugrijalo prohladnu sjenovitu jutarnju šumu, a od Jovančeta i Mačka još ni traga ni glasa. Treperile su po Gaju zlataste sunčane pjege, mamile u igru, ali dječacima se nikud nije polazilo. Svi su već odavna na okupu, ali nema dvojice najglavnijih: vođe Jovančeta i majstora Mačka.

Šta se može početi bez njih dvojice?

— Da nijesu stigli prije nas pa nekud otišli? — upita Nik Ćulibrk.

— Teško da jesu — promuca Stric.

Nemirni Đoko Potrk, kome su se po glavi vječito vzmale najčudnije misli, odjednom se nešto prisjeti:

— A šta će biti ako su oni jutros otišli u školu da se predaju?

— To Jovanče nikad ne bi uradio — ozbiljno dočeka Vanjka Široki. — Onaj ko je tučen, više se ne vraća u šake učitelju Papriki.

Potrk odmahnu rukom.

— Ehej, znam to i ja. Mi, koji smo dobili batine, ne okrećemo više tamo, ali Jovanče se može prevariti. On jedini među nama nije bio tučen.

— Kako da nije? — zinu Nikolica.

— Pa čitav četvrti razred zna da je on pobjegao kroz prozor prije nego ga je učitelj i takao prutom. Stric zinu od čuda i zabaci šešir na potiljak.

— Au, au, ja se toga dosad nijesam ni sjetio! Zaista. Jovanče uopšte nije dobio batina, nijedne zvrčke.

Svi se dječaci grdno zabrinuše i sneveseliše. U njihovoj sumnji još ih više učvrsti Đoko Potrk kada ih podsjeti:

— Jeste li vidjeli kako su se oni prošla dva dana nešto dogovarali i sašaptavali? Ima tu nešto.

Vanjka Široki opet se usprotivi.

— Iako nije tučen, Jovanče ipak zna da ga u škola čekaju batine. Zašto bi se onda predavao?

— E, zašto! — poče da mudruje Potrk. — Ako on učitelju izda gdje se nalazi naš logor, možda ga neće ni tući. On i Mačak reći će da su se pokajali, a mi... onda ćemo mi za sve platiti.

— Zaista, nešto su se često sašaptavali — potvrdi Nik Ćulibrk.

— Braćo moja, dok mi ovo pričamo, možda se već potjera primiče Gaju — opomenu Đoko. — Kako bi bilo da se mi sakrijemo?

— Na drveće! Svi na drveće! — veselo dočeka Stric već unaprijed srećan što će se pentrati po drveću pa ma zbog čega bilo. — Idemo malo dalje od logora, pa na bukvu. Odozgo ćemo viriti kako nas traže.

Bojeći se iznenadnog dolaska potjere, družina žurno krenu kroza šumu. Na jedno pedeset koraka od logora Stric odabra jednu bukvu niske i vrlo guste krošnje na koju se lako moglo popeti.

— Evo je! Tu nas neće naći ni sveti Pantelija. Nikolica odjednom zaprepašteno izbeči oči.

— A šta ću ja s mojom Žujom? Ona se ne zna penjati.

— Pa da je svežemo pod bukvu — bubnu Stric.

— Ehej, a kad je oni nađu, pa pogledaju gore i vide nas! — dosjeti se Đoko Potrk.

— A mi nećemo da siđemo, pa im je opet džabe! — zainati se Stric.

— Oni mogu posjeći bukvu! — prepade se Nikolica.

Najzad se dogovoriše da kuju vežu za jedno drvo desetak metara dalje od njihovog. Tako se nisu morali bojati da će biti otkriveni. Ko bi se dosjetio da pregleda sve bukve u okolini.

Vezaše kuju i jedan za drugim popeše se na drvo. Gore, u gustoj hladovitoj krošnji bukve, bilo im je nekako mnogo ljepše nego na zemlji. Bili su kao u nekom začaranom lisnatom carstvu.

Odjednom se u blizini začu neko neobično cviljenje. Svi se trgnuše.

— Šta je ono? — promuca Đoko.

— Pa to je Žuja! — dosjeti se Nikolica. — Zove mene.

— Umiri je, vrag s njom! — prošišta Stric.

Nikolica se spusti na najdonju granu i proviri. Kuja je netremice piljila u pravcu njihove bukve, zatezala uzicu i žalosno cviljela. Mališan viknu:

— Mir, Žuja, da ćutiš! Sad ću ja doći.

Vjerna kuja veselo zamaha repom, leže i spusti glavu na šipe, ali joj oči i dalje ostadoše prikovane za drvo na kome se krio njezin voljeni Nikolica.

XVI

Ostavili smo Jovančeta i Mačka u pećini baš u onome strašnom času kad su ugasili lampu i u istom trenutku ponovo čuli iz podzemnog hodnika onaj tajanstveni uzvik:

— Ej, ej!

Dječacima se slediše i ukrutiše noge kao one kamene svijeće koje su visile sa stropa pećine. Da im je sad neko priskočio iz tame, mogao ih je slobodno makljati kao dva govečeta, oni se ne bi umjeli ni pomaći s mjesta.

— Ej, upalite opet lampu! — sad nešto bliže ću se tanak piskav glas.

— Ne pali! — samu Mačak.

Jovanče je napeto osluškivao. U nekoj knjizi, dobijenoj od učiteljice Lane, on je čitao o patuljcima, malecnim dobrodušnim ljudima koji lutaju šumom. Ovo je možda jedan od njih. Izgubio se u mraku i sad zove u pomoć. Zašto da ga se dječak boji? Glas mu je tako djetinjski, nimalo strašan.

— Ej, vi tamo, upalite! — molio je glasić.

— Sad ću da se javim — prošaputa Jovanče. — Ono je patuljak. Znaš, onaj iz priče.

Mačak mu čvrsto steže ruku i promuća:

— Hajde pa šta nam bude. On je jedan, a nas dvojica, bićemo jači. Upali samo da ga vidimo.

Jovanče štregnu lampom i zovnu trudeći se da mu glas bude što deblji:

— Ehej, ko je to?

Iz hodnika, još bliže njima, dođe odgovor.

— Ja sam, zar ne vidite.

Dječaci se zagledaše blijedi nešto od straha, a nešto od odbljeska sa zidova. Krug svjetlosti njihove lampe oprezno pođe u dubinu hodnika.

— Ehej, gdje si?! — viknu sad i Mačak malčice okuražen.

— Evo me, Mačak, idem — odgovori glas. Lazar Mačak zbunjeno pogleda u Jovančeta.

— Otkud patuljak zna da je meni nadimak "Mačak"?

— Svašta oni znaju — prošaputa Jovanče, pa se odjednom okuraži i uperi lampu pravo u dubinu hodnika. U krugu svjetlosti naže se nešto živo, pomično.

Zabezeknuti dječaci samo zinuše, a onda viknuše u jedan glas:

— Lunja!

Djevojčica je šepala hodnikom pognuta, razbarušene kose. Jovanče od iznenađenja jedva povratila dar govora.

— Ej, otkuda sad ti?

— Svuda se ta nađe — progunđa Mačak. Lunja se oprezno izvuče iz hodnika u dvoranu, obrisa lice i mirno objasni:

— Bježala sam iz škole ovamo u gaj, pa upala u jamu, u ponor.

— Kad si upala? — nepovjerljivo zaškilji Mačak.

— Maloprije. Najprije sam plakala, onda sam probala da se izvučem gore pa nisam nikako mogla, a onda...

— Pa što onda? — ispitivao je Mačak.

— Onda sam opet plakala, pa sam onda čula vas, vidjela svjetlost i pošla na tu stranu.

— I-ih vidi je! A zar se nijesi bojala? — čudio se Mačak.

— Šta da se bojim kad imam ovo — reče Lunja i ispruži dlan.

— Šta ti je to? — radoznalo se nadviri Jovanče.

— Ukosnica. Gle kako je oštra. Kad god idem kuda kroz mrak, ja samo izvadim ukosnicu, držim je u ruci i ničeg se onda ne bojim.

— Kako ne bojiš? — zinu Mačak.

— Lijepo. Nek samo nešto naiđe, ja ga odmah bocnem pa da vidiš! — kuražno se napući curica.

— A drekavac? — upita Mačak.

— I drekavac! — odgovori Lunja i ne trepnuvši. — Boc, boc, pa će odmah krepiti!

— Idemo mi brže napolje dok nije došlo nešto gore od Lunje — predloži Jovanče.

Mačak odjednom sjede i huknu:

— Ja više ne mogu nikud ni maknuti. Tek sad su mi se odsjekle noge od onoga straha od maloprije.

— Daj ruku, ja ću te povesti — protepa dobrodušna Lunja. Mačak frknu kao pravi mačor:

— Zar mene žensko da vodi! Neću, pa makar išao na glavi. Skočio je kao oparen i kočoperno se isprsio.

— Idemo. Lak sam kao zec.

Kad se iz pećinskog mraka izvukoše napolje, pred njima blještavo sinu zeleni Gaj, čist i veseo kao da je toga trenutka stvoren i stavljen pod sunčan svod neba.

— Ih, dosad nijesam ni znao kako je lijepa ova naša šuma — ote se i nehotice Jovančetu. — Čini mi se da sam tek sad progledao.

— Bogme sam ja zaista tek sad i progledao, i proćuo, i prohodao, i srce mi je prokucalo! — iskreno priznade Mačak. — Živ me strah pojeo u ovoj pećinetini.

— A šta ćemo sad? — zabrinu se Jovanče. — Rekli smo da nikom ne pričamo o ovoj našoj pećini. Mačak iskosa pogleda u Lunju.

— Sad smo gotovi, ona će sve ispričati. Znam ja kako se djevojčice rastorokaju.

Lunja ga iskosa pogleda i tužno reče:

— Zbog vas ja sam po razredu sve porušila, naljutila učitelja i onda iskočila kroz prozor, a vi sad tako. Kad kažete da se čuti, ja ću čutati, pa makar mi u njedra stavili miša.

Kad Lunja ispriča sve šta joj se toga jutra dogodilo u školi, Jovanče ozbiljno reče:

— Lazare, sad joj možemo vjerovati, i ona je naša.

— Hajde, de! — složi se Mačak. — A šta ćemo u logoru kazati ostalima kad nas vide da ovako utroje dolazimo?

— Reći ćemo da nam je Lunja povjerila šta će jutros u školi zakuvati, pa smo išli u ljeskar blizu škole da je dočekamo.

— To si se dobro sjetio — složi se Mačak. — A ti, Lunjo, dobro upamti šta smo se dogovorili pa nemoj šta drugo kokodakati.

— Ih, kokodakati! Nemoj ti mijaukati! — dočeka ga Lunja a poče da pocupkuje i da se ruga, ali bez imalo zlobe. — Mačak, mačak, mačak!

Kad su se vraćali natrag, u Tepsiju, začuše u blizini logora nekakav neobičan žagor koji je dopirao odnekle s visine, iznad šume. Mačak se trže.

— Koji je sad ovo đavo? Da to nijesu oni nesrećni patuljci, pa se popeli nekud gore?

— Ne znam ni ja — uozbilji se Jovanče. — Tiše malo da čujemo.

Na prstima su se šunjali u onome pravcu otkud je dopiralo ono neobično žagorenje. Odjednom se ono pretvori u pravu galamu. Neki ljutit glas dreknu visoko iz krošnje drveta, na desetak metara ispred njih:

— Ako to bude istina, odraću živa Lazara Mačka!

— Opet nešto po mojim leđima! — prepade se Mačak. — Šta je ovo jutros, ljudi moji?!

— Ono je Stričev glas! — tiho uskliknu Lunja i sva sinu od radosti.

— Tebi se svuda priviđa taj tvoj Stric! — okosi se Mačak. — Otkud Stric gore na nebesima?

— Čekajte, idem ja da vidim — reče Jovanče i kuražno zakorači prema onome stablu iznad koga se čula galama. Stao je pod samu bukvu, pažljivo se zagledao u njezinu krošnju, a onda glasno viknu:

— Ej, šta vi radite gore?!

Galama u visini odjednom zamrije, a onda se zaori vesela graja:

— Evo Jovančeta! Aha, evo ga! Evo ga, silazite!

Iz krošnje su, poput prezrelih oraħa, sipali članovi družine: Stric, Vanjka, Potrk, Nik, Nikolica. U blizini veselo zalaja Žuja.

XVII

Poslije onoga Lunjinog navaljivanja da dobije batine i njezinog neočekivanog bjekstva kroz prozor, učitelj Paprika sasvim se prozlio. Upadao je u razred ljut i mamuran, podozrivo gledao primirene đake pa bi istom prišao bilo kojoj klupi i obratio se uplašenom dječaku:

— Hoćeš li batina?

Ako bi mališan rekao da neće, on bi počeo zlurado da se smješka:

— Nećeš, je li momče? E da vidiš kako ćeš sad htjeti. Deder, ispruži dlan da ti ja pokažem kako nećeš batina.

Prišao bi zatim drugom đaku a kad bi ovaj, uplašen sudbinom svog druga, kazao da hoće batine, podozrivi učitelj bi se razgoropadio:

— Aha, i ti li si kao ona jogunasta djevojčica: tobože hoćeš batine, a ovamo gledaš kako ćeš strugnuti kroz prozor. Stani, sad ćeš dobiti i za prozor i za skakanje.

Zafijukao bi prut, digla se prašina i odjeknula dreka bijenoga, a mračni čiča već je mjerkao novu žrtvu.

— A ti neošišani, hoćeš li batina?

Kukavni đaćić nije znao šta da odgovori, jer kako god gukneš, ne gine ti jedna žestoka porcija, zato bi se ućutao kao kornjača, glave uvučene među ramena, praveći se da nikad nije umio ni riječ da proslovi.

— Aha, pa ti, bratac nemušti, nećeš ni da odgovoriš! — zlurado bi zavrećao učitelj. — Ček, ček, onda će ovaj prut da progovori.

Kad bi se tako sit iskalio na djeci, Paprika se penjao za katedru i otud prezrivo gundao:

— Baš mi je škola za vas divljake seoske! Za vas je šuma i koze, a ne knjiga.

Zastrašeni svakodnevnim batinama, dječaci nastaviše da se odmeću od škole. Dugonogi Stric marljivo je kupio bjegunce, vodio ih u logor Tepsiju i referisao:

— Jovanče, evo još jednog, nov novcat. Batine prekjuče dobio, juče pronađen u šikari više kuća, jutros obećao da neće izdati četni logor. Vodi ga da polaže zakletvu.

Izlupani dječak veselo je jezdio na hajdukov grob da se zakune na vjernost četi i trkom se vraćao nazad u Gaj da se nagleda logora i Mačkovih majstorija.

A u logoru je, valja priznati, svaki dan dograđivano nešto novo. Na Žujinoj kućici, na primjer, već nekoliko dana kočila se glatka drvena ploča s natpisom:

"Kolibica kuje Žuje. Nek se vidi nek se čuje."

Ovo je, razumije se, sastavio pjesnik Đoko Potrk grickajući zamišljeno kiselu stabljičicu "zečjeg kupusa".

Jovanče i majstor Lazar Mačak bili su neumorni u izmišljanju raznoraznih novina. Kao najuspjelija pokazala im se ipak "Žujina tajna kuća".

Evo kako je došlo do njezine gradnje.

Na pola puta između seoskog drumca i logora nalazila se jedna rupčaga od gotovo metar dubine. To je nekad bila jama za hvatanje kurjaka pa se tokom godina zarušila. Kod te rupe Jovanče bi često zastao i zamišljeno je razgledao, dok jednog dana ne reče Mačku:

— Majstore, sad sam se nešto sjetio. Od ove bi se jame mogla načiniti Žujina tajna kuća.

Mačku nije trebalo ništa dalje pričati, odmah se dosjetio o čemu se radi i već je izlagao svoj majstorski plan:

— Treba iskopati bar još jedno pola metra u dubinu, zidove malo nabiti da se zemlja ne ruši, dolje prostrijeti paprati, a odozgo...

— A odozgo pokriti suvim granama i šušnjem (opalim lišćem) da se ne primijeti — dodade Jovanče. — Tu bismo svake noći mogli sakriti kuju, pa bude li neko po mraku pošao prema našem logoru, ima da upadne pravo kod Žuje.

— Bogme će biti dreke i poderanih čakšira! — uskliknu majstor Mačak.

— A i po danu ćemo mi tako prikriti jamu granama da će u nju upasti svaki nezvan gost koji ovuda naiđe — nastavljao je Jovanče. — Tuda je najkraći i najlakši put prema logoru, pa ga treba osigurati.

— To je tačno — složi se Mačak. — A ko jednom bubne u ovu rupu, neće mu, bar tri dana, padati na um da dalje produži.

Jama je iskopana i maskirana sve po Mačkovim uputstvima. Načinjene su čak i male stepenice s tri široke prečage, pomoću kojih će kuja silaziti i izlaziti iz svog tajnog skrovišta.

Prilikom prvog uvođenja Žuje u novi dom nastade jedna nepredviđena teškoća; kuja neće, pa neće ni da priviri u jamu. Priđe samo sumračnom otvoru, nepovjerljivo pomiriše nepoznatu jazbinu i zabrinuto se ogleda na dječake kao da pita:

— Kuda ste vi ovo sa mnom naumili, je li?

Najzad je mali Nikolica morao prvi da siđe u zemunicu i tek se onda Žuja drage volje spustila za njim. Onda je mališan brzo izašao napolje, a za njim su dječaci izvukli stepenice. Sirota kuja, prevarena tako na brzinu, počela je da cvili i da zaskakuje uza strme zadave. Nikolica je uze tješiti:

— Lezi samo, Žuja, lezi, eto nas ujutru. Imaš dolje zdjelu vode i mekan krevet, baš te briga.

Otvor pokriše granama i ovlaš posuše suvim lišćem, a kako je iskopana zemlja već ranije bila sklonjena u jedinu obližnju udolinu, sad se ni po čemu nije moglo opaziti da tu ima bilo šta sumnjivo. Svud po šumi bilo je sličnih gomila suva granja kao i na tome mjestu.

U povratku kući, kad već stigoše gotovo do samog izlaza iz gaja, Nikolica se odjednom nešto dosjeti:

— A šta će biti ako se neko omakne u jamu pa bubne odozgo na Žuju?

— Ne boj se ništa — utješi ga Jovanče. — Žuja će odskočiti u stranu prije nego taj padne na nju.

— A bude li Žuja spavala?

Tu već ni Jovanče nije znao pravog izaza, pa odgovori onako otprilike:

— Kada kuja spava, onda svi spavaju, niko se ne skita po šumi.

Ujutro Žuju nađoše živu i zdravu i prevedoše je u logor, a jamu opet pažljivo pokriše.

Pred samo podne kujina tajna kuća dočeka prvu žrtvu.

U blizini jame dječaci su se već duže vremena igrali žmurke. Lunja je sjedila uz jednu bukvu, plela čarape i pratila ih pogledom. Da bi se pred njom pokazao vještiji od ostalih, dugonogi Stric, izmičući od svog progonioca, trčao je natraške. Odjednom se začu prasak suva granja, Stric iznenađeno viknu i za tren oka nestade ga pod zemljom.

Lunja skoči.

— Ode Stric, upade Stric!

Dječaci se strčase oko jame. Uz prodor, na granama ležao je samo Stričev slamnato-kartonski šešir s onim neobičnim natpisom:

"Ništa nema da te brine, Od ovoga pacov gine!"

— Ej, Striče, jesi li živ? — povika Jovanče. — Javi se.

— Striče! — uplašeno zovnu Lunja naginjući se nad otvor. Umjesto bilo kakvog odgovora, kroz prodor se odozdo pomoli dugačka ruka, pograbi šešir i uvuče ga u jamu.

— Striče, što se ne javiš? — pitao je Jovanče zavirujući u zemunicu.

— Neću! — začu se iz jame naburen glas.

— Evo ti stepenica pa se izvuci.

— Neću!

Kud je upao u jamu, tud je Stric pokvasio i tur u kujinoj zdjeli s vodom, pa ga je sad još više bilo sramota da se pokaže napolju, pred Lunjom. Riješio je zato čvrsto da u jami ostane sve dok ostali ne krenu kući. Natukao je šešir sve do očiju i na sva zapitkivanja tvrdoglavo ćutao ili se otresao kratko i nabusito:

— Neću, odbij!

Tek pošto dječaci odoše za nekim poslom i oko jame se sve utiša, on se popeo uz prvi stepenik, virnu napolje, pa brže-bolje iskoči i zaždi prema ivici šume. Tamo se namjesti iza jedne lijeske i leže potrbuške da na suncu osuši svoju smočenu pozadinu.

Ležeći tako s glavom na rukama, zaklonjen šeširom, Stric je zadrijemao i zaspao. Odjednom se granje na ljeskovom žbunu oprezno razmače i kroza nj se pomoli ušiljeno lisičje lice nekakvog starca. On se začuđeno zagleda u natpis na dječakovu šeširu, poče lagano da sriče slovo po slovo, a onda se zlurado isceri:

A tu li se kriješ, ptičice!

XVIII

Podozrivi učitelj Paprika ubrzo je opazio da mu se broj đaka u četvrtom razredu osjetno smanjuje. Počeo je zato svakodnevno da ih proziva i ako to ranije nije činio. Primijetio je da u školu ne dolaze uvijek isti učenici: Jovanče, Potrk, Stric, Mačak, Vanjka, Nik Čulibrk, Lunja. Broj bjegunaca rastao je svakoga dana.

— Aha, znam ja zbog čega je to — dosjećao se on. — Ili oni bježe od škole ili ih roditelji zadržavaju da im rade poljske poslove.

Jednog dana on se uputi seoskom knezu, debelom Valjušku. Nađe ga u krčmi. Pošto poručio po čokanj nekakve loše rakije, zvane "brlja", učitelj se požali:

— Gazda Valjuško, ovi tvoji šumnjaci ne šalju djecu u školu. Pogledaj, eto ti spisak. Nema ih već danih ni da privire u razred.

Valjuško uze spisak i progunda:

— Još danas ću svima da zaprijetim globom. Hej, krčmaru, je li tu poljar Lijan?

Odnekle iz ćoška ispade krivonog čičica lisičjeg lica i lukavo upilji u kneza.

— Tu sam, tu sam, kneže viteže. Zalivam dušicu brljom.

— Deder mi za večeras sazovi ove ljude. Evo ti spisak. Poljar se zavuču u konoplje iza kuće i uze da sriče prvo ime na spisku:

— Pe-hehe-tete-a-re ... Aha, Petar!

Ono "Petar" viknuo je tako gromko da oblak vrabaca sunu s obližnje šljive. To se isto ponovilo i s ostalim imenima, ali samo bez vrabaca, jer je ono jato već odavno bilo u nekom kukuruzištu. A kad su najzad sva imena bila pročitana i zapamćena, Lijan zabaci na leđa kožni torbak, minu krčmu i uputi se kroz selo na svojim krivim hodaljkama.

— Hajdemote, nožice lagane, kraj krčmice, kraj moje dragane!

Kad se seljaci iskupiše kraj kneževe kuće, debeli gazda Valjuško strogo ih pogleda sviju redom i zapita:

— A je li, vi, reponje jedne, zašto vi ne šaljete djecu u školu?

"Reponje" se začuđeno zgledaše. Stričev djed Aleksa graknu kao vrana:

— Pa moj unuk svaki dan porani još prije sunca.

— I moj Đoko uvijek odjuri trkom, sve se za njim prašina diže — pohvali se Potrkova majka.

— A moj Lazar okrenuo pa i nedjeljom obilazi školu — javi se kolar, Mačkov otac.

Knez Valjuško šiknu kao gusak:

— Šiii, budale jedne, ko bi znao kud se oni skitaju. Vi mislite da su vam djeca u školi, a oni — šiii! — perjaju kroz selo.

— Ma zar i moj Nikolica? — začudi se Nikoličina mater. — Dok je Žuju negdje sakrio, vidim ja da nešto nije u redu.

— Možda će nam poljar o tome nešto znati da kaže — reče knez. — Ej, ženo, je li tu negdje stari Lijan?

Na poluotvorenim vratima pomoli se starčevo špijunsko lice.

— Tu sam, kneže viteže.

— Deder, poljaru, bili nam znao kazati jesi li u posljednje vrijeme opazio neke dječake da se skitaju oko vode i love ribu? — upita knez.

— Dječake, dječake, dječake! — uze da se prisjeća čuvar polja. — Ne, ne! Vidio sam dosta konja, goveda, dvoje-troje magaradi, ponekog mačora skitnicu i tebe, kneže, kad si, pijan, pao s mosta i valjao se kao... kao...

— Mene preskoči, i to vrijeme — progundā knez — nego nam onda reci jesi li bar u okolnom orašju ili kestenaru vidio kakve male nevaljalce da se pentraju po drveću?

— Nisam ni to, ni tamo ih nema — odgovori Lijan i dodade sam za sebe. — Tamo često vidim sebe kako berem tuđe orahe.

— A možda si ih spazio negdje na pašnjacima, tamo gdje se dječurlija igraju klisa, žmurke, trule kobile, šapca-lapca i još... i još... Kakvih li smo se ono igara igrali prije trideset četrdeset godina, ej, kolaru?

— Rusa i Turaka! — uskliknu djed Aleksa. — Sjećaš li se, poljaru, ti si bio Osman-paša, a ja general Skobeljev, pa sam jurišao na Plevnu i razbio ti nos.

— E, to su već igre od prije šezdeset godina — odmahnu poljar. — Sad se djeca igraju Francuza i Nijemaca, ali ovih dana ne vidim ih na pašnjaku.

— Sakrili se, znači, negdje — zaključī knez. — Dobro bi bilo, poljaru, da ti pronjuškaš gdje se to bjegunci od škole okupljaju, pa da ih pohvatamo na lijegalu.

— Ihaj, kad li se dokopam svog unuka! — uz viknu Stričev djed. — Nemojte da to hvatanje prođe bez mene.

— I mene da zovnete — viknu kolar.

— Bogme bih i ja volio da se tu nađem — reče Majkel Ćulibrk, Nikov otac.

— Dobro, dakle: biće pronjuškano i vama objavljeno — službeno izjavi poljar. — Polovićemo ih kao miševe. Spremite samo prutove, šibe, opasače, ulare i pljunite u dlanove, jer tu će da padnu grdne batine.

— Oho-ho, već me svrbi ruka! — žestio se Stričev djed.

— Samo da dogovor držimo u tajnosti.

Rastadoše se već u sami mrak, tajanstveni i ćutijivi, a već sutradan lukavi poljar Lijan krenu u izviđanje da uhodi male bjegunce.

XIX

Veselo teče život u šumskom logoru. Najranije, čitav sat prije ostalih, stigne Lazar Mačak i prenese u pećinu ponešto od najvažnijih alatki iz svoje radionice. Gurne zatim jedan odsječen trnov žbun u otvor pećine i tako ga prikrije da ga ni iz blizine niko ne bi mogao primijetiti.

Jovanče stigne ubrzo poslije Mačka. Naravno, odmah počinje povjerljiv razgovor o pećini. Spremaju se da uskoro ponovo krenu u istraživanje. Jovanče, opet, jedva čeka kad će i ostalima moći da povjeri šta su otkrili.

— Samo dok vidimo kakvi su ovi naši drugovi, znaju li tajnu čuvati — opominje on Mačka. — Stricu bih već i mogao kazati za pećinu. Mogu i Vanjki i Niku.

— Čekaj dok je mi najprije dobro izvadimo — predlaže Mačak.

Poslije njih dvojice u Gaj stižu Stric i Nikolica. Oni vade kuju iz njezine tajne kuće i ponovo pokrivaju i maskiraju jamu. Čim oni dođu, zna se, tu je već negdje u blizini i Lunja, jer ona je Stricu uvijek za petama.

— Sigurno se ona skitnica Lunja šunja i provlači za nama — upozorava Stric Nikolicu, ali se mali uzalud obzire, ne vidi se baš niko. Tek zadržti vršak ljeskova žbunja, negdje pukne grana ili nejasna sjenka šmugne iza stabla — možda je to Lunja.

A Lunja se pojavi baš u onome trenutku kad već niko na nju ne misli. Zatreperi lišće i od zašaptana vjetra i uznemirenih sjena — hop! — odjednom se stvori Lunja. Još joj na očnim kapcima igra uzdržao list, šunja joj se kroz kosu vjetar, a u oku joj se krije vlažna šumska sjena.

— Lunjo, kćerko šume, kako si to lako iznenada iznikla?

Lunja se prihvaća najobičnijeg svakodnevnog posla: krpi dječacima košulje, čarape, kape, prišiva dugmad. Vazdan se tu ima posla, jer od pentranja, skakanja, valjanja i trke po logoru teško da bi izdržalo i krzno divlje mačke, a kamoli odjeća naših junaka.

Tako vam je to oduvijek: u hajdučkoj četi, u družini smjelih pustinjaških konjanika, pa čak i na lađi morskih razbojnika, gusara, uvijek se nađe poneko tiho stvorenje koje mirno radi neki svakodnevni posao, svima potreban. Možda kuva ručak, pere krvave košulje, plete nekom šaren pojas ili prišiva srebrno dugme. Ni najveće junačine ne mogu bez tih običnih usluga.

Široki Vanjka i Nik Čulibrk dolaze uvijek zajedno. Oni su oduvijek prijatelji, temeljiti, sigurni drugari, i baš ih je briga da li se tamo negdje Rusija i Amerika mire ili svađaju, to ne može da pomuti njihova prijateljstva.

Nik je trezven, brzo radi i lako se odlučuje za svaki nov posao u logoru, a ćudljivi Vanjka, na svaki njegov prijedlog najprije se zaimisli, ali kad jednom krene, iako spor, pristići će i na kraju nadvladati i onoga najvatrenijega.

Posljednji u logor obično stiže Đoko Potrk. On dopada trkom, zaduvan, i začuđeno pita:

— Šta, opet nisam prvi stigao?!

Tog trenutka neko treba samo da pomene kako bi dobro bilo za ručak ispeći krompira, a Đoko već skače i zove Vanjku:

— Široki, ponesi vreću, idemo u crkvenjakovu njivu.

Potrk sukne kroz šumu kao zmaj i dok Vanjka stigne do njive, već je tamo nakopana čitava hrpa krompira. Trpaj samo i nosi. Naravno, Vanjka je taj koji nosi.

Jednom, dok je družina jela pečen krompir, Lunja zamišljeno reče:

— Neko se šunja oko nas, uhodi nas. Traže logor. Svi probljedješe i prestaše jesti. Jovanče pretrnu i oštro pogleda djevojčicu:

— Otkud ti to znaš?

Lunja samo sleže ramenima i odgovori neodređeno:

— Pa tako... Hoda neko, šunja se. Tu je negdje.

Stric se uplašeno obazrije.

— Gdje, gdje? Gdje si ga vidjela?

— Pa još ga nisam vidjela, ali on... osjeća se da je negdje u okolini. Sve kao da mi je iza leđa: pazi, šunja se, viri.

— Idi bestraga! — odahnu Stric. — Nisi ga vidjela, a tu je. Kako to?

— Ni sama ne znam da ti kažem otkud to, ali sam sigurna da ću brzo ili vidjeti ili čuti onoga koji se tajno navija oko nas.

— Može to biti — potvrdi Đoko Potrk. — Ja uvijek naslutim unaprijed kad će me kod kuće tući pa mi noge nikako neće na tu stranu.

Iako je Stric tvrdoglavo dokazivao da se Lunji sve to priviđa zato što je strašljiva, ipak se čitava družina uozbilji i zamisli. Čak se i mali Nikolica zabrinu i prijekorno upita svoju kuju:

— A ti, Žuja, još ništa ne osjećaš? Kamo tvoje uši, kamo tvoj nos?

XX

Lukavi poljar Lijan mućkao je bocu s rakijom, potezao iz nje, a zatim bi počeo da mućka glavom i da se domišlja:

— Gdje li se to kriju dječaci, da mi je samo znati? Hm, hm, gdje li sam se ono krio dok sam bio dijete? Aha, sad znam: kad sam dirao očevu kuburu, sakrio sam se u koprive. Hajde, dakle, da pretražim koprive.

Lijan prohoda po svim jarugama, iza seoskih živica i po raznim vrzinama gdje god su rasle koprive, ispeče se i ožari, ali nikog ne otkri. Našao je samo mnoštvo razbijenih lonaca, prošupljenih šerpi, repova od kašika i kašika bez repova, konjskih kostiju, zarđala lima i jedan pozelenio novčić bakrenjak rimskog cara.

— Da je ovaj šašavko bio malo pametniji, pa da izgubi bar neki dukat — progunda starac. A baš za ovu paricu nije mu se isplatilo da zagazi u ovoliku koprivu.

Poslije kopriva dođoše na red vrbaci i zapušteni uglovi oko rječnih okuka puni visoke travuljine, rakita i divlje loze. Tu se valjalo probijati silom kao kroz afričke džungle i savane. Ovdje poljar pronade bezbroj sedefastih školjki, puževa, perja, trulih klada, riblje krljušti i vidrinih tragova. Od bjegunaca opet ni traga. Našao je samo staru vršku za ribolov, rad Lazara Mačka, i zlovoljno povirio u nju.

— Puna je lišća, odavna nijesu lovili. Znači — ne dolaze ovamo.

Pretražio je zatim kukuruzišta, usamljene ljeskare ivicom livada, najzad i crkveni tavan, ali je tamo samo poplašio nekog pobožnog mačora koji je lovio crkvene vrapce.

— Vidi, molim te, čak ni ovdje ih nema. Gdje bi onda mogli da budu?

Kad se prvi put sjetio Prokina gaja, samo je odmahnuo rukom.

— Kakav Gaj? Tamo ne smijem ni ja zbog drekavca, a otkud bi se tek djeca usudila.

Nastavio je da se skita poljima i da razmišlja, a kad mu Prokin gaj ponovo pade na um, on mudro zaključio:

— Možda ih je strah od ovoga novog učitelja čak i tamo otjerao, što ga znaš. Kad li taj malo popije pa pograbi šibu i razviče se, gori je od svakog drekavca. Ehe, baš takav i treba za ovu raspuštenu dječurliju.

Poznato je da poljari, čuvari polja, livada, usjeva i voćaka, vječito ratuju s djecom. Mali čobančići zaigraju se gdje god na poljani, a ovce i goveda začas provale u nečije žito pa sve izgaziše i popasoše. Čitavo selo digne onda viku na poljara da slabo čuva seosko dobro, a poljar — kud će, šta će! — pa po djeci. Vija ih štapom oko živica i plotova i prijeti:

— Kožu ću vam odrati čim vas ukebam!

Juri poljar djecu i s tuđih voćaka, iz vinograda, brani im da love ribu (jer on je, donekle, i čuvar ribolova), a kad bi čobančićima palo na um da love i medvjede, taj bi morao i medvjede da štiti. Vragometan posao, nema šta!

Boreći se vječito s djecom, nije onda ni čudo što poljar, s vremenom i sam podjetinji i upušta se u prava dječja lukavstva, smicalice i doskočice. Umije taj da vrebava iz visoke trave kao pravi osnovac, da se provlači kroz plot, krije se tako vješto kao da igra žmure, a po potrebi će se i na drvo uspuzati i to zajedno s torbakom i štapom, a to je već nešto — ehe! — što ipak svako ne može.

Naš Lijan bio je upravo jedan takav poljar. Već više od trideset godina ratovao je sa seoskom djecom. Prvi dječaci koje je jurio oko živica već su bili odavna zreli ljudi, a sad je poljar jurio njihovu djecu. Naravno, nije uhvatio ni jedne ni druge, ali se tješio da će bar njihove unuke jednog dana stići i pohvatati. Alaj će tada pljuštati batine, kao grad nebeski!

Domišljati Lijan i sam je krao voće, lubenice i krastavce, a onda je po selu dizao dreku i "tražio" lopove.

— Ehe, dok samo ulovim onoga dječaka koji je obrao popove kruške, noge ću mu prebiti!

I žurio je drumom svojim krivim hodaljkama da "prebije noge" onome koji je pokrao voće, ali umjesto toga, te iste noge odnijele bi ga ponovo na nečiju jabuku ili u baštu s lubenicama i opet bi se nastavljala stara igra.

U potragu za odbjeglih dječacima on je, istina, pošao po kneževom naređenju, ali mu je, kao pravom djetetu, više bilo stalo do toga da napipa i otkrije gdje li se to samo kriju ti lukavi đavoli: Jovanče, Stric, Potrk, Lazar! Pa zar on već godinama najviše ne ratuje i ne nadmudruje se baš s njima! Kako bi on onda i mogao da živi na zemlji a da ne zna gdje su oni, čim se bave i kakve podvale smišljaju. Tužan bi život bio bez toga.

— Ehe, Jovanče, taj će se usuditi čak i u Prokin gaj. Njegov je čukundjed bio hajduk i tamo je poginuo. Kako se toga ranije nijesam sjetio.

Praveći se da ide za nekim drugim poslom, poljar je stao poizdalje da se navija oko Prokina gaja, a kad je vidio da nikog nema u blizini, on se brzo uvuče u ljeskar na ivici šume. Tu se malo pritaji i poče da kroji plan:

— Najprije ću pregledati ivicu Gaja. Najvjerojatnije će biti da se kriju tu, jer ni đavo ne smije u dubinu šume. Tamo je ona duboka jaruga, ponor gdje uvire potočić, drekavac, uuh!

Pažljivo razmičući ljeskove grane, on se šunja ivicom gaja, zagledao tragove, tražio nije li negdje nedavno sječeno. I upravo kad je bio izgubio svaku nadu da će išta otkriti i umorno razmakao granje na jednom žbunju, spazi pred sobom u travi nekog zaspalog dječaka. Kako mu je šešir bio namaknut na lice, poljar ga nije mogao prepoznati. Njegovu pažnju naročito je privlačio baš taj dječakov čudni šešir okrpjen debelim kartonom. Ličio je pomalo na Stričev, ali otkuda taj karton s natpisom. Ko bi to mogao da bude?

— A tu li se kriješ, ptičice!

Poljar se nagnu di polako poče da sriče natpis:

"Ništa nema da te brine,

od ovoga pacov gine."

— Gle, šta mu sad ovo znači? — uze da gunđa čiča. — Sigurno neki bapski zapis protiv miševa ili... možda ovaj dječak sve svoje protivnike naziva pacovima, pa i mene, poljara? Hm, hm, baš sam radoznao. Šteta što više nemam uza se rakije da nešto pametno smislim i da podvalim ovome spavaču.

Počutao je malo, a onda se ipak odlučio:

— Poraniću sutra prije sve djece, pa ću ovamo u zasjedu. Ako se zaista kriju u Gaju, vidjeću kad budu dolazili... Hm, a ovaj ovdje, pa to je glavom Stric. Poznajem ove dugačke noge.

XXI

Pljuska se rakija u zelenkastoj boci, klima se boca u džepu od kaputa, ljulja se kaput na pogurenim leđima poljara Lijana, gega se poljar na krivim nogama, žure noge uzanom stazom, penje se staza prema Prokinu gaju, otkriva se Gaj u modrom svitanju.

Krenuo je, dakle, stari Lijan da uhodi dječake u samom Gaju. Postaviće zasjedu na zgodnu mjestu i odatle osmatrati. Ni ptica mu neće promaći.

Ušunja se starina u šumu i krenuo naprijed plašljivo se obazirući. Pod gustim svodom starih bukava još uveliko je bilo mračno. Vidjelo se taman toliko da ti se od nekog žbuna učini da je mečka, a od mečke da je žbun. Prekrasna rabota, nema šta!

— Hm, najprije bi trebalo da svane ovdje u šumi, a tek onda tamo napolju — mudrovaio je čiča. — Izvan šume ionako nema neke naročite opasnosti, a u šumi...

Tu se poljar odjednom sjeti drekavca, koljena mu klecnuše i on se brže-bolje prihvati boce.

— Rakijo, prijatelju u dobru i zlu, pomagaj, nešto me noge ne drže!

Dobro je potegao iz boce i brzo se okuražio.

— Ehe, sad ćemo da vidimo gdje bismo postavili zasjedu. Svakako u blizini ove staze, jer njome je sa seoskog drumca najkraći put u šumu. Tuda moraju naići oni đavoli ako već hoće u Gaj.

Krenuo je malo dublje u šumu, baš u pravcu logora Tepsije. Gegao se kroz mračan bukvik i ne sluteći da je negdje pred njim Žujina tajna kuća i u njoj vjerna Nikolicina pratilica, utonula u dubok san.

— Ha-ha-ha, nevaljalci, bogme ste... — zburado počeo on, ali neko granje na koje je nagazio odjednom s praskom popusti i poljar se stropošta u kujinu kuću, bubnu pravo u zdjelu s vodom i tek tu dovrši započetu rečenicu — ... propali!

Istog trenutka odjeknu strašan arlauk. Trgnuta iza sna, Žuja obnevidjelo skoči prema nezvanu gostu i zgrabi ga zubima za torbak.

— Drekavac! — dreknu poljar i tako luđački đipi kako nikad u životu đipio nije, dograbi se rukama za ivicu jame i poput zeca iskoči napolje i dade se u divlje bjekstvo.

Jurio je kroz Gaj kao poplašeno ždrijebe, ali mu se od straha sve činilo da on to još uvijek stoji u mjestu, kraj strašne rupčage, a drveće šašavo juri kraj njega, poskakuju žbunovi, nalijeće i šiba ga ljeskovo pruće. Kad šuma sasvim promače iza njegovih leđa, ispred njega počeo s tutnjem da trči gola poljana, naletješe zatim šuštavi kukuruzi a onda se neki plast sijena zaleti pravo na nj i nabio mu se na glavu.

— Hvali ti, brate, što me sakri! — dahnu poljar gnjurajući se sve dublje u meko sijeno. — Stigao si baš u pravi čas.

Ćutao je tako neko vrijeme dopola zavučeni u plast, a kad se konačno uvjerio da ga za onu drugu, otkrivenu, polovinu nije pograbilo ni drekavac niti kakvo drugo čudovište, on se malo-pomalo ohrabri i lagano izvuče napolje. Zabljesnu ga rana jutarnja svjetlost i on začuđeno zatrepta.

— Pazi ga, svanulo! A gdje li sam ja ovo? Pipnu se je li ostao čitav i ruka mu dodirnu hladan grlić boce.

— Oho, i ti si se sledila od straha, sirotice moja! — progundao on s puno nježnosti, pa diže glavu i taman da će nategnuti iz boce kad se iza plasta ukaza nekakva ogromna čupava i rogata glavurda s izbečenim očurdarna i poput zmaja snažno dunu na nj iz vlažnih širokih nozdrva.

— Drekavac! — pomisli poljar nijem od straha i pade na leđa. Ovo je zaista bilo i previše poslije čitave one malopredašnje trke.

— Davite me, koljite me, nosite me! — mrmljao je sklopljenih očiju, ali kako čudovište nije ništa preduzimalo, on se malčice osmjeli i proškilji na desno oko kao da nišani u nebo. Kakvo iznenađenje!

Nad njim je stajala jedna krupna dobroćudna — krava.

XXII

Nije minuo ni jedan dobar sat od onoga poljarevog stradanja i bjekstva iz Gaja kad u šumu stiže dugonogi Stric. Toga jutra on je namjerno bio poranio prije ostalih i

odmaglio od kuće da ga djed Aleksa ne bi poveo u berbu drenjina, a kad se našao pred Žujinom tajnom kućom, on sav pretrnu.

— Evo ga, neko upao u jamu!

Sa strahom je zurio u provaljen pokrivač zemunice, osluškiavao neće li se odozdo nešto čuti, a onda tiho zovnu:

— Ej, Žuja!

Iz mračna otvora začu se veselo cviljenje vjerne kuje.

— Ehej, živa si, dakle? — obradova se Stric. — A ko je to upao dolje kod tebe?

Umjesto bilo kakva odgovora, Žuja razdragano zakevta.

— Šta kažeš? Ne razumijem te! — povika Stric. Opet veselo kevtanje kao da se kuja nalazi u potjeri za zecom. Stric nadiže obrve.

— Ta šta kažeš?! Nije moguće da je zec. Prodor je toliki kao da je dolje upala u najmanju ruku ovca ili divlja svinja.

Dječak se pruži potrbuške i nadviri se nad otvor u granju. Dolje u rupi sjedila je u čošku samo kuja. Pored nje prevrnuti zdjela.

— Pa gdje ti je taj koji je upao? — zabezeknu se Stric. — Ta nijesi ga valjda već čitavog pojela. Ili možda jesi, a?

Stric izvadi dz džepa koru kukuruzna hljeba i baci je kroz otvor. Kuja je dočeka još u vazduhu i stade slatko da hrska.

— Ehej, pa ti si gladna. Nijesi ga smazala, znači. Ali gdje je onda?

— Evo ga! — grmnu iznad njega neki glas. Istog trenu neko ga odalami po turu tako da Stric skoči na noge brže od zeca. Pred njim je stajao Jovanče.

— Šta je, dugajlija, za koga to pitaš?

— Ama upao neko noćas kod kuje, a sad ga više nema dolje — uzbuđeno počeo Stric.

— Da to nijesi bio ti, kao i prošli put? Možda si jutros bio pospan kad si tako rano stigao, pa nabasao na jamu?

— Ne, ne, evo pitaj kuju.

Sad se i Jovanče uozbilji. Poviri u rupu, zaobiđe je i pokaza rukom na odvaljenu ivicu i razrivenu zemlju pred zemunicom.

— Evo, ovuda je izašao.

— Ko, ko? — zabrza Stric.

— Onaj ko je upao u Žujinu kuću. Dugajlija samo začuđeno huknu:

— Uhu, kako se toga nijesam sjetio? Eto, dosjetio sam se da je neko dolje upao, a da je izašao — toga vidiš, nijesam.

Dok su oni tako razgovarali, stigoše, jedan za drugim, i ostali. Svi se zabrinuto naređahu oko Žujina provaljena skrovišta.

— Kažem ja da se neko šunja oko našeg logora — reče tiho Lunja. — Odmah ja to osjetim. Sve mi se čini kao da me neko škaklja po leđima.

— A ko te škaklja, kaži? — nabureno dočeka Stric.

— E, to ne mogu znati kad mi je taj uvijek iza leđa — objasni Lunja.

— Pa onda će jedino znati kuja, ona ga je vidjela — dosjeti se Stric.

— Ni ona ga nije u mraku poznala! — skoči Nikolica u odbranu svojoj Žuji.

— Samo se vi šalite, ali ako nas neko zaista uhodi, neće dobro biti — opomenu ih Jovanče. — Valja nam biti na oprezu.

— Možda je neko prolazio kakvim drugim poslom pa slučajno upao — reče Đoko Potrk.

— Obnoć niko nema posla u Prokinu gaju — trezveno dočeka Nik Ćulibrk. — To samo može biti uhoda ili kakva skitnica, a ni jedno ni drugo nije dobro za nas.

— Tako je — složi se Jovanče. — Odsad svi dobro pazite kad ovamo dolazite.

Čitav taj dan prođe družini u nekom nelagodnom očekivanju. Nikom se nije igralo. Lazar Mačak nije se prihvaćao nikakve nove majstorije. Đoko Potrk grickao je zamišljeno tanku ljeskovu grančicu i uporno se trudio da smisli kakvu veselu pjesmicu. Umjesto nečeg vedrog, na koncu mu se u glavi složi samo ova zabrinuta žalopojka:

"Čekam napad, slutim šibe,
sve se vrtim poput ribe."

— Ta idi bestraga! — ukori ga Stric. — Nisi ni mogao nešto pametnije smisliti kad grickaš tu prokletu ljeskovinu, kojom učitelj Paprika najradije mlati đake.

A toga istog dana, kad se zabrinuta družina već razišla kućama, iz jednog žbuna na ivici Gaja izvuče se neka pogurena prilika i brzo šmugnu u šumu. Žurila je baš u pravcu odmetničkog logora.

Ko je to bio? Niko ga nije vidio, niko pratio, ali kad sutradan dječaci stigoše u svoje tajno skrovište, zatekoše iznad samih vrata kolibe prikucanu poveliku cedulju na kojoj je bilo naškrabano nečijim teškim i nevještim rukopisom:

"Nadmudriste me sonom Jamom, ali i Ja ću vam Podvaliti. Čeka Vas Veliko Iznenadenje. Čuvajte se.

Čovjek iz jame."

XXIII

Ona opomena tajanstvenog "Čovjeka iz Jame", ostavljena u đaćkom logoru, nije bila samo obična šala ili prazna prijetnja. Mala družina, sva izuzev Lunje, nije ni slutila šta im te sprema.

Međutim, u selu se kovala velika zavjera protiv malih bjegunaca. Njezino sjedište bila je kneževa kuća i u toj kući velika soba, a u sobi sam knez Valjuško. On je bio stub čitave zavjere, a njezina desna noga i desno oko bio je lukavi poljar Lijan. On je tražio i uhodio naše dječake.

Jednog dana poljar je dojurio kneževoj kući bučno kao južni vjetar. Sve je za njim letjela prašina, perje i kovitlac opala lišća.

— Našao sam, našao! Kriju se u Prokinu gaju!

Tako veselu i vrtoglavu trku-viku od strane jednog starca ova je zemlja vidjela vjerovatno jedino prije nekoliko hiljada godina kad je ono slavni starac-naučnik Arhimed bio pronašao nešto važno u nauci pa pojurio kroz svoj rodni grad Sirakuzu i razvikao se:

— Eureka, eureka! (Našao sam, pronašao!)

— Ama, je li to istina, stara skitnico? — povika knez Valjuško i skoči na noge.

— Živa živcata istina baš kao li to da ćeš me i ti sada častiti rakijom.

Knez je počastio poljara šljivovicom i poslao ga u selo da sazove sve staratelje odbjeglih dječaka. Starac je veselo pojurio da izvršava povjereni zadatak, ali kada je vidio kakva se vojska od očeva, strina, tetaka i djedova iskupila kod kneževe kuće, on je odjednom objesio nos.

— Siroti dječaci, nastradaće kao vo u kupusu.

Da se on sam nadmudruje s dječacima, da ih progoni i juri s tuđih voćaka, iz bašti i oko potoka, to mu je bilo sasvim prirodno i na mjestu. Ta zato poljar i postoji na ovome svijetu da pripazi da mu dječaci ne puštaju stoku u tuđe usjeve, da ne krađu voća, da ne love riba, da ne preskaču živica... jednom riječju: da ne prave sve one zanimljive obješenjakluke kakve izvode svi dječaci na ovoj planeti i kakve su radili svi poljari dok su bili djeca.

— Jadni dječaci! Baš im je krasan onaj logor. Šteta što sam ja već malo poodrastao da ne mogu da im se priključim.

Žaleći dječake, poljar nije mogao da izdrži a da ih na neki način ipak ne obavijesti o tome šta im se sprema. Zbog toga je s velikim trudom napisao onu cedulju i brzo je odnio do đačkog logora, koji je toga dana otkrio. U cedulji je, kao što smo vidjeli, bilo i ljutine zbog poljareva stradanja kod Žujine tajne kuće, i začikavanja da će dječacima podvaliti, i napomene o velikom iznenađenju i, konačno, opomene da se čuvaju. Kratko rečeno: govorila je iz nje poljareva nesmirena, još uvijek dječaćka duša, željna obješenjakluka.

"Nadmudriste me sonom Jamom; ali i Ja ću vam Podvaliti. Čeka Vas Veliko Iznenadenje. Čuvajte se.

Čovjek iz jame."

Kada se poljar vraitio iz Gaja kneževoj kući, tamo je već uvelike razrađivan plan napada na Jovančetov logor.

Odlučeno je da skrovište naših dječaka bude opkoljeno sa svih strana i da se na dati znak preduzme istovremen juriš iz svih pravaca kako bi što više zbunili i što lakše pohvatali male bjegunce. Napadom će komandovati sam knez Valjuško, bivši austrougarski podoficir. On je u svjetskom ratu, na frontu kod rijeke Soče, jedanaest puta vodio Bosance u napad na talijanske položaje, učestvovao je čak i u bici kod Kobarida (Kaporeta), gdje je zarobljeno na stotine hiljada Talijana. Prema tome, imao je potrebno iskustvo i spremu i za hvatanje jedne ovako malobrojne i slabo naoružane grupe kao što je bila Jovančetova družina.

— Nek svako ponese odgovarajuće oružje? — savjetovao je on svoju šaroliku ordiju.

— A kakvo je to odgovarajuće oružje? — pitala je baba Vanjke Širokog.

— Pa ono koje odgovara dotičnom neprijatelju — tumačio je Valjuško. — Kako idemo na odbjegle dječake, naoružaćemo se štapovima, opasačima, ularima, šibama, bičevima; za ovaj posao dobra je i neka podugačka ruka da malog odmetnika zgrabi za vrat.

— Ja ću onda, znači, morati ponijeti jedne veće ljestve, merdevine — povika Stričev djed Aleksa.

— Šta, zar ti ljestvama mlatiš svog unuka? — upita knez i pogleda starca s velikim divljenjem.

— Ne, nego će on sigurno pobjeći na prvo drvo, pa ja moram imati pri ruci ljestve da bih ga stigao i ulovio.

— Imaš pravo — poučno će knez. — Još stari narodi služili su se ljestvama pri opsadi gradova.

— A moj se brani kamenjem — reče jedna strina. — Moram zato ponijeti kakav stari lavor da zaštitim glavu.

— I štitove su stari ratnici sa sobom nosili — dodade knez.

— A ja ću se naoružati bocom dobre rakije — javi se poljar Lijan.

— Gle, šta će ti to? — začudi se knez. — Rakija nije nikakvo oružje.

— Kako da nije — povika Lijan. — Znaš kako su Bosanci u ratu govorili: "Dok je ruma, biće šturma"! (Šturm — juriš.) Kako bih inače jurišao na ona prokleta spadala ne budem li se potkrijepio rakijom.

Napad je bio određen već za sutrašnji dan, pred sam ručak, jer se posigurno moglo računati da će čitava družina baš u to vrijeme biti na okupu u svom logoru Tepsiji.

— Sastanak ovdje, kod moje kuće — objavi na kraju knez, a zatim se, po gustu mraku, ratnici razidoše.

XXIV

Kao da su omađijani, dječaci su zurili u tajanstvenu cedulju prikucanu nad vratima svoje kolibe. Ko li je to pisao, ko li se to šunjao po njihovu logoru?

— Šta da radimo, otkriveni smo? — potišteno upita Stric obraćajući se Jovančetu.

— Moramo još danas nešto smisliti — zabrinuto reče mali harambaša i zovnu na stranu Lazara Mačka. — Šta misliš, majstore, bi li sada valjalo kazati za pećinu pa da se svi tamo sakrijemo?

Mačak odlučno zanijeka glavom.

— Ne, to nikako. Uhoda koji nas je pronašao sigurno i sad pazi na nas pa će nas vidjeti kada se budemo uvlačili u pećinu, a onda je sve gotovo: na ulaz će biti postavljena straža, a onda smo sigurno pohvatani.

— A ovako?

— Ovako se bar možemo razbježati na sve strane po šumi, pa nek love. Bar će neko pobjeći.

— Tu imaš pravo — složi se Jovanče. — Ako nas napadnu prije nego nađemo drugo sklonište, prsnućemo kud koji. Neće nas valjda sa svih strana opkoliti.

Svi se dječaci okupiše oko velike kolibe, posjedaše u krug i počеше da se dogovaraju gdje bi sad premjestili svoj logor. Jedni su predlagali da se kriju u kakvom gustišu pored potoka, drugi su bili za neke okolne šumarke, dok su oni najzagrijaniji bili za to da se bježi čak u planinu.

— Ali da najprije iz ove pucaljke potprašimo tabane onome koji nas je špijunirao! — reče Lazar Mačak poigravajući se svojom teškom kuburom.

— Ni to ne bi bilo loše — potvrdi Jovanče i taman htjede da još nešto novo predloži kad Žuja, vezana pred svojom kolibicom, odjednom počе da reži i da zateže lanac.

— Šta je, Žuja? — uznemireno upita Stric.

— Nekog je opazila! — objasni Nikolica uplašeno trepćući.

— To je sigurno ona prokleta uhoda, opet je došao — namršti se Jovanče. — Lazare, dajder tu kuburu.

— Bogami je mene otac jutros nekako čudno gledao — zabrinuto reče Đoko Potrk. — Sve me mjeri ispod oka, pa nekako ukrivo, pa nahero, pa se smješka, pa brk čupka.

— Šunjaju se oni sa svih strana — šapatom reče Lunja.

— Kako ti to znaš — obrecnu se Stric i pretrnu.

— Znam. Osjećam da dolaze.

— Dolaze?! Ko dolazi? — skoči Stric i počе da zvjera oko sebe.

U to isto vrijeme napadači su se zaista prikradali kroza šumu. Raspoređeni u četiri grupe, oni su se šunjali od jednog do drugog drveta i, primičući se jedni drugima, polako zatvarali krug oko logora. Kad se obruč konačno zatvorio, knez Valjuško gromko se prodera:

— Juriiiš! Drži svaki svoga!

Šarolika vojska očeva, matera, tetaka, strina, stričeva, djedova i raznih drugih rođaka jurnu s tutnjem, drekom i vikom vitlajući svaki svojim oružjem.

— Juriiiš Jur... — još jednom, u trku, prodera se knez, naleti na granje nad kujinom kućom i s praskom propade u jamu. Stričev djed Aleksa, koji je trčao pored njega, preplašeno viknu:

— Ehej, pogibe komandant! Uloviše komandanta!

— Ovamo ljestve, živ sam! — kliktao je Valjuško iz rupe. Djed Aleksa brže bolje spusti ljestve u jamu i veselo zagrakta:

— Na sunce, komandante, da ih pohvatamo!

— Vataj pa mlati! — razdera se Potrkov otac. Istog trenu, kao odgovor na tu viku, odjeknu iz logora Jovančetov oštar glas:

— Ne daj se, družino! Udrite krompirima!

Kraj kolibe je ležala poveća vreća krompira koje je tih dana Vanjka Široki dovukao kao rezervnu hranu. Dječaci se složno strpaše na tu neobičnu municiju i po napadačima pljusnu čitava kiša od krompira. Zveknu od pogotka stari lavor kojim se štitila ona domišljata strina, a odnekle iz blizine začu se dreka poljara Lijana:

— Vojsko, povlači se! Pobiše kamenjem!

— Naprijed, nema povlačenja! — povika knez Valjuško iskačući iz jame i rušeći se prema logoru poput usova. Za njim je trčao djed Aleksa s ljestvama.

U logoru nastade gužva i krkljanac. Napadači su već grabili pojedine dječake. Lazar Mačak branio se uspješno raspaljenim ugarkom da su sve iskre letjele. Jovančeta neko pograbi za jaku, ali on se snažno istrže, jurnu u kolibu s kuburom u ruci, probi glavom suprotni zid i poput metka izleti napolje. Odjednom se, na pet metara pred njim, stvori poljar Lijan s visoko uzdignutim štapom i zavreča kao jare:

— Predaj se, kopaču jama!

Ošamućen od udarca glavom kroza zid kolibe, Jovanče samo uperi kuburu put uzdignuta poljareva štap i viknu:

— S puta! Ne predajem se!

Grunu kubura kao grom, zadimi se bojište, izleti štap iz čičinih ruku, a poljar, padajući od straha na zemlju, samo što ciknu:

— U pomoć, pogiboh!

Od snažnog pucnja iznenađenom Lazaru Mačku odletje iz ruku zavitan ugarak i pade na krov kolibe. Zapucketa i planu lišće i sasušena paprat, diže se uvis lagan dim.

— Navali, vojsko! Neprijateljski logor gori! — kliknu knez Valjuško.

Jedan po jedan, dječaci su padali u ruke napadača. Videći da nema izlaza, dugonogi Stric obuhvati rukama i nogama prvo stablo i poče hitro da puže uvis. Bio je stigao već do prvih grana kad pristiže njegov djed Aleksa s ljestvama i stade da ih namješta uz drvo.

— E, baš nećeš! — viknu Lunja, koja se istog časa stvori pored njega i povuče ljestve nazad. — Nećeš ga uhvatiti!

— Ej, šta to radiš?! — zagalami djed Aleksa. — Drži je, tetka Stevka.

Lunjina tetka pograbi djevojčicu za ruku, ali se ona i dalje otimala i cičala:

— Ne dam, nećeš ga uhvatiti!

Nikolicu je mati već bila skopala u šake iako je on ujedao i otimao se. Njoj u pomoć priskoči jedan njezin kum. Videći gužvu oko svog malog ljubimca, Žuja navali na gomilu kao bijesna. Jednog zgrabi za nogu, drugog za tur, nekoj strini podera suknju. Moradoše joj zato nabaciti na glavu staru Mačkovu vreću, ugurati je unutra i vreću zavezati. Pa ipak je kuja i unutra đipala i urlala da je vreća sve poskakivala. Smiri je najzad sam Nikolica, koji potišteno viknu:

— Prestani, Žuja, zarobljeni smo!

Djed Aleksa krenuo je uz ljestve, za Stricem, ali kako je plamen zapaljene kolibe sve više rastao i ponesen lakim vjetrom lizao ukoso baš pod njegove tabane,

čiča se brzo dohvati prvih grana i baš pođe naviše uz bukvu kad odozgo odjeknu zapovjednički glas:

— Natrag, dušmanine, jer ćeš dobiti po glavi! Nad njim je u granama sjedio Stric i u ruci stezao podebeo suvarak. Djed se prepade.

— Ama nemoj biti lud. Vidiš da me davi dim, gori mi pod nogama.

— I meni gori zbog tvog opasača — priznade Stric.

— Unuče, jabuko moja, pusti me samo gore kod sebe, neću te ni dirnuti! — molio je djed Aleksa sve više kašljući.

— Dobro, hajde penji se — pristade dobrodušni dječak pa i sam krenu uz bukvu.

Djed i unuk stigoše tako na vrh drveta i gore se smjestiše kao dvije vrane. Tek malo kasnije, kad napadači porušiše kolibu i rasturiše vatru da se šuma ne bi zapalila, djed Aleksa promeškolji se na svojoj grani i pipnu se za opasač.

— Hej unuče, kako bi bilo da te sad malčice isprašim? Eno, vatra se već ugasila.

— Ali nije tvoja zadata riječ! — dočeka Stric — kao iz puške. — Ti uvijek držiš obećanja.

— He-he, tako je — složi se djed. — Hajde silazimo, zaista te neću taći.

Kad se spustiše na zemlju, nađoše se u krugu pohvatanih dječaka. Nedostajao je samo Jovanče.

— A gdje je samo onaj moj hajduk? — začuđeno je pitao njegov otac.

— Gdje je! Mene je ranio i odmaglio! — zavreča poljar Lijan pokazujući prebijen štap.

— Šta, zar u štap ranjen? — počеше da se smiju ostali ratnici.

— U štap, u štap, što se čudite! — viknu poljar. — Svak zna da je poljaru štap desna ruka. Ranjen sam, dakle, u junačku desnicu.

Knez Valjuško najzad izdade naređenje:

— A sad: vežite hajduke i marširajte: pravac škola! Vodimo zarobljenike da im sudi učitelj Paprika.

XXV

Iz Prokina gaja izmilje na drum neobična kolona. Vezani kanapom sve dvojica po dvojica, ćutke su koračali mali odmetnici. U posljednjem paru u povorci išao je mali Nikolica. Za ruku mu je bila vezana njegova vjerna Žuja, koja se, eto tako, ni u ovoj ljutoj nevolji nije odvajala od svog malog prijatelja.

Na repu kolone koračala je Lunja. Knez Valjuško bio je naredio da i nju vežu, ali je poljar Lijan viteški mahnuo patrljkom svog štapa kao nekom sabljom i odbio da izvrši naređenje:

— Poljari ne vežu djevojke, pa makar to bile i hajdučice!

Na čelu zarobljenika ko će drugi biti nego glavom dugački Stric sa svojim strašnim kartonsko-slamnatim šešišom "ništa nema da te brine, od ovoga pacov gine". On je, ruku vezanih sprijeda, koračao sam, bez svoga para, a za desnu ruku bila mu je vezana Jovančetova kapa, koju je na proboju izgubio,

— Evo, nek ova kapa stoji tu, na desnoj strani, gdje bi inače, bilo mjesto vašem harambaši, koji je pobjegao — rekao mu je domišljati knez Valjuško. — Ona tu ide mjesto njega, a umjesto njega dobiće i batine.

Potišteni Stric žalio se kapi sasvim ozbiljno kao da je pored njega živ živcat Jovanče:

— Sad nam ne ginu batine k'o kiša nebeska. Isprebijaće nas Paprika k'o mačke

Oko zarobljenika je išla stroga i neumoljiva pratnja od očeva, stričeva, tetaka, strina, baba i djedova naoružanih svim i svačim, počevši od ljestava djeda Alekse pa do kuke za čupanje sijena koju je jedna bakica ponosno nosila na ramenu. Izdaleka posmatrano, sve je to ličilo na nekakvu starinsku povorku Turaka i hajduka o kojoj pjesma pjeva: ...Kad prodoše Turci Lijevljani, provedoše iz gore hajduke...

Kad neobična povorka izbi na jednu raskrsnicu u blizini same škole, pred njima se odjednom stvori Nikoletina Bursać, krupna i kosmata seoska momčina, Stričev rođak. On je bio tek nedavno stigao iz vojske i još je uvijek, po navici, marširao vojnički oštro i govorio glasno i odsječno.

— A tebe ne bi, Nikoletina, da nam pomogneš u hvatanju ove družine — prekori, ga knez Valjuško.

— Zar ja ovoliki pa da na dječicu jurišam! — grmnu Nikoletina kao iz kace. — Nemam o šta sablje krvaviti.

— Bogme će uća imati po čemu drugom prašiti! — zlurado dočeka knez. — Ih, alaj će biti dreke!

— Jest mi i to neki kićen učitelj kad mu tolika djeca od škole pobjegoše — zabrunđa Nikoletina češući uvo. — Ja sam negda iz kuće u školu bježao toliko sam volio svog učitelja Stojana.

— I ja sam u školu bježao dok je tamo bila naša učiteljica Lana! — dočeka Stric kao iz puške.

— Čuti ti, zarobljeniče! — povika knez Valjuško.

— Dobro kaže moj brat Stric — dočeka Nikoletina. — Nikad iz našeg sela nijesu djeca bježala iz škole sve dok nije došao ovaj pijanac, koji više viri u rakijsku bocu neg' u knjigu. Je l' ikad naša škola vidjela ovo čudo od učitelja, kažite?

— Bogami, pravo kažeš — dočeka djed Aleksa. — Meni je svaki učitelj dosad nedjeljom čitao novine, a ovaj bulji u mene kao rak i pita: "Hoćemo li da trgnemo po jednu ljutu?"

— Baš se vi prostaci razumijete u školu! — podrugljivo dočeka knez.

— Razumjeli il' ne razumjeli, ali ja svog burazera Strica ne puštam s ovoga raskršća da ga tamo štokakvi zlovoljni pijanci mlate! — nakostriješi se Nikoletina i nabra svoje guste obrve.

— Imaš pravo, ne dam svog unuka, svog Strikana! — sad se pobuni i djed Aleksa.

— Ne dam ni ja svog Nikolice! — povika mališanova mater. — Nijesam ja ovo odgajala zato da ga štokakvi pijanci biju. Knez Valjuško povisi glas šišteći kao gusak:

— Šššta! Pa ovo je pobuna! Nikoletina, ti buniš ljude protiv škole.

— A ne, ne, nije tako, brajkane! — zapjevucka momčina. — Ja sam samo protiv mlaćenja naše djece, protiv ovakvog učitelja. Nek oni nama vrata našu učiteljicu Lanu, pa neće biti ni bune ni bježanja.

— Lanu, Lanu! — ote se Stricu.

— Čut, zarobljenik! — viknu knez.

— Svi ćemo u varoš da tražimo Lanu natrag — dosjeti se djed Aleksa.

— Idemo već sutra! — dočekaše neki.

— Povedite onda i njihovog vođu, onoga što je utekao! — podrugljivo reče knez.

— Tu sam ja! — začu se iza kneževih leđa nečiji odrešit glas i iz guste šikare ispade na put Jovanče, gologlav, izgreban i garav. U ruci je čvrsto stezao kuburu, gledao kneza prkosno i stao izazivački pored samog Nikoletine, koji je, onako raskoračen i širok, zatvarao tijesan put prema školi.

— Tu sam! — ponovi dječak. — Nijesam pobjegao, probio sam se.

Začudeni knez nije u prvi mah znao šta da kaže. Povezani dječaci veselo zažagoriše. Jovančetov otac, i nehotice, s ponosom izbaci:

— Pazi samo moga hajduka. Ne da se taj.

— Ima i pravo dječak! — graknu Nikoletina. — Danas te tuče ovaj, sutra onaj, udri, dok najzad ne zaboraviš da si čovjek. U vola se pretvoriš.

— De ti de, Nikola, samo ti buni. Mogao bi se kajati.

— Oho-ho! plašiš mečku rešetom! — graknu Nidžo. — Daj brzo, puštaj te dječake pa da se ide kući. Nijesu djeca ni ručala. Hajde, razvezujte!

Poljar Lijan jedva dočeka da se prihvati oslobađanja dječaka. Nije više mogao da ih gleda ovako vezane. Nisu mu uopšte ličili na onu bezbrižnu živahnu i domišljatu dječurliju koja znaju bezbroj smicalica i obješenjakluka.

— Ropstvo je teško i kakvoj šašavoj ptičici, a kamoli neće biti ovim bistrim stođavolima — gundao je on srećan što će se već kroz koji trenutak ovi veseli bjesovi razletjeti selom kao čvorci.

— Zar i ti, Lijane, na strani buntovnika? — ožalošćeno zacvili knez. — Pa ti si poljar, ti uvijek moraš biti na strani vlasti

— Šta ću kad mi je srce uz ove dječake — iskreno priznade starac.

— E, onda će sutra žandari imati posla i s tobom i s Nikoletinom! — ljutito puhnu knez i dunu mimo Nikolu u pravcu škole.

— Dječurlijo, put pod noge, vatru tabanima, petama vjetar, hvataj maglu! — sav srećan razvika se poljar. — Sutra ćemo svi u varoš da tražimo Lanu.

Tutanj bosih nogu, prašina na drumu, sijevanje tabana i — družina se za tren oka izgubi s očiju svojih udobrovoljenih staratelja, malopredašnih gonilaca.

XXVI

Sutradan zora je zatekla kneza na putu za žandarmerijsku kasarnu, a seljake na drumu za varoš. Knez je žurio da tuži Nikoletinu i poljara, a seljaci su išli da traže Lanin povratak u selo.

Žandari su stigli strogi i naoružani, ali prekasno: Nikoletina je već bio odmaglio s nekim ćumurđijama čak na drugi kraj planine da u nekoj šumskoj uvali pali ćumur, drveni ugalj. Tražiti ga tamo bilo bi isto tako uzaludno kao praviti potjeru za mravom koji je još prije tri dana otišao u njivu s pšenicom.

— Čekaj, onda će nam poljar za sve platiti! — naljutiše se žandari i pođoše da se raspituju za njegovu kuću, ali im u selu rekoše da poljar nikad nije ni imao svoje kuće. Spava gdje stigne, jede gdje ga ručak zateče, pere ga i krpi svako pomalo, a svi putevi vode ga u krčmu.

— Deder ti sad njega nađi tamo gdje on stigne, gdje ga ručak zateče i gdje se pomalo krpi — vajkao se žandarmerijski narednik Dane Nakarada i od pusta jada odmah je skrenuo u seosku krčmu. — Čekaćemo ga ovdje, tu njega dovode svi njegovi puti.

Narednik Nakarada i njegov drug, žandarmerijski kaplar Mane Varalica, svratiše u krčmu i udariše po svetoj velikomučenici Prepečenici Šljivić. Međutim, lukavi poljar Lijan čuo je od Jovančeta kud su žandari okrenuli, pa je sa svojim novim štapom odveslao na sasvim suprotnu stranu, u rakite pored potoka, stavio torbak pod glavu, pokrio lice šeširom, a dječacima je prikričao:

— Dođe li opet do kakve bune, probudite me da ne zakasnim na paradu. A budu li žandarmi za mene pitali, recite da sam otišao u zemlju Bestragiju da potkivam buve.

Na uporno navaljivanje seljaka, učitelja Papriku najzad povukoše iz njihove škole i vratiše u varoš da čeka kud će dalje s njim. Takvom brzom rješenju doprinijelo je i to što se zločudi Paprika, ljut što se nije mogao dočepati dječaka, od puste muke napio zajedno s knezom i crkvenjakom, pa su se sva trojica uvalila u jamu s razrijeđenim gašenim krečom i odatle, po mraku, pogodila u seosko groblje i grdno uplašili neke kasne prolaznike. O toj bruci narednik Dane Nakarada izvještavao je višu vlast, između ostalog, i ovim riječima:

... "A zatim, u neoznačeni sat iste noći, ove tri pijane figure izvukoše se pomoću svojih nogu i vlastoručno iz jame i sasvim bijeli od kreča, ličeći na vukodlake i tome slična praznovjerna priviđanja, uputiše se u groblje. Međutim, mimoprolazeći prolaznici iz istog sela, videći to, dobiše silnu sumnju u glavi i strah u duši, pa proizvedoše veliko bježanje i uzbunu po predjelu u čitavoj okolini. Tom prilikom baba Staka, udova poč. Jove Batića, naleti u mraku na jednu krmaču i pade preko iste zadobivši ozljedu tupim predmetom po glavi."

Ova učiteljeva najnovija pustolovina zaista se nije mogla sakriti. Ozlojeđena baba Staka, po nečijem nagovoru, otišla je sudu da tuži za "tešku tjelesnu povredu", a kako joj se, prilikom pada, valjda bio pokvario aparat za ćutanje, ona se po varoši tako rastorokala da je svak živ čuo za Paprikin neprilični doživljaj. Nije bilo druge, valjalo ga je povući iz sela.

Onoga jutra kad je Paprika putovao iz sela, "stara garda" Jovančetove družine — Stric, Mačak, Potrk, Vanjka, Nik, Nikolka, Lunja i sam Jovanče — bili su na okupu u jednom ljeskaru blizu Prokina gaja. Videći kola s učiteljem i njegovim prtljagom, Jovanče zamišljeno reče:

— Eto ti, ode i on. Sad je sasvim gotovo s našom hajdučijom.

Dječaci se nisu baš naročito veselili učiteljevu stradanju. Što da se raduješ tuđoj nevolji, pa ma iko to bio. Čak im je pomalo bilo i žao što, eto, odlazi onaj zbog koga su se odmetnuli u šumu, izgrađivali logor i doživjeli mnogo uzbudljivih i neobičnih stvari.

— Sad će nam naša Lana opet doći — reče Lazar Mačak. — Moj otac odlazi sutra kolima po nju.

E, zbog toga se već valjalo radovati. Ta neće proći ni dva dana, a Lanina zlatna kosa opet će bljesnuti iza katedre u razredu i svi će čuti njen mio gugutav glas:

— Kako su naši dječaci? A moje djevojčice?

Lazar Mačak povede Jovančeta u stranu i šapnu mu:

— A šta ćemo sad s našom pećinom, s mojom radionicom, koja je tamo ostala? Da prenesem bar neke stvari kući?

— Nešto možeš, a ostalo nek čeka. I ne kazuj nikom za pećinu. Ko bi znao zašto nam ona još može trebati.

Otresiti vođa družine nije ni slutio kakvi teški dani dolaze i kakvu će ulogu pećina u njima igrati.

U Evropi je već bjesnio drugi svjetski rat a njegov strašni požar sve se bliže primicao domovini naših dječaka, nesrećnoj Kraljevini Jugoslaviji, nepripremljenoj za odbranu.

Došla je zima, razigrana, blistava, hučna, s vjetrovima, snježnim kovitlacem i fijukanjem oko svačijih prozora. Obnoć, sve bliže selu, čulo se zavijanje vučjeg čopora. Od toga se psima ježila dlaka u hrbatu i oni se prestrašeno pribijali na kućna vrata. Ozeblo je štekala lisica i ponekad se šunjala do pod sam kokošinjac i osluškivala kako se unutra meškolji pijetao spremajući se da objavi kasni noćni sat.

Oko Prokina gaja množili su se i ukrštali tragovi zečeva, vukova, lisica, čak i vjeverica. Prosto ne znaš ko je koga gonio, ko od koga bježao. Glava da ti se zavrti pred tom zamršenom mrežom bjegunaca i gonilaca.

Drumom podno Gaja svakog jutra osviće novoutaban trag dječjih nogu. Đaci prolaze u školu. Da poljar Lijan negdje u selu ne spava svoj zimski san, on bi vam odlično znao da protumači ove tragove.

— Evo, vidite li ovaj trag odraslog čovjeka? — pitao bi on. — To je prošao dugonogi Stric u stričevim opancima. Ovaj sitan zadahtan trag: to je projurio Đoko Potrk. A ovi ivicom drumu, prepleten dječji i pseći trag: svak u selu zna da je to trag Nikolice s prikolicom; pošao je u školu sa svojom Žujom.

Nijedan dječji trag ne odvaja se više prema Prokinu gaju.

Tamo u dubini šume, zavijan snijegom, potopljen tišinom, čuti ispod otežalih bukava razbijeni logor Tepsija. U ruševinama Žujine kućice nastanio se stari zec.

Zamislite šta bi se samo desilo da za tu nečuvenu drskost čuje Nikoličina kuja! Vijala bi ga kroz pet sela.

Zavijano hajdučko gnijezdo ne priča više ništa o dječacima, ne zove više nikog u svoje okrilje.

Jesu li ga, možda, svi zaboravili?

Ne, ne. Jednog dana mogli ste šumom pratiti trag nekog dječaka. Stigao je do samog logora, prošvrljao ga unakrst i okrenuo prema koritu potoka ponornice. Tamo se zadržao nad jarugom poviše same pećine. Tu je snijeg bio prilično utaban, znači da se dječak poduže zadržao i na nešto se odlučivao, a onda je okrenuo natrag.

Znamo, Jovanče, da si to bio ti. Nemirna tvoja duša povukla te je jednog nedjeljnog jutra do tajanstvene pećine prema mirnoj vodi neispitanog podzemnog jezera.

Ipak nisi dolje sišao, bio si oprezan. Seoski lovci mogli su se uputiti za svojim tragom i onda bi sve bilo otkriveno.

Znamo Jovanče, ti čekaš proljeće pa da kreneš u istraživanje, u nove doživljaje.

A šta li će nam donijeti to novo proljeće, proljeće hiljadu devetsto četrdeset prve godine?

DRUGI DIO

I

Teško i sporo nailazilo je neko hladno i tužno proljeće. Sve više ljudi iz sela kretalo je u vojsku, u rezervu. Svakodnevno se govorilo o ratu, koji se sve više rasplamsava i primiče našoj zemlji.

Početak aprila otišao je u vojsku i Nikoletina Bursać. Prolazeći pored škole, šiban susnježicom, on je domahnuo oproštajni pozdrav Jovančetu i Stricu, koji su stajali na vratima i neveselo zabrundao:

— Dječaci, ode Nidžo u rat. Ako se ne vratim, pripazite moju staru mater, drva joj donesite.

— Hoćemo! — dočekaše u jedan glas oba đaka, a kad krupni rezervista, mokat i poguren, zamače niz put, Jovanče tiho reče:

— Treba obići strina-Mariju. Sjećaš li se kako nas je Nikoletina jesenas branio kad je zauzet naš logor.

Još istog dana, u povratku iz škole, njih dvojica nakupiše u Prokinu gaju po breme suvaraka i otklipsaše do Nikoline kuće.

— Otkud vi tako iznenada? — začudi se stara Marija.

— Pošao Nikoletina u vojsku i rekao nam da te pripazimo i drva ti donesemo.

Starica se osmjehnu kroz navrle suze i pokaza im rukom ogromnu kamaru drva naslaganu pored hambara.

— Ne brinite, djeco. Vidite koliko mi je toga Nidžo dovukao.

Ipak je uzela njihova dva lijepo uvezana bremena i složila ih pod kukuruzanu.

— Ovo ću da čuvam za uspomenu na vas dvojicu. Dođe li nekad kakva nevolja, znaću da imam nekog na koga da se oslonim.

Opet je stao da prominja snijeg, ali dvojici dječaka danas to nije ništa smetalo. Vraćali su se kući, veseli, rumeni i zadovoljni.

— Ej, pa mi smo sad kao neki odrasli ljudi! — prenu se Stric. — Zamjenjujemo Nikoletinu.

— Tako je. Sad se strina Marija na nas oslanja — potvrdi Jovanče. — Zamisli: ona samo zovne, a mi uprtimo svaki po jedno breme drva koliko ono Nikolino, pa pred njezinu kuću.

— Ih, da sad sretnemo učitelja Papriku! — podviknu Stric. — Ehej, kazali bismo, mi smo već pravi domaćini, brinemo se o jednoj kući u selu.

— O pravoj pravcatoj kući.

— Ih, da nam je samo po jedna lula! — priželjkivao je Stric. — Onda bismo izgledali baš kao neke odrasle brkonje kad pođu na sabor.

Sutradan je Stric u razredu, krišom ispod klupe, pokazao Jovančetu nekakvu staru nagorjelu luletinu.

— Evo je. Smotao sam onu staru od djeda Alekse.

— Puši li?

— Slabo. Prošupljena je — šanu Stric.

— Podaj Mačku da ti popravi i okuje žutim limom — posavjetova ga Jovanče.

Mačak objeručke prihvati Stričevu porudžbinu, jer se već i od ranije petljao sa seoskim starčinama i njihovim luletinama od gline, drveta, morske pjene, porculana, metala i bog te pita od čega još. Bilo ih je čak i od izdubena krompira, ali te se već nisu dale popraviti. Nisu bile čak ni za jelo, jer krompir, tako pečen od pušenja, strašno je zaudarao na duvan.

Istoriju s lulom iznenada je prekinuo jedan događaj zbog koga se zaboravljaju i mnoge krupnije stvari nego što je jedna stara progorjela lula.

Jednog jutra, dok su veseli dječaci upravo bili na putu za školu (išli su na nedjeljni izlet), nebo nad njihovim glavama odjednom poče da bruji kao uznemirena pčelinja košnica. Taj neobičan zvuk brzo se pojačavao i uskoro se pretvori u snažno metalno zvrjanje od koga zatreperi čitav kraj.

Dječaci se počеше zagledati ispunjeni čudnim nemirom.

— Šta je ono? — ote se prvo Nikolici.

Svi su u strahu pretraživali očima upola naoblačeno nebo.

— Avioni! Eno ih! — uzviknu Jovanče. Preko plave oaze vedrine, u guščijem poretku, žurno preletješe tri grupe krilatica i ponovo uroniše u oblake.

— Avioni, avioni! — začu se s njive nečija vika.

Iako nisu znali čiji su avioni, dječake spopade neobična zebnja i nemir. Gubeći dah, požuriše u pravcu škole.

Odjednom, negdje u daljini, odjeknu potmula tutnjava od koje zadrhta zemlja. Jovanče se sjeti nedavnog susreta s Nikoletinom i nehotice izusti:

— Rat!

Pred školom je stajala učiteljica Lana isto tako uznemirena. Čas je razgledala nebo, a čas osluškivala muklo grominjanje iz daljine.

— Šta je ono? — ispitivali su đaci zbijajući se oko nje.

— Ne znam, djeco.

Jutros, prvi put, učiteljica, evo, odgovara da nešto ne zna i to učenike još više uznemiri.

Nebo se ponovo ispuni hukom. Prolazili su novi avioni.

— Gospojice Lano, je li to rat?

— Ne znam, djeco.

Dok su se đaci zbijali u gomile po dvorištu i uzbuđeno ćućorili, Lana je u svom stanu nervozno okretala dugme na radio-aparatu i saginjala glavu da bolje čuje. Poslije kratkog vremena, ona se pojavi među djecom, tiha kao mjesečar, blijeda i bijelih usana.

— Djeco, počeo je rat! Jutros je Beograd bombardovan.

Svi se zbiše u gomilu pred njom, a ona ih još jednom sviju redom pogleda i ponovi im još jednom, opširno i razgovijetno, kao da im objašnjava najnoviju lekciju iz istorije:

— Djeco, jutros je počeo rat. Nijemci su napali našu zemlju. Tukli su Beograd avionima.

Pokušala je najzad, tužno i s naporom, da se osmjehne na svoje zamukle učenike.

— Đaci, nema danas ništa od naše nedjeljne šetnje. Idite kućama i kažite da je rat počeo.

II

Drumovi prepuni ljudi, kola i uskomešane stoke. Sve se to kreće na zborna mjesta, u vojsku, u rat.

Dječaci se jedva probijaju kroz taj krkljanac žureći u školu. Nad glavama im neprekidna huka njemačke avijacije. Jednom se začulo i ubrzano mitraljesko štektanje, ljutiti fijuk i zavijanje rasturenih aviona lovaca, a onda je daleko na horizontu jedan avion strelovito pojurio naniže ostavljajući za sobom rep gusta dima

— Tuku se naši i njemački avioni! — radosno su povikali dječaci istrčavajući na bair poviše drumu.

— Sruši naš njemačkoga! — počeo da viče i poskakuje razdragani Stric.

Iza niza bregova, od rijeke Une, počeo da odliježe težak tutanj i grmljavina kao da se brda ruše.

— Ono topovi gruvaju! — s jezom promuca Đoko Potrk.

Kad izbiše na zaravan pred školom, dječaci spaziše kako iza bregova, tamo negdje nad Unom, rastu, klupčaju se i šire oblaci gusta dima. Izgledalo je kao da se sama zemlja provalila pa izbacuje i riga crno oblačje.

— Gore naši rezervoari nafte i benzina! — muklo reče učiteljica stojeći uz ogradu dvorišta.

— Jesu li to Nijemci zapalili? — šapatom upita Jovanče zureći u zakovitlane dimove.

— Ne znam, djeco. Možda su ih naši vojnici bacili u vazduh da ne padnu u ruke neprijatelju.

Jovančetu pođe uz tijelo čudna, dotad nepoznata jeza, zapali mu čitavo lice i šumno ga ponese nekud naviše.

— Možda je s njima i naš Nikoletina! — pomisli sav ošamućen, u vatri uzbuđenja. — Ne da rezervoara Nijemcima u ruke!

Već mu se činilo da je i sam tamo, pod moćnim tumbasima dima i ognja, i da se, uz tutanj i grmljavinu, nosi s Nijemcima zajedno s Nikoletinom, koji vitla i bije oko sebe svojim ogromnim ručerdama.

Treperio je, teško disao i obeznanjeno gledao u daljinu, a kad je najzad došao k sebi i vidio okolo đake, učiteljicu i školu, on ih sve začuđeno preletje pogledom kao da se pita:

— Šta ću ja ovdje?

Još se jednom obazreo oko sebe i odjednom osjetio da se više ne može vratiti u školsku klupu, uzeti knjigu i mirno počeo s čitanjem.

— Pa ja više nijesam đak, gotovo je! — prošaputa on kao da se budi iza sna.

Toga trenutka prestalo je ono pravo, bezbrižno djetinjstvo đackog harambaše Jovančeta. Nastajalo je jedno drugo djetinjstvo, oprljeno mrazom rata, dječastvo malog buntovnika, nekadašnjeg vođe odmetnika iz Prokina gaja.

III

Desetak dana poslije objave rata drumovima počеше da nailaze gomile razoružanih vojnika. Prolazili su, potišteni, raspasani i obradati, a na sva pitanja samo su beznadno odmahivali rukama.

— Ne pitaj, izdaja na sve strane: kad pušku dobiješ, ne daju ti municije, gdje ima municije, neko puške sakrio. Oficiri naređuju da se baca oružje, neko zaustavlja vozove i okreće natrag od fronta, špijuni kidaju telefonske žice, šire lažne vijesti.

— Pa ko nas izdade, pobogu, braćo? — pitali su ožalošćeni ljudi.

— Ko? Kralj, vlada, gospoda. Sve pobjeglo avionima u inostranstvo. Uzeli zlato i pobjegli.

— Pa šta ćemo sad mi? — pitali su zabrinuti ljudi tužno gledajući svoju razbijenu vojsku, jedinu svoju zaštitu.

— Ni mi sami ne znamo.

Bilo je i drukčijih vojnika. Namrgođeni, pod oružjem, iz onih jedinica koje su se borile protiv neprijatelja, oni su se sad probijali put svoga zavičaja riješeni da ne idu u ropstvo.

— Svrati, junače, pričaj kako je bilo — zvali bi seljaci obradovani što vide naoružana borca. Vojnik je mrko pričao:

— Malo nas je bilo, ali smo se tukli sve dok nas brojna sila nije potisnula. Oficir nam se od žalosti ubio.

— A kud ćeš sad ti s tom puškom?

— To ćemo još vidjeti — prijetio je vojnik. — Biće još dana za megdana.

Škola nije radila. Jovančetova družina, stara garda sva na okupu, sjedila je gdje god blizu druma i neveselo pratila pogledom grupice vojnika u prolazu. Kad bi naišao neki pod oružjem, dječaci bi živnuli:

— Eno još jedinog s puškom!

— Još jedan junak! — dodavao je Jovanče uvjeren da je taj s puškom zaista neki nebojša. Pa bi se tom prilikom sjetio svog čukundjeda Jovančeta, neustrašivog hajduka, na koga su morali vući top, garav turski top, i on bi uzdahnuo:

— Ovako bi i on prolazio: opasan i s puškom o ramenu. Tih dana jednom je susreo i svoju učiteljicu, blijedu i zabrinutu, i upitao je:

— Gospođice, zašto neki vojnici nose sa sobom puške? Lana se osmjehnu.

— Ti su riješili da se ne pokore neprijatelju. Dokle god bar jednog takvog vidiš, nismo sasvim porobljeni, upamti to, dječace.

Kad je to ispričao Stricu, ovaj sasvim ozbiljno reče:

— Vidiš da smo i mi jesenas dobro radili: pobjegli smo u šumu, nismo htjeli da se pokorimo sili i batinama.

— Bogami jesmo! — živnu Jovanče. — Čak i naša mirna Lunja.

— Eh, opet žensko! — zlovoljno smrsi Stric. — Baš mi je ono za neki boj!

— A ko je ono jesenas jurišao na djed-Aleksine ljestve kad si ti bježao uz bukvu? — opomene ga Jovanče. — Lunja je bila hrabrija od polovine dječaka.

— Eh, ona, s onim velikim očurdama! — sad već blaže progundā Stric. — Uplašila bi zmaja.

— Pa ipak je ti voliš — napasno zaškilji Jovanče. Stric buknu kao vatra i razvika se:

— Ih, zar nju, Ciganku! Više volim i ovaj svoj mali prst, i onaj kamen, i drvo, i ono tamo brdo nego nju! Dabogda crkla, kad se onako izbeči očima, pa ne znaš kud bi pobjegao!

Stric je još dugo lupao nekom granom oko sebe, strugao opancima, češkao se i mrmljao:

— Ih, ona!

Kad su se vraćali kući, Jovanče se odjednom pribi sasvim blizu svog druga i prošaputa:

— I naš će Nikoletina doći s puškom.

— Otkud znaš?! — vrcnu se Stric kao da je nagazio na divlju mačku.

— Znam. On mora tako doći.

Otkad je vidio prvog naoružanog vojnika, Jovanče je neprestano zamišljao da se i Nikoletina Bursać, ona otresita i krupna momčina, mora baš tako vratiti iz rata: naoružan, mrk i odlučan. Kad bi se desilo drukčije, činilo se dječaku, on bi odmah umro od tuge.

Zar Nikoletina bez oružja?! Ne, ne, to nikako ne može biti. Zar onaj njihov zaštitnik, pa tako šugavo proći selom?!

— S puškom će on doći! — tvrdoglavo je ponavljao dječak i uveče u krevetu, žmireći, uporno se trudio da zamisli Nikoletinu pod puškom, uniformisana, kako prolazi drumom ispod Prokina gaja.

IV

Jednog jutra dojuri Jovančetovoj kući dugonogi Stric džilitajući se uz put kao ždrijebe. Rastjerao je kokoši po dvorištu, ritnuo se na krmaču i silom povukao Jovančeta u skrovit kut iza štale.

— Ehej, donio je!

— Ko donio? Šta donio?

— Pa donio on! — viknuo je Stric.

— Koji on? Šta galamiš?

— Pa zna se koji. On, brate.

— Ništa ja tebe ne razumijem. Šta je donio?

— Pa zna se šta je.

— E baš si lud. Zna se ko je, zna se šta je! Govori jasnije. Ko je to došao i šta je to donio?

— Pa jesam li ti već kazao: došao naš Nikoletina i donio pušku! Razumiješ li sad?

— Pa tako reci, budalo! — poskoči Jovanče. — Kad je došao? Jesi li baš ti pušku vidio?

— Jesam, vidio sam, i pušku i njega.

— Kako, kad? Hajde pričaj.

— Evo kako — povjerljivo poče Stric. — Ležim ja noćas na štali, kad li me iz sna prenu lavež. Laje naš Zeljov, laje, pa odjednom prestade i poče da ciči i da se oko nekog umiljava.

"Aha, to je neko koga naš Zeljov poznaje!", dosjetih se ja.

Čujem, izišao i moj stric, razgovara s nekim, pa se i ja dovučem do malih vratanaca i virnem napolje. Pred avlijom stoji moj burazer Nikoletina u vojničkom odijelu, s puškom o ramenu. Razgovara nešto sa stricom. Mjesečina kao dan, dobro ga vidim.

— Jesi li mu se javio? — upita Jovanče.

— Nijesam smio od strica. On kaže da djeca ne treba da znaju ko je u selu donio pušku.

— Nijesmo mi više djeca. Mi smo već dječaci — odgovori Jovanče mršteći se ozbiljno kao kakav odrasli. Stric malo počuta pa opet živahnu:

— Šta misliš, šta će Nikoletina raditi s onom puškom? Sigurno će se sakriti negdje u Gaju pa će pucati, a?

— Neće, čulo bi se.

— Pa šta će mu onda puška? — čudio se Stric. Jovanče ga samo kucnu u rame i ozbiljno napomenu:

— Čuješ li, pravi se ti da ne znaš ni za kakvu pušku, dobro je tebi tvoj stric kazao. Sjećaš li se kako su ono još poodavno žandari tri dana gonili vezanog onog momka ispod planine, a sve zbog jednog revolvera.

— Ih, zar ti misliš da bih ja izdao našeg Nikoletinu? — bunio se dobrodušni Stric.

Dva dana kasnije Jovanče i Lazar Mačak dogovoriše se da odu do pećine i obiđu sklonjene stvari iz Mačkove "radionice". Krenuli su još prije sunca i taman kad su zašli u Gaj, iz dubine šume pred njih ispade Nikoletina.

— Šta je, kud se vi to skitate tako rano? — dočeka ih on baš nimalo ljubazno.

Dječaci se u prvi mah zbuniše i zastadoše, a onda Jovanče lukavo zaškilji i odvrati:

— Idemo da vidimo naš stari logor. A otkud ti ovdje?

— Šta je to vas briga — smrsi momčina i rogušeći se dodade: — Bolje bi vam bilo da se u ovakva vremena ne skitate po šumi.

— A što ti onda tuda hodaš? — drsko dočeka Mačak izmičući se malo podalje.

— Vidi ti Mačka kako frkće! — podsmjehnu se Nikoletina.

— Pis, macane-kobacane!

Mačak se poizmače još dalje, zakloni se za jedno drvo i naškilji otud samo jednim okom na bivšeg vojnika.

— Ehej, šta si to skrio u šumi?

Nikoletina se skameni u mjestu i probljedi. Zurio je ukočeno u dječaka, pa istom zavrti glavom.

— Znamo se mi dobro, mudra maco moja. A gdje si ti sakrio one alatke iz svoje majstorske radionice?

Sad se Mačak ušeprtlji i upilji u Nikoletinu kao mačak u miša.

— Što, što, kakve alatke?! Ništa ja ni jesam sakrio.

— U redu, vjerujem ti — velikodušno odvali Nikoletina.

— Nijesam ni ja ništa krio; pa mirna Bosna. Ne boj se, ja te ne bih nikom izdao, pa da ne znam šta nađem. Do viđenja, dječaci.

Odmarširao je još uvijek vojnički, iako se bio presvukao u civil. Jovanče je s divljenjem gledao za njim.

— Kad li ću ja postati ovakav delija?

— Hm, delija! — nepovjerljivo promrsi Mačak — a otkud je on samo nanjuškao da sam ja krio svoje alatke?

— A otkud ti znaš da je on sakrivao nešto?

— To sam ja onako, otprilike. Znam da sad vojnici povazdan kriju nešto. Kažu da će Nijemci oduzimati sve vojničke stvari.

— Kao da Nidžo ima kakvih stvari? — uze da ispipava Jovanče.

— Šta ja znam ima li — progunda Mačak. — Hajdemo. Produžiše kroz šumu. Jovanče je u sebi šaputao:

— Sigurno je dolazio tako rano da sakrije pušku. Našao je neku šuplju bukvu, rupu pod kamenom ili... Dječak odjednom protrnu.

— A da nije slučajno napipao našu pećinu? Uh, ala bi to bilo...

V

Državnom cestom podno same planine protutnjali su njemački tenkovi i tako konačno svakom, glasno i vidljivo, objavili da je zemlja porobljena.

Toga istog dana Jovanče i Stric bili su zajedno kod ovaca. Sjedili su na padini gola brdašca i nečim se igrali, kad se u daljini, otud od planine, začu neobično zvrjanje.

— Avioni! — povika Stric pa skoči na noge i uze pogledom pretraživati nebo. Na bijelom plavetnilu nije se ukazivala nikakva mrlja iako se huka brojnih motora sve više bližila.

— Ehej, Nikoletina, vidiš li ti avione? — zovnu Jovanče krupnog momka, koji je popravljao neku ogradu u zaravni podno brežuljka.

Nikoletina je i sam pažljivo osluškivao, pa odmahnu glavom.

— Nijesu to avioni. To su tenkovi, prolaze cestom.

Momčina ostavi posao i zajedno s dječacima pope se na zaobljen vrh brežuljka i zagleda se u daljinu. Na bjeličastoj tankoj traci ceste, u polju pod planinom, jedva su se nazirale crne bube kako mile jedna za drugom.

— Eno ih, ono su tenkovi!

— I tamo se sad voze Nijemci? — priupita Jovanče.

— Nijemci, Nijemci — sumorno potvrdi Nikoletina. — Pogledajte samo kako se mirno šetaju kao da je ovo njihova rođena zemlja. Ej prokleta izdajo! Ej puste sramote za svakog od nas! Porobiše nas, evo, gotovo bez jednog metka.

Momak neveselo pogleda u dječake i huknu:

— Eh vas dvojica, najbolje bi bilo da uzmete te svoje čobanske štapove pa da me prebijete kao mačku!

— A zbog čega to? — zinuše dječaci.

— Zato što sam pustio da nas tuđin gazi, što sam, eto, i od vas dvojice robove načinio. Gledajte samo kako slobodno stružu cestom. Sutra se tako mogu meni i na glavu popeti, a ja sve to mirno podnositi, ni prstom neću maknuti.

Jovanče se sjeti Nikoline puške i zanijeka glavom:

— Ne, nećeš ti to podnositi.

Momčina se prenu i začuđeno pogleda dječaka.

— Kako da neću?! Gutaću kao krava i puštaću da rade sa mnom što god oni hoće.

— Nećeš puštati! — uporno nastavi dječak.

— Hoću! — tvrdoglavo potvrdi Nikoletina. — Kad smo mi pobacali oružje iz ruku i neprijatelju otvorili put u zemlju, možemo onda pustiti da nam svaka švapska šuša sjedne za vrat.

— Ti nijesi bacio pušku! — sad već nešto veselije namignu dječak.

— Znam, to se vidi po tebi.

Nikoletina odlučno zakopča svoj civilni kaput i progundā:

— Pa dabome! Ja da im bacim pušku kao neka strina, to neće od mene dočekati.

Jovanče krišom namigne na Strica, što je imalo da znači:

— Istinu si kazao, donio je pušku.

Dva-tri dana kasnije na seoskoj krčmi osvanu strašan oglas potpisan od njemačkih vlasti:

... "Poziva se sve stanovništvo da u roku od osam dana preda oružje. Kod koga se poslije toga roka nađe kakvo oružje biće strijeljan."

Jovanče, Mačak i Stric već su po nekoliko puta nepismenim seljacima pročitali taj oglas, kad odnekle ispade Nikoletina Bursać. On poviri u njemački plakat, uze nešto da mrmlja, a onda pljunu.

— Šteta, ovo ne znam pročitati.

— Znam ja! — dočeka Stric kao iz puške. Nikoletina ga čvrsto pograbi za ruku i gluvo reče:

— Ne znaš ni ti. Ni Mačak ne zna, ni Jovanče. Je li de, Jovanče?

Jovanče se postidi što je maloprije pred seljacima čitao njemačku naredbu, pa odgovori:

— Znao sam, ali sad sam zaboravio.

Nikoletina ga značajno pogleda.

— Vidi se, momče, da si kod naše Lane školu učio. Koga je god ona slova učila, taj ne zna ovo pročitati.

Još jednom je pogledao dječake i odmarširao niz put stabilan, težak i samouvjeren. Jovanče je netremice gledao za njim, a onda reče svom društvu:

— Lazare, Striče, hajdemo gore pod naš Gaj. Tamo još nijesu izlijepljeni ničiji oglasi.

Trojica dječaka krenuše uz put, mrki, ozbiljni i ćutljivi. Ličili su na djecu porobljena, a nepokorena naroda.

VI

Okupatorska vlast, Nijemci i Talijani, nisu znali za šalu. Od porobljenog naroda oduzimali su sve oružje, pa makar to bila i stara puška kremenjača, neka dotrajala kubura ili pokvarena revolverčina. Kad bi negdje pronašli sakriveno oružje, strijeljali bi domaćina kuće, pa makar on bio i starac stogodišnjak.

Tuđinski osvajač brzo je našao i svoje pokorne i vjerne sluge, dao im oružje i vlast i pustio ih da žare i pale po svojoj rođenoj zemlji.

Jedna od najkrvavijih organizacija domaćih izdajnika bile su takozvane "ustaše", gomile nasilnika i palikuća, odgajane i naoružane od strane njemačkih i talijanskih fašista. Oni su bili desna ruka okupatora. Umjesto njega i za njegov račun oduzimali su oružje, vojničku spremu, žito, stoku, premlaćivali i mučili ljude, palili kuće. Preko njih je osvajač htio da porobljeni narod natjera u strah i pokornost.

Prva grupa ustaša dojurila je u selo Lipovo iznenada. Presreli su uz put nekoliko iznenađenih seljaka, poskidali s njih vojničke cokule i košulje, ispreturali nekoliko kuća, a dvojicu momaka otjerali u varoški zatvor pod sumnjom da kriju oružje.

Goneći pred sobom pohvatane momke, ustaše naidoše baš ispod onog brdeljka na kome su Jovanče i Stric čuvali ovce. Videći naoružane ljude, dječaci se pritajiše iza jednog trna, pa čim ovi zađoše za okuku, oni jurnuše prijekim putem prema Nikolinoj kući.

— Nidžo, evo nekih ljudi s puškama, gone pred sobom Dmitra i Vasu.

Nikoletina ostavi motiku kojom je nešto u bašti kopao i brzo preskoči ogradu.

— Gdje su? Kud idu?

— Evo ih uz put. Idu tvojoj kući.

Nikoletina se obazre lijevo-desno i povuče dječake u gustu šikaru poviše bašte.

— Ovamo, brzo!

Poslije pet minuta stigoše ustaše. Preturali su po Nikolinoj kući, vikali na njegovu mater i sestru, tražili pušku i pitali za Nikoletinu. Najzad odoše prijeteći:

— Čekaj ti, stara, pašće on u naše šake!

Kad već ustaše zamakoše niz put, Nikoletina dugo i pažljivo pogleda oba dječaka.

— Čujte, pa ja ostadoh zdrav i čitav zahvaljujući samo vama dvojici.

Dječaci su u neprilici ćutali, iako im je na licu blistalo dotad nepoznato zadovoljstvo.

— Ej, čujete li, pa vi ste meni danas glavu spasili! Stric na to samo progunda kao da se brani:

— To je ispalo sasvim slučajno. Nijesmo ni znali da ti glavu spašavamo.

— Eh, kako nijesi znao! — pobuni se Jovanče. — Ta vidio si da gone vezane ljude.

Nikoletina se nešto zamisli, počea zatiljak i pažljivo pogleda dječake.

— Zbilja, momčići moji, kako bi bilo da vi pripazite kad će u selo naići ustaše ili ovi novi žandari, oružnici, pa da javite narodu? Ljudi su zauzeti poljskim poslom, pa nemaju kad paziti, a vi...

— Dobro bi to bilo — odmah se složi Jovanče. — Mi smo povazan po brdima kod ovaca, kod goveda, vidimo nadaleko ko dolazi, ko odlazi...

— Pa deder, Jovanče, junače, prihvati se toga posla — nastavi Nikoletina. — Ti si prošle jeseni čitavu družinu imao, logor ste napravili, Paprici prkosili. Hajde, pokažite se i sada, kad je tuđin zemlju poklopio, kad glave ljudima skida. Nećete se valjda danas uplašiti?

— Nećemo! — dočeka dječak ozbiljno i odlučno, već unaprijed zagrijan važnim i opasnim poslom koji ga čeka. — Još sutra ćemo iskupiti čitavu družinu.

— Ihaj, opet ćemo u našu četvu! — povika Stric.

— Opet u četvu, opet — poveseli se Jovanče i skoči na noge. — Ustaj, idemo tražiti Mačka!

VII

"Stara garda" Jovančetove družine sjedila je na okupu u hladovini pod samim Prokinim gajem. Stigla je čak i Lunja, iako se Stric i ovoga puta bunio:

— Šta ona ima da se miješa u vojne stvari? Tu dolaze ustaše s puškama, žandari, a ona... precrknuće od straha dok ih samo vidi.

— Možda baš i neće — pecnu ga Jovanče. — Ostani samo ti pored nje kad zagusti pa se ona ničega neće bojati.

— A ko bi onda bježao? — dobaci Đoko Potrk.

Na Jovančetov poziv, družina se sastala da postavi i rasporedi straže, koje će paziti na dolazak ustaša i obavještavati selo o njihovom približavanju.

Ustaše su obično nailazile glavnim drumom od varoši, pa bi kasnije, kod raskršća, okrenule jednim od sporednih puteva koji su vodili u pojedine zaseoke raštrkanog Lipova. Ako ih je bilo više, nekad bi se na raskršću i podijelili, pa jedni udarili na jedan kraj sela, a drugi u nekom drugom pravcu.

Prvi je zadatak, dakle, bio opaziti ih kad se pojave od varoši i odmah obavještavati čitavo selo. Bježaće onda i sklanjati se svak, jer se ne zna na koji će kraj od raskršća okrenuti.

— Najvažniju osmatračnicu valja postaviti na brijegu Lisini — predlagao je Jovanče. — Odatle se dobro vidi drum od varoši, koji savija oko brijega i penje se iz nizine prema našem selu.

— Ih, čim ih ugledamo, mi ćemo strčati u selo i dići uzbunu, a dok oni stignu uz onu veliku okuku, svak će se već skloniti — povika Stric. — Ja ih samo odozgo izbrojim i dojurim? "Evo ih četvorica!"

— A kad pola sata iza one četvorice naiđe još deset, šta ćemo onda? Ko će nas onda obavijestiti? — upita Jovanče. — Tako se prekjuče desilo u Kozijem dolu.

— Hm, pa ovaj... šta ja znam — zbuni se Stric.

— Treba imati dva stražara — upade u riječ Nik Čulibrk.

— Tako je — potvrdi Jovanče. — Na Lisini uvijek moraju stražariti po dvojica, pa čim se ustaše pojave, nek najprije na vrhu brijega zapale vatru i tako selu dadu znak da se opasnost približuje.

— To će bar lako biti! — kliknu Đoko Potrk. — Lisina je puna paprati (bujadi). Ima je isuviše, i trule, i sirove, pa kad se sve to izmiješa, dići će se dim do neba, vidjeće se iz pet sela.

— A kad zapale vatru, šta će onda raditi? — pripita Lazar Mačak.

— Nek stražare i dalje, pa naiđe li još koja grupa ustaša, nek zapale još jednu vatru. Tako će se znati da dolazi nova opasnost — tumačio je Jovanče. — Pojavi li se pak neka povećća grupa, jedno sedam-osam, nek jedan od njih odmah trči u prvi zaselak i nek javi narodu.

— A šta će raditi ostali dječaci? — upita Vanjka Široki.

— Dvojica će stražariti na Golom brdu na suprotnom kraju sela, čim spaze dim na Lisini, nek odmah pale vatru kod sebe na brdu. Tako će biti obaviješteni i oni koji od svojih kuća ne vide onaj dim sa Lisine.

— Dobro, a šta će raditi ono troje preostalih iz diružine — javi se Stric.

— Oni nek paze na raskršće i neka gledaju u koji će zaselak ustaše krenuti, pa nek trče da jave ljudima. Za taj posao uzećemo trojicu najbržih.

— Mene prvog! — povika Potrk.

— I Strica, on je dugonog! — dočeka Mačak.

— Nek Nik Čulibrk bude treći! — dočeka Vanjka. — On je izdržljiv u svemu pa i u trčanju.

— Dobro ste izabrali — složi se Jovanče. — Trkači će, dakle, biti Potrk, Stric i Nik Čulibrk.

— A ko će na Lisinu, na najopasnije mjesto? — zaškilji Mačak.

Svi se, kao po komandi, okrenuše prema Jovančetu. On se samo nasmiješi.

— Dobro, idem ja. Baš se tome veselim.

— I ja ću tamo — javi se Lunja.

— Pazi je! A što baš ti? — ote se Stricu.

— Volim da ložim vatru — mirno odgovori djevojčica. — Umijem brzo da potpalim i sirovo drvo.

— E, to je već nešto! — dočeka Mačak s odobravanjem.

— Nek pođe ona s Jovančedom.

— A na Golo brdo? — kiselo upita Stric neljubazno mjereći Lunju.

— Ko bi drugi nego Mačak, majstor za vatre, dimove i za sve ostale mudrolije — povika Jovanče. — Nek mu Vanjka dovlači drva, paprat i travuljinu, a on samo nek čeka znak s Lisine, od mene, pa nek pali. Ko ne vidi moj dim, sigurno će spaziti njegov.

— A šta ćemo ja i Žuja? — Odjednom se iz prikrajka javi Nikolica. — Mi ćemo, valjda, ložiti vatru za moju pokojnu babu.

— Ehe, pa ja umalo ne zaboravih! — viknu Jovanče. — I ti ćeš čekati više raskršća, pa čim vidiš kud ustaše kreću, odmah trči u školu i javljaj učiteljici. Ona je baš tebe za ovo zamolila.

— A, zar ona zna za ovaj naš dogovor? — začudi se Mačak.

— Pa ona i Nikoletina načinili su čitav ovaj plan i meni ga sinoć ispričali — priznade Jovanče. — Zato smo se ovako iznenada i sastali.

— I baš je rekla ko će gdje stražariti i ko će s kim ići? — nepovjerljivo upita Stric.

— Ne, to je ostavila da se mi sami dogovorimo — reče Jovanče. — Preporučila je samo da Lunju ne šaljemo zajedno sa Stricem, jer joj se on uvijek ruga i kinji je.

Lunja samo pocrvenje i tužno obori oči, a Stric se nakostriješi i svadalački se otrese:

— Ih, baš mi je milo što ću biti daleko od nje. Nek me i ustaše ukebaju, samo nek nijesam s njom.

Lunja šmrcnu gotova da zaplače, a onda naglo zagladi kosu i u očima joj sinu povrijeđen ponos. Šta se ovo događa sa svijetom ili možda sa mnom?

— Ja sam došla ovamo samo zato što me je pozvao Jovanče, pa ću s njim i poći na Lisinu. Moji kod kuće ne bi me ni pustili bez njega.

— Ih, ih, kako laže! — progundā Stric.

Praveći se da ga ne čuje, Lunja prkosno nastavi:

— Moji vele da se curice ne smiju družiti sa štokakvim budalama.

Svi prasnuše u smijeh. Stric ljutito zabaci šešir i osvetoljubivo zavreča:

— Ih, što sam se juče kod Marice najeo jabuka! Jednu mi je dala iz njedara ev' ovoliku, miriše k'o đul. Čuvaću je sto godina i svaki dan poljubiti.

Lunja se trže i skameni se, hladna i nepristupačna. Samo kratka varnica, koja joj sinu u očima, rječito je govorila da bi tog istog trena najradije sručila stotinu gromova na tu svoju debeljušnu plavu drugaricu Maricu, koja tako izazivački i bezobrazno dijeli svoje šugave kisele jabuke.

VIII

Poljar Lijan geguckao je kroz jedan šumarak nasuprot Golog brda i pričao sam sa sobom, jer mu se nije razgovaralo s njegovom praznom flašom. Da je bila puna, hajde de, još bi se od nje moglo i čuti nešto pametno, a ovako — virneš unutra kao u neki prazan zeleni bunar, a odozdo kao da neko šapne:

— Hu, nema ništa, natrag veselje!

— Pa dabome da nema. A kad je u tebi nešto i bilo, glupa zelena boco! — gunda starac i kroz rijetko hrašće zuri u okolna brda. Da mu je bar pri ruci neki dječak pa da ga čiča pojuri štapom zbog neke preklanjske krivice.

Odjednom čiči stadoše noge, stadoše oči, stade, naravno, i čitav on zajedno s bocom i novim štapom.

— Šta je sad ono?!

Uz golo brdo miljela je neka mrka gromada, nešto kao džinovska kornjača, kao plast suve paprati, kao neki taman ćubast žbun.

— Gledaj, pa šta je ovo danas? — žmirnu starac. — Nijesam gucnuo ni kap rakaje, a već po bregovima skitaju nekakve đavolje kornjače, žbunje prohodalo, čuda se dešavaju.

Zatvarao je oči, otvarao ih i zurio u padinu, a ona čudnovata gromada i dalje se uporno pela uz brdo i najzad iščezla na zaravnjenom poljanku na samom vrhu.

— Možda je to onaj njemački tenk o kome se toliko priča — umovao je starac. — Jeste, ali se tenk nadaleko čuje kako rže i brekće, a ovo — ovo ćuti kao moja prazna boca, prokleta bila.

Zija poljar za iščezlim čudovištem i domišlja se.

— A da to nije kakvo maslo ovih naših dječaka? U svašta se danas dječaci upuštaju. Prišunjaću se da izbliže virnem.

I dok je poljar prilazio podnožju brda i spremao se za dugo i naporno penjanje na vrh Golog brda, na sredinu čiste zaravni već je pristizao golem plast suve paprati. Taj neobični plast imao je na prednjoj strani manji otvor iz koga su svjetlucale nekakve živahne oči.

Lazar Mačak stajao je na čistini i upitao sasvim mirno:

— Stiže li najzad?

— Stigoh! — umorno dahnu plast.

— Pa ti vučeš na sebi čitav brijeg — začudi se Mačak.

— Bogme pravi brijeg! — potvrdi glas iz onog otvora na plastu. — Hoće li dosta biti?

— Čak i previše.

Odjednom se plast nagnu i buć! — prevali se na bok. Odozdo mu se ukazaše noge, prave noge u opancima od prijesne goveđe kože. Te se noge malo gicnuše, malo ritnuše, malo zagrabiše po zemlji i za tren oka iz plasta se izvuče čitav čitavcat dječak — Vanjka Široki.

— U-uh, što je vrućina! Vidi li se kakav dim na Lisini?

— Nema ga još. Čitavo jutro pazim, ali... Ček, ček, šta je ono, pogledaj!

Vanjka se i sam netremice zagleda u daljinu. Nad golom kapom Lisine poče da se diže nešto kao proziran tanjušan stub lake magle.

— Je li ono dim? Nije! — uze da se koleba uzbuđeni Mačak. — Vanjka, šta se tebi čini?

— Ne znam. Tanko je mnogo, jedva se vidi.

— A ono sad? Pazi, pazi!

Nad Lisinom poče da se diže jasno uočljiv taman stub dima i u visoko poče da se razrasta u široku perjanicu.

— Eno ga, Jovanče daje znak! Pali, Vanjka!

Sudarajući se, dječaci se uzvrtješe oko paprati. Vanjka htjede da gomilu potpali odmah sa strane, ali ga Mačak zaustavi.

— Ne, ne, podvuci se do sredine. Plast je iznutra šupalj pa će se dim sav tamo skupljati i poći kroz otvor uvis.

Vanjka oznojen odiže jedan kraj plasta, izvuče se napolje i pljesnu rukama.

— Gotovo, planulo je!

Ubrzo na gornji otvor gomile, kroz koja je Vanjka virio dok je nosao plast, poče da kulja vrlo gust siv dim i valjajući se u klupcima pođe uvis. Dječaci zagrajaše:

— Ihaj, ala je crn, vidjeće ga čitavo selo!

— Oho, Jovanče, vidiš li nas?! — razdragano povika Mačak, iako je znao da ga drug, onako udaljen, neće čuti.

Dim je sve više rastao u visinu i dizao se nad Golim brdom kao moćan crn stub koji nadaleko i naširoko javlja ljudima da se selu primiće strašna opasnost.

Kad je već plast počeo da se ruši isprebijan plamenom, Vanjka nakupi sa strane čitavu hrpu vlažne paprati i baci je u vatru. Sad poče da se valja naročito gust i mrk dim, ali ne pođe uvis, jer ga poduhvati neki povjetarac i ponese nisko po samoj zaravni.

— Eto ti, ode nam dim pješke po zemlji! — povika Vanjka. — Pazi ga samo kako se vuče.

Odjednom se dječak presiječe u riječi. Iz dimnog oblaka, odnekle s kraja poljane, začu se nekakvo kijanje i kašljanje, koje je ličilo na zimsko hripanje neke sipljive kobile.

— Ej, čuješ li ti ono?! — prestrašeno đipi Mačak.

— Ehej vi tamo, dižite uvis ovu dimčinu! — zakreketa nekakva ljutita staračka glasina.

Još se dječaci i ne snađoše od čuda kad iz dimne zavjese ispade poljar, pocrvenio, suznih očaju i razvika se:

— Aha, tako vi, palikuće jedne, hoćete da me udavite! Ehe, nema ništa od toga vašeg posla. Već sam ja spavao na štali koja se obnoć zapalila, pa sam živ izmakao. Naletio sam samo u mraku na pčelinjak pa sam bio malo izbocan.

— Oho, evo našeg Lijana! — povikaše dječaci i potrčaše mu u susret.

Poljar zastade s uzdignutim štapom i u čudu se izbeči u Mačka i Vanjku.

— Šta je to, trčite mi u susret raširenih ruku? Ne bojite se poljara?

— Ne bojimo se, striče Lijane!

Sad se poljar još više zgranu:

— Striče! Zovete me stricom, ništa se ne bojite, šta je ovo danas? Otkad poljari po svijetu hodaju, ovo se nije desilo.

— Učiteljica Lana rekla nam je neki dan da si ti dobar čovjek i pravo veliko dijete. Poljar veselo graknu:

— Aha, jeste li čuli! Pa da, dobar čovjek. Vidiš ti kako vi imate pametnu učiteljicu.

Malo se zamislio pa onda tužno zaklima glavom.

— I veliko dijete? Pa da, tako je. Ja sam zaista siroto veliko dijete, bez oca i matere, bez djeda i babe. Dobri moj deka, kako me je samo cupkao na koljenu i tepao mi:

— "Jare moje malo, jarence!"

— A šta ti je bilo s djedom? — upita osjećajni Vanjka.

— Eh, šta! Pogibe nedavno, prije pedeset godina, kad su se ono kmetovi pobunili protiv begova. Ubiše ga iz kubure, a ja, evo, ostadoh siročće. Jadni djed!

Poljar ubrisa istinsku suzu, a onda se malo pribra i upitno pogleda dječake.

— A kako bi ipak bilo da ja vas malo istučem, ta zašto sam poljar? Dobro znate da se ne smiju ložiti tolike vatretine, zapalícete nećije sijeno. Ja čuvam seosku ljetinu.

— A mi čuvamo selo od ustaša — doćeka Maćak — zato smo i naložali ovu vatru.

Kad je začuđeni poljar čuo o čemu se radi, on se naduri.

— A kako vi to sve — bez mene? Ja sam pozvan da čuvam selo i seosko dobro pa ma kakve štetoćine bile u pitanju. Odmah da me primite u svoje dobrovoljce. Gdje li je samo taj vaš komandant Jovanće.

— Vidiš li onaj dim na Lisini, tamo je — pokaza mu Lazar Maćak.

— To je, bogme, podaleko — zaključí starac. — Bolje će biti da ja najprije malćice odspavam uz onaj trn tamo nakraj zaravni.

Koliko je poljar spavao, to ne zna ni on sam. Prenu ga tek prasak puške iz doline. Zadihani dječaci Maćak i Vanja trćali su prema njemu i vikali:

— Striće Lijane, strice Lijane, puca se na raskršču! Tamo su naši!

IX

Ćetvorica ustaša, uniformisani i naoružani, stigoše na raskrščće i poslije kratka dogovora, dvojica okrenuše prema školi, a dvojica se uputiše desno, prema zaseoku Nikoletine Bursaća.

Mali osmatraći, Stric, Nikola i Nik Ćulibrk, ćisto nisu disali od velikog uzbućenja. Ćinilo im se da od ćitavog šumarka u kom se kriju najviše strći baš onaj žbun iza koga oni sjede. Ćak i breza desno od njih nećće da miruje, nego pakosno šuška i treperi kao da zove:

— Ej, vi s raskrščća, pogledajte ovamo!

Nik Ćulibrk zabrinuto pogleda svoje drugove i šapnu:

— Striče, ja i Nikolica idemo da javimo učiteljici, a ti trči do Nikolettine.

Nik, sasvim pognut, krenu najbližim prečacem prema školi. Za njim, nešto manje pognut, požuri Nikolica, a za Nikolicom potrča i kuja, bezbrižna kao i uvijek po danu.

— E, sad je red na mene! — uzbuđeno prošapta Stric i natuče šešir na glavu.
— Deder, noge junačke, pokažite se!

Potrčao je ukoso preko šumaraka i tek što je dospio u rijetku nisku šikaru na drugom kraju, kad s druma grunu oštar glas:

— Stoj!

Iznenadan povik čisto mu pokosi noge, ali ga u isto vrijeme strah tako udari u leđa da je skoknuo naprijed poput zeca.

— Stoj, stoj! — prasnuše za njim još dva povika, ali je dječak poput vihora šibao kroz nisko šikarje.

— Spazili su me! — sinu mu kroz glavu dok je naslijepo, iz pune snage, lomio kroz mlad čestar, a onda odjednom čitav kraj oko njega tresnu se i zagluši ga snažnim pucnjem.

— Tras!

Još nije dospio ni da shvati šta se to događa, kad ponovo dvaput grmnu:

— Tras! Tras!

— Pucaju! — dosjeti se Stric pun strave. — Brže, brže, drage noge moje!

— Bziin! Bzin! — prosiktaše nisko nad njim nevidljiva zrna, sustigoše ih dva nova pucnja, a kad Stric stiže već nadomak jedne udoline, nenadan udarac zbacila mu šešir s glave i on se pruži koliko je dug po nekoj gustoj paprati.

Pucjava naglo prestade. Ustaše su, valjda, mislile da su ga pogodile, pa ili su produžile put ili...

— Ili sad idu ovamo da vide koga su ulovili! — dosjeti se Stric pa hitro spuznu u onu dolju za svojim šeširom, pograbi ga i nastavi da trči jednom uskom obraslom jarugom dobro zaklonjen šibljem od pogleda svojih progonilaca s druma.

Upao je tako u jedan ljeskar vezan s Prokinim gajem i — tup! naletio na samog Nikolettinu Bursaća.

— Ehej, ti ne gledaš kud trčiš! — viknu momčina.

— Ni ovi iza mene ne gledaju kud pucaju! — trže se dječak.

— Kako ne gledaju, jedna ti majka, a šta ti je ovo na šeširu?

Stric skide šešir i u čudu se zagleda u dvije rupe koje su se odnekud otvorile na njemu.

— Pazi šta je ovo?

— Prosvirale ti ga ustaše! — odbrunda Nikolettina. — Bogami je ovaj dobro gađao.

Stric klecnu od zaprepašćenja.

— Pa ovo su mene dva zrna pogodila. Gledaj, evo jedne, evo druge rupe.

— He-he, mnogo si mi bistar — nasmija se Nikoletina. — Sve je to od jedne kugle: ovdje je ušla, a ovdje izišla.

— Ustaše idu u tvoj zaselak, to sam pošao da ti kažem — tek se sad sjeti dječak, ali Nikoletina sasvim mirno odgovori:

— Već sam ja vidio dim s Lisine i Golog brda i za svaki slučaj podbrusio od kuće, pa kud oni išli da išli. Ipak ti hvala što si se potrudio.

— I toliku vatru pojeo — dodade Stric i, gledajući rupe na svom šeširu, zamišljeno progunđa. — Ovdje ušla, ovdje izišla, pazi ti nje. Dobro je što mi je šešir visok, pa mu je gornji dio bio prazan, inače — ode glava.

Ustaše i toga dana ostaše kratkih rukava. Tražili su po selu bivše vojnike, među njima i Nikoletinu, tražili su učiteljicu Lanu, ali nikom ni leđa ne vidješe, sve se bijaše posakrivalo.

— Napipaćemo mi već te bjegunce, te vaše vukove i lisice! — zaprijetiše ustaše knezu Valjušku. — Ili će ovo selo predati sve sakriveno oružje ili ćemo mi s vojskom doći da ga od vrha do dna ispreturamo i pretvorimo u prah i pepeo.

X

Ustaška pucnjava uzbunila je čitavo selo. Ubrzo se saznalo da su to gađali i progonili Strica, ali gotovo niko nije znao šta je s njim bilo: jesu li ga ranili, ubili ili uhvatili. Da idu Stričevoj kući i da se propitaju, to se za dana niko nije usuđivao, moglo bi se lako naletjeti na ustaše.

Već pred samu noć Jovanče i Lunja stigoše s Lisine u selo i saznadoše za strašnu vijest: nestalo je Strica! Pucali su za njim, gonili ga i — dalje mu se gubio svaki trag.

"Izgubljeni" Stric u to isto vrijeme baš je stražario sakriven za jednim žbunom uza samo raskršće i očekivao Jovančetov povratak. Već unaprijed se sladio svojom pričom o pucnjavi, trci i o svom izrešetanom šeširu.

— Ih, a ja se samo okrenem i jezik im isplazim, a oni iz pušaka — pras, pras! — pa kroz moj šešir.

Drumom se začu razgovor i prije nego se Stric i odlučio da proviri, na raskršće stigoše Jovanče, Lunja i Nik Čulibrk.

— Eno tamo smo bili sakriveni — pokazivao je Nik na šumarak u strmini poviše raskršća. — Onda smo najprije pošli ja i Nikolica i kad smo već malo odmakli, začusmo ustašku viku i pucnjavu. Najprije smo pomislili da su to nas opazili.

— Ih, vas! — progunđa Stric prisluškujući iza žbuna. — Ne puca se tako lako za svakim.

— Zastanem, oslušnem bolje — nastavlja je Nik — i čujem jasno da to puca ona patrola koja je okrenula u Nikolin zaselak. Pogibe naš Stric, pomislim u sebi.

— Pa dabome da pogibe! — mrmljao je Stric u svom zelenom skloništu. — Ne puca se džabe iz vojničkih pušaka.

— A zar se još uvijek ne zna šta je s njim bilo? — zabrinuto upita Jovanče.

— Kako će znati kad smo tek sad izišli iz šume. Ustaše su sve do prije jedan sat vršljale po selu.

— Pa da sad pođemo gore u šumarak — predloži potištena Lunja. — Možda on, siromah, leži negdje gore ranjen, a mi tu pričamo.

— Pa dabome da leži — naduveno promrmlja Stric i već je zamišljao sebe kako, teško ranjen, poput starinskog junaka leži pod jelom zelenom, a Lunja se naginje nad njegovo lice i tiho pita:

— Hoćeš li mi rane preboljeti?

Na raskršću poče zabrinuto savjetovanje. Suznih očiju Lunja je požurivala svoje drugove:

— Idemo, Jovanče, idemo Nik, možda je naš dobri dječak već odavno mrtav.

— Ih, dobri dječak! Kasno si se toga sjetila! — uvrijeđeno i ožalošćeno prošaputa Stric. — Pa dabome da je mrtav.

Jasno je vidio sebe mrtvog na nekoj zelenoj poljani, a Lunja se nagnula nad njim pa samo gorko suze roni, jer zna da se Stric više nikad neće dići ni progovoriti.

— Pa dabome da neće, nego će ležati mrtav pa makar ti sto godina nad njim sjedila! — poče da šmrkuće Stric i teške ga suze obliše od puste žalosti nad mrtvim sobom.

Plakao je sve neutješnije, poče najzad glasno i da jeca tako da se i ono troje s raskršća prenuše i oslušnuše.

— Neko plače! — šapatom reče Lunja. — Eno, iza onog žbuna.

— Da pogledamo — reče Jovanče nešto uzbuđenim glasom i odlučno zakorači put zelenog gustiša, a za njim u skoku Nik i Lunja.

Videći da je otkriven, Stric leže u travuljinu licem okrenut zemlji i umiri se.

— Eto ti baš, nek vide da sam mrtav! Jovanče poviri iza žbuna, stuknu i prošaputa:

— Pst, evo nekog, leži!... Pazi, pa ovo je Stric. I Nik poviri i reče, također šapatom:

— Pa da, to je njegov šešir. On je.

Lunja se prva osmjeli, zakorači iza žbuna i prodrma Strica za rame.

— Ej, Striče!

— Je li živ? — plašljivo upita Jovanče.

— Ne znam, ne miče se — zabrinuto reče djevojčica.

— Ta vidiš li da sam mrtav, 'budalo! — u sebi, ljuteći se, reče Stric.

— Striče, ej Striče! — zvala je Lunja drmajuci ga. Od njezina drmusanja neka kopriva stade da žari Stričevo uvo, ali je on samo stiskao zube i junački trpio, a u sebi psovao:

— Đavo je pojeo, trese me kao da sam vreća, a ne pokojnik! U-uh, kako peče, kao živa vatra.

Pride i Jovanče, uze Strica za ruku i neodlučno reče:

— Kanda je živ. Još je vruć.

Nekakav mrav, mileći kroz travu, bio je stigao do sama Stričeva nosa i počeo da ga škaklja po nozdri. Dječak je neko vrijeme junački podnosio i tu napast i trudio se da ne diše, ali ne izdrža dugo. Povuču duboko vazduh, a s njim i mrava u nos i dvaput gromko kihnu:

— Aćhi! Aćhi!

— Živ! Živ! — povikaše i Lunja i Jovanče pa na silu prevrnuše Strica na leđa, iako se on, kradom i ćutke, trudio da ostane potrbuške prikovan za zemlju.

— Evo ga, mrda nosom! I gleda, gleda! — veselo viknu Lunja.

Stric još jednom kihnu i, videći da je sad konačno propao kao "mrtvac", zaškiljii na jedno oko i jeknu:

— Joooj, što me mućite!

Lunja brzo sjede u travu, spretno namjesti njegovu glavu u svoje krilo, pomilova ga po licu i bolećivo upita:

— Striko, Stričiću, šta te boli? Jesi li ranjen?

— Oho-ho-jooj! — ote se Stricu nešto između pokušaja da zapjeva i da zaplače u isti mah. Ležeći na Lunjinu krilu, milovan njezinom ručicom, on se od sreće počeo tako topiti da mu se činilo ranjen je iz četrdeset pušaka i evo mu isteče sva krv. Zažmuri od blaženstva, uzdahnu i — sasvim se rasplinu, pretvori se u razliveno sjajno jezerce po kome trepti još sjajniji zračak, možda od sunca ili on Lunjina pogleda.

— Ranjen je, ranjen! Daj ga ovamo da mu pogledamo ranu! — zabrza Jovanče, uplašen i zbunjen, i prihvati dječaka za ramena, ali se Stric ljutito otrese:

— Ostavi me na miru. Ovako mi je sasvim dobro.

Lunja se na to samo trže, pažljivije zagleda dječaka na svom krilu, pa brzo skoči tako da Stričeva glava bubnu u travu kao neka bundeva.

— Ništa njemu nije, pretvara se! — oporo reče ona otresajući ljutito suknju.

Ljut i posramljen, Stric se ispravi, sjede i razvika se:

— Ništa, ništa! A ove rupe na šeširu? Pogledajte samo! Je li ovo od pušaka ili od mačkova repa?!

Nik i Jovanče stadoše radoznalo zagledati prorešetani šešir, dok je Lunja prezrivo zurila nekud u stranu kao da se tu zaista radi o nekom tamo mačkovom repu, a ne o puškama i pogibiji.

— Pogledaj samo, Lunjo, — zvao je Nik.

— Nek mu gleda njegova debela Marica! — otrese se Lunja sjećajući se Stričeve priče o plavoj Marici i o njezinim jabukama koje mirišu kao đulovi.

Nadureni tako jedno na drugo, Stric i Lunja već pred sam suton odvojiše se od Nika i Jovančeta i krenuše u svoj zaselak. Stric je šutke grabio naprijed, dok odjednom, kao da se nešto dosjeti, prezrivo pljucnu:

— Ih, Maričine jabuke! Dala mi je samo jednu šugavu kiseljaču, odmah sam je bacio preko kuće.

Lunja se pravila kao da ništa ne čuje, ali kad iziđoše na zaravam, blizu prvih kuća, ona kao da se nešto prisjeti:

— Zbilja, daj da vidim taj tvoj šešir. Jesu li to baš puknuli u nj?

XI

Iz dana u dan stražarili su dječaci iz Jovančetove družine i njihovi signalni dimovi često bi se izvili nad Lisinom i Golim brdom najavljujući opasnost. Upadale su u selo ustaše, žandari, talijanski fašisti, tražili su bivše vojnike, učiteljicu, njuškali za sakrivenim oružjem.

Počelo se pričati o pripremi ustanka protiv tuđih osvajača, Nijemaca i Talijana, i protiv njihovih pomagača, ustaša. Ponešto od toga čuli su i dječaci, a što je to ustanak, buna, to su još od najmanjih nogu slušali od svojih starijih. Često se pričalo o starim ustancima, kad se digne "kuka i motika".

Tih dana Jovanče se često sjećao onih vojnika koji su pod oružjem prolazili kroz njihovo selo. Oni su, možda, slutili do čega će jednog dana doći. Sutra, kad plane ustanak, sa svih strana pojaviće se baš ti vojnici.

Međutim, nije ni neprijatelj spavao.

Jednog jutra banuše u selo ustaše i Talijani prije nego su dječaci i krenuli na svoja stražarska mjesta.

Prvi glas o njima stiže do Jovančeta tek onda kad je neprijatelj već stigao do raskršća, raspodijelio se i krenuo u pojedine zaseoke.

Dječak je upravo bio krenuo prema Lisini kad ga na drumu pod Prokinim gajem presrete Lazar Mačak uplašen i zadihan.

— Ne idi dalje, evo vojske!

— Kakve vojske? — trže se Jovanče. — Gdje je?

— Eno ih od raskršća. Ustaše i još neki, valjda Talijani: viču nešto na tuđem jeziku. Upašćeš upravo među njih.

— Onda nam nema druge nego u Gaj — reče Jovanče. Negdje iza prvog brežuljka pripuče puške. Mačak problijedi i zamuca:

— Eno ih, čuješ li!

Dječaci trkom upadoše u Prokin gaj. Tek tu se Jovanče nešto dosjeti i reče:

— Pazi budala, pucaju pa će uzbuniti čitavo selo. Začas će se narod razbježati.

Negdje iza Gaja ponovo zapuca. Mačak s mukom proguta pljuvačku i šapnu:

— Eto ih, bogami, ovamo! Šta ćemo sad?

— Hajdemo bliže našoj pećini. Upadnu li oni u šumu, mi ćemo šmugnuti pod zemlju.

— Uh, toga se nijesam ni sjetio! — odahnu Mačak i življe opruži korak.

U to isto vrijeme, s drugog kraja šume, upadali su u Gaj učiteljica Lana i Nikoletina. Oni su se upravo bili sastali na neki dogovor nedaleko od škole kad ih iza jedne živice viknu poljar Lijan.

— Bježite, eto ustaša! Idu od raskršća! Ustaše opaziše bjegunce kad su uprav pretrčavali jednu uzvišicu pod Gajem i povikaše:

— Stoj, stoj! Eno ih!

Pripucali su odviše kasno, bjegunci su se već bili sjurili s druge uzvišice, ali im ubrzo zaprijeti nova opasnost. Progonioci su već vikali na sav glas:

— Ehej, zovi ovamo Talijane! Ono dvoje umakoše u Gaj!

— Trči brzo s druge strane, dočekaj ih! — vikao je drugi glas.

— Opkoliće Gaj — zabrinuto reče Nikoletina. — Teško ćemo se sakriti. Valja nam nešto izmisliti.

Zastao je, počutao, a onda se odlučno lupi rukom po bedru i odreza:

— Sad znam šta ću! Hajdemo brzo.

Požuriše kroz Gaj, a kad stigoše nedaleko od logora Tepsije, Nikoletina zastade pred jednom prestarjelom bukvom kvrgava stabla i niske guste krošnje.

— Ha, tu smo!

Uhvatio se za najnižu granu i onako krupan i jak s neobičnom lakoćom ispenrao se na bukvu, pipkao nešto gore oko stabla i odnekle izvukao neki dugački predmet zamotan u masne krpe.

— Šta je to? — upita učiteljica.

— Ehe, nešto o čemu tebi ni pričao nijesam. Pogledaj.

Razmetao je one krpetine i ponosno ispružio ruke kao da pokazuje novorođenče. Pred Laninim očima ukaza se nova novcata puška i nekoliko kartonskih kutija s municijom.

— Puška?! — u nevjerici prošaputa učiteljica.

— Da, da, puška, karabin! — ponovi momak samouvjereno. — Ako nas danas pritijesne, ja pucam, druge nema.

Stajao je pred Lanom, prav, naoružan i odlučan, slika i prilika nepokorena naroda gnjevom obuzeta. Učiteljica i nehotice ustuknu i zadržano raširi oči.

— Ama jesi li ti to, Nikola?!

— Ja ili bilo koji sin ove zemlje, svejedno! — odgovori momak, nadahnut i zanesen. — Danas ili sutra ovakve će nas gledati neprijatelj kud se god okrene po Jugoslaviji!

— Eh, da ga sad, ovakvog, vidi još neko iz našeg sela! — poželi u sebi Lana. — To bi valjalo.

Lana nije ni slutila da mrkog naoružanog momka još neko gleda isto onako zadržano kao i ona. Bili su to Jovanče i Lazar Mačak.

Privučeni razgovorom, oni su navirivali s ivice jaruge, a kad prepoznaše učiteljicu i Nikolu, prišunjaše se još bliže. Sad su, kao začarani, virili iza drveta ne

skidajući očiju s karabina i s namrštena momka, koji im se sad činio kao neki junak iz priče.

— Gledaj ga samo kakav je! — šaputao je Jovanče. — Ih, kad ću ja onako...

Nikoletina odjednom uoštri pogled baš u onome pravcu gdje su se krili dječaci

— Ej, vi tamo, šta vi radite? Izlazite, vidim vas! Kao na komandu, dječaci istupiše iza drveta.

— Odakle vi tu? — začudi se sad učiteljica.

— Pobjegli od ustaša — odgovori Jovanče.

— Baš ste jutros pogodili gdje ćete da pobjegnete — graknu Nikoletina. — Svaki čas ustaše mogu stići ovdje. Čujete li samo?

Negdje na ivici Gaja čuše se puške i nerazumljivi povici. Lana pobljedi.

— Eno ih! Gone nekoga.

— Sakrijte se u našu pećinu — promuca Jovanče uzbuđeno.

— Kakvu pećinu? — prenu se Nikoletina.

— Našu pećinu. Mačkovu — objasni Jovanče. — To je Mačak pronašao kad smo se prošle jeseni krili od škole.

— Hajdemo, Nikola, — uze da ga požuruje učiteljica. — Bolje da se i tamo sakrijemo nego da sad udariš u pucnjavu. Primakla se momku i tiho kazala:

— Znaš i sam da još nije sve spremno za ustanak. Zapucaš li, pokvarićeš nam čitav plan, selo će nam izgorjeti.

Nikoletina samo odmahnu rukom, steže pušku i nerado krenu za dječacima. Tek što stigoše na ivicu jaruge, kad se kroz Gaj začu kršenje grana i tutanj nečijih nogu. Nikoletina brzo skoči za prvo drvo i uze pušku "na gotovs".

— Lano, djeco, brzo u jarugu!

Između drveća ukaza se u trku poljar Lijan. Bježao je strelovito kako valjda nikad nijedan starac nije jurio: sijejavu mu široki opanci, omahuje torbak, šesir mu nabijen do nosa, štap stegnut u ruci.

— Ovamo, ovamo! — povika Nikoletina iskačući iza drveta. Spazivši čovjeka s puškom, poljar samo u strahu diže ruke.

— Predajem se!

— Idi k vragu, kakvo predavanje! Bježi ovamo da se sakrijemo.

Poljar zbunjeno zatrepta i jedva poznade Nikoletinu.

— Uh, pa to si ti! Otkud ti samo ta puščetina? Noge su mi se posjekle.

Ošamućen od straha i trke, poljar se spuza na turu u jarugu, a kad Jovanče izvuče žbun iz pećinskog otvora, starac poviri unutra i reče s olakšanjem:

— Eh, sveta Mačkova pećina! Dobro ste joj ime dali. Ja bih jutros i za mišiju rupu dao dukat, a kamoli ne bih za ovoliku jametinu.

Prvi se u pećinu uvukao Lazar Mačak, a za njim ostali. Posljednji je bio Jovanče. On za sobom povuče onaj žbun i tako zatvori ulaz. Ni sam đavo ne bi se sjetio da se iza tih suvih grana krije kakva rupa.

Napolju odjeknu puška, a onda, sasvim blizu, začu se dovikivanje:

— Ehej, ima li ga tamo?

— Nema, kao da je u zemlju propao! — dođe odgovor sa same ivice jaruge.

— Na drvetu je. Pazi na drveće! — vikao je neko.

— Naći ćeš na drveću pečenog jarca! — gundao je poljar četveronoške pipajući tunel pred sobom. — Uh, ala je ovdje mračno kao u praznom rakijskom buretu. Ej, Mačak, ima li još dugo putovati kroz ovu tvoju pećinu? Već me zabolješe i leđa i koljena.

— Još malo pa smo u velikoj sobi, striče Lijane.

XII

S nekakvom prestrašenom žurbom stari avioni "dvokrilci" testerisali su plavetnilo toplog ljetnjeg krajiškog neba. Letjeli su nekud u pravcu male industrijske varoši Drvara, sakrivene u brdima i divljini.

— Kud li to tandrču ove krtije? — pitao se poljar Lijan provlačeći se kroz visoke kukuruze.

Kao da da je odgovor na to njegovo pitanje, iz daljine poče da odliježe potmula tutnjava. Poljar se sav strese od neobične slutnje i nehotice on se sjeti početka neke stare junačke pjesme: "Ili grmi, il' se zemlja trese' il' udara more o bregove ..."

— Eh, ili grmi! — poče da mudruje čiča. — Kako će grmjeti kad je svuda vedro kao srebro. Da se zemlja trese, neće ni to biti. Da udara more o bregove, otkud more oko Drvara? Biće to nešto drugo.

Poslije prolaska sljedećeg aviona, opet negdje prema Drvaru zaori mukla grmljavina.

— Avioni negdje bombarduju! — veselo reče Nikoletina, koji naiđe iznenada puteljkom kroz kukuruze. — Striče Lijane, priteži opanke, već počinje "ono".

— Koje "ono"? — upita starac začuđeno gledajući momka u vojničkoj uniformi i pod oružjem.

— Ustanak!

...Minulo je već mjesec dana od toga razgovora u kukuruzima, od onoga vatrenog dvadeset sedmog jula, kad su krajiški ustanici, partizani, oslobodili Drvar od neprijatelja. Poljar Lijan, zajedno s Jovančetovom družinom, sjedi navrh Golog brda i osluškuje odjek borbe u varoši. Tamo se bori partizanski odred njihova kraja.

— Du-du-du-du! — jasno se čuje oštar mitraljeski rafal negdje udesno od brijega Lisine.

— Ono je puškomitraljez našeg Nikoletine! — veselo namiguje Lazar Mačak.

Svi mu vjeruju. Majstor Mačak je u njihovoj družini specijalista za sve vrste oružja. Po zvuku pogađa da li puca puška, ručni automat, puškomitraljez, teški mitraljez, bacač mina ili top. Vješto, kao pravi vojnik, on je prvih dana ustanka

rastavio i podmazao Nikolin karabin. Sad već Nikoletina nosi puškomitraljez "zbrojovku", a Lazar sasvim ozbiljno tvrdi:

— I "zbrojovku" ću za pola sata rastaviti i sastaviti.

— A "crnog Lazu"? — pita ga Stric. "Crnim Lazom" dječaci su nazvali partizanski teški mitraljez "švarclaze". Mačak neće ni pred njim da se pokori.

— Savladaću za sat i "Crnog Lazu", nek mi samo jedanput pokažu kako se njime rukuje.

Borba se, kanda, sve više zaoštravala. Neprijatelj od varoši uporno nastoji da se probije do sela Lipova. Misle da je to središte ustanka u čitavom tome kraju i da se negdje u njemu nalazi štab partizanskog odreda.

Iz daljine se čuje potmulo brujanje. Mačak prvi skače na noge.

— Avion!

Huka motora sve je glasnija. Odjednom se, nisko iznad brijega Lisine, pojavljuje teško krilato čudovište.

— Bombarder! — uzbuđeno muca Mačak. — Talijanski bombarder!

Ogroman, siv, uz grmljavinu motora, bombarder leti ravno prema Prokinu gaju. Sve je bliže, sve veći, sve strašniji, sve niže leta.

— Eto ga pravo za vrat! — dahnu poljar u praznovjernom strahu, pa natuče šešir i strča u žbunje poput zeca. Za njim se nadadoše i dječaci zajedno s Nikoličinom kujom. Svi se nabiše u guste lijeske na ivici Gaja.

— Pazi ga, spušta se! — promuca Đoko Potrk.

S fijukom i urlanjem, avion progrmi nad samim Gajem i sunu nekud u pravcu škole. Njegov zaglušni tutanj još je bruja u glavama dječaka, kad se zemlja prolomi i strese od strašne eksplozije. Dječaci popadaše kao da ih lupi nekakav nevidljiv džinovski talas. Niko nije imao ni daha ni riječi.

— Evo ga opet! — tek poslije nekoliko trenutaka prošišta Mačak.

Bombarder ponovo jezivo zaurla iznad popadalih dječaka kao da briše pod sobom sva brda, šume i sve što je živo. Opet lom. Tresak i grmljavina kao da čitavo selo propada u zemljotresu.

— Bombarduje! — jedva izusti Mačak.

— Jovanče lagano podiže glavu i virnu u onome pravcu gdje se izgubio bombarder. Iznad zaravni na kojoj je bila škola dizao se ogroman mrk oblak prašine.

— Tukao je našu školu! — promuca on suvih usta.

Zaboravljajući da bi avion ponovo mogao da naleti, dječaci poskakaše na noge i zablenuše se u pravcu škole. Dim se lagano razvlačio, ali kroza nj nikako da se zacrveni poznati školski krov.

— Pogođena je, srušena!

Ta slutnja presiječe sve dječake, ali se niko ne usudi da je glasno iskaže. Tek pošto se dim toliko razvuče da su već mogli kroza nj da vide čitavu zaravan, dječake po srcu lupi nešto tuđe, odbojno i pustošno. Iznad voćnjaka se više nije vidio poznat i

drag školski krov. Samo se kroz drveće nejasno bjelasala nekakva bezoblična gomila, neznana njihovu oku, nikada dotle viđena.

— Rat! — potišteno se javi poljar.

Rat! To li je, dakle, ta strašna neljudska neman koja iz rodnoga kraja, iz gnijezda njihova djetinjstva, istrgne voljenu i poznatu stvar i za sobom ostavi nešto ledeno i tuđe, bez trunke života.

— A otud smo nekad bježali — tiho izusti Vanjka i suze mu počеше kliziti niz lice.

I Jovančetu se oči začas napuniše suzama, pa nije mogao ni da vidi Strica kako podrhtava vilicama, gleda ga raširenih očiju i žmirkajući kruni suze s trepavica. Poče da šmrca i Mačak, Potrk sakri lice u lišće, zaplaka i čutljivi Nik, a mali Nikolica samo ih je nekoliko trenutaka čutke i zamuklo promatrao, pa kad vidje da je i Lunjino lice makro i sjajno, on zagnjuri lice pod kujin vrat i poče glasno da jeca.

— Ode naša škola, naša draga škola! — promuca rastuženo poljar Lijan roneći krupne suze. — Gdje li će se sad okupljati dječaci Lipova? Gdje li ću ih pronaći kad mi nešto skrive?

Starac je bio istinski ožalošćen, tako žalostan kakva ga dječaci dotad nikad nisu vidjeli, nit su vjerovali da se jedan stari poljar, okorjeli nepismenko, može zbog jedne škole toliko rastužiti.

— Dobar je čovjek čiča Lijan — sjeti se Jovanče učiteljičinih riječi.

Kao da i nehotice potvrđuje te njegove riječi, starac lagano ustade, skide šešir s glave i reče svečano i tiho:

— Da joj odamo počast dobroj našoj, dragoj školi. Kao na neku prećutnu komandu, svi dječaci ustadoše i skidoše kape.

Stajali su tako na ivici šume, uplakani, ozbiljni i tihi, odavali su posmrtnu počast svojoj skromnoj seoskoj školi, dok je po njima padao gar i prašina od bombardovanja, gorke prahe rata, razaranja i smrti.

XIII

Čitavog jednog prijepodneva Jovančetova družina preturala je po ruševinama škole, skupljala slike, sveske, hartiju, polomljena učila i sve to slagala na jednu gomilu.

— Sve će nam ovo valjati kad škola na jesen ponovo proradi — govorila je učiteljica. — Samo gdje ćemo sad sve ovo skloniti?

— U Prokin gaj, u naš stari logor — predloži Jovanče.

— To si se dobro sjetio — reče učiteljica. — Tamo nas bombarderi neće tako lako pronaći.

Logor u Prokinu gaju ponovo oživje. Povazan je po njemu bilo vike, trke, lupe i kuckanja. Pravljen je velika koliba za smještaj školskih stvari. Lazar Mačak neumorno je strugao, pilio i nešto mjerio. Popravljao je razbijenu školsku tablu, računaljku, veliki šestar i — naravno — globus, kuglu zemaljsku.

— Šuplja ta tvoja Zemlja — čudio se Stric.

— Okrpićemo je — obećavao je Mačak turajući prst u poveliku rupu na globusu, koju je načinio "geler" avionske bombe.

Doko Potrk već je pjevušio najnoviju rugalicu: — Tužna Zemlja i to trpi da je Mačak Lazar krpi.

Pokazalo se kao sasvim opravdano što su školske stvari sklonjene u Gaj, jer je avijacija iz dana u dan uporno nadlijetala selo Lipovo i bombardovala sad ovaj sad onaj zaselak. Tražila je štab partizanskog odreda.

— Nikog preko dana ne možeš kod kuće naći, sve se razbježalo od avijacije — žalio se poljar Lijan: — Moram ljude loviti po kukuruzima kao zečeve.

Na novoj kolibi u logoru Mačak je namjestio čak i prozore vješto skrpljene od polupanih školskih prozora. Nisu bili baš bogzna kako lijepi, ali se u dugoj niskoj baraci ipak sasvim dobro vidjelo.

Duž zidova kolibe bile su povješane slike raznoraznih životinja. Jedan uz drugoga, sasvim u miru, tu su stajali zec i tigar, kornjača i soko, slavuj i konj. Bio je tu čak i jedan planinski orao prorešetan gelerom, ali pored svega toga, on je dalje veselo širio krila iznad zelenih bregova u nizini.

Orla je Jovanče prikucio na pročelju kolibe, iznad samih ulaznih vrata.

— Evo, nek vidi neprijatelj da uprkos njegovih bombi naši orlovi još uvijek lete.

Učiteljica je svaki dan svraćala u Gaj i sve se više čudila vrednoći i domišljatosti svojih dječaka, a posebno Mačkovoju majstoriji.

— Ala će ovo biti neka vesela ratna škola. Odavde djeca zaista neće bježati.

Navratio je i poljar Lijan, začuđeno izbečio oči i po staroj navici mašio se za džep u kome je nekad nosio bocu s rakijom.

— Oho-ho, pa ovo je čitavo domaćinstvo. Manjka vam samo još noćni čuvar. Dobro bi bilo da i njega nađemo.

— Pa koga ćemo, striče Lijane?

— Koga bi drugog nego mene! — izbeči se starac. — Obdan ću čuvati polja, a obnoć šumu i u šumi školu.

Od toga dana poljar Lijan počeo redovno da noćiva u šumi. Po čitavu noć čulo se iz kolibe njegovo glasno hrkanje kao da diše kakav stari zmaj. Rano ujutro dizao se i kroz šumski sumrak tapao prema izlasku iz Gaja.

— Idem napolje da vidim je li svanulo. Ovdje se ništa ne vidi od drveća.

XIV

Kad je škola već bila smještena u Gaju, Jovanče i Mačak sjetiše se svoje davnašnje želje: da ispitaju i pretraže tajanstvenu pećinu.

Spremali su se krišom i pažljivo. Lazar je negdje pronašao i popravio stari kočijaški fenjer, nabavio pojači konopac i jedne lagane ljestve bude li trebalo da se nekud penju ili spuštaju.

Opremljeni tako, oni se jednog jutra krišom spustiše u kamenitu jarugu i uvukoše se u pećinu. Stari fenjer, pun petroleuma, odlično im je svijetlio uz put,

— Idemo najprije prema jezeru — predloži Jovanče.

Tiho jezerce obasjano fenjerom, dočeka ih puno zamišljenog ćutanja. Jedva se usudiše i da šapuću jer im se sve činilo da će se svakog časa ispod niskih kamenitih svodova čuti nečiji tajanstven glas:

— Ej, vi tamo, tišina!

— Da izmjerimo dubinu? — prošaputa Mačak.

— Mjeri.

Mačak spusti u vodu konopac o kome je bio vezan kamen. Već poslije kratkog vremena osjeti kako kamen dodirnu tvrdo dno.

— O, pa ovdje je sasvim plitko.

Konopac jedva da je utonuo nešto preko pola metra. To ih obradova.

— Da zagazimo, šta veliš, Jovanče?

— Hajdemo.

Spustiše ljestve u jezerce i ubrzo se nađoše do preko koljena u hladnoj vodi. Mačak se strese.

— Brr, hajde ti prvi, evo ti fenjer.

Jovanče je oprezno gazio neravnim kamenitim dnom pažljivo noseći fenjer. Voda je postajala sve dublja. Najzad im se pope do pasa. Mačak neodlučno zastade.

— Ja ne bih dalje.

— Ništa se ti ne boj! — prišapnu mu Jovanče opčaran tajanstvom podzemne prostorije. — Polako samo.

Dalje je voda postajala sve plića. Najzad im je dopirala jedva malo preko gležnjeva. Jovanče odjednom diže fenjer i suzdržano uzviknu:

— Pazi, eno prolaza!

Pred njima, na pola metra iznad vode, ukaza se visok procijep u stijenama, dovoljno širok da može proći i odrastao čovjek. Mačak se opet uznemiri.

— Zar ćemo i tamo?

— Pa zašto smo onda gazili toliku vodu? Idemo.

Novopronađeni hodnik bio je krivudav i nejednake širine. Išao je najprije ravno, a onda poče da se spušta naniže sve dok ne izbi u jednu prostranu dvoranu punu kamenitih stubova i debelih mokrih krečnjačkih svijeća, koje su visile s visoke tavanice.

— Šta je ono, čuješ li! — trže se Mačak. Odnekle, iz neodređenog pravca čulo se jasno pljuskanje i žubor vode. Jovanče neodlučno zastade.

— Čekaj, s koje li to strane dopire?

Čitava dvorana, sa svojom zbrkom stubova, prolaza, pukotina i mračnih udubljenja, bila je ispunjena šumom nevidljive vode. Kuda da se krene?

Mačak poče da prosipa nešto iz svog dubokog džepa. Jovanče ga začuđeno pogleda.

— Šta to radiš?

— Sijem gloginje.

Jovanče primače fenjer i spazi u Lazarevoj ruci punu šaku sitnih crvenih bobica gloaga.

— Šta će ti to?

— Da označim s koje smo strane ušli u ovu dvoranu, mogli bismo zalutati.

— Ih, baš sam ja lud! — prebaci sam sebi Jovanče. — Kako se toga nijesam sjetio. Zaista, ovdje se lako može izgubiti put.

Krenuše najprije nasumce, između dva najdeblja stuba, a kad odmakoše desetak metara, s lijeve strane začu se pojačan šum vode. Jovanče zastade.

— Idemo tamo, šta veliš majstore?

— Možemo — tiho se saglasi Mačak.

Poslije sedam-osam koraka naiđoše na bistar potočić koji im je sjekao put i brzao nekud u tamu.

— Da krenemo niz potok? — upita Jovanče.

— Hajdemo.

Dugo su išli niz tunnel gazeći potočić. Ukvasiše se niz kraće brzake, bukove, pa čak i čitave male vodopade. Na nekim mjestima tunnel se toliko stješnjavao da su samo s mukom uspjeli da se provuku između vlažnih klizavih stijena.

U početku jedva primjetno, a kasnije sve jače, počеше da osjećaju hladan dah promaje.

— Primičemo se nekom otvoru, otuda duva — reče Lazar Mačak.

Brzajući, potočić je zakretao hodnikom udesno i gubio se u jednom tako tijesnom otvoru da je nemoguće bilo unutra se zavući. Mačak pažljivo osvijetli fenjerom, a zatim ozbiljno pogleda u Jovamčeta i zanjeka glavom.

— Dalje se ne može. Kud ćemo sad?

Ispitali su lijevo-desno dok na samom zaokretu hodnika, otkud su došli, gotovo u visini svojih glava, ne otkriše široku rupu u stijeni. Baš iz nje je strujala ona promaja.

— Pazi, gledali smo stalno u potok, a ovo nijesmo ni opazili — reče Jovanče.

Kako je ona rupa stajala dosta visoko, muke ih je stajalo dok se uspentraše do nje, a onda krenuše dalje sasvim pognuti, ponegdje i četveronoške, jer je hodnik bio vrlo nizak i nepodesan.

Odjednom se Jovanče sasvim ispravi, jer se hodnik na tome mjestu širio i radosno povika:

— Svjetlost!

Podiže se i Mačak. Na tome mjestu tunel se penjao strmo naviše. Iz toga pravca prodirala je razlivena bijela dnevna svjetlost.

— Vidiš li? — uzbuđeno upita Jovanče.

— Vidim! — veselo dočeka Mačak.

Na rukama i koljenima Mižući se, oni požuriše uz kamenitu strminu. Na dvatri koraka pred ciljem zablješta ih iz jednog otvora tako jaka svjetlost da obojica čvrsto zažmiriše.

— Šta je sad ovo? — čisto se prepade Mačak.

Svjetlost im se učini jača od ikakve sunčane koju su dotad vidjeli. Jedva se privikoše na njezin bljesak i slobodno pogledaše u pravcu otkud je ona dopirala.

Pred njima je bio visok uspravan procijep u stijeni pri dnu mnogo širi, sav obasjan. Dječacima se u početku učini isuviše uzak za prolaz, ali kad stigoše do njega, bez po muke provukoše se kroz raspuklinu i stadoše iznenađeni i zadivljeni.

Nisko ispod njih pružala se uska strma dolina obrasla gustom šikarom. Duboko dolje svjetlucau je, izvijugan i tanak, potok Ledenica. Dobro su ga poznavali, tekao je podno njihova sela, izbijajući ispod mrkih stijena u jednom vlažnom i mračnom sklopu.

— Pazi, pa Ledenica je u stvari onaj isti pećinski potok niz koji smo mi danas išli — dosjeti se Jovanče.

— A pećinski potok isti je onaj koji teče kroz Prokin gaj i tamo ponire — dodade Lazar Mačak.

— Vidiš, to si se dobro dosjetio! — gotovo uskliknu Jovanče. — U-uh, gle kakva je strmina ispod nas.

Razmičući tanko jasenovo šikarje pred otvorom, oni se oprezno i plašljivo nadviriše nad strminom pod sobom. Ona se gotovo okomito obarala naniže, pravo nekud prema nevidljivom izvoru potoka Ledenice. Baš dolje pod njima, u sjenci stiješnjene doline, nalazio se mrki hladni sklop, izvorište potoka.

— Ovuda je nemoguće spustiti se — reče Jovanče i nehotice ustuknu pred provalijom.

— Moglo bi se izići tamo na stranu, pogledaj samo desno — skrenu mu pažnju Lazar Mačak.

Udesno od njih, sve do susjedne šumovite kose, protezao se red sitna jasenova žbunja izrasla u pukotinama stijena. Držeći se za nj, nekako bi se, vjerovatno, i dospjelo do onoga spasonosnog šumarka.

— Da oprobamo? — upita Jovanče.

— Hajdemo — kratko se složi Mačak. — Ne gledaj samo dolje ispod sebe, dobićeš vrtoglavicu.

Za dječake, lake i okretne penjače kao što su bili njih dvojica, ovo nije predstavljalo neki naročiti podvig. Koliko su samo puta, oni, loveći golubove, otpuzili uzduž čitava crkvenog krova, ispenrali se po unutrašnjim gredama tornja, spuštali se u kamenite ponore po čitavoj okolini tražeći gnijezda golubova dupljaša.

Za manje od četvrt sata obojica su već bila u šumarku. Otud, iskosa gledajući, nije se primjećivao ni trag onog otvora koji je vodio u njihovu pećinu. Potpuno ga je skrivalo ono žbunje pred ulazom.

— Meni se čini kao da sam sve ovo sanjao — prenu se najzad Jovanče i prevuče rukom preko čela.

Istog trenu, na prvim brežuljcima s druge strane Ledenice zapraštaše puške, a za njima se oglasi mitraljez: du-du-du!

— Gle, zar je neprijatelj već dotle prodro! — prepade se Mačak i skoči na noge. — Pa to je pred samim našim selom.

— Bogami, tako je! — diže se i Jovanče. — Hajdemo brže natrag, u Prokin gaj!

XV

Bitka, koja se rasplamsavala pred samim selom Lipovom, sve se više bližila Prokinu gaju. Čitava družina, osim Jovančeta i Mačka, bila je na okupu u svom logoru. Od njih dvojice ni traga ni glasa.

— Dok su se njih dvojica nekud kradom izgubili, sigurno smišljaju neku novu majstoriju — uvjerljivo reče Đoko Potrk.

— Đavolu ti majstorija! — ljutio se Stric. — Ta čuju li puške sve bliže, a ipak nas ostavljaju same. Mora da su se prepali pa nekud bestraga pobjegli.

— Nije svako strašljivac kao ti! — pecnu ga Lunja.

— Strašljivac, strašljivac! A pogledaj rupe na mom šeširu! — razgoropadi se Stric. — Je li to od puščanih zrna ili je od mačkova repa?

Bitka se prenosila nekud ulijevo od Gaja, a kad iznenada zapuca odnekud s desne strane, Nik Čulibrk samo pobjede i kratko reče:

— Zaobilaze Gaj, opkoljavaju.

U dubini Gaja začu se pucanje grana i nejasan razgovor. Svi poskočiše na noge.

— Eto vojske! — viknu Potrk.

Svi su skamenjeno zurili u pravcu odakle se čuo žagor, ali im se lica odjednom razveseliše.

— Pa to su naši, naši!

Kroz šumu su žurnim korakom dolazili Jovanče i Lazar Mačak.

— Ta gdje ste vi već? — povika Stric nestrpljivo. — Već je vrijeme da se bježi, a vi tu...

— Gotovo je, sad više od bježanja nema ništa! — dočeka Jovanče zaduvan.

— Kako nema? — javi se Nik.

— Nema. Vojska zaobilazi i opkoljava Gaj. Mi smo jedva promakli kroz jednu šikaru. Pođemo li sad napolje, pohvataće nas kao piliće.

— Pa šta ćemo sad? — prepade se Stric i sjede na zemlju. Jovanče se samo zглеda s Mačkom i šanu mu:

— Moramo s njima u pećinu, drugog izlaza nema.

— Kako bi bilo da ispadnemo na onu stranu do drumu i da umaknemo u kukuruze? — zabrinuto predloži Stric. — Otud se još ništa ne čuje.

Još on i ne dovrši rečenicu, baš iz onoga pravca do drumu snažno zapraštaše puške. Svi se unezvjereno okrenuše na tu stranu.

— Eno nekog! — povika Nik poslije nekoliko trenutaka. Kroz šumu je luđački jurio nekakav čiča s naturenim šeširom. Jedva ga prepoznadoše.

— Pa to je poljar Lijan!

Čiča glavačke dopade do logora i razrogačenim očima zbulji se u dječake.

— Pa vi ste još tu?! Živi ste, a?

— Živi, živi! — umiri ga Jovanče.

— A mene spaziše na ivici Gaja, pa kad raspališe od mehane iz pušaka, u-uh! — strese se čiča. — Zazujaše oko mene zrna kao roj pčela. Eto ih sad ovamo.

— Otkud znaš? — upita Mačak.

— Pa čulo se među njima da je u Gaju naš glavni partizanski logor. Tako je pričao jedan njihov zarobljenik.

— Onda nam valja odmah u skrovište — dočeka Jovanče. — Hajdemo brzo.

Jovanče okrenu u jarugu, prema pećini. Idući za njim u stopu, Stric je brižno gundao:

— Kud li ćemo sad, nek sam đavo zna. Kad Jovanče smače onaj trn s otvora pećine i uvuče se unutra, Stric samo zinu.

— Kad li ste samo iskopali tu rupu, đavo vas odnio? Mačak upali fenjer i dodade ga Jovančetu.

— Eto, pa ti idi naprijed, a ja ću ostati posljednji da ponovo namjestim i pokrijem ulaz.

— Ma kolikačku su samo rupetinu iskopali! — čudio se Stric pužući četveronoške za Jovančetu sve dok mu ovaj ne odgovori:

— Ta vidiš li da je ovo pećina, špilja. Provlačeći se odmah za Stricem i vukući za sobom kuju Nikolica je gundao:

— Zašto su ovo načinili ovako mračno?

— Pravili su ga po noći pa je zato tako ispalo! — obješenjački dočeka Đoko Potrk.

Potmulo, ali sve bliže, spolja se čuo prasak pušaka. Neprijatelj je prodirao u Prokin gaj.

XVI

Uvrnut fenjer na podu pećine osvjetljava jednu pored druge, dvije glave: dječju i pseću. I dijete i pseto spavaju. Vidi se i krajičak neobične prostirke na kojoj njih dvoje leže. To je neka geografska karta na kojoj se jasno vide posljednji ogranci bosanskih planina, rijeka Sava i Slavonija. Pseto je ispružilo svoju glavu s desne strane Save, uzduž Bosanske posavine, dok dječak leži u Slavoniji pritiskujući uvom planinu Papuk kao da odozdo osluškuje nešto vrlo zanimljivo.

Dječak se budi, žmirka, dosjeća se gdje se nalazi i obraća se psetu:

— Žuja, jesi li ti gladna?

Kuja samo prijateljski mahne repom, ali zato iz ćoška s druge strane fenjera, dolazi odgovor:

— Svi smo gladni. Ja bih sad pojeo čitavu pogaču i četrdeset pečenih krompira,

— I ja bih, dragi Striče.

Prošlo je već bogza koliko vremena otkad su se dječaci sklonili u pećinu, a još uvijek ne mogu da iziđu napolje. Kad je Jovanče prvi put pošao da izvidi je li neprijatelj napustio Gaj, čuo je razgovor i graju vojnika baš na ivici jaruge i brzo se povukao natrag u pećinu.

— Još su tu, ne možemo izići.

Drugi put je, dobrovoljno, pošla u izviđanje Lunja. Napolju je već bila pala noć, ali je neustrašiva djevojčica ipak izišla napolje, dovukla se do samog logora Tepsije i tu otkrila čitavu gomilu neprijateljskih vojnika. Ležali su oko velike vatre, dok je blizu njih bilo naslagano nekoliko gomila sanduka. Budan je bio jedino stražar.

Kad se vratila u pećinu i društvu ispričala šta je vidjela, Lazar Mačak samo progundā:

— Gomile sanduka, veliš? To im je sigurno municija. Hajdemo, Jovanče, da i mi pogledamo.

Izvukoše se zajedno s Lunjom, dopuzaše do logora i dugo su zurili u vatru, u spavače i sanduke. U blizini otkose i konje koji su dovukli municiju.

— Hm, ako se oni ovdje ulogore koji dan, slabo će to biti za nas — prošaputa Jovanče. Vidiš li samo koliko su oni toga navukli.

Vrlo zabrinuti izviđači se vratiše natrag u pećinu.

Ostali su već polijekali prostijevši poda se neke stvari iz Mačkove radionice; vreće, kartone i geografsku kartu.

Ubrzo je zaspao i Jovanče. Koliko je tako prospavao, to ni sam ne bi umio kazati, ali kad se prenuo, prva mu je misao bila:

— Valja opet u izviđanje.

Otpuzao je brže izlazu ne budeći ostale, ali čim je izišao napolje i popeo se do ruba jaruge, spazio je na desetak metara ispred sebe neprijateljskog stražara. Vojnik je zijevao i češao se.

— Bogme nam ni danas nema izlaska iz pećine! — sneveseli se dječak spuštajući se natrag u jarugu.

U pećini nastade zabrinuto savjetovanje. Svi su bili gladni, neispavani i zabrinuti zbog svojih kod kuće. Nije se znalo je li neprijatelj prodro dalje, do njihovih kuća. Po pričanju poljara Lijana, partizani su zauzimali položaj u prvim šumarcima iza Gaja spremajući se da neprijatelju spriječe prodor dalje u selo.

Lazar Mačak odjednom tako glasno viknu da Stric od straha sjede na zemlju:

— Idemo na onaj izlaz više potoka Ledenice!

— Ih, pa kako toga da se ne sjetim! — začudi se Jovanče. — Tamo u onoj divljini sigurno nikog nema.

Ubrzo mala povorka krenu preko podzemnog jezera. Naprijed je išao Mačak s fenjerom. Posljednji je bio Jovanče. Na najdubljem mjestu jezerca Nikolica je gazio vodu gotovo do vrata, dok je njegova vjerna Žuja plivala tik uz njegova leđa naslanjajući mu glavu na rame.

Poslije mnogo provlačenja, posrtanja i padanja, mala povorka konačno izbi na izlaz poviše Ledenice. Duboko u klancu ispod njih srebrno je bljeskao potok, uokviren u zelenilo. Poslije onog pećinskog mraka i tjeskobe, čitav taj obasjani predio pred njima učini se dječacima kao neki prizor iz kakvog zemaljskog raja,

— Ih kako je lijep ovaj naš kraj! — ote se Đoki Potrku iz samog srca.

— Samo da još nije onog tamo — uzdahnu Jovanče pokazujući rukom na brijeg iza koga se čulo rijetko puškaranje.

Započe pipavo i opasno prelaženje od pećinskog izlaza prema onaj šumovitoj kosi. Najzad svi srećno stigoše pod okrilje šume, uključivši tu i kuju, koja se junački borila s kamenitom strminom ne izostajući ni stope za svojim Nikolicom.

— E, sad se možemo odmoriti — s olakšanjem odahnu Jovanče, a čitava družina, kao da je samo čekala na taj znak, povalja se po mekoj prostirci suvog lišća. Jedina je kuja, dignute glave, pažljivo njuškala vazduh okrenuta prema dubini šume. Odjednom se Lunja uznemireno promeškolji, sjede i zabrinuto reče:

— Neko ima u šumi.

— Šta kažeš? — prenu se Stric i uze preplašeno da zvjera oko sebe. On je čvrsto vjerovao da Lunja ima neko šesto čulo kojim otkriva i vidi i ono što drugi nikako ne primjećuju. Zna on dobro toga tihog okatog đavola, koji vidi tri metra ispod zemlje.

— Neko hoda po šumi — opet će djevojčica, ali još nije čestito ni dovršila rečenicu a Jovanče, zagledan u dubinu šume, skoči i viknu:

— Nikoletina! Ej, Nikoletina!

Ispod sjenovitog lisnatog svoda jeknu krupan glas:

— Ej, ko je to? Jes' ti to, Jovanče?

— Mi smo, mi smo! — radosno povika Stric. Ubrzo, u koloni po jedan, izroni iz šume čitav jedan vod partizana, predvođen mitraljescem Nikoletinom.

— Otkud vi tu? Šta ima novog? — upita Jovanče.

— Šta će biti novo? Nestalo nam pušćane municije — zabrunđa Nikoletina. — Ostalo svega po metak-dva na borca.

— Ih, da im je sad ona tamo municija! — ote se Lazaru Mačku.

— Koja municija? — načulji Nikoletina uši.

Sad Jovanče poče pričati sve doživljaje družine od trenutka kad su pobjegli u pećinu. Nikoletina je netremice slušao, a onda se iznenada pljesnu po koljenu.

— Čuješ, pa mi bismo mogli vašim putem natrag kroz pećinu i usred noći iznenaditi neprijatelja na spavanju. Bilo bi onda municije za čitav odred.

Dugo i uzbuđeno, Nikoletina se savjetovao sa svojim borcima kako da se izvede taj neobični podvig, a onda poslaše kurira u štab odreda da ispriča o Nikolinim planovima za sljedeću noć.

— Kaži komandantu, ako čuje pucnjavu iz Prokina gaja, da se ne iznenadi. To mi udaramo iza leđa neprijatelju.

Pred samu noć vod krenu strminom prema ulazu u pećinu. Vodili su ga Jovanče i Mačak. Družina ostade da ih čeka u šumi.

— Bogme ne bih nipošto bio noćas na mjestu neprijateljskog stražara — progunđa Stric zamišljeno.

XVII

Neprijateljski stražar, koji je te noći stajao na zaravni ispred logora Tepsija, zaspao je i upravo sanjao kako se nalazi na nekoj gozbi kad ga stegnu za rame gvozdena ručeta mitraljesca Nikoletine.

— Da nisi pisnuo!

— Dobro, dobro. Dodaj mi samo onu praseću glavu! — promrmlja stražar misleći da to razgovara sa nekim na gozbi.

— Daću ti ja glavu! — šapatom poprijeti Nikoletina. — Ćuti dok si čitav, jer si inače pečen!

— Nije loše ni pečenje — progunđa stražar. — Treba samo da je s krompirima i uz to koje perce salate.

— Ni perca od tebe neće ostati! — prošišta mitraljezac. Očerupaću te kao pijevca!

— Ni pijevcu nije mane — mrmljao je stražar. — Valja ga samo dobro skuvati.

— Ovaj ti je potpuno lud! — začuđeno progunđa Nikoletina pa mu skide pušku i fišeklje, oprezno ga položi na zemlju i natuče mu kapu na oči.

— Spavaj samo, bebice, dobićeš lončić mlijeka.

— Samo nek je iz rakijske boce — dodade stražar i zahrka.

Tek tada Nikoletina opazi da je stražar podobro pijan. Bazdilo je iz njega kao iz bureta.

Nikolin vod srećno je prošao kroz pećinu i u ponoć se prikratio logoru Tepsiji. Sve je spavalo tvrdim snom, jer se komordžijska bratija, čuvari municije, bila podnapila neke opljačkane rakije.

Razoružaše ih za tren oka i sve ih naguraše u veliku, "školsku" kolibu.

— Sjednite tu i da se niko makao nije. U logoru otkriše čitavo brdo municije. Promućurni Nikoletina odmah predloži:

— Sve ovo treba skloniti u pećinu. Tamo će biti najbolje skriveno.

Jedan sanduk municije razdijeliše borci među sobom, a ostale odvukoše u veliku dvoranu pećine.

Pred samu zoru Nikolin vod udari iz Prokina gaja u leđa neprijatelju, koji nije ni slutio šta se u toku noći odigralo u njegovoj pozadini. Iznenadeni u tvrdom predjutarnjem snu, domobrani i ne pokušaše da pruže neki ozbiljan otpor. Raspasani i neobučeni skakali su preko živica i plotova i trkom šibali kroz visoke kukuruze.

— Drž' ga, drž' ga! — drali su se seljaci jureći u potjeru i grabeći razbacano oružje, rance i drugu vojničku spremu.

Komandant partizanskog odreda još uvijek od čuda nije mogao da dođe sebi. Slušao je Nikolino zadihano pričanje i zadovoljno se udario po koljenu.

— Tolika municija, i-ih! Dajder ovamo toga Jovančeta da ga i ja vidim.

Dugo je razgovarao s otresitim dječakom, potomkom hajduka Jovančeta, slušao o njegovim signalnina vatrama po okolnim brdima, o logoru i pećini, a na polasku mu je dao veliku njemačku električnu lampu i nekoliko uložaka.

— Evo ti, momče, za tvoja istraživanja po pećini. Gledao je pažljivo u dječaka, a onda zamišljeno dodao:

— Ne bi bilo loše imati tako mlada i promućurna kurira. Vidjećemo već i porazmisliti.

Družina dočeka Jovančeta i Mačka s veselim klicanjem. Već su se bili zabrinuli da koji od njih nije nastradao u borbi koja se toga jutra vodila.

Kad u Jovančetovim rukama spazi onu veliku električnu lampu, Stric samo izbeči oči.

— To su partizani sigurno oteli od njemačkog generala.

XVIII

Stradanje svoje vojske i gubitak onolike municije u Prokinu gaju neprijatelj nije mogao tako lako prežaliti. Već sljedeći dan, poslije one borbe, nad selom Lipovom pojaviše se tri velika bombardera i počеше da kruže iznad Prokina gaja.

Družina je bila na okupu u logoru Tepsiji. Kad začuše zvrjanje motora, Stric se brže-bolje uspenra navrh prvog drveta i uzbuđeno objavi:

— Eno ih tri, sve jedan veći od drugoga. Zavijaju oko Gaja.

— Bombardovaće baš nas — reče Mačak blijedeći.

Dječak je imao pravo. Neprijateljski avijatičari dobili su naređenje da bombarduju Gaj i da unište ono sklonište zaplijenjene neprijateljske municije. Niko od njih nije ni slutio da je municija već sklonjena na sigurno mjesto, u Mačkovu pećinu.

Kad ču za bombardovanje, Stric se sjuri niz drvo okretnije od kakve vjeverice.

— Družino, trkom u pećinu! — komandova Jovanče.

Tek što se posljednji dječak uvukao u pećinski hodnik, nad Gajem se začu zloslutan fijuk puštene bombe. On se sve više pojačavao, pretvori se u pravi urlik i najzad se posred Gaja prolomi zaglušna eksplozija. Nad ustreptalu šumu sunu garav tumbas dima, zemlje, pokidanih grana i lišća.

Dječaci u pećini osjetiše kako se nad njima strese i zadahta zemlja. Đoko Potrk skrušeno prošaputa:

— Samo da koja bomba ne provali u samu pećinu.

Zemlja se ponovo strese, zatim još jednom, a onda zareda da se đipa i podrhtava kao da pod njom vri i tutnji sam pakleni kotao. Odjek bombi slijevao se u jednu neprekidnu hučnu i moćnu grmljavinu.

— Ode naš lijepi Gaj! — tužno prošaputa Vanjka Široki.

Kad bombardovanje konačno presta i šuma utihnu, dječaci se lagano izvukoše iz jaruge. Dočeka iz zadimljena šuma puna mirisa od sagorjela eksploziva i paljevine. Izvirujući iznad ivice Gaja, Lazar Mačak povika:

— Gori naš logor!

Kao po komandi svi dječaci jurnuše prema logoru Tepsiji. Gorjela je jedna od sporednih manjih koliba i plamen se već doticao krova velike "školske" barake. Mačak povika:

— Rušite malu kolibu!

Za tren oka mala kolibica bila je razrušena i ugarci pogašeni.

U logoru je bombardovanje pričinilo priličnu pustoš. Nabrojaše četiri duboke jame od bombi. Mnoge grane okolnog drveća bile su polomljene, jedno drvo upola iščupano iz korijena. Na staroj bukvi bijeljele su se brazgotine od gelera.

Lazar Mačak prezrivo sleže ramenima.

— Eh, baš je i ovaj rat neka budalaština. Toliki avioni, lom i grmljavina, a kad pogledaš: tri-četiri jame, nekoliko polomljenih grana i jedno izvaljeno stablo. Sa jednom jedinom sjekirom i malom testerom, ja ću za tri dana načiniti deset korisnijih i boljih stvari.

Đoko Potrk nešto se zamisli, poče da se smješka i neočekivano reče:

— Lazar Mačak, vješti brat, više vrijedi neg sav rat.

— To ti je dobro — složi se s njim Jovanče. Iznenada se kroz Gaj pojavi poljar Lijan. Stiže među dječake, ogaravljen i ljut, i stade da grdi:

— Pekao sam u polju krompire, a oni, prasci jedni, potegoše bombom pa posred srijede moje vatre. Sva sreća što sam na vrijeme skočio u neki jarak, inače biste vi, dječaci, još danaske stajali skinutih kapa nad grobom raba božjeg, mnogogrješnog poljara Lijana.

Đoko Potrk, nešto naročito oran za pjesmu, izbacila k'o iz puške:

— Poljar Lijan, strah pastira, poginuo kraj krompira.

XIX

Komandant odreda dugo je razgovarao s Nikoletinom Bursaćem o smještaju partizanske radionice za opravku oružja i najzad se složiše da je za nju najpogodnije mjesto sam Prokin gaj, i to baš logor Tepsija.

— Blizu je potok, vode ima dosta, blizu put, a u blizini je i ona čuvena Mačkova pećina.

— A zašto je zovu Mačkova? — začudi se komandant.

— Zbog nekog dječaka, Lazara Mačka, koji je prvi pronašao ulaz u nju.

Zovnuše u štab i Jovančeta.

— Momče, hoćeš li nam ustupiti svoj logor za partizansku mehaničarsku radionicu?

— Već sam ga dao za školu — ozbiljno reče dječak.

— Naći ćemo mi za školu pogodnije mjesto — reče komandant.

— Dobro, ali bih i ja vas nešto zamolio — iznenada se nešto dosjeti Jovanče.

— Hajde da vidimo!

— Primate u radionicu i mog druga, Lazara Mačka. On je rođeni majstor.

— Dobro, družo, primi ćemo — vrlo rado — složi se komandant.

— I ja sam zato — dodade Nikoletina.

Ubrzo logor Tepsija oživje od lupe sjekira i čekića, od struganja pila i larme majstora. Gradile su se nove barake, smještali strugovi, razne mašine i mehaničarski alat. Počeše pristizati oštećeni mitraljezi, puške i revolveri. Dovezoše čak i jedan mali pješadijski top.

Oružje je popravljano napolju, pod starom bukvom. Nije se imalo kad čekati da radionice budu gotove.

Jedan stari mehaničar iz varoši, poznat majstor, već prvih dana zapazio je Lazara Mačka.

— Čim je uzeo u ruke prvu alatku, ja sam odmah vidio da je to stvoreno za majstora — pričao je on s oduševljenjem. — Ovo će biti moj nasljednik, pazite što vam kažem.

Jedina Mačkova mana bila je ta što je počeo malo s visoka gledati svoje stare drugove, sve sem Jovančeta, vođe družine:

— Kako ste, dječaci, šta radite? — pitao ih je on i praveći se važan dodavao: — Mi u radionici ne dižemo glave s posla.

Međutim, jednog dana dočekaše ga Stric i Potrk nemarno i naduveno.

— I mi smo ti, brate, mnogo u poslu, spremamo se na omladinski vojno-politički kurs.

— Šta, šta, kakav kurs? — trže se Mačak.

— Lijep, druže, lijep — naglasi Stric. — Ima tamo jedan odsjek za pozadinske kurire. Tamo odlazimo ja, Jovanče, Đoko, Nik i Vanjka.

— Pa kud ćete kad završite?

— Držaćemo vezu između štaba odreda i seoskih odbora: prenositi obavještenja, naređenja, tražiti kola za prevoz ranjenika, municije, hrane.

— Ih, ih, što se praviš važan! — reče Mačak.

— Ehej, važniranje će doći tek poslije, kad se malo uvježbamo i ojačamo pa postanemo pravi vojni kuriri. Onda ćemo ići od čete do čete. Biće tu onda i pušaka, torbica, vojnički opasač. Nema tu šale, brajko moj.

Stric je govorio pravu istinu. Poslije nekoliko dana proradio je u Lipovu Omladinski kurs i uza nj odsjek za kurire. U buduće kurire dospjela je čitava Jovančetova četa. Iako Nikolicu nisu primili jer je bio isuviše mali, on se ipak, već prvog dana, uvukao u kurirsku učionicu i otuda ga više niko i ničim nije mogao istjerati.

— Nek samo neko priđe, odmah puštam Žuju! — grozio se on.

Rukovodilac kursa, provjeravajući da li su svi slušaoci u razredu, uvijek je na kraju prozivao i mališana:

— Nikolica s prikolicom!

— Tu smo! — ozbiljno se odazivao dječak i tom bi prilikom zvecnuo lancem da pokaže da je i Žuja prisutna.

Kad je komandant odreda navratio da obiđe kurs, neko ga upita za Nikolicu.

— Druže komandante, imamo tu jednog malog dobrovoljca. Koliki on mora biti da bi mogao u kurire?

— Nikako manji od puške! — kratko reče ratnik.

Donesoše dvije puške: onu veliku, jugoslavensku, i malu, talijansku. Nikolica odmah pritrča talijanskoj puščici, postavi se uz nju i veselo objavi:

— Eto, gledajte, veći sam od nje! Komandant se samo nasmija i presudi:

— Kad je tako dosjetljiv, nek ostane na kursu. Tako se Nikolica pomiješa među kurire.

XX

Jednog dana Lunja na raskršću iznenada ispade pred poljara Lijana.

— Striče Lijane, dva nepoznata seljaka šunjaju se kroz kukuruze prema Prokinu gaju.

— Nepoznati seljaci? Jesi li ti to dobro vidjela? Da to nije neko od naših?

— Nije, nije. Prisluškivala sam njihov razgovor. Pričaju o vojnoj radionici.

— Idi za njima nazorice, a ja ću trknuti do radionice da javim — reče starac.
— Kad te zovnemo, da si brzo došla. Poljar odjuri do radionice u Gaju i uzbuni stražu. Četiri naoružana partizana odmah krenuše u potjeru, s njima i Lijan.

— Lunjo, o Lunjo, dođider ovamo! — viknu starac. Djevojčica se za desetak minuta stvori pored patrole.

— Gdje su? — upita starac.

— Eno ih u jaruzi, prave nešto.

Partizani se tako iznenada sjuriše u jarugu do nepoznatih ljudi da oni nemadoše kad ni da skoče na noge. Jedan partizan pograbi kutiju, koja je ležala na zemlji između njih dvojice, zagleda je i viknu:

— Pa oni prave paklenu mašinu, pogledajte!

Odvedoše ih u štab odreda i uzeše na ispit. Tamo se utvrdilo da su to preobučeni neprijateljski diverzanti, oni što bacaju u vazduh štabove, radionice i skladišta municije. Neprijateljska komanda poslala ih je u Prokin gaj da tamo pronađu skladište zaplijenjene neprijateljske municije i da ga bace u vazduh. Avijatičari su im javili da bombe nisu uništile skladišta.

— Gle, koliko im je samo stalo do municije! — čudio se komandant. — Sva sreća što ne znaju za ono skladište u Mačkovoj pećini.

Svi u štabu začuđeno su gledali u tihi i ćutljivu Lunju, a kad im još poljar Lijan ispriča sve što je znao o njoj, komandant zadivljeno reče:

— Pa ona je rođeni obavještajac isto kao i ti Lijane.

— Nisam ja uzalud četrdeset godina bio poljar — kočoperno dočeka starac. — Ja po šuštanju kukuruza ocijenim da li je u njivi krava, ovca, čovjek ili je to samo običan vjetar. Pogledam li samo neku šikaru, odmah znam gdje se, po prilici, kriju dječaci, a gdje sjede djevojčice zabavljene brbljanjem. Pogađam kud se provlače ljudi kad idu u krađu drva, kuda dječaci kad pođu pljačkati voće, a kud će opet okrenuti neki stranac koji voli da ne bude ni od koga viđen.

— Dobro, a kako je ova mala naučila svu tu mudrost?

— Ehe, to je kod ženskog svijeta drukčije — zavrti poljar glavom. — Žensko ti se s tim rodi. Žena ti ima za to nos da napipa gdje njezin čiča krije pare i rakiju, pogađa u kom dućanu ima šarenih marama i drugih besposlica za njenu dušu, osjeća još po koraku da li se njezin starac vraća pijan ili ljut. Još ovako mala, kao ova Lunja, ona odmah zatreperi čim se u blizini pojavi nešto novo i neobično.

— Lunja je, znači, dušu dala za izviđača? — priupita komandant.

— Ta više se ja pouzdam u nju neg u svoj rođeni nos — iskreno priznade starac.

— Onda da je damo tebi za pomoćnika — predloži komandant. — Vas dvoje mogli biste kontrolisati čitav ovaj kraj sela prema varoši: paziti ko dolazi, ko prolazi, šta se čuje i vidi.

— Vrlo dobro! — pristade poljar. — Svak će rado primati ovako izoštrena i osjetljiva pomoćnika.

Kad je čula kakav je zadatak dobila, i to zajedno s lukavim poljarem, Lunja se od sreće samo tiho osmjehnu. Šta ima ljepše nego po zvuku jednog jedinog otkotrljanog kamenčića pogoditi da se neko spušta niza strminu, naslutiti da iza guste živice neko sjedi u hladovini, po ptičjoj grani otkriti grupu skrivenih dječaka. To je posao za koji pored očiju, uha i nosa treba još nešto, neki tajanstven unutrašnji glas, koji na vrijeme došapne svaku neobičnu i uzbudljivu novost.

— Dobro, pomagaću stricu Lijanu — reče ona jednostavno i prosto kao da se radi o nekoj najobičnijoj stvari.

— Ni ptica nam neće promaći u selo a da je nas dvoje ne opazimo! — svečano obeća stari poljar i mladički zavitla po vazduhu svojim nerazdvojnim štapom.

XXI

Svake večeri, vraćajući se s predavanja na kursu, Stric je prolazio kraj kuće one "debele Marice" zbog koje se nekad, toliko prepirao s Lunjom.

Istinu govoreći, Marica baš nije ni bila tako debela. Bio je to zdrav okrugao djevojčurak, plave kose i modrih očiju, nasmijana i dobrodušna. Čitala je babama iz kalendara kad je koji praznik, branila prolaznike od pasa, pomagala čobanima da savladaju nepokorna goveda, jednom riječju: uživala je u tome da se nekome nađe pri ruci.

Kad već zadugo ne bi bilo nikoga kome je trebala pomoć, djevojčica bi u čošku svoje bašte čistila put kojim su prolazili mravi i pričala:

— Brzo, brzo, mraviću, evo, sklonila sam ovaj veliki kamen. Evo, i travku ću iščupati. Hajde, požuri. Mravko Mravkoviću iz mjesta Mravinjaka.

Kad bi spazila Strica kako nailazi drumom, curica bi sva zablistala.

— Striko, svrati da pričamo.

— Ta kom je danas do priče, rat je — pravi se Stric vrlo zaposlen.

— Ih, pa nek rat malo pričeka — čavrljala je Marica. — Nisam te vidjela još od sinoć.

Stric je, oklijevajući, prilazio, a djevojčica je, krijući nešto u šaku, naređivala:

— Hajde, zini, imam nešto za te.

Metala mu je u usta jezgru od oraha, krišku jabuke ili štogod slično, a dječak je, slatko meljući jakim zubima, samo mumlao:

— Gle, otkuda ti ovo? Baš je bilo dobro.

Jednom, dok su iz tamnog večernjeg neba proljetale krupne kišne kapi, Marica uvuče svoju plavu glavicu pod Stričevu ruku i zagrguta:

— Sakrij me od kišice.

— Gle, đavo je odnio, kako je umiljata! — progunđa u sebi dječak topeći se od milja. — I kako samo ima meku kosicu, kao svila.

U sjećanju mu trenutno minu Lunja ali samo kao laka sjenka, a zlatasta Maričina kosa bila je tu, živa i opipljiva. Pa ko da sad misli na nešto drugo!

I navadi se tako Stric da se svakog predvečerja susreće s Maricom na drumu, pod baštenskom ogradom. Blaženo žmureći, otvarao je usta, pa da mu je ona stavila u njih makar i metalno dugme, on bi i njega čini mu se, u slast pojeo. Ta kakvo dugme! Progutao bi i čitavu nisku cijelih oraha kao ćurka koju hrane za praznik...

Maštajući svakodnevno o Marici, Stric je prolazio kroz selo sav zanesen kao da ne gazi po zemlji, nego po meku oblaku iznad koga trepti i preliva se obasjana glavica njegove plavojke. Opaziše to čak i njegovi u kući, pa ga djed upita začuđeno:

— Časte li vas to na kursu rakijom kad si tako usvijetlio očima? Možda ta je kakva curica što god uvračala?

Tu promjenu na Stricu najprije i najbolnije uočila je obavještajka Lunja. Brzo je saznala ko je bio i uzrok toj Stričevoj neobičnoj zanesenosti. Naravno, Marica, ko će drugi biti. To se moglo i očekivati.

— Ukrali su mi, dakle, najboljeg druga iz djetinjstva — razmišljala je ona idući kroz polja na ivici sela. — Ode moj Stric, a ja ostadoh sama.

Da je tih dana odakle naišla čitava neprijateljska patrola, mogla je neopaženo promaći pored Lunje, rastužena djevojčica, to ne bi opazila. Ona više nije gledala ni polja, ni živice, ni staze, bila je s tugom zagledana samo u svoje malo opustošeno srce

— Striče, zašto si otišao a da se ni obazreo nisi?

Jednom je, tako zamišljenu, iznenadi Jovanče. Šunja se njoj iza leđa očekujući svaki čas da će se oprezna djevojčica, kao i uvijek, okrenuti još prije nego on do nje stigne, ali ništa ne bi od toga. Već je sasvim prišao i stao iznad nje, ali je djevojčica i dalje pogruženo sjedila ništa ne primjećujući.

— Lunjo!

Djevojčica podiže oči nimalo iznenađena. Činilo se da joj je svejedno ma šta se događalo na svijetu.

— Lunjo, šta je to s tobom? — zabrinuto upita dječak i saučesnički je pomilova po kosi.

Dirnuta njegovom brigom, Lunja sakri glavu na Jovančetove grudi i tiho zaplaka.

— Lunjo, dušo, šta ti je?

— Svi ste vi mene ostavili, čitava družina! — promuca Lunja.

Jovanče se sjeti skorih priča o Stricu i Marici, pa reče s prijekorom:

— A zar sam ja svoju Lunju zaboravio? Zar sam nekog više volio nego nju? Koga, reci mi?

Lunja se još više priljubi uza nj i protepa:

— Otkud ja znam, ta ti uvijek ćutiš.

— Da, ćutao sam — priznade dječak. Tebe je moj drug volio pa zato...

Lunja se trže, uvrijeđena i ljuta:

— Niko mene više ne voli, nit ja koga!

Jovanče se netremice zagleda u njezine uplakane sjajne oči i upitno nadiže obrve:

— Zar ni mene ne voliš?

Lunja obori pogled i lagano, sasvim lagano nasloni glavu na njegovu mišicu.

— Ti si nešto drugo. Ja sam se tebe pomalo bojala. Sjećaš li se kako si ono nekada skočio kroz školski prozor? Niko se nikad to nije usudio.

— Pa tako si i ti uradila.

— To je bilo samo zbog tebe — priznade Lunja i osmjehnuvši se pogleda ga velikim sjajnim očima.

Ne znajući ni sam što čini, ali osjećajući da tako treba, Jovanče se prignu i poljubi je u kosu.

— Eto, sad vidiš da te volim.

Lunja je ćutala, umirena, tiha i srećna, a kad Jovanče ustade i krenu, ona ga predano pomilova po rukavu.

— Navrati nekad ovim krajem. Tu ćeš uvijek naći mene i strica Lijana. Ja ću te svaki dan čekati.

XXII

Krajem jeseni od četiri omladinske čete stvoren je Omladinski udarni bataljon, ponos čitavog odreda. Za komandanta je postavljen Nikoletina Bursać, slavni mitraljezac i nadaleko poznata i čuvena partizanska delija.

Čim je primio novu dužnost, Nikoletina je zamolio komandanta odreda:

— Druže komandante, kako bi bilo da mi dadeš kurire iz bivše Jovančetove družine.

— A zašto baš njih? — začudi se komandant.

— To su mi komšije, prijatelji i pomagači iz najtežih dana okupacije. Imam u njih puno povjerenje.

— Pa dobro, Nikola, povedi ih sa svojim bataljonom.

Pred polazak u bataljon, čitava družina iskupi se kod Jovančetove kuće.

— Dječaci, sutra ćemo svi u vojsku — reče Jovanče. — Kako bi bilo da se poslije podne svi iskupimo kod našeg starog logora i da se oprostimo s Prokinim gajem?

— Hoćemo, hoćemo! Zovnućemo i Lazara Mačka i Lunju.

— I poljara Lijana — dodade Jovanče. — On je naš stari saveznik.

Poslije podne, kad se družina poče iskupljati pored svog starog logora, pretvorenog u radionicu, zajedno sa Stricem pojavi se i njegov djed s jagnjetom na ramenu.

— Ehej, šta ti je to? — graknu poljar Lijan.

— Kako šta! — radosno povika čiča. — Ispraćam unuka u vojsku, valja to proslaviti.

— He-he, moj dragi, ipak si nešto zaboravio — zavreča poljar. — Kamo ti rakija za nas, čestite starce?

— Tu je rakija — namignu djed. — Evo je. Starina zavuče ruku u džep od čakšira gotovo do koljena i otud izvuče punu puncatu bocu.

— Vidiš li je, čista kao suza.

Dok se jagnje okretalo na ražnju, okupljena družina pretresala je svoje uspomene iz veselih i uzbudljivih dana svog odmetništva. Rakijska boca šetala je od poljara do Stričeva djeda i natrag, sve dok se, ispražnjena, nije konačno smirila između dvojice nakićenih starina.

— E, sad se najzad smiri, stara glupa i prazna boca! — povika poljar. — Tvoja pamet sad se preselila u naše mudre glave,

Stric je kradom, poput krivca, bacio pogled na Lunju, ali djevojčica se pravila kao da ga i ne vidi. Sjedila je pored Jovančeta, tiha, srećna i zanesena, kao da su sami na svijetu.

— Gle kako je danas krasna ova naša obavještajka! — prošaputa Đoko Potrk, uvijek osjetljiv na svaku ljepotu.

— Ih, baš mi je nekakva — kiselo smrsi Stric.

— Za nas će uvijek biti ljepša od tvoje Marice! — dobaci mu Đoko peckajući ga.

— Tako je, i ja velim, bojs! — ozbiljno dodade Nik.

Stric samo učuta. Morao je priznati da njegovi drugovi imaju pravo. Iznenada se rastuži. Njegovo, u osnovi dobro srce žalilo je iskreno za svojom dobrom drugaricom iz teških dana odmetništva. Ona ga je nekad voljela predanije i s više požrtvovanja nego što će ga više iko u životu voljeti.

Jedva je uhvatio zgodnu priliku da joj prošapće:

— Lunjo, ne ljuti se bar sad na rastanku. Oprosti. Djevojčica ga pogleda, toplo i milo, kao i onih minulih dana i reče:

— Striče, neću te zaboraviti, ali znaj: nikad više nećeš naći one svoje nekadašnje Lunje.

Na rastanku ga je još jednom pogledala ozbiljno i tužno i jedva čujno protepala:

— Ne, neću te zaboraviti.

Otišao je Stric noseći u duši prvu istinsku tugu u životu i neizbrisiv lik tihe djevojčice, koja ga je nekad predano voljela i koju on ipak nije umio sačuvati.

XXIII

Iza brda tresu i odjekuju topovi. Bije se velika bitka. Na slobodnu partizansku teritoriju navaljuje njemačka divizija "Princ Eugen".

Omladinski udarni bataljon kreće na put. Još noćas biće ubačen u borbu na najopasnijem sektoru bojišta.

Lazar Mačak i Lunja, stoje na uzvišici više druma i pogledom ispraćaju bataljon.

— Eno ih! Eno Nik i Vanjka! Eno Đoke Potrka! Mačak u koloni otkriva jednog po jednog svog druga. Najzad je sasvim na začelju druge čete, spazio Jovančeta i Strica.

— Eno i našeg harambaše zajedno sa Stricem!

— A gdje li je Nikolica s prikolicom? — upita Lunja. — Njega još uvijek ne vidim.

— Ostavili su ga kod štaba odreda — odgovori Mačak. — Premlad je još, pa mu Nikoletina ne da u borbu.

Jovanče spazi prijatelje na onoj uzvisini i domahnu im rukom. Okrenu se i Stric, a onda pokaza prstom u pravcu onih brda otkud se čula topovska grmljavina kao da bi da kaže:

— Čujete li samo, tamo se za nas kuva popara.

Tiha i blijeda, Lunja je ćutke gledala za kolonom. S njom su, možda zauvijek, odlazili oni koje je najviše voljela u životu. Odlazio je dugački Stric, koga je već prežalila, ali ga nije zaboravila. Odlazio je ponosno hrabri Jovanče, koga će ona nositi na srcu čak ako se više nikad i ne vrati.

— Ako se ne vrati?

Kao da joj odgovara na to njezino tajno pitanje, Mačak odjednom progovori:

— Vratit će se opet naši dječaci, treba u to vjerovati.

Na začelju posljednje čete klimalo je nekakvo konjče pretovareno kotlovima i kojekakvom starudijom. Za njim je bodro koračao poljar Lijan, šešira zabačena na potiljku.

— Ehej, kuda šefe? — povika Lunja.

Lijan, njen dotadašnji "šef" u obavještajnoj službi, veselo odvrati.

— U boj, dušo, u revoluciju!

— Zbogom, šefe! Ne zaboravi me!

— Zbogom, dušo, pamtiću te!

I tako se rastadoše djevojčica Lunja i njezin "šef", dugogodišnji poljar, beskućnik i vesela skitnica, ispičutura Lijan.

Tutnji u noći bitka, trza se Lunja iza sna, lomi se odjek u Prokinu gaju. Nema više nekadašnjih bezbrižnih dana ni obijesnih dječjih igara, u rat je otišla Jovančetova družina.

Držite se dobro, moji dječaci! Jovanče, Striče, Đoko, Nik, Vanjka Široki, mi vas čekamo da se opet vratite.

Nek bude onako kako ste se dogovorili na posljednjem sastanku u Gaju: oni koji ostanu živi, sastat će se jednog dana opet u Prokinu gaju, naložit će vatru u logoru Tepsija i oko nje će pričati o onima koji se nisu vratili. Pričat će dugo i s ljubavlju, ali samo lijepe stvari. Samo lijepe stvari, jer to jedino ostane iza čovjeka i to je bilo jedino bogatstvo naših dječaka.

SLAVNO VOJEVANJE

Evo nas ponovo među našim starim poznanicima, s junacima iz romana »Orlovi rano lete«. Tu su opet hrabri Jovanče, dugonogi Stric, pjesnik Đoko Potrk, Nikolica s prikolicom, dobra Lunja, poljar Lijan.

Sad ih vidimo u ratu, u omladinskoj četi, a s njima još niz novih junaka.

O njihovim ratnim doživljajima čitate u ovoj knjizi.

ODE POLJAR ZA DJEČACIMA

I tako su članovi Jovančetove đačke družine krenuli slavnim bojištima partizanskog rata, a za njima je, naravno, pošao i stari poljar Lijan, čuvena ispičutura, nepopravljiva skitnica, lukava uhoda, preispoljni mudrijaš... Tri dana da ređaš sve njegove dobre i loše osobine, pa opet ništa nisi kazao. Još dvaput toliko on je izgubio u svojih šezdeset godina, a trostruk broj našao je tokom svog burnog, vjetrovitog, vjetrenjastog i vjetregonjastog života. Pa šta li se tek pod njegovim šešišom krije? Šta li bi znale ispričati krive noge koje su starinu pronosale stotinjak hiljada kilometara šunjanjem, šetnjom, hodom, kasom, galopom, trkom, skokom, preskokom, klizanjem i puzanjem? Nije to lako nabrojati.

A i kuda bi naša šarena starčekanja nego za svojim dječacima?

Svaki seoski poljar u stvari živi od nemirne dječurlije i njihovih nestašluka. Zabave li se mali đavoli kakvom igrom pa puste stoku u tuđe žito, on galami, prijeti, vitla štapom. Krađu li voće i lubenice, eto njega da ih pojuri. Nalože li vatru, on podigne graju: »Ej, zapaliste šumu, izgorje selo!«

— Zamisli onda, molim ja tebe — pitao se čiča Lijan — šta li će tek dječaci uraditi ako ih same u rat pošalješ? Ni po jada što će pucati i dizati halabuku, nego mogu još nekog i ubiti, zapaliti ikakvu državu ili neku kraljevinu, a što će se penjati po tuđim voćkama, o tome da se i ne priča.

Imao je poljar Lijan opravdanog razloga da ovako misli. Još uoči prvog svjetskog rata, kad je Gavrilo Princip ubio u Sarajevu austrijskog prestolonasljednika Ferdinanda, neko je kazao:

— Bogami, ono đače s Grahova zapaliće svijet s dva revolverska metka.

Zaista, planuo je čitav svijet, zagrmio veliki rat, a poljar Lijan, pijančeći u krčmi, ovako je grdio:

— A šta je radio taj poljar s Grahova? Čmavao pod nekom kruškom, zna se. Da sam ja bio na njegovom mjestu, ja bih tome đaku Principu oteo pucaljku pa s njom u svoj torbak i gotovo s ratom. Šta će dječacima oružje!

— I ti bi, znači, čitav svjetski rat u torbak? — pitali su slušaoci.

— U torbak, jakako! Vidjeli bi oni ko je poljar Li-jan iz Lipova.

— Pa baš bi se usudio da od Principa otmeš pištolj? — začikavali su ga seljaci

— Još pitate! — derao se poljar. — čim se ja pojavim, čitava osnovna škola zaždi u šumu.

Naravno, Lijan je kasnije saznao ko je bio slavni Gavrilo Princip i zašto je počeo prvi svjetski rat, ali još godinama seljaci su mu se rugali da je strpao rat u torbak i čim bi se on pojavio na pragu krčme, neko bi povikao:

— Ne otvaraj torbaka, biće rata!

— Ehe, neće više Lijan biti budala i progoniti dječake koji se oružja mašaju — mudrovao je starac. — Kad je jedan Princip s pištoljem onako krupnu stvar izveo, šta li će tek uraditi ovolika silna omladina koja puni partizanske odrede. Odoh ja, bogami, za svojim dječacima. Ta zar bih mogao izostati iza hrabrog Jovančeta, dugonogog Strica, veselog pjesnika Đoke Potrka?

Komandir Omladinske čete začuđeno se izbečio u krivonogog starca dobrovoljca.

— Šta, i ti u našu četvu? Pa za šta si ti uopšte sposoban?

— Za bježanje. Kad natisnem da stružem, ne bi me stigla avijacija — dočeka poljar.

— A bi l' ti umio neprijatelja potjerati? — priupita komandir.

— Pa ovaj ... lako bih ga potjerao za sobom da bi se sve prašilo od mojih opanaka, ali da ga gonim pred sobom... ehe, mogao bih i to, samo uz pomoć kakve pojače čete i mojih dječaka.

Dopade se komandiru starčeva iskrenost, a kako je njegove dječake već otprije poznao, on se nešto prisjeti:

— Jesi li kadgod nešto kuvao?

— He-he, mnogom sam ja dječaku skuvao vruću poparu kad pusti goveda u tuđi kukuruz! — pohvali se Lijan. — A znao sam ponekom i kašu zamijesiti, zapržiti mu čorbu, zabiberiti mu ručak, častiti ga ljeskovom taranom, načiniti od nekog pitu ...

— Ih brate, sve su to jela za djecu! — ote se ko mandiru. — A bi l' ti znao kuvati za partizane?

— To li je, dakle! — prisjeti se poljar. — Ta postaću, vjere mi, taki kuvar da će borci jurišati na moj kazan žešće neg na talijanske bunkere.

— Onda je stvar u redu — prihvati komandir. — Baš nam je neki dan stari kuvar poginuo, pa se u četi dovijamo šta ćemo...

— Otkud baš kuvar da pogine? — izbeči se Lijan.

— Ta nije valjda i on jurišao?

— Desi se i to, pobratime, — priznade komandir — ali ovaj put je bilo nešto drugo: neprijateljska mina tresnula je pored same kuhinje i ubila ga.

— Eto ti ga đavole! — zinu poljar. — Vidim ja da i partizanski kuvar mora imati junačko srce.

— Mora, mora, starino, — reče komandir. — Nego se ti lijepo spremi da sjutra primiš kuhinju, samo ti moramo naći kakvo konjče za kazan i ostale stvari, jer nam je i konja ubila mina.

— Naći ću ja već konja — živahnu poljar. — Imam jednog u selu sa kojim se dobro slažemo i ja i moji dječaci.

Starac namignu na Jovančeta i ostale koji su stajali u blizini i objasni:

— Idem po našega Kušlju.

— Ihaj, Kušlja dolazi! — kliknu Đoko Potrk. — E, baš mi je milo.

— Zar naš stari Kušlja? — sav zablista dugonogi Stric. — Vidi ti obješenjaka.

— Pa bez njega se ništa ne može zamisliti, pa ni rat — dodade Jovanče. — Hajde, Lijane, požuri da ga dovedeš.

— Sjutra zorom krećem! — obeća starac. — Nećete izbrojati ni tri miliona, a ja sam već natrag.

— Eto ti, opet on misli da je milion manji od hiljade! — uzviknu Jovanče. — Nema druge, čim počne prvi analfabetški kurs, moramo ga tamo poslati.

KUŠLJA, DOBRI KONJ

— Ehej, eto nam Kušlje! Đoko, Jovanče...

Nisu se dječaci iz čete uzalud radovali Kušljinu dolasku. Bio je to konj poznat uzduž i poprijeko po čitavom selu Lipovu, opšti ljubimac seoske dječurlije, a takođe mio i dječacima iz ostalih mjesta. Kušlja!

Ta ko ne zna toga mirnog i dobrodušnog paripa iz malog zaseoka Strmonoge! Pamti ga svak, ali niko tačno ne zna kad se Kušlja oždrijebio, ko mu je dao ime, a nije se baš posigurno znalo ni to ko mu je pravi vlasnik. Pripadao je pomalo svakom u zaseoku, nosio u mlin svačije žito, hranio se i konačio kod onoga kome je toga dana radio, a praznikom je pasao na ledinama opštinsku travu i pio iz potoka državnu vodu. Kupali su ga pljuskovci, timarili vjetровi i grijalo darežljivo sunce, dobra sirotinjska majka.

Nepoznati kum vjerovatno mu je dao ime po slavnom konju još slavnijeg Hajduk-Veljka, po čuvenom Kušlji o kome pjesma pjeva:

*Hat mu skače kao besan
po tri koplja u visinu,
po četiri u dužinu,
Kušlja skače, Veljko više...*

Možda bi i naš Kušlja zaista tako skakao da ga nije utukla sirotinja i svakojake nevolje kao i većinu druge konjčadi njegovog kraja.

Dvaput su Kušlju napadali vuci i od njih su mu ostali ožiljci na vratu i po bokovima. Jednom ga je nečim klepio medvjed i od toga je kanda malčice ogluvio na jedno uvo. Bili su ga i Cigani ukrali pa je pronađen tek poslije tri mjeseca kod nekog varoškog baštovana, okretao je dolap za navodnjavanje.

— Rođeni naš Kušlja, jesi li ti to? — povikali su njegovi Strmonožani prepoznavši ga, a na to je dobri parip samo rođački zarzao i nastavio mirno svoj posao sve dokle ga nisu ispregli i povelili. Naravno, ni to nije išlo bez poljarove vike i protivljenja, pa je s obje strane palo poviše bubotaka i zaprašila koja toljaga, od čega je i valjani konj dobio svoj dio.

Neprobirljiv u hrani, Kušlja je zimi znao da pojede i slamni krov s kakve seoske udžerice, da oglođe vočku kao što rade zečevi, a jednom je, zaboravljen u nečijoj štalici, pojeo svu raženu slamu iz svog rođenog samara i pošivku od starog džaka; ostala je samo gola drvenica, i ona oglodana.

Poljar Lijan kleo se u svojoj mladosti da se Kušlja, ako ga nevolja pritjesni, znade popeti i na kakvo ponisko drvo da se nabrsti lišća. Iako je stari poznao čud svake životinje u selu, ipak mu nisu baš čvrsto vjerovali da je vidio Kušlju na drvetu. Kad se Lijan u krčmi nasuče rakije, onda nije čudo ako uz put susretne i krilate krave.

Imao je Kušlja i lijepih doživljaja. Tako, na primjer, kad bi u selu bila neka veća svadba, onda bi se onaj koji nema baš nikakva konja sjetio našega Kušlje.

— Pazi, pa i on bi mogao u svatove!

Onda bi Kušlja bio istimaren, nazobljen, podšišali bi mu grivu, podsjekli rep, osedlali ga i nakitili. Dobio bi i koju čašu rakije da se osokoli pa bi, jahan od svog dobrotvora, pojurio na začelju svatova, čak se i ritao, rzao i izvodio razne druge nepristojnosti.

— Aj-haj, raspali Kušlja, živjela ti kubura! — klicalo je čitavo selo starom znancu i častilo ga uštipcima i rakijom. Jednom, tako, siroti konj toliko se na gozbi naljoljao pića da je upao u plitak neograđen bunar pa su svi svatovi imali posla dok su ga izvukli napolje.

Ono što se djeci najviše sviđalo bilo je to što je Kušlja bio miran poput kakva govečeta. Zato su se na njemu učile jahanju čitave generacije seoske dječurlije. To se već znalo: slova se uče u školi, igranje na crkvenom saboru, a jahanje na Kušlji.

Od ranog proljeća do kasne jeseni, kad god Kušlja ne bi radio kakav drugi posao, mogli ste oko njega vidjeti gomilu djece kako na konjskim leđima pridržavaju nekog švrću samo u košuljici i hrabre ga:

— Aha, tako, tako, drž se za grivu!

— Ne daj se, ljudino! Ih, pravi Hajduk Veljko! Prestrašeni »Hajduk Veljko«, zamazana nosića, široko je bečio oči, grčevito se hvatao grive i sa svakim Kušljinim korakom, činilo mu se, čitava se zemlja pod njim koleba, uzdiže i kreće.

A kad bi već jučerašnji mališan izrastao u brkatu momčinu, on bi sa smiješkom posmatrao kako dječaci, na onome istom starom Kušlji, uče nekog bezgaćnog novajliju, pa ga je i on sokolio:

— Aha, drž' se drži! Bogami, pljunuti Hajduk Veljko.

Znali su đaci, krišom, baš one godine pred ustanak, dovesti Kušlju i u školsko dvorište i vježbati se u jahanju iza šupe za drva. Tako ih jednom iznenadi školsko zvonce, oni trkom natiskoše u razred, a neko u šali doviknu konju uzevši ga za grivu:

— Hajde i ti, Kušlja!

Poslušni Kušlja ne dade se dvaput moliti, nego mirno pođe za njima i ubatrga u razred. Tu najprije onjuši sunder i kredu, pojede vršak vrbove šibe i uputi se iza table računajući da će, valjda, negdje tamo biti kakve razredne jaslje. Toga istog trenutka iz hodnika, upade redar i viknu:

— Svi na mjesta, eto učitelja!

Uvijek zlovoljan i pripit, zloglasni učitelj Paprika uđe u razred i još s vrata kiselo premjeri utišane đake i viknu:

— Hajde, brzo molitvu. Gospode bože naš ... Odjednom, glas mu se presiječe. Spazio je Kušlju kako bulji u njega iza školske table i zapanjeno ponovio dižući prst:

— Gospode bože naš... a šta je ono tamo?!

Misleći da učitelj pokazuje na geografsku kartu pored table, dugački Stric spremno se prodera iz posljednje klupe:

— Molim gospodine, ono je Balkansko poluostrvo!

— Štaaa! — još više se zabezeknu mamurni Paprika. — Zar ovo tu što tako blesavo bulji u mene? Šta je to, pitam te?

Grešni Stric shvati da treba odgovarati kao na čašu prirodopisa, pa jasno i glasno odvergla:

— Molim, gospodine, to je domaća životinja koja služi za vuču i koja nam daje kožu, strunu... strunu...

— I batine, magarče jedan! — dreknu Paprika i pojuri da dograbi šibu, ali s užasom opazi kako posljednji patrljak zelene vrbove mladice iščezava u Kušljinim velikim ustima.

— U pomoć, ovaj pojede školski inventar! Zovite poslužitelja, što buljite kao krava na mjesec!

Đaci jedva dočekaše tu priliku da nekud klisnu, pa svi dječaci listom zaglaviše na vrata i kroz prozore derući se:

— O, majstore Uroše! Majstor-Uroše!

Poslužitelj, majstor Uroš, obično je u jesen popravljao po selu burad, čabrove i kace, pa ga ni ovaj put nije bilo nigdje u blizini. Zato se dječaci rastrčeaše po okolnim kućama da ga tobož traže. Uz put su toliko vikali kao da su u školu stigli razbojnicL

— O, majstor-Uroše, gdje si, ode škola!

Stric, Jovanče i Đoka Potrk odmagliše čak na drugi kraj sela izgovarajući se da su čuli kako tamo neko ima kupusnu kacu za popravku. Istinu govoreći, oni su se, za svaki slučaj, sklonili podalje od učitelja, jer su znali da će njih trojica najprije biti okrivljeni za ovu iznenadnu konjsku posjetu u razredu.

Za vrijeme čitave te uzbune dobrodušni Kušlja klimao je gore-dolje po razredu, probao da se češe o tablu i s treskom je srušio na pod, obrnuo gubicom nekoliko kugli na računaljci i tamo, kanda, šapatom nešto preračunao, a onda se zamišljeno zabaljio u izdvojenju »magareću klupu« kao da se pita:

— Kad već ima magareća, zašto nema i konjska, ali s kakvim poširokim jaslina i pragradom za zob?

Najzad je Kušlja, sam dobrovoljno, izašao napolje iz razreda i tako se vrlo brzo završilo njegovo slučajno đakovanje. Istina, nije ništa naučio, ali je bar uradio jednu korisnu stvar — pojeo je školsku šibu.

Nekoliko hiljada godina ljudi su mudrovali treba li u školi šiba ili ne, a naš priprosti Kušlja riješio je sve za pet minuta: smazao šibu i gotovo, šta tu ima da se priča!

KUŠLJA KREĆE U RAT

Tek što je poljar Lijan pomolio svoj hrapavi crveni nos u prvu kuću malog zaseoka Strmonoge, a već je do kućeraka na suprotnom kraju stigla uzbudljiva vijest:

— Ode Kušlja u vojsku, odvedoše ga partizani!

— Ma zar naš rođeni Kušlja?! — pljesnula je domaćica rukama, a već na drugoj strani sela, kao da joj potvrđuje, neko je kazao:

— Jeste, jeste Kušlja, ode naš stari.

Sve do toga jutra ustanak je nekako bio na samoj ivici njihova zaseoka, virio je preko plotu i s njima razgovarao, ali sad... sad je, bogme, ustanak stigao u svačiju kuću, odomaćio se, postao narodni... Pa da. narodni ustanak! Zar ne vidite, ode i Kušlja, ode njihovo zajedničko, dobro, voljeno i strpljivo konjče, a to mu ispada kao da je krenulo već čitavo selo.

Oko Kušlje i poljara Lijana štrcala se, doperjala. dogegala i dokašljucala čitava Strmonoga, od sedam do sedamdeset godina. Tu i ne računamo one koji još nisu znali da jašu, a ni one koji su jahanje učili prije bosansko-hercegovačkog ustanka 1875. na nekom Kušljinom čukundjedu.

— Pa zašto mora baš naš Kušlja da ide? — s tugom je pitao jedan domaćin.

— Heh, a gdje si ti vidio neki važan posao a da u njemu nije Kušlja učestvovao? — odvrati mu poljar. — Oranje, vršidba, mlinarenje, drvarenje, svatovi — svuda se on lično našao. Zašto onda ne bi malo porabotao i za ustanak, i to je narodni posao?

— Pa jeste, tako je. Hoće on, hoće, veselnik, znamo mi našega Kušlju.

— Zar nema druge kljusadi nego baš njega moraš voditi? — ljutila se neka baba, jedna od onih koje sa svojim starcem ratuju i po pedeset godina.

Znajući da se takvoj bakici ništa pametno ne može dokazati ni za šesnaest ljetnih dana, lukavi poljar naumi da je zbuni nečim neobičnim. Priđe joj zato sasvim blizu i reče joj u povjerenju, tako da se jedva čulo do prvih kuća susjednog zaseoka:

— Bako, on se dobrovoljno javio da ide!

E, to je trebalo vidjeli, to kako je baka zinula i oči iskrlještala kao da je ugledala samog đavola na vratilu ili — još gore — čula radio-aparat, kutiju koja govori! Buljila je u Kušlju, buljila dobrih deset minuta, i to onih starinskih minuta koje se, po turski, zovu »dekike«. Zatim je pristupila konju i prijekorno mu kazala na samo uvo:

— A ti baš tako, ni da pomeneš baki da ćeš u asker¹, u soldate, a? Mogo si mi prije polaska donijeti bar dva tovara drva.

¹ *Asker* — vojska

Vrijedni Strmonožani brže-bolje se poduhvatiše da opreme i urede svoga Kušlju za vojsku da mu se tamo u četi ne smiju partizani. Dok su mu jedni šišali grivu i kratili rep, drugi su ga trljali gužvama slame i češagijom tako da se nad njima dizao po dobar oblačak prašine kao da radi vršalica.

— Evo ga, biće kao kakav mladoženja. Nekakav podjetinjeli starčekanja, poznanik još Kušljinog čuk-čukundjeda, videći makaze i čujuć da se vojska pominje, poče mudro da savjetuje:

— Morate ga obrijati. Kad se ide u vojsku, onda se brije. Ja sam se ostrugao komadom kose kad je dolazio Topal Osman-paša.

— Ej, pra-pradjede, konji se ne briju! — tulio mu je u uvo nekakav dječak.

— Kako da ne briju? Valjda je sad neki drugi običaj — gunđao je prastari đej-đedo i prilazeći poljaru Lijanu upita i njega:

— Ej, mali, jesi li ti ono kod nas čuvao teoce kad je general Filipović okupirao Bosnu?

— Ne, ne, onda sam ja bio pisar kod cara Pekmeza — sasvim ozbiljno odgovori Lijan.

Putniku Kušlji seljaci donesoše birana sijena, natakoše mu na glavu punu zobnicu, a kad jedna žena priđe da mu o vrat veže mjedene praporce, Lijan se odlučno usprotivi:

— E, to ne može!

— Kako ne može, striče? Nek cilika praporcima, biće veselije.

— Eto ti što su žene! — viknu Lijan. — Njima je vazdan do cilikanja. E, draga moja, sad je Kušlja vojna tajna, ne smije se čuti ni kud ide ni kako ide. Tajna, razumiješ, ili, kako se partizanskim jezikom naziva, konspiracija.

— Konj... spiracija — izmuca žena. — To je, valjda, tako rekuć, neka konjska tajna, a?

— Idi bestraga! — odmahnu čiča, pa videći kako Kušlja marljivo melje zob, on se odjednom razvika:

— Oho-ho, gledaj ti, Kušlju namirili, a njegovom drugu ni cvonjke! Šta je sad to?

— Pa naći će se i za njegovog druga, ima još sijena i zobi u selu — reče jedan seljak. — Samo ti njega dovedi.

— A kad sam ja to jeo zob i sijeno? — razgoro-padi se stari Lijan.

— Pa zar si ti taj Kušljin drug? — zinu seljak.

— Razumije se da sam ja! — viknu poljar. — Zajedno ćemo marširati »dolina-ma i gorama naše zemlje ponosne«, kao što lijepo kaže partizanska pjesma.

— To će baš biti prekrasno! — uzviknu neko.

— Vraga će biti prekrasno! — naljuti se Lijan. — Zar s ovako starom košuljom, u ovim poderanim: čarapama. Pa ovo je prava sramota za vašega Kušlju. Zar da ovako izgleda njegov gosa i konjovodac? Svak će odmah povikati: ovo je ciganski konj!

— Bogami, tako je! — prve povikaše žene i rastrčale se po kućama da traže ruvo za poljara.

— Čekni ti samo malo, sad ćemo mi tebe da dotjeramo, nakitimo, opremimo, naciframo, pomondurimo, duzdišemo, da ti udarimo đuzel-đeisiju², pa ćeš biti kao golub gaćan, kao seoska mlada. Neće te poznati ni rođena mater, a kamoli naš Kušlja.

Međutim lakše je bilo stvar obećati negoli je ispuniti, čarape su nekako i našli, poklonila ih je jedna djevojka ali oko košulje nastade čitava komedija. Naime, pokazalo se da niko u zaseoku Strmonogi nema čitave košulje.

— Šta ćemo sad, ljudi? — upita neko.

— Evo šta! — dosjeti se jedan seljak. — U mog đeda Vuka ima nova novcata košulja, već dvadeset godina čuva je u sanduku da mu je obučemo kad umre.

— A hoće li je stari dati?

— Pa hajdemo zajedno s poljarem da je nekako izmamimo.

Čitava gomila, zajedno s Kušljom, nagura se pred kuću čiča-Vuka.

— Hej, djede Vuče, pozajmi nam onu tvoju posmrtnu košulju za jednoga druga.

— Kve-he, pozajmi mačkov rep! — zavreća stari. — Zašto je umirao prije neg je nabavio košulju?

— Nije on umro, dede! — vikao je unuk.

— Pa šta će mu onda košulja? — čudio se čiča.

— Pošao čovjek u rat, vodi našega Kušlju, pa je sramota da se pred čitavom vojskom pokaže onako poderan — uzeše da objašnjavaju seljaci.

— E, to je već druga stvar — malo se smjekša čiča. — A koji vam je taj momak?

— To sam ja, dedo, poljar Lijan! — veselo zakreketa budući ratni kuvar. — Daj, zdravlja ti, tu tvoju košulju, vratiću ti je čim se rat završi.

— Požuri samo, pobratime, jer ni ja nemam kad čekati, valja meni umirati — kukuriknu čiča.

— Popričekni, brate, dok ja u toj tvojoj košulji sahranim fašizam — zamoli ga poljar. — čim to bude gotovo, eto me trkom natrag.

— U redu, pobro, — pristade dedo. — Evo ti košulje. Pripazider samo da mi je ne iznosiš pred mitraljeze, jer začas će na njoj biti sto rupa. Ako je koje puščano zrno i prošiša, to ti neću mnogo zamjeriti.

Kad je poljar već krenuo prema sredini zaseoka gdje ga je čekao ručak, ded Vuk jedva provuče glavu kroz tijesan prozorčić i viknu za njim.

— Čuj, pobro, kažider ti meni kad ćeš se tačno vratiti iz rata da ja tebe čekam?

— Rekao sam, čim se ustanak završi, eto mene negdje tako pred veče, na sat — sat i po pred zalazak sunca. Ako pred seoskim odborom nađem kakvog društva, možda ću malčice i zakasnuti.

— Pa možeš, pobro, ni meni se baš ne žuri s umiranjem, ima vremena.

² Đuzel-đeisija — kićeno ruho.

Ded Vuk povuče glavu nazad u sobu, ali je zaglavi u tijesnu prozorčicu i preplašen diže dreku:

— Ehej, spašavajte, natakla mi se kuća na glavu! Ovamo, ljudi, skinite mi bar ovu sobu s vrata, jer neću moći leći u krevet!

I dok se tako nestašni dedo dovijao kako da skine prozor s glave, poljar Lijan častio se, pio i krkao sve dok nije opirio čitavu sofru. Onda je lupio rukom po praznoj dasci pred sobom i važno kazao:

— Ovako Omladinska četa čisti bojište! Djevojke malog zaseoka tako okitiše cvijećem i Kušlju i poljara da se poizdalje činilo kako se to drumom kreće neka oživjela leja puna kalopera i žutih đulova.

— Srećan put, ratnici! — vikali su za njima.

— Ehej, nemoj ti da bi u njedrima moje košulje nosio bombe! — drao se iz daljine djed Vuk još uvijek zaglavljen u prozorčicu.

— Kušlja, Kušljice, nemoj nas zaboraviti tamo u ratu! — dovikivale su djevojke.

Niko od njih nije ni slutio da posljednji put vide svoga dobrog Kušlju.

TAJNA RUKA LUNJU VODI

Lunja, jedina djevojčica iz nekadašnje Jovančetove družine, stajala je na goloj uzvišici blizu Prokina gaja, i, po svojoj staroj navici, osmatrala čitav kraj oko sebe. Njenom oku ništa nije moglo izmaći, naročito ono što se miče, kreće ili leti. Nije ona uzalud bila jedan od prvih seoskih obavještajaca. Koliko je samo puta najavila da dolaze ustaše! Pa koliko je puta upozorila Jovančetovu družinu opomenom:

— Neko ima u šumi.

Sa njom bi se mogao takmičiti jedino njen bivši obavještajni »šef«, sveznajući poljar Lijan. Mogao bi, ali tek na jedan drukčiji način. On je imao veliko iskustvo, svašta je u životu čuo, vidio, saznao i osjetio, pa je na osnovu toga kombinirao, dovijao se, mudrovao, zaključivao ili se prosto dosjećao:

— Aha, to će biti ona ista zamka u kakvu su me uvukli prije šesnaest godina kad su pokradene školske jabuke usred bijela dana.

Lunja, međutim, nije imala bogzna kakvog iskustva, kao ni koja bilo druga jedanaestogodišnja djevojčica, ali tu je bilo nešto drugo. Zagledajte se u nju s leđa, neopazice, ona će se odjednom okrenuti kao da vas je vidjela. Pomisli samo u sebi kako je Lunja mila djevojčica, ona će ti se osmijehnuti. Nek se neko neo-preznije šunja iza obližnje živice, ona se već uznemiri:

— Ko je to? Neko ide.

— Ništa od nje sakriti ne možeš! — nije se zalud i ljutio i divio dugonogi Stric.

Lunja je, dakle, imala ono što se obično naziva »posebnim čulom«. I to je, ako ćemo pravo reći, jedna naročita vrsta talenta kakav, sličan, imaju svi umjetnici, pronalazači i veliki majstori u svakom zanatu.

Da je putovala zajedno s Kristofom Kolumbom na njegov slavni istraživački pohod, naša Lunja bi, bez ikakve sumnje, prva spazila američko kopno u magličastoj daljini i povikala:

— Eno Amerike, dajte dva dinara za muštuluk!

Jedini još koji je u Jovančetovoj družini imao sličan talenat (ako izuzmemo majstorstvo Lazara Mačka!) bio je nemirni pjesnik Đoko Potrk. On je tačno naslutio i osjetio Lunjine skrivene sposobnosti i odmah to iskazao u jednoj pjesmici:

*Tajna ruka Lunju vodi,
što ne vidi, to pogodi*

Tako i sada, stojeći na onoj uzvišici pored Prokina gaja, Lunja je razgledala čitavu okolinu i puštala da je skriveni »stražar« u njoj upozori na sve neobične stvari koje se pojave na vidiku.

S onoga uzvišenja vidjela je po njivama i drumovima mnoge ljude, konje, goveda, ovce, ali tajni glas u njoj odjednom joj šapnu:

— Pazi, kakav je ono jahač podno zaseoka Strmonoge?! To nije običan jahač, ni običan konj.

— Vidi ga kako nekako naročito jaše, kako je svečan, a opet... opet se nekako vješto provlači kroz dere na živici, promiče ispod širokih krošanja, zaobilazi lokve na drumu — umovala je Lunja. — Ono je neki oprezan jahač na mirnu i pametnu konju.

I još nešto, čim bi se jahač sakrio iza živice pa opet izronio iz gusta zelenila, Lunji bi nešto zaigralo u srcu: tuk-tuk!

— To je neki prijatelj! — opominjalo je srce.

— A ko bi to bio? — još se nije dosjećala Lunja. Kad se jahač već spustio u nizinu, u polja, djevojčica odjednom uskliknu:

— Ih, što sam nedosjetljiva! Pa to je poljar Lijan. Jedini on tako dobro poznaje sve prolaze na živicama i sve lokve, jedini se on tako šunja uzduž seoskih ograda, stari lovac djece.

Davno bi njega Lunja prepoznala samo da nije bio na konju. Stari je oduvijek bio pješak. Ali šta li mu je to danas kad jaše, i to tako svečano?

Radoznala djevojčica poče da se spušta niz strmi brežuljak, bliže drumu. Jahač joj izdaleka domahnu šeširom kao da će reći:

— Ehej, to li si ti! Zdravo!

— Prepoznao me stari mudrijaš — obradova se Lunja. — Ništa od njega sakriti.

Što je Lunja tek mnogo kasnije prepoznala i samoga Kušlju, to joj ne treba zamjeriti. Ta nije ona neki tamo pustopašni dječak pa da se razumije u konjske stvari! Nek to rade Stric i Lazar Mačak, a ona će... Eto, prije neg samoga Kušlju, ona je, na primjer, prepoznala vrstu cvijeća kojom su bili okićeni konj i jahač. Pa da, ono su đulovi i kaloper, toga ima dosta u zaseoku Strmonogi.

Susret između dvoje starih obavještajaca, saradnika iz onih teških predustaničkih dana, bio je vrlo srdačan i, naravno — obavještajan.

— Ehej, Lunjo, kako si? šta ima novo?

— Ništa novo, šefe! Sve ide po starom. A šta je kod vas novoga?

— Sve po starom, dušo, ratujemo.

Tek poslije tih uvodnih pitanja i odgovora, nastalo je pravo ispitivanje.

— Lunjo, dušo, nije li neko u selu pekao šljivovicu, jabukovaču, dudovaču, rakiju od oskoruša, drenjina ili bar onu budalastu kukuruzovaču?

Djevojčica još bolje zagleda okićenog poljara i Kušlju i začuđeno promuca:

— Šefe, da se ti to nećeš ženiti kad si tako okićen i na konju, a još i rakiju tražiš?

— Ehej, dušo, tvoj se šef zaista ženi »dugom puškom, nemilom djevojkom« — grgutnu čiča. — Treba mu zato rakije da vjenčanje proslavi. Kazuj brzo jesi li gdjegod namirisala svetu velikomučenicu Rajku Šljivić, koja je visila na grani, kuvala se u kazanu i najzad u mračno bure zatvorena?

Zar da Lunja ne zna kod koga se pekla rakija! Nabrojala je Lijanu nekoliko kuća kod kojih se tih dana pojavila »Rajka«, a onda je uzela ona da ispituje starca:

— Šefe, tvoja četa...

— Još je na starom mjestu, svi su naši dječaci dobro, Jovanče te pozdravlja — odvergla poljar još prije neg je čuo pitanje.

— Šefe, bi li ti...

— Hoću, dušo, ponijecu Jovančetu pisamce koje mu šalješ i pozdraviću njega, Strica i Doku Potrka.

Lunja zinu od čuda otkuda lukavi poljar unaprijed zna sve što će ga ona moliti, pa pokuša još jednom:

— Šefe, nabaviću ti...

— Nabavićeš mi pola litra rakije da nikom ne pričam kako si pisala Jovančetu i on tebi — dočeka poljar. — Pristajem, dušo!

— Jeste, a i da malo...

— Da malo pripazim na naše dječake u četi, je li? To ću ja, dušo, i bez rakije učiniti. Zato sam najviše i pošao u partizane.

Lunja se povjerljivo primače uz poljara i pomilova ga po ruci.

— Šefe, bi li ja...

— Ne bi, dušo, nikako! — dočeka starac, kao iz puške. — Kod nas u četu ne možeš, a ja znam da ti za to pitaš. Već sam ja to pominjao vašoj učiteljici Lani, a ona kaže da ćeš ti raditi s pionirima.

Djevojčica neveselo pognu glavu.

— Ode naša stara družina, a ja ostadoh.

— Ne tuguj, nisu svi otišli — poče da je tješi poljar. — Eto. ostao je Lazar Mačak, glavni majstor vaše družine, ostao je Nikolica s prikolicom, to jest s kujom Žujom. pa je ostao...

— Pa sam ostala ja — tužno se osmijehnu curica.

— Ehe, ta ne možemo baš svi u ratnike — uozbilji se poljar. — Evo, ja na primjer, tražio sam da idem u mitraljesce, a komandir ni da čuje. Svi su mitraljezi, kaže, zauzeti. Onda ja tražim neko drugo opasno mjesto, a on će ti: ima, veli, kod kuhinje, nju često gađaju iz topova i bacača pa se niko ne smije javiti za kuvara.

— I ti se javio?

— Jakako, dušo! Volim opasnost kao patak vodu. Uopšte, strašan sam u boju, samo se to dosad nije zapazilo zato što sam čitavog života ratovao samo s dječurlijom.

Pričajući s Lijanom, djevojčica tobož nemarno izvadi odnekle pisamce i stidljivo ga ugura u kvrgavu poljarevu šaku, a starac bez riječi sunu rukom u dubok džep svoga kaputa iz koga je virio samo zelen grlić boce. Kad je izvukao ruku, u šaci nije više ništa bilo, ali je zato oko čičinih brkova igrao lukav smiješak. On samo poučno reče:

— Heh, za koga je boca, taj će dušu iz boce krijepiti, a za koga je pismo, nek dušicu pismom sladi. Svak svoje zna! — kazala je vrana kad su je zvali na ručak u vrapčevu duplju.

Krećući dalje, poljar prinese ruku svom šeširu na kome se crvenila petokraka zvijezda, veća od bulke u žitu.

— Do viđenja, dušo! Odoh ja do Lazara Mačka da mi potkuje konja. Smrt fašizmu! — i čiča oštro salutira.

MARICA I MAČAK

Kad uđete u Prokin gaj i stignete do zaravnjene udoline Tepsije, do bivšeg logora Jovančetove družine, zastaćete iznenađeni pred novim drvenim barakama. Dočekaće vas dudukanje motora, cika mašina, lupa čekića, zveket gvožđa. Na ulazu u gaj propustio vas je u šumu stražar, a pred barakama vas dočekao još jedan.

— Druže, koga tražiš?

Bivši Jovančetov logor sad se mora dobro čuvati, jer je u njemu smještena partizanska radionica za popravku oružja. U njoj se radi čitav dan, čak i uveče pri svjetlu šištavih lampi karbituša.

Jedino stvorenje koga straže strogo ne zaustavljaju i ne traže mu propusnice, to je ona modrooka plavokosa Marica, onaj đavolji veseli djevojčurak, u koga se bio zagledao naš krakati Stric prije neg je otišao u Omladinsku četu.

Stražar pred gajem nju već izdaleka opazi kako pocupkuje puteljkom kroz polja kao blistav šaren cvijet koji je nekim čudom prohodao. Ona stiže preda nj, rumena i zadihana, smješljivo mu škilji u oči i naređuje:

— Stražo, sagni se da te zakitim.

Stražar se pokorno saginje pred nasmijanim đavolkom, ona mu zatakne za kapu neki poljski cvijet i poučno digne prst.

— Vidiš, to je moja propusnica.

Jednom se na straži zatekao neki ogroman drvosječa ispod planine, jedan strašan brko, okat i grlat, poznat pod nadimkom »Crni Gavriilo«. Kako nije poznao Maricu, on se gromko razdra čim je spazi kako se primiće puteljkom:

— Stoooj!

Umjesto da stane, Marica samo pritisnu prst na svoje rumene usne i oprezno prošišta:

— Pst!

— Nema tu nikakvog pšššt! — iskolači se kosmato čudovište i tako zašišta ispod svojih ogromnih brkova kao da je lokomotiva pustila oblak pare. — Odgovaraj: ko ide?

— Pst! —! opet će djevojčica.

— A zašto pššššt? — uznemiri se grdosija.

— Zato što ćeš probuditi kakvog leptirića u žbu-nu, a on će se naljutiti pa oko tvojih brkova: lepe-trepe, firht-prht!

— Ho-ho-ho, šta ona tu priča! — zagudi Gavriilo kao iz badnja i uze razroko šarati očima oko svojih grdnih brkova kao da prati let leptira. — Ni krilate kobile ja se ne bih uplašio, a toga tvoga lepe-trepe, ako samo kihnem, očistiću ga zajedno sa svim lišćem sa žbuna; neće im trebati jesen, bura i druge besposlice.

Garavi džin još se jednom podrugljivo nasmija i to naokolo odjeknu kao kotrljanje prazne benzinske buradi, a zatim grmnu na Maricu:

— Vadi propusnicu da vidim ko si!

Djevojčica mu pruži neki nježan modar jesenji cvijet na kome se vidjelo da je rastao u samoći surove divljine i prijateljski reče:

— To je moja propusnica. Sve ćeš iz nje saznati. Delija uze cvijetak sa dva prsta i uškilji u njega samo desnim okom, jer mu za takvu sitnicu nije trebalo i ono drugo oko.

— Ništa ja iz ovoga ne vidim! — zabrinula on.

— Kako da ne vidiš? Ta zar ne znaš govor cvijeća? — ukori ga curica. — Vidiš, taj cvijetak veli da sam ja jedna predobra djevojčica koja ide u partizansku radionicu da obiđe svog ujaka, a još više Lazara Mačka iz Jovančetove družine. Je li ti to dosta?

— A gdje ti je pečat komande? Bez pečata ne važi — uzjoguni se gorostas.

Marica poljubi cvijet i milo pogleda u moćnog stražara.

— Evo i pečata, jesi li sad zadovoljan?! Puštaj me, žuri mi se.

Pred njenom ispruženom oblom ručicom Gavrilo se smače u stranu lako kao perce, a vesela Marica... Kako li je samo lako koračala stazom, kako li je vrcasto veslala suknjom i ljupko uvijala ramenima! Pobijedila bi čitav partizanski štab zajedno sa svim kuririma, a kamoli ne bi grešnog drvosječu Gavrila.

— Šta ovo bi sa mnom? — čudio se brkati stražar držeći cvijet-propusnicu u ruci. — Kraj mene ne bi provalio ni medvjed, a ova mala... Eto ti, pogiboh od leptira, od cvijetka, od modrih okica... Au, Gavrilo, Gavrilo, da ti, možda, nisi bolestan?

Eto kako je prošao strašni brko. Kad ste to čuli, tek onda možete zamisliti u kakvoj se nezgodi svaki put nađe Lazar Mačak čim ona dođe u radionicu. Ona najprije porazgovara sa svojim ujakom, donese mu jabuku ili pregršt oraha, počešlja ga i poljubi a onda — hajd! — skoči da traži Mačka.

Lazar nikako ne voli da se neko oko njega mota dok on obavlja kakav posao. Djevojčica zato sjedne malo podalje, obrće među prstima neki limeni broš, krivi lice, pokušava da nešto popravi na tome svom skromnom nakitu i najzad bespomoćno složi ruke u krilo.

— Ne može, pa ne može!

— Šta ne može? — javlja se Lazar Mačak koji već odavna baca radoznale poglede na to šta to Marica »majstoriše«. — Dajder to ovamo.

Curica spremno priskače, pribija se sasvim uz Mačka i počinje da mu objašnjava držeći u svojim rukama i njegove prste i broš među njima:

— Vidiš ovu ovdje alkicu... pa vidiš, evo, kad se zapne ova igla, ona ne može da se zapne... Znaš, alkica se iskrivila... a da nije kriva, onda bi igla prošla tu, pa odozdo, pa bi držala broš. A broš, tako...

Poslije ovoga njezinog mudrog »objašnjenja«, ni sam đavo sa sedam repova ne bi se dosjetio u čemu je kvar na brošu. Lazar Mačak gleda je zato podrugljivo i kaže smješkajući se:

— Pa se onda zapne prstom za tvoj nos, pa se nos iskrivi, pa onda nos treba ispraviti, pa onda...

Marica cilikne kao srebrno zvonce i navali na Mačka:

— Ihi-hi-hi, kako, kako?! Hajde, zapni prstom za moj nos pa ga iskrivi... Daj, daj prst ovamo... Tako, tako... Evo, sad smo zapeli — gotovooo!

U toj igri majstor Mačak opet postane ono što je: dobrodušan veseo dječak, pun vragolija. Pušta Marici da ga očešlja onako kako se češljaju »veliki momci«, jede iz njezine ruke prezrele crne kupine i dozvoljava joj da mu nasloni glavu na rame i da se mazi škakljajući ga kosom.

— Jao, da me vide Jovanče i Stric, šta li bi kazali! — misli se u sebi.

Kao da pogađa njegovu misao, Marica mazno grguće:

— Pa koga ću da volim, Lazare? Jovanče otišao, Stric otišao, svi otišli... A ja ću, vidiš, voljeti tebe, a ti ćeš mi iskovati prsten, jer ti si majstor, pa ću ja staviti prsten na prst... Je li da hoćeš?

— Hoću, iskovaću — kaže joj Mačak sasvim ozbiljno, a kad on već obeća nešto što se tiče njegovog voljenog zanata, onda je to sigurna stvar, jer pravi majstori nikad ne lažu. To bi bila sramota koja se lako ne zaboravlja.

Poslije tih učestalih Matičinih posjeta, Lazarev »šef«, onaj stari majstor iz varoši, počeo zapažati kako njegov mladi učenik postaje nekako rasijan i nepažljiv kao da mu je pamet rasuta u sva četiri ćoška velike barake, čak počeo brkati i alatke, pa je umjesto skobla uzimao teslo ili keser, miješao je razne turpije, odvijače, čak i kliješta.

— Čekaj, sinak, što držiš tako zaljubljeno taj zavrtnj, ta nije to Maričin prčasti nos — ukori ga on jednom pri radu, a na to Mačak baci zavrtnj u najmračniji ugao i planu:

— Baš je mene briga za njezinim zelenim prase-ćim očima... i nosom!

Majstoru bi žao dječaka, njegovog miljenika, pa reče pomirljivo i s lakim prijekorom:

— Baš ona ima krasne modre oči kao razlićak u zreloom ječmu. Imam i ja takvu kćerku... A gdje si ti, opet, vidio prase sa zelenim očima, pobogu sinak?

Mačak zausti da opet plane, ali kad spazi majstorove tužne oči, tamnoplave i duboke, on se sjeti da to njegov šef možda tuguje baš za jednom takvom ne-stašnicom kao što je Marica, pa obori pogled i tiho reče:

— Ja sam njoj popravio broš i kopču... i prsten ću joj načiniti.

— E, takvi treba da su moji učenici! — živo reče stari majstor i prvi put, očinski toplo, pomilova dječaka po crvenkastoj gurguravoj kosi.

Prilikom sljedećih sastanaka Mačak postade prijazniji prema Marici, a osamljena djevojčica savim se pribi uza nj. Sad se već usuđivala da stane sasvim, sasvim blizu njega pa makar šta on majstorisao. čak je smjela i da dirka alatke i da zapitkuje. A ta pitanja — da pukneš od smijeha! — ne bi, valjda, na njih umio odgovoriti ni Nikola Tesla, najmudriji čovjek na svijetu.

Lazar Mačak imao je jednu bilježnicu, jedan »tef-ter«, kako je on govorio, u koji je zapisivao sve što mu se činilo važno, potrebno i pomena vrijedno. To je bila

neka mješavina zanatlijske bilježnice i ličnog dnevnika. Na tvrdim koricama bilo je napisano krupnim štampanim slovima: »Svaštar«.

Posljednjih dana u »svaštaru« se sve češće pominjalo Maričino ime. Evo, na primjer, zapisa s jedne stranice Mačkova dnevnika:

»Avioni se zovu štuke, rode, bregejci i savoje.

Marica rekla da voli i mene i Strica. Ja bi volio mene.

Teški mitraljez hladi se vodom, a puškomitraljez vazduhom (luftom).

Kad se završi rat, oženiću se sa M. i otići u grad da budem majstor.

Danas pucali topovi iza Glogovca, tamo gdje je logor Omladinske čete. Ja nisam mogao raditi.

Ja nju volim, a Stric je daleko. Majstor će mi biti kum kad se budem ženio.

Majstor kazao vodniku Selimu: ljubav nije šala.

Ptice u jesen ne nose jaja, samo u proljeće.

Dao sam joj prsten. Triput me poljubila (u obraze i u glavu odozgo).«

GDJE SU KONJU ROGOVI?

Poljar Lijan stigao je u Prokin gaj baš kad se Marica vraćala iz radionice s poklonjenim prstenom na ruci. Spazivši ga na ivici šume, presrećna djevojčica samo pociknu, dopade do njega, cmoknu dvaput neobrijanog poljara, a Kušlju, isto tako neobrijanog i čupavog, poljubi i svih pet puta.

— Ihi-hi, to ste vi!

— Biće svakako da smo mi, jer to smo i jutros bili! — kukuriknu poljar, valjano nategnu iz boce i podviknu, pjesnički raspoložen:

*Mili bole, čuda velikoga,
gorom ide lijepa djevojka,
redom ljubi konje i junake!*

Marica opet poljubi Kušlju, skide s njegove uzde jedan đul i zataknu ga u svoju kosu.

— Rođeni Kušljice, pozajmi mi ovaj cvjetić, srećna sam danas više nego ikad.

Potom se pribi uz poljara Lijana i mazno reče:

— Poljarčiću Lijančiću, kad pođeš u četu, svrati kraj moje kuće, napisaću pismo za Strica i družinu... Znaš, pekli smo neki dan rakiju — povjerljivo dodade.

— Navratiću, iako ovo posljednje nisam dobro ni čuo — lukavo pripomenu starac i, pošto krenu dalje, on izbeči oči u Kušlju i začuđeno upita:

— Šta je ovo danas, pobratime! Dočekuju nas poljupcima, zovu na rakiju?! Sve čudo jedno za drugim.

Još nek samo dođe jedno bombardovanje, pa da čorba bude propisno zapržena.

Međutim, još nije bio došao kraj poljarevom čuđenju. Kad je stigao pred radionicu, Maćak je upravo bio završio s upisivanjem posljednjeg doživljaja s Maricom u svoj »svaštar«, pa kad ugleda Lijana, on skoči na noge i sav blažen raširi ruke.

— Vidi moga dobrotvora!

— Otkud sam ti ja dobrotvor, vrag ti babu osedlao! — izbulji se poljar. — Bar deset sam, te puta jurio s tuđih voćaka. Kakvih deset! Bilo je toga i svih šezdeset i pet!

— Pa Kušlja mi je bar dobrotvor, na njemu sam učio jahanje — preo je Lazar Maćak.

— Eto ti ga pa ga poljubi, on to voli! — zakreketa poljar.

Blistajući kao pun mjesec. Maćak blaženo zagrlji Kušlju, poče da ga miluje i češka oko ušiju i odjednom prestravljeno izbeči oči i dreknu:

— Ehej, šta je ovo, gdje su mu rogovi?!

— Kakvi rogovi?! — trže se Lijan. — Šta ti govoriš?

Mačak je zaprepašćeno pipkao oko Kušljinih ušiju i opet zamucao:

— Pogledaj, nema Kušlja rogova! Ej, gdje su Kušljini rogovi, čuješ li?

Sad se i Lijan prepade i zbunjeno zinu u Kušlju.

— Bogami, nema! Ovaj... ma čuj... pa konji... pa konji, čini mi se, nemaju rogova.

— Kako da nemaju?! — začuđeno viknu Mačak. Poljar ubrzano zatrepta, zamisli se, čvrknu prstom čelo i pobjedonosno vreknu:

— Nemaju, nemaju, sad znam! Dok sam bio poljar, mene je desetak puta ubola krava, june i vo, a konji... konji su se na mene samo ritali. Tako je, baš tako... Ehej, ura, konj ima kopita, a ne rogove! Kopita, momče, čuješ li!

Mačku stadoše oči.

— Ma je l' to istina?

— Kako da nije! — dreknu poljar. — Pa ja sam zato i došao ovamo da kod tebe potkujem Kušlju, a konju se potkivaju kopita, a ne rogovi. Kopita, ej!

— Tačno je, imaš pravo — prošaputa Lazar kao da se budi iza sna. — Kako se toga ranije nijesam sjetio.

— Ma čuj ti, dijete, — lukavo zaškilji poljar — da se ti nijesi zagledao u kakvu curicu dok si tako pobrljavio? Sve mi nešto na to liči.

Lazar Mačak skromno obori oči. Lijan pobjedonosno zakriješta:

— Aha, uhvatio sam te, je li! Kazuj koja je, a? Umjesto odgovora, Mačak plašljivo upita:

— Striče Lijane, ti se, čini mi se, nikad nijesi ženio?

— Nijesam, dušo, — uzdahnu starac.

— A zašto, striče Lijane? Zar nikog nijesi volio?

— Ehe, u tome ti i jest nevolja! — gaknu čiča. — Postao sam poljar još kao mlad momak i počeo da obilazim čitavo naše selo. Dođem u zaselak Lisine, tamo mi se dopadnu dvije djevojke, svratim u Strmonogu, zape mi za oko još jedna, upadnem u Čadavicu, i tamo se zagledam u tri. Od zaseoka do zaseoka, dušo moja, meni za srce priraste ravno četrnaest djevojaka.

— Četrnaest! — ponovi Lazar Mačak i osjeti kako mu je srce za trenutak uplašeno zastalo. — Pa šta si onda uradio, kazuj brzo?

— Onda sam danima mislio što bih i kako bih — ozbiljno nastavi poljar. — Ako se jednom od njih oženim, ostade njih trinaest, sve jedna od druge ljepša. Šta da uradim, de?

— I koju si onda odabrao? — upita Mačak.

— Odabrao, dušo, onu. najgoru, petnaestu! — uzdahnu poljar tako duboko kao da crpe vodu iz bunara.

— Kakvu sad petnaestu?! — prepade se Mačak. — Koja ti je to bila opet?

— E, to ti je ova ljepotica — šaljivo zaprede starina i potegnu iz džepa bocu s rakijom. — To je moja voljena ženica, Rajka Šljivić. Njoj sam ostao vjeran sve do današnjega dana.

I da bi pred začuđenim dječakom dokazao svoju dugogodišnju vjernost, poljar Lijan visoko podiže napola punu bocu i raznježeno guknu:

— Deder, dušo, da te čiča još jednom poljubi. Dok je stari slatko cvrcao rakiju, Lazar Mačak nešto se sneveseli i odjednom tužno reče:

— Majstorima koji piju tresu se ruke, to sam već i ja vidio. Nije to za mene.

Poljar brzo gurnu bocu u džep, zagleda se u dječaka i sasvim ozbiljno reče:

— Imaš pravo, momče! Ona plava Marica ljepša je i milija od ikakve Rajke Sljivić!

Na pomen Maričina imena mladi majstor Lazar pocrvenje kao motika u vatri, kao vatra u suton, kao suton u zapadnim oblacima.

— Striče Lijane, otkuda ti znaš za nju?

— Za to me i ne pitaj! — graknu Lijan. — Jedan pravi i čestiti poljar mora da zna sve što se radi u njegovu selu i još na sat hoda dalje od sela. Reci mi jesam li tačno pogodio: voliš našu zlatnu Maricu?

Mačak se opet zbuni kao da je uhvaćen u tuđoj bašti.

— Dobro, dobro! — uze da ga hrabri čiča. — Neću nikom odati tajnu, ali zato ćeš da mi potkuješ Kušlju.

— Vrlo rado! — pristade dječak.

— Pazi, ali tako da mi ga potkuješ da izgura do kraja puta sa svojom gvozdom obucom.

— Kako do kraja? — priupita Lazar Mačak. — Dokle vodi taj tvoj put?

— Pa to se zna, dušo: vodi do kraja rata, do pobjede.

— A koliko kilometara ima do pobjede? — propitivao se praktični majstor Mačak.

— Gle ga, koliko ima! — povika čiča. — A kaži ti meni najprije koliko kilometara ima do tvoje ženidbe?

— Bogami, ne znam — iskreno priznade Mačak — Ja bih volio da je što bliže.

— I ja bih volio da je pobjeda odmah tu, iza ove barake — viknu čiča — ali se sve bojim da će za njom valjati žipčiti čak do Berlina.

Najzad se obojica složiše u tome da do pobjede valja marširati bar tri hiljade kilometara, i to po rđavu putu, stranputicom i bespućem. Na tome se putu jedino može izdržati bos, a svaka druga obuća, pa i gvozdena, teško će tu pomoći.

Da nevolja bude još veća, u radionici se nađe svega jedna konjska potkovicica pa dva prijatelja odlučiše da njome potkuju Kušljinu prednju desnu nogu. To mu je kopito inače bilo najslabije, iskrzano i napuklo.

Kako je Kušlja bio navikao na bosotinju, jer ga nikad u životu nisu potkivali, on je u početku stao da šepa na svoju »obuvenu« nogu, ali se ubrzo snašao. Izlazeći iz Prokina gaja, on čak poče po kamenitoj stazi udarati takt svojim nejednako naoružanim nogama: tak-čak-pak-cak! tak-čak-pak-cak!

— Tako, tako, Kušlja, — gundao je poljar Lijan klataći se na drvenu samaru. — Nemoj me samo uljuljati svojim caktanjem i kuckanjem pa da prespavam pobjedu.

PIJAN POŠTAR I BUDALASTO DRVEĆE

Vraćajući se natrag u četvrt, poljar Lijan, bogme, nije zaboravio da svrati do Maričine kuće. Tu mu djevojčica dade pismo za Stricu, a umjesto poštarine napuniše mu bocu rakijom.

— He-he, da li će se Stricu zavrtjeti u glavi kad pročita pismo, to baš ne znam — umovao je Lijan — ali kad ja proučim ovu poštarinu, počecu govoriti natraške kao što Arapi pišu. Daj baš da oprobam.

Potegao je žestoko iz boce, zakašljao se, predahnuo i onda uzeo da preslišava sam sebe:

— Deder, stari, kako se natraške, arapski, kaže poljar Lijan?

— Raljop Najil! — odgovorio je kao iz puške i pobjedonosno vreknuo: — Deder da te još malo počastim kad si mi tako pametan!

To njegovo nazdravičarsko mudrovanje prekinula je žena onoga stražara, Crnog Gavrila, koja ispade iznenada na drum i zaustavi konjanika.

— Striko Lijane, hajde, duše ti, predaj ovo pismo mome Gavrilu, on je kod vas u četvrti.

Poljar uze pismo i svečano reče:

— Ne brini, biće predano. Neka živi tvoj Gavrilo ili, arapski rečeno, Olirvag!

Pričajući tako natraške — »arapski« — poljar dojezdi u svoju četvrt pa, zabunom, i ona pisma podijeli naopako, gore nego arapski: Gavrilovo pismo dade Stricu, a Stričevo Gavrilu. Jedino Jovanče dobi svoje pisamce, ono od Lunje.

— Eto pa čitajte, a ja odo da dokusurim ostatak poštarine — reče on i nekud se izgubi.

Stric, Jovanče i Đoko Potrk najprije navališe da grle i miluju Kušlju, a tek onda odjuriše nekud kroz logor da vide šta to Marica piše Stricu, a, bogme, i ostalima.

Crni Gavrilo sjede uz jednu bukvu, podboči je leđima, otvori pismo ne zagledajući adresu i poluglasno stade da čita bobonjeći kao da buba u bure:

— Bubico moja brzokrila, bebico bucmasta, golube gaćane, kud li si mi odletio...

Već poslije tih prvih riječi Gavrilovi brkovi počеше se opasno micati, lice mu se iskrivi i on zagudi kao potmula grmljavina:

— Kakva je ovo goveđa budalaština, ej! Zar ja beba, bubica i golub gaćan, a?

Na tu njegovu grlatu huku-buku, na prozoru barake pokaza se poljarev klempavi šešir, potom dva lukava sjajna oka i nakon svega jedan crveni nos.

— Šta se to ruši: burad, bukve ili brdo? — upita pijan glas kroz prozor.

— Ništa se ne ruši, već ja tebe pitam na šta ja tebi ličim?! — grmnu Gavrilo.

— Na brkatog bika! — vreknu poljar.

— Eto ti vidi! — bubnu Gavriilo. — A zašto onda ovo pismo bleji ovakve budalaštine?

— Možda zato što ga čitaš pod bukvom — prosudi poljar. — Premjesti se pod kakvo pametnije drvo.

Prostodušni Gavriilo prebaci se pod jedan obližnji javor i nastavi da sriče i bobonji:

— Grlice moja gugutava, već sam i zaboravila one dane kad si prolazio pored naše kuće sa stričevim šešiom na glavi.

— Kakvim sad šešiom! — začuđeno grmnu Gavriilo. — Nikad ja nisam nosio stričeva šešira, a osim toga... ni strica nisam imao.

Kiselo je pogledao javor nad sobom i zaključio:

— I ovo je neko budalasto drvo. Tjeraj dalje! Delija se premjesti pod žilav tvrd grab i ponovo se udubi u pismo:

— Ipak mi je milo što je ostao bar vaš Mačak. Kad vidim njega, kao da sam vidjela sviju vas. Volim ga jako i on mi je načinio prsten...

— Do đavola i s mačkom koji pravi prstenje! — prodera se Gavriilo. — Šta je sad ovo? Il' sam lud ja? il' ovo drvo pod kojim sjedim, ili, pak, oboje. Sjedi drvo pod drvetom. Možda je pobenavio onaj koji piše pismo ili je poštar Lijan koga vruga zamijesio? Ček da još vidimo.

— Pozdravi svoje drugove Jovančeta, Đoku Potrka, a i one koji su rasuti po drugim četama. Tebe sam, Striče, najviše voljela — pročita Gavriilo pri kraju pisma i odjednom se lupi po glavi kao da tresnu proštacem.

— Pa ovo je sigurno pismo one male Marice, onoga đavolka koga sam zaustavljao dok sam stražario u Prokinu gaju! Ona samo piše ovako luckasto: bubica, golub, grlica i ostale trice! Pa da, ona voli našeg Strica, Jovančetova druga, a mačak iz pisma, to je onaj Lazar Mačak iz partizanske radionice.

Gavriilo skoči do barake i viknu kroz otvoren prozorčić pravo u uvo poljaru Lijanu:

— Ispičuturo, pisma si zamijenio! Sve si uradio naopako, natraške!

Pospani Lijan sorlja se s klupe na zemlju, presječen strašnom glasinom. Uspio je da jasno razabere samo onu posljednju riječ »natraške« i odmah se sjetio šta je uradio i ko ga to grdi.

— Aha, Gavriilo — Olirvag! Pismo nisam tačno predao! Omsip masin ončat oaderp! Baš sam pravi arapski knjigočatac.

Dok je on tako gundao i pravo i natraške, uzbuđeni Gavriilo već je jurio kroz četni logor i tražio Strica i Jovančeta.

— Dok je Stričevo pismo kod mene, moje će sigurno biti kod njega — domišljao se on. — Prokleti pijani Lijan!

Dotle su Stric, Jovanče i Đoko Potrk sjedili iza četne kuhinje i čitali pismo. Na njemu nije ni bilo adrese, jer je Gavrilova žena u žurbi zaboravila da je napiše.

— Predragi moj brkonja, mečko moja grmečka, završavaj što prije taj rat — čitao je Stric, a onda su se on, Đoko i Jovanče začuđeno zgedali.

— Šta je sad ovo, kakav si mi ti brko? — zinu Jovanče, a zbunjeni Stric samo se pipnu ispod nosa i progundā:

— Evo, ništa ne raste.

Obijesni Đoko Potrk, ne mogući savladati smijeh, oprčā jednom oko kuhinje, zagleda se u zbunjenog Strica i začas izbacī:

— *Žene mole Strica brku
da završi ratnu trku.*

Dalje je pismo bilo još čudnovatije. Bilo je u njemu i ovakvih redova:

»Ono magare koje si izvukao za rep iz rupčage još uvijek pomalo hramlje. Komšija Petar traži da mu vratim onaj ražanj koji ti je uzajmio još onda kad si za opkladu pojeo pečenu ovcu...«

— Ovca, ražanj, magare! — uskliknu Jovanče. — Šta si to počinio, crni sine, kad te tamo po selu vitlaju zbog nekakva ražnja?

— Nikad u životu nijesam pojeo ni pečeno pilence, a kamoli čitavu ovcu! — zgranu se Stric. — A vjerujte mi, magare u rupčagi nisam čak ni sanjao.

Đoko počea nogu o nogu i razroko se zagleda preda se. Stric povika Jovančetu:

— Drž ga, začepi mu usta, sad će izletjeti neka šašava pjesma!

Dok se Jovanče pokrenu, već je bilo kasno, jer Đoko izbacī kao iz puške:

— *Ej, po Stricu kad nagare
ovca, ražanj i magare!*

Kraj pisma sasvim pokosi našeg Strica. Tamo je pisalo čak i ovo:

»Tri sinčine, tri delije, pozdravljaju svoga velikog brkatog tatekanju.«

— Hej-hej, tatekanja! — zasmija se Jovanče, prihvati Đoko, pa čak prasnu i sam Stric, dok ih usred njihova najsladega grohota ne zgromi jedna strašna glasina:

— Štaaaa, mom se pismu smijete, a?!

Za tren oka tri dječaka zdrveniše se kao tri panja, skameniše kao tri spomenika, slediše se kao tri potoka u vedar januarski osvit.

— Smiješno vam je moje pismo, je li?! — tutnjao je Gavrilo kao vodopad u klancu. — A pogledajte ovo vaše kakvo je: bubica, bebica, grlica, aha-ha-ha!

Gavrilov smijeh zaori se po čitavom logoru tako da sve živo skoči na noge. Čak i stražar na stazi skide pušku na gotovs kao da je u blizini čuo teški mitraljez. Jedino su tri dječaka zanijemjelo buljili u brkatu grdosiju.

— Štaaa, vama, kanda, nije smiješno ovo vaše blesavo pismo puno buba, a?! — razdra se Gavrilo. — Deder, brzo, smijte se zajedno sa mnom. Jedan, dva, tri: aha-ha-ha!

— Aha-ha-ha! — utanjeno prihvatiše dječaci, a nezadovoljni Gavrilo samo pročačka prstom uvo i dreknu:

— Kakvo je to jareće meketanje! Deder još jednom, glasnije, dublje i srdačnije! Ja ću pred vama, a vi za mnom.

Gavrilov smijeh otkotrlja se kao bure niz kamenjar, a za njim su pristizala tri nestašna jareća glasa. Odjednom ih sustiže nekakvo škripavo i napuklo meketanje, nešto kao kreštavo cerekanje vještice u burnoj noći. To se smijao poljar Lijan vireći iza kuhinjskog zida.

— Stoj, namamili smo starog jarca koji je sve ovo zamijesio! — viknu Gavriilo. — Držite ga, momci!

Predvođeni Gavrilom, dječaci se s veselom cikom strpaše na poljara Lijana. Napadnut sa sve četiri strane, poklopljen čak i odozgo, poljar izgubi ravnotežu i, padajući na zemlju, još jedino ugrabi da izbacii ove znamenite riječi:

— Čuvajte mi bocu s rakijom!

NIKOLICA S PRIKOLICOM

Na stolu političkog komesara odreda stajao je list hartije i na njemu jedno jedino ime pod znakom pitanja:

Nikolica s prikolicom?

Odavna znamo Nikolicu, najmlađeg člana bivše Jovančetove družine. Znamo i njegovu prikolicu, vjernu kuju Žuju. Kad su njegovi drugovi, Jovanče i ostali, otišli u Omladinski udarni bataljon i rasporedili se u čete, Nikolicu, kao najmlađeg, ostaviše kod štaba odreda. Najprije su ga slali kući, ali jogunasti mališan nije htio ni da čuje za povratak.

— Neću! Nećemo ni ja ni Žuja, pa gotovo! — durio se on. — Kad može u partizane čitava naša družina, mogu i ja. Već su mi mjerili visinu, viši sam od male talijanske puške koju nose kuriri.

Kad bi se dijelio ručak, štapski kuvar uvijek je određivao posebnu porciju za mališana.

— Evo, dobra porcija za Nikolicu i velika koščurda za prikolicu!

A Žuja bi za obrok ponekad zaista dobila tako golemu kost, čitavu govedu bedrenjaču, da je imala šta da glode i struže po čitavu noć. Domišljati kuriri načiniše joj iza štaba čak i kućicu i pored nje na kolac natakoše čitavu oglodanu volovsku glavu, nek se zna i vidi da tu stanuje jedan dobar kostoljubac.

Videći jednom Žuju kako leži pored koca s onom glavušom, jedan mlad kurir iz neke omladinske čete koji je nije poznao začuđeno upita:

— Ma je l' istina da je ta kuja ulovila toliku zvjerku?

— Pa dabome! — mirno je objasnio Nikolica šepureći se pod novom kapom i opasačem. — Uloвила i oglodala do posljednje cvonjke. Zato u ovome kraju i nema medvjeda ni divljih svinja.

Kako se partizanski rat sve više širio i odred upadao u sve teže bojeve, postojala je opasnost da mali Nikolica, bez ikakve potrebe, ne nastrada u kakvoj noćnoj gužvi i pucnjavi.

— Tek je, valjda, u drugom osnovne škole a već zajedno s nama upada u mitraljesku vatru — govorio je politički komesar. — Ne ide to, drugovi, tako. Nek ide natrag u selo, učiteljici Lani, ona je u Lipovu već otvorila školu.

— Osnovana je tamo već i pionirska četa — reče sekretar štaba. — Uprav je tamo mjesto našem Nikolici. Može on tu postati čak i desetar.

Uprav kad se o tome raspravljalo u štapskoj kancelariji, na vrata iznenada upade glavom Nikolica. Iza njega se vješto uvuče Žuja i čučnu iza svoga gose gledajući čitav štab umilnim pogledom.

— Šta želiš, družo Nikola? — upita politički komesar malo iznenađen i zbunjen.

— Druže politički, molim da i mene jednom pustite na stražu pred štabom, bar sad, po danu — ozbiljno zamoli dječarac. — Već mi to odavna obećavaju pa me uvijek prevare.

— Bojim se da si premalen za to — nabra komesar obrve.

— Ali zato ja imam pojačanje. Evo Žuje! — dočeka spremno Nikolica.

Čitav štab od srca se nasmija, razvuče usne i Nikolica, a samo kuja ostade ozbiljna. Prelazila je svojim žutim očima s jednog na drugog smijača kao da ih dobrodušno prekorijeva:

— Šta je, što se cerite? Već hiljadama godina psi obnoć stražare oko kuća i torova, čuvaju ovce i spasavaju zalutale po planinama, pa zar onda i ja ne mogu svega dva sata pričuvati vaš kićeni štab? Šta to zamjerate meni i Nikolici, a?

S tim se, kanda, saglasio i politički komesar. On se očima dogovori s komandirokom straže i reče:

— Hajde, postavi ga na sljedeću smjenu. Objasni mu samo koje su sve stražarske dužnosti.

— Već ja to znam — dočeka Nikolica. — Naučili su me u štapskoj zaštitnici.

Poslije pola sata Nikolica je već stajao na isturenom stražarskom mjestu pred štabom, pod starom bukvom, i preslišavao se:

— Kad naiđe nepoznato lice, stražar ga zaustavlja uzvikom: stoji!

Uz Nikolicu je strpljivo sjedila Žuja, dizala pogled uz dječaka i vjerovatno se u sebi čudila zašto li se njezin gazda ovako ukočio s pucaljkom na ramenu pa ne mrda »ni repom ni glavom«, kako bi se to reklo na psećem jeziku.

Partizanski štab bio je sklonjen u jednom šumarku. S glavnog drumu prema njemu je krivudala poširoka staza. Za nju su bile prikovane oči našeg malog stražara.

— Ako li samo naiđu Jovanče ili Stric, kuriri iz Prve omladinske čete, imam tako da dreknem na njih da će od straha sjesti nasred staze! — već unaprijed se sladio Nikolica.

— A udari li otud poljar Lijan, šta ćeš onda? — kao da mu došapnu neko.

— Aha, onda ću pušku na gotovs, pa mu strogo podviknem: »Triput stoji, ti li si taj koji me je gonio s crkvene trešnje i drao se: silazi, mali, da ti tur isprašim!«

Dok se tako sladio zamišljenim susretima, Nikolica i ne opazi kako između rijetkih stabala i ćubastih žbunova promiče neka svijetla marama. Tek pošto se Žuja uznemiri i opominjući zareža, on upravi pogled između drveća i skameni se...

... Nisu tamo stajali ni partizanski kuriri, ni poljar Lijan, ni seoski odbornik...

... Nisu stazom nailazile ni ustaše, ni domobrani, ni Švabe s automatima...

Pa ko se onda iznenada pokazao iza drveća kad se dječak tako sledio? Vjerovatno čelične grdosije, tenkovi neke njemačke pancerske divizije?

Ne, nisu ni oni.

Na stazi je stajala — Nikoličina mater!

Njegova mama s torbom na leđima i s nekim štapićem u ruci koji je, po potrebi, mogao da bude i šiba za prašenje tura.

— Šta da radim sad?! — strelovito je razmišljao dječacić. — U ratnim vojnim propisima nigdje ne piše šta treba da radi stražar kad se na vidiku pojavi njegova mama.

Kolebanje potraja samo za trenutak. Mališan se sjeti da on sad ovdje nije nikakav mamin sin nego partizanski stražar i on oštro viknu:

— Stoj!

Mamica se trže, zastade i odjednom sva zablista.

— Jes ti to, Nikolica, jabuko moja?! Daj da te mama zagrl i poljubi!

Žena krenu naprijed, ali dječak hitro smače s ramena kratku talijansku pušku i viknu:

— Stoj, puknuću!

— Ma zar na mamu pucati, sram te bilo? — viknu žena i podiže prut. — Bogme, kad te raspalim ovom šibom!

— Stoj, ni koraka naprijed! — poprijeti dječak sad već i sam uplašen. Onaj mamin prut predstavljao je blisku i ozbiljnu opasnost.

Videći mališanovu odlučnost, lukava mamica preduze napad sasvim drugom vrstom oružja.

— Dušo moja, nosim ti pečeno pile, evo ga u torbi. Da je neko preda nj bacio kragujevačku bombu ili raspalio iz topa, ni to ne bi toliko iznenadilo i potreslo Nikolicu kao ova izvanredna vijest. Šta, pečeno pile!

Pile s dva bataka, s dva krila, sa šijom, s trticom! Sunašce šarkano, s kakvim li je strahovitim oružjem lukava mamica krenula u ofanzivu da potuče do nogu zlosrećnog ratnika Nikolicu!

Dječak proguta pljuvačku jednom, pa još jednom, pa i po treći put i odvрати sumnjičavo:

— Ipak ti stoj, možda ti mene varaš!

Umjesto bilo kakva odgovora, mama izvadi iz torbe pogaču, odlomi jedan krajičak i viknu:

— Uhu, Žuja, Žuja, dođider!

Kuja upitno pogleda dječaka, zamaha repom i pojuri prema ženi. Nikolica nadiže viku:

— Stoj, Žuja, stoj!

Sve je bilo uzalud. Kuja se već majala oko svoje gazdarice i oblizivala se za pogačom.

— Izdajnico! — prekori je Nikolica.

Dok se Žuja častila okrajkom pogače, naljućena mama navuče maramu dublje na čelo da bi izgledala strašnija i sasvim ozbiljno zaprijeti:

— Čuješ li ti mene, dragi moj sinak, ako me ne propustiš u štab, sad ću te zarobiti, da znaš. Eto me, sad se drži!

Mama se pognu, namršti i zakorači naprijed, a Nikolica, videći da nema šale, nadiže viku:

— Stoj! Stoj, bježaću!

Uznemiren dječakovom vikom, komandir straže ispade iz barake.

— Šta je to s tobom, družo Nikola?

— Evo je, ova drugarica, civil, napada mene i štab!

— Kakav civil, pjetliću jedan! — viknu žena. — Zar ja tebi nijesam rođena mater, a? Dajder ga ovamo, družo, meni na sud.

Nikolica je i dalje stajao na stražarskom mjestu i mrko gledao u mater kao da je i ne poznaje, a kad mu poslije pola minuta stiže smjena, on brže-bolje odloži pušku i priskoči mamacu.

— Cmok-cmok! Predajem ti se zajedno s kujom! Je li de da sam bio vrlo strašan na straži?

— Jesi, dušo mamina.

— Jesi li se vrlo prepala?

— Umrta sam od straha. Pa ti si pravi Simela Šolaja, ako nisi još i veća delija.

— Aha, je li de! — pogordi se mališa, a onda se obazre oko sebe i šapnu materi na uvo: — Znaš, nije trebalo da se bojiš, jer ja još ne znam puknuti. I još nešto... ova je puška prazna...

— O, vidi ti njega, isprepada me praznom puškom. E, baš nijesi zaslužio pileta.

— Pile! — tek sad se sjeti Nikolica i prosto glavačke uskoči u torbu, uvuče se do pojasa unutra. Još malo pa da ga za noge izvlačiš napolje.

— Oho-ho, evo i uštipaka, i jabuka, i oraha! — čulo se njegovo nabranje iz torbine tame. — Gdje si ti, Žuja, da samo vidiš!

Bogami se ni kuja ne dade dvaput moliti, nego jurnu za svojim starim drugom i spretno poput jazavčara uvuče se u torbu i uze da liže Nikoličino uvo za mazano kajmakom. Najzad ih mama morade oboje is tjerati na sunce.

— Ej ti, ratniče, izlazi da me vodiš političkom komesaru, imam s njim jedan razgovor.

Drugu političkom mama donese pismo od učiteljice Lane. Ova je tražila da se mališan vrati i da nastavi školu, a osim toga, kaže, dobro će joj doći za rad u seoskoj pionirskoj četi.

Politikom se zamisli nad Laninim pismom, poigra prstima po stolu i reče:

— Da ga vratimo natrag u selo? I ja sam za to, ali to nije lako izvesti. Precrknuće dječak od plača ako ga tek tako otpustimo.

Domišljati komesar otkuca na mašini cifrast akt i na kraju udari pečat štaba odreda pa zovnu dječaka.

— Družo Nikolica, po vojnoj potrebi štab te šalje u pionirsku četku kod učiteljice Lane. Tamo ćeš se postarati da vaša pionirska četa ukazuje svaku pomoć nama borcima, a posebno partizanskim ranjenicima. Imamo puno povjerenje u tebe, u drugaricu Lanu i u čitavu vašu mladu četku.

E, nije to bilo nešto tek tako! Nikolica je uzbuđeno treptao, žao mu je bilo da ostavi štab i borce, a opet... šalju ga s aktom i pečatom, zadatak mu daju, tamo je Lana, čitava dječja četa i bog te pita kakvi neobični doživljaji.

— Hajdemo, Žuja, ne može se bez nas u selu — neveselo reče dječak.

Međutim, kad Nikolica uprti svoj mali ranac i krenu, kuja se poče toliko obzirati i skamukati da on začuđen stade.

— Šta je, za čim to žališ?

Kao da je razumjela pitanje, Žuja odjuri natrag do svoje kućice, čučnu uz onaj kolac s volovskom glavom na vrhu i cvileći se zagleda u nju.

— Vidiš, traži Žuja da poneseš i njezinu firmu — objasni mu štapski kuvar.

I tako kroz mali šumarak, u pravcu sela, krenu malo neobična povorka. Naprijed Nikoličina mama s torbom, iza nje Nikolica noseći na ramenu kolac s volovskom glavušom, a pozadi vjerna Žuja.

Neka seoska baba, videći ih malo poizdalje, samo se praznovjerno prekrsti i požuri u kuću da javi novost:

— Eno ide neko i na nečem nosi nešto rogato, zubato i okato, a za njima se šunja žut vuk.

KOZACI PIŠU PISMO SULTANU

Posljednjih dana u »Svaštaru«, dnevniku Lazara Mačka, pojavi se dosta novosti. Pored ostalog bilo je zapisano i ovo:

»Selićemo s radionicom u Čulumaču. Onda ću biti dalje od M. pa mi je žao.

Jovanče i ostali pisali mi, rugaju se zbog M. Pismo je sigurne pisao Đoko Potok. Otpisao sam im.

M. mi je donijela jabuka i pekmeza.

Danas proletio zec kraj radionice.

U Prokinom gaju biće škola u našim barakama.

M. kaže da je vidjela Nikolicu s goveđom glavom.

Lunja kaže da Jovančetov bataljon ide nekud. Ona zna sve.«

Dobro je zapisao Lazar Mačak da Lunja zna sve. Ona je odnekud proključila da je Omladinski bataljon pred nekim važnim pokretom, i to dan-dva ranije nego su za to čuli i sami borci bataljona. Kako je to nanjuškala, to ni ona sama ne bi umjela da objasni.

Sad je već i Jovančetova grupa nešto načula o skorom odlasku pa se dječaci požuriše da napišu neku vrstu oprostajnog pisma Lazaru Mačku. Nije to bio baš lak posao. Valjalo je da se vidi kako to pišu prekaljeni partizani, iskusne stare vojničine koje su i zaboravile da su nekad bile civili. Prosto-naprosto, njihovo ratničko pismo treba tamo u radionici da zamiriše na barut, na ljuti duvan »krdžu« i »ćuću« i na ekrazit iz avionskih bombi.

Glavni pisar, to se već zna, bio je Đoko Potrk, rođeni pjesnik i nepopravljiva izmišljalice. Da se ne bi za vrijeme pisanja mnogo vrtio i ustajao, uprtiše mu na leđa neki ranac s municijom i vezaše mu desnu nogu za sto.

— Eto, a sad olovku u ruke.

Oko Đoke, jedan s desne, drugi s lijeve strane, sjedoše Jovanče i Stric. I poljar Lijan, kao dobrovoljac, nadžedži svoj crveni nos baš nasuprot mudrog pisara, šteta što su Vanjka, Majkel i ostali iz pređašnje družine bili daleko odatle, jer da su i oni bili prisutni, sav bi taj prizor ličio na onu čuvenu staru sliku živopisca Rjepina »Kozaci pišu pismo sultanu«. Eto, prosto da sjedneš, naslikaš i dolje staviš objašnjenje: »Kuriri pišu pismo Lazaru Mačku uz pomoć poljara Lijana, ratne godine 1941.«

U svakom sastavu, bila to pjesma, roman ili obično pismo, važan je početak. Kako jekne taj prvi udarac, tako će zvučati čitava tvorevina pa makar bila malo i šuplja.

Znao je to Đoko Potrk pa se zato duboko zamislio nad hartijom i podbočio nos olovkom, a poljar Lijan to nije znao, ali je ipak i on podbočio svoj nos, i to praznom bocom, neće valjda olovkom.

— Ovako ćemo! — odjednom živnu Đoko, diže uvis olovku i jasno izrecitova:

*Za našega druga Mačka
evo pisma podugačka.
Pročitaj ga neodložno,
piše ti ga društvo složno:
tri kurira, poljar Lijan,
poprilično neobrijan...*

— I, na žalost, nije pijan! — kiselo bubnu poljar i natjera u smijeh čitavo društvo.

Poslije ovoga Đokinog poetskog početka teško je bilo nastaviti pismo u istom tonu, zato Jovanče predloži:

— Mi ćemo tebi, Đoko, kazivati ovako obično šta treba pisati, a ti to složi u pjesmu.

— Hm, ko bi moje riječi složio u pjesmu kad se one meni i u glavi guraju i bodu kao rogovu u vreći — gundao je poljar mirišući praznu bocu.

— Lako ćemo za to — veselo reče Đoko. — Evo, na primjer, ja ću ti napisati nešto što tebi na srcu leži:

*Tužan sjedim ja na stocu
i mirišem praznu bocu.*

— E, nek me đavo odnese ako mi baš te riječi nijesu ležale nasred srijede srca! — graknu poljar. — Momče, pa ti umiješ čitati tuđe misli, a?

— Pa tako, ponekad, kad mi nešto veselo počne igrati u grudima — iskreno priznade Đoko. — Onda mi po glavi zveckaju riječi kao zlatne parice i sve se slažu jedna iza druge kao partizanska kolona.

— A kako se snađeš kad ti na začelje kolone pri stigne nešto džombasto kao ja i Kušlja pod tovarom? — priupita poljar i nadiže guste obrve opepeljene sjedinom.

Đoko se zamisli, a onda iznenada izbacì:

*— Za kolonom Lijan klima,
vodi Kušlju s kazanima.
Cangara — dangara!*

— E, to, to — cangara-dangara! — meni je tako u glavi otkad znam za sebe — iskreno priznade starac — zato i jesam postao poljar.

— A ni ti nam, Striče, nećeš lako proći — okrenu se Đoko dugonogom dječaku. — Nekad si zanemario Lunju zbog Marice, a sad ti Marica vratila na isti način, zaboravila te zbog Mačka.

— Tako, tako, drži nevjernika, osveti moju Lunju! — povika Lijan, bivši Lunjin šef.

Smješajući se, Đoko zapisa stihove u Mačkovo pismo, a onda glasno pročitao:

*— O Stricu ti javljam ovo:
stradao je — ništa novo!
— Tresnule ga dvije munje:
od Marice i od Lunje.*

Svi se opet nasmijaše, nasmija se i Stric, i to glasnije od ostalih, ali se ipak osjećalo da mu taj smijeh baš ne ide od srca. Opet u njemu oživje ona laka tuga koja ga je spopadala gotovo svako veče. Kad bi Lunja samo znala kako on o njoj često misli, a ipak je riješio da joj to nikad ne kaže i da joj o tome ni slovca ne pošalje. Kazali smo »ne pošalje«, jer on je njoj, krijući od svakog živog, ipak pisao kratka pisamca i — ostavljao ih na dnu svoje kurirske torbice.

A zašto je baš tako radio?

Duga je to priča, čudna i zamršena, ni sam Stric ne bi vam sve to umio da razjasni pa ma koliko iskren bio. Ne bi znao da kaže ni to zašto je Marici pisao vesela pisma i nije se baš nimalo ljutio što ta plavokosa đavolice voli Lazara Mačka. Čak se tome i radovao i u sebi govorio:

— Neka ga voli. I mi svi volimo nju. To je bar jasno da se Marica mora voljeti. Voli se i proljeće, sunce, pa šta onda!

Poslije pomena Lunjinog imena svi se nešto sneveseliše. Poljar se sjeti njihove zajedničke obavještajne službe, uzbudljivog provlačenja uzduž ograda, živica i kroz kukuruze i šikarje, a dječacima u sjećanju minu bezbrižan hajdučki život u Prokinu gaju.

Da li će se ikad vratiti nekadašnji veseli dani?

Đoko Potrk počea se po glavi i trezveno zaključiti:

— Nešto mi se ugasila lampa, ne piše mi se više ništa veselo. Šta da radimo?

— Pa da završimo pismo — predloži Jovanče. — Dodaj na kraju da vjerovatno nekud odlazimo i kad u daljini čuje topove, to ga, znači, mi pozdravljamo.

— Đavolji je i to pozdrav! — progundā poljar. — Napiši ti, brate, ovo, ali s moje strane: kad zagusti topovska grmljavina, onda znaj da tvoj striko Lijan šalje svoje brze tabane u nepoznatom pravcu, »dolinama i gorama naše zemlje ponosne...« što da krijem, ne volim artiljerije.

Tako nekako Đoko Potrk i završi oproštajno pismo Lazaru Mačku dodajući, na koncu, i stihove o budućoj poljarevoj bježaniji:

*Topovima s leđa grijan,
gorom struže poljar Lijan.*

— Dabogda ti umro pijan! — opet ubaci čiča, uvijek poetski raspoložen kad bi stih mogao da se slikuje na kakvo pijenje.

DOLJE ZAPEĆAK, ŽIVIO USTANAK!

Jovanče, Stric i Potrk, dojučerašnji đaci, nisu ni u četi dugo ostali bez učitelja. Komandant Omladinskog bataljona, njihov stari zaštitnik Nikoletina Bursać, dovede jednog dana u njihovu četu visoka garava momka i predstavi ga:

— Ako nijeste znali, ovo vam je drug Vojkan, đak učiteljske škole u Banjoj Luci. Ko šta ne zna, njega nek pita.

— Druže Nidžo, pa on se spremao za učenje djece, a mi smo odrasli kenjci — javi se mitraljezac Mukonja, isto tako krupna momčina kao i Bursać.

— I kenjce on može poučiti — odbrusi Nikoletina, — Poznaje svaki mitraljez dvaput bolje nego ti. Upitaj ga samo.

Polazeći, Nikoletina pokaza prstom na Jovančetovu grupu i prikriča učitelju Vojkanu:

— A onu tamo trojicu da mi dobro pritegneš, nek nauče nešto. Nemoj da se ja zbog njih stidim.

Dječaci se veselo zgledaše, bilo im je milo što ih njihov Nidžo ne zaboravlja. Uto iza njihovih leđa graknu poljar Lijan:

— Hvala bogu, nek i meni jednom dođe smjena. Baš sam se namučio poučavajući ove dječake.

Nikoletina zastade i povisi glas:

— Vojkane, najprije ti mojim dječacima izbij iz glave sve što su naučili od ovoga vražjeg starca, a onda, Jovo — nanovo, udri sve iz početka.

Svi borci prasnuše u smijeh i povaljaše se po prezreloj paprati. Crni Gavriilo tako zaregeta kao da se ruši crijep s kakve kućetine. Čak i grešni Kušlja, pasući u blizini, začuđeno diže glavu. Poljar se okomi na njega:

— Šta je, i ti ćeš mi se smijati, a?! Probaj samo da iskeziš te svoje konjske zube pa ćeš vidjeti!

Kao da mu sam đavo došapnu šta treba raditi, Kušlja još više diže glavu, milo pogleda svoga gosu i dobrodušno zarza. Zaista, to je bio najljepši konjski smijeh koji se mogao čuti pod nebeskim samarom od plave svile.

— Uha-ha, gru-ha-ha, ruši, obaraj! — razdra se Crni Gavriilo, zaveli se u paprat i otkotrlja u jarugu punu trnja.

Sad i omladince spopade još veći smijeh, cika, skika, dernjava i hohotanje. U toj veseloj huci-buci novajlija Vojkan pride narogušenom poljaru Lijanu, zagrlji ga i okrenu se pustopašnoj boračkoj bratiji, povaljanoj po paprati. Svi utihnuše da čuju šta će sad biti.

— Ej vi, momčadijo... poštujujte čestitu starost. Ovaj naš dobri čika, umjesto da se izležava negdje u zapećku, pošao je u borbu zajedno s nama, a mogao bi nam svima otac biti. Nije li tako? — povika Vojkan.

— Tako je! — dočeka prvi Nikoletina. — Svi mi njega volimo, družu Vojkane, iako je to jedan arhi-lukavi poljar koji nam se svima na glavu popeo dok smo bili djeca. A nećemo ovdje ni da pominjemo koliki je on ljubitelj sviju boca, čutura, bardaka, čokanja, buradi, kaca, čašica, cisterni, podruma, mehana, krčmetina i ostalih predmeta iz kojih se može ili u kojima se može piti, cevčiti, sukati i ždrljekati.

— A ipak ne sjedi u zapečku, već maršira rame uz rame s borcima narodnog ustanka i revolucije! — opet će bodro Vojkan i potapša starog po plećima.

Čiča Lijanu udariše suze na oči, on se gnjevno isprsi i uvrijeđeno podviknu:

— Majmuni goveđi, baš sam i ja konjski ovan što sam pošao s vama! Neću više ni sekunde da ostanem s takvim telećim jarcima! Odoh ja lijepo kući, u svoj zapećak, a vi tražite drugu budalu koja će vam kuvati za ustanak!

Poljar dunu između boraca, popade Kušlju za grivu, povede ga desetak metara, a onda... odjednom stade, zamisli se i tiho reče:

— A kuda?

U trenutku se sjetio da ni on ni Kušlja nemaju ni kuće ni kućišta, ni štale ni jasala, ni prostirke ni zapećka.

— Ej, kuda? — viknu sad i Nikoletina kao da čita poljareve misli.

Lijan se okrenu zajedno s konjem i obrati se svima, ali više ne ljutilo, već s rođačkim prijekorom:

— Kokoši jedne pseće, molite boga što sam ja jedan čisti, ovijani i prosijani proleter, bez krova nad glavom, bez poda pod nogama, bez peći pred sobom, bez duvara za sobom, jer inače... lijepo bih se ja zavukao iza svoje furune, a vi biste, mačori pileći, ostali bez ručka do kraja revolucije, a možda čak i dalje.

— Tako je, starino! Živio ustanak, dolje svaki zapećak! — dočeka učitelj Vojkan i pruži Lijanu obje ruke. — Srećan ti povratak u našu četvu, diko i ponose svih poljara, kuvara i konjovodaca.

Jovanče i družina toga dana prvi put su vidjeli svoga poljara uvrijeđena i gnjevna i prvi put su čuli da stari Lijan upotrebljava takve izraze kao što su »goveđi majmune, »pseća kokoš«, »konjski ovan« i druge. U njemu se, vjerovatno, iznenada otvorio neki skriveni stari majdan u kome su rasle i sazrijevale takve čudne kombinacije riječi, nastale dugogodišnjim poljarevim bavljenjem oko životinja.

Od toga uzbudljivog događaja čiča Lijan počeo se svakodnevno služiti svojim »novim rječnikom«, a kako je neumorno veseli Vojkan takođe imao svoj rječnik, bilo je pravo zadovoljstvo slušati njihov međusobni razgovor.

— Dobro jutro, čika-Lijane, drenova budžo iz Prokina gaja! — pozdravio bi ujutru Vojkan staroga, a poljar bi spremno odvratio:

— Srećno i tebi bilo, jagnje sokolovo!

Vojkan, budući učitelj, nekako se najprije sprijateljio s našim dječacima: Jovančetom, Stricem i Dokom Potrkom. S njima je provodio svako svoje slobodno veće i sve mu se činilo da se nalazi pred punim razredom đaka. Kao četvrti »đak« tu bi se obavezno priključio poljar Lijan, jer je od onoga prvog susreta tako zavolio srdačnog učitelja da ga više ni đavo od njega ne bi rastavio.

— Džabe vam je, ni sto medvjedih aždaja ne bi me od njega otjeralo! — inatio se on. — Tu sam ti tvrdoglaviji od ikakve konjske mazge.

Uveče bi često Vojkan dječacima pričao priče kakve oni nikad ranije nisu slušali. Najbolje su zapamtili one iz prvih večeri, prastare arapske bajke o pravednom vladaru Harunu al Rašidu.

— Kakvim li se sve rakijama častio taj Rašid! — počeo je da uzdiše poljar, a kad mu Vojkan reče da taj mudri kalifa vjerovatno na svom dvoru nije ni imao pića, starac samo kiselo pljucnu:

— Pih, i to mi je neki ćureći gusan, šta će mu onda toliko bogatstvo!

Lijan i dječaci zapamtiše priče o Haranu al Rašidu još po jednom neobičnom događaju koji se uskoro desio i u kome je glavnu ulogu također odigrao Rašid, ali ne onaj iz priče.

ALKOHOL. AVIJACIJA I ANALFABETE

Iako je bio Vojkanov ljubimac, a Vojkan, opet, njegov, poljar Lijan ipak je imao velikih nevolja baš s tim istim nesuđenim učiteljem. Malo-malo, pa istom ti poljar naleti na Vojkanovu sablju baš onda kad se tome najmanje nada.

Muva se tako Lijan pod nekom nadstrešnicom koja mu služi za kuhinju, podstiče vatru i miješa po kazanu nekom ogromnom drvenom kutlačom (rukotvorinom Crnog Gavrila!), kad evo ti odnekle nečijeg šarova. Bezobrazno pseto, navadilo se da okolo kupi kosti, pa često upadne i pod samu nadstrešnicu i zdipi šta prije stigne.

— A, tu li si opet, svinjski buvolovče! — dreknu poljar i razmahnu kutlačom. — Sad ću ti ja ovom drvenjačom izmjeriti leđa, pa ćeš zapamtiti čiji si opanak juče zdipio!

I taman da raspali džukca, kad se odnekle stvori Vojkan i popade ga za ruku.

— Stoj, zar kutlačom po njemu. Bogme ćemo te večeras na četnoj konferenciji pitati kako čuvaš higijenu.

Poljar ostade čudeći se što se Vojkan toliko zauzima za nepoznata psa i još ga naziva »kigijenom«, a uveče, u krugu čete, poče sasvim ozbiljno da dokazuje:

— Ma za kakvu ste sad kigijenu zapeli, de? To vam je jedna najobičnija kradljiva šarovčina, koja je od mene dosad primila bar deset kutlača preko leđa. Zar na njega da pazim?

— U tome i jest nevolja, u kutlači — reče Vojkan.

— Zbog nje se vidi kako ti stojiš s higijenom.

— Gađao sam ja njega i krompirima pa sam poslije morao da ih kupim po čitavom logoru — požali se čiča.

Jedva mu dokazaše da je higijena red, čistoća, na šta čiča samo umorno mahnu rukom.

— Pa što ne kažete tako, nego zapeli talijanski: kigijena, mobilizacija, teorija. I vi ste mi neke mačje kreštalice.

Druga tačka na toj konferenciji bilo je pitanje alkoholizma. Poljar samo s olakšanjem uzdahnu.

— Dobro je, bar ovo se mene ne tiče. Međutim, tek što izgrdiše dvojicu mladih partizana što su se napili u selu, dođe red na poljara.

— Primijećeno je, drugovi, da i naš kuvar, drug Lijan, malo i previše pijucka alkohol. Evo njega pa nek reče nije li to istina.

— E, nek me na komade rastrga najgori pasji vuk ako sam ikad i liznuo taj vražji alkohol! — povika poljar — Otkad za sebe znam, ja pijem samo majčicu rakiju.

— I rakija je alkohol — dočeka ga Vojkan. — Zar nikad nisi čuo da rakiju tako zovu?

— Dabogda se pretvorio u najobičnijeg prasećeg magarca ako sam ikad čuo da rakiju zovu tako ružnim imenom! — uze da se kune poljar. — čuo sam da je zovu šljivovica, jabukovača, dudovača, oskorušovača, komovica, klekovača, daskovača, pelinkovača, travarica, gorka, ljuta, meka, cujka, kukuruzovača, krkan, ludara, vratolomka, posestrima, majčica, blebetuša, zemljotresnica...

— Stoj, stani, dosta je! — povika komesar čete. — Sad si čuo i njezino naučno, školsko ime, pa se potrudi da što manje s njom diskutuješ.

— Hm, nijesam znao da je ona, prokletnica, i tamo neke škole završila i učeno ime dobila — žalio se kasnije poljar svojim dječacima, na šta mu Đoko Potrk odvrati stihom:

— *Za alkohol poljar nije,
on rakiju samo pije.*

U baraci, na svom ležaju, Lijan mučnu ostatkom rakije u boci i prijekorno zagunđa:

— A, tako, je li, zovu te alkokol, a? Ždrebeća kvočko, tako si me večeras udesila na konferenciji da sam se crvenio kao ljutit ćuran.

Poljar žustro nagnu bocu — klo, klo, klo! — ispi rakiju i osvetoljubivo reče:

— Gospodine druškane alkokole, sad ti je došao crni petak, pa ti me poslije tuži ako ćeš na sto konferencija!

Garavi učiteljac Vojkan baš nikog nije ostavljao na miru. Jovančeta i njegove drugove učio je kako se rastavljaju i sastavljaju karabin i puškomitraljez, držao je razna predavanja čitavoj četi, a nepismene je neumorno jurio da nauče čitati i pisati.

Potrk i Jovanče ispričaše mu da je poljar Lijan samouk, da jedva pogađa slova, a već kako majstorski miješa mala i velika slova, o tome da se i ne priča.

— Baš ću ga propitati da vidim — obeća Vojkan. Kad je učiteljac ušao pod nadstrešnicu, dječaci se sakriše iza daščane ograde da prisluškuju.

— Čika-Lijane, koliko svega ima slova? — pitao je Vojkan.

— Onoliko koliko ih je bog dao — odbrusi čiča.

— Nije njih dao nikakav bog, nego naši slovenski prosvjetitelji Ćirilo i Metodije — ispravi ga Vojkan. — Svaki pismen čovjek mora da zna koliko ih ima.

Lijan poče da vrda.

— Ima ih... eh, taman toliko koliko treba pismenu čovjeku, a ja znam još i desetak više.

— Oho-ho, pa ti si onda nadmašio i samog Vuka! — uz viknu Vojkan misleći na slavnog naučnika Vuka Karadžića.

— Ne samo vuka, već i međeda! — pohvali se poljar.

— A, ovaj... kako mi ti stojiš s velikim slovima? — lukavo je ispitivao Vojkan

— Odlično, druškane! — dočeka poljar. — Svaku drugu riječ počnem velikim slovom, a kad sam dobre volje, ja ožežem sve s reda velikim. Šta da ti škrtarim, nisam ti ja tvrdica.

Sakriveni dječaci, koji su se sve dotle u sebi smijali, sad ne mogoše izdržati, već prasnuše iz svega glasa. Poljar skoči i popade kutlaču.

— A, tu li su oni moji šteneći lisci! Prisluškuj, pa da. Valjda neću pokvariti onu vražju kigijenu ako sad po njima raspalim ovom kutlačom.

— Hoćeš, čika-Lijane, pazi se — opomenu ga Vojkan.

— Bestraga mu glava! — huknu starac. — Ne smiješ nikog mlatnuti zbog kigijene, rakija postala alkokol, Ćirilo i Metodije naređuju koliko slova moraš znati, sve pošlo naopako!

Još veće iznenađenje dočeka starog sutradan kad mu rekoše da mora kod Vojkana, na kurs.

— Kakav kurs? — zinu čiča.

— Analfabetki. Utvrđeno je da si i ti napola analfabeta.

— Ama zar ja lafabeta?! — izdrelji se poljar pokušavajući da se na brzinu do-sjeti zbog čega li ga sad okrivljuju. — Ja se čitavog života trudim... ovaj, dok me noge nose, ja ću...

— Kakve noge! Zapni ti dok tebe ruke služe, jer ovdje valja učiti pisanje — dočeka ga politički komesar.

Puna jedna baraka nagura se omladinaca analfabeta. Od starijih bili su samo Lijan i Crni Gavriilo. Njih dvojica sjedoše sasvim pozadi, uza zid, stideći se da se umiješaju među obijesnu i podrugljivu mlađariju.

Najprije su učili slovo »a«. Kad ga Vojkan napisa na nekakvoj širokoj dasci koja je služila umjesto table i reče kursistima da ponove šta je to, Crni Gavriilo tako se razdra — aha! — da Lijan uplašen skoči i viknu:

— Šta je, brate, kao da ti vade zub, a!

— Učim, rode moj, — zabrunđa crni div.

Gavriilovo »učenje« bilo je takvo da se čitava baraka tresla, nešto od njegove gromke glasine, nešto od smijanja ostale bratije. Gavriilovo »o« orilo se po čitavoj okolini iako su vrata bila zatvorena, »i« mu je ličilo na skičanje starog svinjčeta kad ga kolju, »u« je hučalo kao fabrika duvana u Banjoj Luci, a od njegova »e« dizala se kosa uvis kao kad slušate ponoćno strašilo, drekavca.

— Pobratime Gavriilo, budeš li ti tako urlikao, ja ću zaboraviti i ono što sam dosad naučio — vajkao se stari Lijan. — Bi li ti to mogao nekako u sebi, a?

Kad je Gavriilo počeo da se »u sebi« prešlišava, stvar ispade još gore. Poljaru se činilo čas da pored njega mumlja medvjed, čas, opet, kao da reži lav ili se negdje u daljini kotrljaju burad. Ponekad je Gavriilo, učeći u sebi, zujao kao avion kad se približava iz daljine. Jednom to zujanje prenu Lijana iz drijemeža i on panično viknu:

— Avion!

Svi kursisti natisnuše napolje iz barake, neko na vrata, neko kroz prozor, i sjuriše se u Šumovitu jarugu pored četnog logora. Lijanu ni to ne bi dosta, nego opuči niz jarugu sve do potoka. Tek tu, u vrbiku, on oslušnu i poviri na šarenkasto jesenje nebo, pa kad nigdje ne osmotri aviona, spokojno sleže ramenima.

— Šta mu ja mogu, nema pa nema. Bar ću sad oprati noge poslije ove slavne bježanije. Bolje je i to raditi nego učiti slova. Možda bi Ćirilo i Metodije još bili u životu da se nijesu pretrgli oko pismenosti.

Dva-tri puta tako uspjelo je poljaru Lijanu da prekine učenje svojom vikom »avioni«, sve dok Vojkan i ostali ne počеше sumnjati.

— Čujte, ljudi, podvaljuje nam lukavi čiča samo da ne mora učiti.

Sutradan, poslije četvrte lažne uzbune, Lijan je, sjedeći pozadi uz odškrinut prozor, zaista čuo neko udaljeno zvrjanje i opomenu predavača Vojkana:

— Evo ga, družo Vojo, — avion!

— Samo ti sjedi i gledaj u ovu dasku sa slovima — mirno mu napomenu Vojkan. — Više ti nas nećeš prevariti.

Zvrjanje se pojačavalo. Poljar uze da se vrpolji.

— Družo Vojkane, evo ga, bogami! Dabogda me ta daska lupila po glavudži ako lažem!

— Lupa ona tebe već nekoliko dana, zato ti i bježiš! — dobaci jedan omladinac.

Kad zvrjanje aviona postade već toliko glasno da ga je svak u baraci mogao čuti, Lijan skoči:

— Il' sam ja gluva čobanska kučka, il' ste vi budalasti magareći somovi kad ovo ne čujete! Evo ga nad samom barakom!

Na tu starčevu viku Vojkan samo prekrsti ruke na grudima i mirno reče:

— Tačno je, evo ga, već je tu. Sad je najbolje da svak ostane na svome mjestu. Budemo li bježali, raspaliće po nama iz mitraljeza.

— Za ovo nam je kriv čiča Lijan — reče neko. — Opet smo mislili da nam podvaljuje pa se nismo na vrijeme sklonili.

— Kuku meni, sebi sam ja najviše podvalio! — huknu poljar. — Ej, Lijane, Lijane, ošišana kobileća ovco!

S obližnje uzvišice začakta partizanski mitraljez. Povrh utišanog četnog logora zagrmje avionski motor, a za njim se zaori i nadjača ga fijuk i urlanje bačene bombe.

— Lezi! — povika Vojkan pa se i sam pognu, ali se ne spusti na zemlju.

Nedaleko od barake zagrmje strahovita eksplozija kao da se sama zemlja razletje u komade. Ciknuše prozori učionice, zaprašta krov i papren dim ispuni čitavu prostoriju.

— Ovi se ne šale koliko ja vidim i čujem! — zagudi iz ćoška Crni Gavriilo skidajući s leđa neki podebeo stupac koji se tu vrag zna odakle našao. — Pazi ga samo čim je mene mardeknuo, đavo mu babu osedlao!

— Ćut, čučte te! — vreknu ispod klupe poljar Lijan.

Povrh barake ponovo zagrmje motor. Nov urlik rušio se s nebesa pravo na logor.

— Lezi! — opet viknu Vojkan i sasvim se ispravi da vidi jesu li ga svi poslušali.

— Lezi ti! — ljutito ciknu poljar Lijan skačući ispod klupe. — Lezi, poginućeš!

Prekinu ih nov tresak bombe negdje u blizini. Po krovu i zidovima barake sruči se glasan pljusak od kamenja i zemlje.

— Lijane, lezi! — kroz dim i prašinu derao se Vojkan.

— Lezi ti, ja sam se naživio, mene nije šteta! — vrištao je čiča. — Lezi, kad ti kažem!

— Najprije ti, pa ću onda ja! — vikao je Vojkan.

— E baš neću! — razgoropadi se Lijan i skoči na klupu. — Brzo lezi na pod, inače ja odoh na krov!

Vojkan se prepade da stari zaista ne izvrši svoju prijetnju pa se pruži po podu koliko je dug čudeći se:

— E, jest lud, đavo ga odnio!

— Pod klupu! — derao se Lijan. — Zavlači se pod klupu!

Vojkan se pokorno zavuče, a onda malčice promoli glavu napolje da vidi je li čiča sišao na pod.

— Dasku na glavu! — urlao je poljar.

Vojkan brže-bolje pokri glavu oborenom daskom na kojoj je, s gornje strane, još stajala neizbrisana rečenica iz posljednje lekcije: »Maca prede.«

Poljar se nadviri s klupe da vidi kako je Vojkan izvršio naređenje, pročita uz put i onu rečenicu o maci, pa i sam šmugnu pod klupu mrmljajući:

— Bogme prede krilata maca s nebesa, đavo joj brk očupao!

Poslije bombi dođoše na red mitraljezi. Jedan dug rafal od najmanje petnaestak metaka izrešeta drveni zid barake baš na mjestu gdje je do maloprije Vojkan stajao.

Kad je avion konačno otišao, Vojkan ustade, pogleda isprobijan zid i potraži očima Lijana.

— Bogme, da ne poslušah tebe, ode glava.

— Ko bi rekao da je on tako hrabar — zabobonji Crni Gavriilo. — Na klupu je skočio, a oko bombe tutnje.

Iako je uvijek bio osjetljiv na svaku pohvalu, ovaj put poljar samo prijateljski pogleda Vojkana i skromno reče:

— Žao mi bilo tvoje mladosti i učenosti pa zato skočih. A što ima da se plašim za budalastu glavu starog poljara Lijana, jednog običnog proskitanog mačjeg lisca.

Čiča lagano iziđe iz razlupane barake praćen zadivljenim pogledima omladinaca. Ne prođe ni pet minuta, a od kuhinje se začu ona svakodnevna, svima dobro poznata, kreštava vika i dreka poljara Lijana:

— Aha, lopovi, razbojnici, zelembaći žablji, antialkokoličari!

— Šta je, koga to psuješ? — sletiše se omladinci oko srušene strehe pod kojom se kovalo.

— Avijatičare, đavo im babu potkovao! — vikao je poljar.

— Pa jeste, strehu srušili, razbili kazan, prosuli krompire, polomili sanduke... — nabrajao je jedan borac.

— E, moj sinko, slijep si ti kod očiju kad ne vidiš ono najvažnije! — zakuka poljar. — Ne znaš ti kakvo su još čudo oni načinili, antialkokoličari prokleti!

— Pa kakvo, kazuj? Poljar diže uvis zelenkast grlić flaše i viknu tako prijetećim glasom od koga bi plašljivo zažmirkale i daleke zvijezde:

— Razbiše mi bocu s rakijom! Objavljujem rat neprijateljskoj avijaciji! Ili će se oni rušiti na zemlju, ili ću ja letjeti pod nebesa!

Poslije te posljednje, proročke rečenice, poljar poučno objasni slušaocima:

— Dirnuli su me u moj najosjetljiviji živac — u bocu. Eh, ta bezobrazna konjska... »maca prede«.

SUSRET NA PROPLANKU

Partizanski kurir mora biti brz, okretan, hrabar, snalažljiv i — što je također važno — tih. Nikoletina Bursać, bivši kurir i slavni mitraljezac, ovako je učio momčiče svog bataljona.

— Čim si nekud pošao kurirskim poslom, nema više da kašlješ, kijaš, vičeš, pjevaš, zviždiš ili, ne daj bože, da kukuričeš, kao što to neke budale rade. Jezik progutaj, pa eto ti. Idi tiho kao mačak, brzo kao hrt, oprezno kao srna, a mudro i lukavo kao poljar Lijan.

— Hvala ti, Nidžekanja, za tu lijepu riječ — reče Lijan, koji se tu bijaše zatekao. — U zlato ti se okovala, rakijom se okupala.

— Kurir mora imati specijalan nos da namiriše i osjeti zasjedu — govorio je dalje Nikoletina. — Možda bi naš kuvar Lijan, da je štogod mladi...

— Kad bi u zasjedi bila rakija, moj crveni nos otkrio bi je dok treneš okom! — dočeka poljar. — Poznajem samo jedno stvorenje na svijetu koje je još osjetljivije nego ja.

— Ovamo ga, na srijedu! — viknu Nikoletina.

— To je ona naša mala Lunja, poznaju je još neki iz ove čete — reče poljar i namignu ispod svog šešira.

Jovanče planu kao proljetnja zora nad Prokinim gajem, a Stric pocrvenje kao bulka u polju podno Gaja. Jedino Đoko Potrk ostade i dalje neizmijenjen — živahan i veseo — kao breza-trepetljika na ulazu u Gaj. Uspio je samo da hitro došapne starcu:

— *Oj, Lijane, družo vajni,
ne odaji tuđih tajni!*

Pokušavajući da mu odgovori također u stihu, poljar nespretno bubnu:

— *Đoko, sinko, kako neću,
kad sve iz mene ispadne kao kroz prodrtu vreću.
Cangara — dangara!*

Eto, baš toga razgovora sjećao se Jovanče dok se vraćao iz štaba bataljona u svoju četu.

— Laka je stvar biti tih, putovati ćutke — mislio je on juče, slušajući Nikoletinu — ali gledaj ti ovoga danas: pa on je na živoj mucu da sad prolazi ovom šumom, a da ne pjevuši, da ne zvižduće, da ne dobaci nešto kreji koja se dere iz krošnje drveta.

Najprije je uhvatio sebe kako tiho pjevucka pa je brže-bolje čvrsto zatvorio usta. Ubrzo zatim začu neko svoje veselo zuzukanje kroz nos pa sam sebi udari zvrčku da učuti, ali baš tada, kao za pakost, neka vrana, leteći nad šumom, zagrakta svoje »kvar-kvar«, a on joj kao iz puške odvrati:

— *Ćar-ćar!**

* *ćar* — zarada, korist

Šta da radi kad je baš imao razloga da bude veseo. U štabu odreda dobio je novu kapu, opasač, talijanske cokule i žutu kožnu torbicu kakvu, vjerovatno, nije imao nijedan kurir u čitavom bataljonu.

— Ovo ti je nagrada zato što si nam pola svoje đачke družine doveo u partizane — reče mu Nikoletina. — A domamio si čak i poljara Lijana, a on sam vrijedi kolik još jedna polovina družine, samo ako mu se njegova boca ne računa.

— Eh, kad bi me sad Lunja vidjela! — ote se Jovančetu dok je izlazio na jedan mali obasjan šumski proplanak. — Šta, možda me ne bi ni prepoznala.

Svud oko njega gorio je u suncu bakarnocrven zid jesenje šume, blistao je nad glavom prozirno plav nebeski krov, a dječakovo srce poigravalo je kao zečić u orošenu kupusu.

— Oj-hoj! — poskoči on na samoj ivici poljanka, okrenu se oko sebe i onda glasno reče, sav obasjan i zanesen: — Lunjo, družo moj iz Prokina gaja, dođi, ja te volim!

Istog trena, iza prve bukve, kao laka sjenka odvoji se tanušna bosonoga djevojčica, nečujno doplovi do Jovančeta i sastavi mu oko vrata vitke crnpuraste ruke,

— I ja tebe volim, Jovanče!

— Lunjo! — uzviknu zabezeknut kurir. — Otkuda ti ovdje?

— Čekam tebe — odvrati djevojčica tako mirno i jednostavno kao da je to najprirodnija stvar na svijetu. Ona još uvijek nije skidala ruku s njegova vrata, a njezine velike sjetne oči, sasvim blizu dječakova lica, zakloniše mu i proplanak, i šumu, i nebo nad njom — čitav sunčani vidik. Sve se prevuče nekom čudnom sutonskom sjenkom.

— Lunjo, zašto su ti oči tako tužne?

— Pa ... dugo sam čekala tebe, sama u šumi, a tamo... pada mnogo lišća, nešto šapuće u krošnjama i, tako,... čuju se mitraljezi s Kozare... I tamo, možda, neka djevojčica čeka svoga kurira.

— Možda čeka — potvrdi dječak i sam zamišljen.

— A nju će njezin kurir poljubiti bar u jedno oko, bar u ono desno, je li de? — tiho upita Lunja.

Umjesto odgovora, nečim ponesen kao u snu, Jovanče se prignu i poljubi djevojčicu u sjajno vlažno oko.

— Je li ovako? — upita šapatom.

Lunja raširi oči jako, jako, stade u njih čitav jesenji dan s Jovančetom u sredini.

— Nisi pogodio — reče. — Ovo je bilo lijevo oko. Dječak, smiješeći se, poljubi i drugo oko, ali sad mnogo smjelije i srdačnije.

— A sad? Je li to desno?

— Ne, ne znam — prošaputa mala. — Sad više ništa ne znam.

Naslonila mu je glavu na grudi, pritisnula nosić uz gladak kožni uprtač kurirske torbice i osjećala se srećna i sigurna, tako sigurna kao da je pred njom čitav Omladinski udarni bataljon s deset puškomitraljeza i s Nikoletinom na čelu.

— Dobro je, sad je sasvim dobro! — tiho je cvrkutala negdje u njezinim grudima jedna mala skrivena ptičica, jedan malecni slavuj sreće, možda čak i vrapac — svejedno je! — jer niko ne zna biti bezbrižnije srećan od vrapca... o tom smo se i mi lično uvjerali jednog ljeta, na putu između Bihaća i Bosanske Krupe, pod jednom trešnjom u selu Grmuši.

A Jovanče? Šta je on čuo, šta vidio?

On je upola zatvorio oči, ništa nije ni slušao ni gledao, samo je klizio rukom niz meku svilu Lunjine kose i osjećao se velik i odrastao, pravi ratnik i partizan, spreman da štiti sve ove djevojčice svilene kose, ove koje u trenutku zaborave koje je oko desno, a koje lijevo.

— Ipak, šta mari, ja ih oba volim podjednako, a kosu, kosicu... e, ona se voli drukčije, a je li to nešto više ili manje — to ne bi znao valjda objasniti ni sam komesar čete, a on još ima ratnu kartu, dvogled, čak i busolu, koja mnogo štošta i sama kaže.

Krenuli su preko proplanka, srećni pod mlakim jesenjim suncem. Bila je to dirljiva slika: mlad partizančić, kurir, obučen, utegnut i naoružan, opremljen baš onako kako su to samo s ljubavlju mogli da udese njegovi stariji drugovi ratnici, a pored njega tanušna bosonoga djevojčica, otrcane suknjice, curica s velikim sjetnim očima, koja se povjerljivo drži za kurirov opasač svojom uskom ručicom.

— Zbilja, zašto si tako požurila da dođeš? — navaljivao je dječak s pitanjima.

— Čula sam da ovih dana krećete nekud, pa da te vidim prije polaska.

— A kako si saznala da sam u bataljonu i da se baš ovuda vraćam. — čudio se Jovanče.

— Čula od svog saveznika, kazao mi stric Lijan — odgovori djevojčica i u njezinim krupnim očima prvi put zaigraše neke pritajene lukave iskricice. Vidjelo se, ona je od srca voljela svog naherenog svojevolutnog »šefa« i njegove zakučaste, tajanstvene i uzbudljivo opasne poslove.

Kad prodoše čitavu šumu i stigoše do mjesta gdje se putevi račvaju — jedan prema štabu, drugi prema selu — Lunja zastade i njezine tamne oči postadoše još veće i osjenčenije.

— Tako, ja ću sad u selo — mirno saopšti ona, a onda malčice počuta, obori pogled i tiho upita:

— Nećeš me zaboraviti?

— Znaš da neću — potvrdi dječak i neveselo se nasmiješi.

— I pisaćeš? Ja ostajem sama u selu, brinuću se.

— Pisaću... kad god mognem.

Djevojčica opet začuta, pogleda u daleko stado oblaka na horizontu, a onda skrenu oči na Jovančeta i reče jasno, sjajnih očiju kao da čeka suze:

— Pozdravi Strica! Nemoj zaboraviti!

— Da znaš, milo će mu biti! — živahnu i razveseli se Jovanče.

Lunja ne prihvati njegovu veselost. Opet je gledala daleke oblake i kazala ozbiljno i tužno kao da obavještava i sebe i sve ostale koji je mogu čuti:

— On mi neće pisati, znam.

Potom se lagano okrenula prema Jovančetu, ovlaš pomilovala prstima njegov opaljen obraz, bez riječi se obrnula i hitro otrčala drumom koji je vodio u selo.

— Ej ti... čuj! — povika za njom dječak i ostade tako, prikovan u mjestu i bez riječi. Nit je mogao da potrči, nit je znao šta dalje da kaže. Eno je, otrča, zamače u ljeskar... A ko da stigne, ko da pronade Lunju kad već jednom nestane u šumi?!

I dok je Jovanče sporo otkidao korake na putu za štab, tako sporo i zamišljeno kako ne priliči nijednom kuriru. Lunja se pribijala uz jednu krečnobijelu brezicu na drugom kraju ljeskara, grlila je kao znanu drugaricu i... Ne, ništa joj nije povjeravala, ništa nije pričala, samo je plakala, tiho, bez jecanja, kako to jedino Lunja umije. Bilo joj je žao Jovančeta, toga plemenitog i hrabrog dječaka, najljepšeg kurira u bataljonu, s kojim se rastala prije nekoliko trenutaka, i to možda zauvijek.

— Zauvijek, možda, i s njim i s onim...

Nije mogla od suza ni da izgovori drugo ime pa joj se na mahove činilo da još više žali onoga drugog, nezgrapnog dugonogog spadala koji bi i u najljepšoj uniformi ovoga svijeta opet ostao onaj stari Stric, pustopašna dječčina u tuđim zakrpljenim cipelama i s klempavom šeširčinom, gorom neg u poljara Lijana.

— Brezo, brezice, — šaputala je milujući čistu glatku koru stabla — svi će voljeti Jovančeta kud god bude prolazio, on je lijep i mio dječak, ali šta ćemo s onim mojim dobrim rušnjakovićem, sa Stricem? On ima najzlatnije srce, vjeruj mi, brezice! Ja ga nikad neću zaboraviti. Neću, neću, neću! Javi to, brezo, svim vjetrovima koji ti u goste dođu.

A breza je na to samo treperila i šušketala. čas se činilo da vrlo ozbiljno sluša Lunju i tješi je u njezinoj tuzi, a čas opet da se bezbrižno igra s vjetrom i sjajnim lišćem škaklja curicu po vratu da je zasmije. Eh, te luckaste djetinjaste breze!

LAV OD PROKINA GAJA

Eto ti, molim te, pa ti sad žali nekoga!

Dok se Jovanče neveseo vraća u štab i dok Lunja plače uz onu brezicu na ivici ljeskara, šta dotle radi naš kićeni Stric?

Šta radi! Evo ga, i on se vraća iz Druge omladinske čete. Ispričao se tamo sa svojim školskim drugovima, Nikom i Vanjkom širokim, pa sad ide natrag, u svoj štab.

Ali kako ide, to je ono!

Ti, Lunjo, za njim plači, a on — gle ga! — čas pocupkuje drumom pa se provuče kroz živicu i poskakuje s druge strane, kroz travuljinu, čas ritne nogom neki žbun i očekuje da iz njega nešto izleti, a onda istom zine uz neko drvo i glasno dobacuje važnoj debeloj vrani:

— Ej, bacider jedan orah!

Taman posla! Kom su još vrane orahe bacale? Nemoj se prejesti, Striče!

Ništa se naš momčuljak ne žalosti neuspjeloj molbi kod vrane. Evo njega gdje već poigrava na nekoj ledini uz raskršće, na njemu igra torbica i puška »talijanka«, a svima njima dječak daje takt svojom pjesmom:

— *Tresni, tresni, nisi žena,
pod tobom je crna zemlja!
Dunga-bunga, dunga-bunga!...*

Bogme, brate, uprav ti je to neka »dunga-bunga«! Pogledaj samo cipele u kojima Stric igra. Nisu to ni cokule, ni kondure, ni cokulaši, ni cipeletine. To su ti nešto kao neki cipelendaći, kao cokul-kondur-čamci, kao nešto potkovano, pa zubato, pa klinovito kao stara haldejska slova... Klino-zubo-cokul-kondur-haldej-dungo-bungo-o-o-o... Bogme ćeš prije iščašiti vilicu i jezik zaplesti negoli ćeš izgovoriti to blesavo ime, stvoreno poslije nekog obučarskog zemljotresa!

Ipak, ništa to ne smeta našem Stricu junačini. Veseo je, puna srca, igra mu se, popijeva mu se.

Ehe, i deder ti sad žali nekoga! Plačeš za njim, je li, okata Lunjo? Biserom suza kitiš srebrnu brezicu-ljepoticu! Toljagom bi njega trebalo, poigravala nijednog!

Ljudi moji, da čudne bruke, kad bi sad odakle izbio Nikoletina Bursać i vidio šta mu rade njegovi rođeni kuriri! Zinuo bi kao pečena ovca: klino-zubo-cokul-kondur-oho-ho!

Ali bruka se već primicala, prikradala se osveta, i to baš s toljagom u ruci, i zgodno se ponamjestila u bukovu gaju pored puteljka kojim će Stric naići.

A naš dugonogi junak zašao je i u gaj benaveći se podjednako. Marširao je pored staze, kroz opalo lišće, uživajući u tome kako mu se cipeletine šumno gnjuraju kroz šuštavo more lišća kao dvije podmornice: šit, šit!

Ni sam ne zna koliko je tako odmakao kad mu jedan oštar povik prosto pokosi noge:

— Stoj!

Stao je, šta je drugo mogao. Da vam sad kažem da je hitro skinuo pušku i uperio je... e, to bih već slagao. Kud će je uperiti kad nigdje nikog ne vidi pred sobom?! Stoji samo i bulji u debela bukova stabla pod sumračnim svodom gustih krošnja.

— Kazuj ko si?! — prosikta iza bukve pred njim neki oštar i srdit glas. Za trenutak se pokaza iza stabla i opet strelovito sakri neka gologlava glava. Kurir smotri nejasno samo crnu kosu.

— Šta li ću sad?! — sinu mu kroz mozak i već u sljedećem sekundu, kao da mu neko došapnu savjet, on se hitro odbaci udesno, za najbliže bukovo stablo. Ne ču se pucanj, ne stiže ga metak, dobro je.

— Što se kriješ, kukavico?! — viknu iza bukve nepoznati i Stric tek tada osjeti po njegovu glasu da to mora biti, po svoj prilici, neki momčić kao i on, koji samo pokušava da govori izduboka i strogo kao odrasli. Zato se i on malčice ojunači i odvrti povišenim glasom:

— A što se ti kriješ?

Iza one bukve nije se čuo nikakav odgovor. Dječak se prepade da mu onaj tamo ne sprema nekakvu podvalu, pa se sjeti Bursaćevog uputstva šta najprije treba da uradi partizanski kurir kad upadne u kakvu zasjedu:

— Uništi poštu koju носиš! Ako nikako drukčije ne možeš, a ti je pojedj.

Stric je sa sobom iz štaba Druge čete nosio samo jedno pismo. Nije druge, sad ga valja pojedj, i to krišom da onaj tamo, iza druge bukve, ništa ne primijeti.

— Hajde da se jede, pa šta bilo da bilo.

Pazeći da ga onaj otud nečim ne iznenadi, kurir se maši za svoju torbicu, izvadi pismo, otkide zubima jedan komad i poče da žvaće.

E, moj pobro, lako je to reći »pojedj pismo«, ali kad uzmeš da ga jedeš, tek onda vidiš kakva li je to mučna i vragometna rabota. Žvačeš i žvačeš onu hartijetinu, mljackaš i prevrćeš po ustima, a ono nešto neukusno, bljutavo, mecavo, vrag zna na šta liči. Treba da ga gutaš, neće u grlo pa neće! Opet žvaći, mršti se, obrći jezikom, a grlo se stislo kao pisak u svirale pa ni mrvicu ne propušta.

— Uh, a ovo mi je tek prvi zalogaj!

Pa od sve svoje muke i nevolje sjetio se Stric neke djedove priče kako je slavni turski vojskovođa Osman-paša bio opkoljen u gradu Plevni, priklještili ga Rusi, a on od gladi najzad pojeo svoje rođene čizme. Poslije ga, kažu, iz počasti prozvali »Lav od Plevne«.

— Ko će ga znati, možda je čak i čizme lakše jesti od ovoga — misli grešni Stric — ali deder ti, Lave od Plevne, kukavče moj, probaj da jedeš pisma, pa ćeš tek onda vidjeti šta je to stradanije.

Najzad je ipak uspio da proguta prvi zalogaj pa, ohrabren time, junački zagriže i drugi.

— Ej-hej, baš sam pravi pravcati »Lav od Prokina gaja«!

Onaj nepoznati iza bukve najzad je, izgleda, opazio da kurir nešto jede pa u čudu povika:

— Ej, šta ti to njupaš?

— Njupam pitu! — viknu Stric sad već mnogo kuražnije, jer mu se učini da onaj iza bukve nije baš naročito opasan. — Begovska pita, da samo probaš...

— Oprobaćeš ti ovo! — poprijeti onaj iza bukve pokazujući neku pozamašnu čvornovatu toljagu, koja baš nije bila za potcjenjivanje.

— A i ti ćeš ovo! — odbrusi Stric i pokaza iza drveta puščanu cijev.

— Ih, baš te se bojim! — poče da začikava nepoznati, a na to Stric, s velikim olakšanjem, zaključio u sebi:

— Ovo je neka zvrkasta dječaćina kao što sam i ja! Pa da bi mu vratio milo za drago, i on se iskrevelji:

— I ja se bojim tebe i tvoje ušljive toljage! Uh, crknuću od zorta, evo žurim!

— Čekaj ti, čekaj, ima nas dvojica! — poče da se grozi čova iza bukve i opet pokaza toljagu.

Ovo Stricu baš ne bi milo ćuti i on otegnu sumnjičavo:

— E, laži, laži!... A koja dvojica?

— Prvi sam ja, a drugi je Metuzalem! — dođe odgovor iza bukve.

— Pa kad ste dvojica, što ne izidete da vas vidim? — poče da začikava Stric, a sve mu nešto hladno oko srca od onog čudnog imena. Dok se onaj drugi zove Metuzalem, nek sam đavo zna kako li taj izgleda!

— Iziđi ti prvi, pa ćemo onda i mi — dođe iza bukve pomirijiviji prijedlog.

— Pa dobro, evo me! — odreza Stric s iznenadnim prilivom hrabrosti i iskorači s desne strane stabla, ali još uvijek stojeći uza samo drvo i s puškom na gotovs. — Deder, sad izlazite i vi!

— Skreni malo pušku na drugu stranu, pa ćemo izići — reče onaj iza bukve.

Stric okrenu cijev u stranu i tada... tada se iza bukve pokaza nekakav dječak Stričevih godina, bosonog i gologlav, crne grgurave kose, sastavljenih obrva i otvorena smjela pogleda kao u kopca ili, možda, kao i u samog sokola. Njegovo ponosito držanje toliko privuče Stričevu pažnju da on tek nekoliko trenutaka kasnije opazi da nepoznati dječak nema čak ni košulje. Od odjeće je imao na sebi samo neke otrcane sive pantalone, a na plećima dronjav pleteni prsluk s jednim limenim vojničkim dugmetom. Od ostale spreme imao je prebačen preko ramena oveći platnen torbak nečim napunjen.

— Evo, to sam ti ja! — predstavi se dječak tako ponosito kao da umjesto onoga jedinog vojničkog dugmeta ima na sebi novu novcatu uniformu, i to još s opasačem, rezervnim cokulama i čebetom.

— A ovo sam ja — dobrodušno reče Stric.

— A kako se zoveš? — upita dječak, sad mekše i prijateljskije.

— Ime mi je Stevo, ali svi me zovu Stricem — odgovori kurir gurajući u torbak nepojeden ostatak pisma.

— Stric! — kliknu nepoznati mršteći se. — Pa to mi je najomrznutije ime na svijetu. E, baš sam loše sreće! Tek sam pobjegao od jednog strica u selu, a u šumi nabasah na drugoga. Eto ti đavola!

— A kakvog to ti strica imaš? — radoznalo priupita kurir.

— Bolje je da me i ne pitaš! — ljutito počeo golotrbi dječak. — Roditelje nisam ni zapamtio, rano su umrli, a mene dadoše tome mom stricu. E, šta je taj od mene radio! Stoku sam čuvao, gladan, go, bos, u školu me nije dao, očevinu mi rasuo, tukao me na svakom koraku...

— Nije to bilo lako —. požali ga Stric.

— Otkud lako — nastavljao je dječak. — Vidim ja, nema druge, valja se braniti. Jednom tako skoči ti moj amidža (tako mi muslimani, zovemo strica), pojuri da me bije, a ja zgrabih kamen u šake: ne prilazi, poginućeš! Stade on, izbeći oči, bogami se i prepade.

— Oho, pa to si ti junačina! — pohvali ga Stric!

— Moram, brate, da budem, dodijale batine! — iskreno priznade dječak. — Tako sam se branio koliko sam mogao: nekad se otmi, nekad ljeskovcem dobij, često bi me i vezao pa sa mnom u štalu. Tako je to išlo sve do neki dan, kad me i on i talijanski vojnici počеше goniti da hranim talijanske mazge.

— Šta, Talijani su u vašem selu? — uozbilji se Stric.

— Jesu, bogami, već čitavu nedjelju. Tu su ti topovi, mitraljezi, bacači, mazge. U mog strica puna štala mazgi, valja to hraniti. Kog će drugog za vrat neg mene.

— A ti uhvati maglu, a! — poveseo se Stric.

— Pa šta bih drugo! — dječak će odrešito. — Odavna meni govori naš hromi seoski kovač: »Momčiću, ne trpi nepravde, bježi u partizane!« Ter ti ja, zorom jutros, podbacim noge poda se, torbicu preko leđa pa u šumu zajedno s Metuzalemom, vjernim drugom svojim.

— A gdje ti je taj tvoj Metuzalem? — upita. Stric obzirući se oko sebe.

— Evo ga u torbici — reče dječak i s ljubavlju potapša svoj nabijeni platneni torbak.

— Kako u torbici? — začudi se Stric i primače se za korak bliže.

— Evo ga, vidi. Zar nije krasan i prekrasan? — reče nepoznati dječak smješkajući se i diže poklopac na svojoj torbici. Ispod njega se ukaza krupna glavudža jednog sivog brkatog mačka, uskih lopovskih očiju, koje su, na prvi pogled, sijale tako nevino i bezazleno kao da je ta golema mačorčina toga trenutka prvi put ugledala ovaj dobri šareni svijet pa još nema pojma šta je to pred njim.

— Pa ko ti je to? — zinu Stric.

— To je Metuzalem, kažem ti, moj mačak. Pobjegao sam zajedno s njim, jer sam čuo da talijanski fašisti jedu mačke.

— A tako — reče Stric s razumijevanjem. — To si dobro načinio, nego, ovaj... nijesam dosad čuo da je neko zajedno s mačkom dolazio u partizane. Znaš, s konjem bi još i moglo, on bi nosio kazan, municiju, bacač, a mačak... Gdje bi, na primjer, mačak mogao nositi teški mitraljez?

— Pa, da vidiš, ovo ti je jedna mačorina koja bi mirne duše mogla da ponese jednu takvu talijansku pušku kao što je ta tvoja. Vjeruj mi, to je uprav puška za mog mačka.

Stric pocrvenje kao petokraka zvijezda komesara čete, namršti se i dreknu:

— Zar sam ja isto što i tvoj šugavi pečeni mačak, a?!

— Šta si kazao, zar moj mačak šugav?! — planu sad i bosonogi dječak. — šugava je tvoja puška, i tvoj torbak, i tvoj nos, i tvoja bukva iza koje si se krio... Hajde da se porvemo pa ćemo vidjeti ko je bolji! De-der, čik!

— Čik i tebi, hajde! — naroguši se i Stric i poče skidati pušku. — Sad ćeš vidjeti što je partizanski kurir.

— Evo, i ja skidam torbak da ne pomisliš da će mi Metuzalem pomagati! — povika dječak. — I ti ćeš, kuriru, vidjeti što je jedan progonjeni dječak s mačkom koji ide da traži pravdu i još nosi poklon partizanima, iako sam ni košulje nema. Deder, na posao!

Šta ćeš, čim čuje za sirotinju, Stričevo srce odmah omekša kao zečji rep. On opusti ruke i pokajnički reče:

— Ne, neću s tobom da se rvem. Ti partizanima nosiš poklon, a i ja sam partizan. Oprosti što sam uvrijedio tvog mačka.

Sad i bosonogi dječak začuđeno ustuknu, nadiže svoje izvijene obrve i osmijehnu se.

— Oprosti i ti što sam uvrijedio tvoju pušku, torbak, nos i bukvu. To sam se ja samo šalio.

— Ho-ho, baš smo i mi budale! — zarza Stric kao ždrebence, a onda radoznalo zaškilji u dječaka i lice mu dođe usiljeno kao u prepređenog starog lisca. — A šta to nosiš partizanima, kazuj svom drugaru?

— Digao sam od Talijana čitavu gomilu bombi, i to onih lijepih, šarenih — veselo reče dječak.

— A gdje su ti? — čudio se Stric.

— Eno ih u torbaku, Metuzalem na njima sjedi.

— Oho, pazi ti njega, junačine! — uzviknu Stric i s divljenjem pogleda u mačka koji je virio iz torbaka i blaženo preo na kasnom jesenjem suncu.

Tek ti se odjednom naš Stric lupi po glavi i začuđeno viknu:

— Pa dobro, draškane, kako je tebi ime? Sve te pitam, a na to sam zaboravio.

— Rašid. Ime mi je Rašid — reče bosonogi.

Čim on to izusti, Stric se istog trenu sjeti onih Vojkanovih priča o mudrom caru Harunu al Rašidu i zapanjeno zinu u dječaka.

— Rašid?! Ma nije moguće!... Znaš, ja sam čuo za jednog Rašida, ali taj ... On je, čini mi se, drukčije izgledao. Ima o njemu mnogo priča.

— E, to sam ti ja, vidiš, čim se mnogo priča — pohvali se dječak. — Ima jedna priča kako sam uveče lovio golubove na džamiji i smrtno uplašio hodžu. Pa ima

druga priča kako sam stričevim kravama zavezao repove i one strica oborile u koprive. Pa tu je i pričica o gušteru u stričevoj čarapi, pa onda...

— Ma jest, ovaj... ali onaj Rašid je, kako sam ja čuo, imao i košulju, i čizme i...

— Košulja, čizme? — odjednom će zamišljeno dječak. — Znaš, i ja bih želio da budem jedan takav Rašid s košuljom, ali to kod mog strica nije išlo, zato sam i krenuo u partizane.

— Oho, bićeš ti tamo i Rašid s kapom, Rašid u šinjelu, Rašid s puškom! — povika Stric. — Hajde ti samo sa mnom.

— Pa hajdemo! — veselo će Rašid. — Ustaj, Metuzaleme, dosta si preo.

Kad su krenuli, Stric krišom osmotri ostatak onoga pisma koje je maloprije jeo, zagleda malo bolje slova i preneraženo zinu, a zatim ga obli rumen stida.

— Pa ovo nije iz štaba — promuca on. — Ja sam pojeo Maričino pismo, uh!

RAŠID BEZ KOŠULJE

Čim je Stric stigao u štab čete sa svojim novajlijom, po čitavom partizanskom logoru brzo se pronese vijest:

— Doveo Stric jednog bez košulje!

Svim omladincima odmah se dopade Rašid zbog svoje otvorenosti i smjelosti. Nije u novom društvu proveo ni pola sata, a već mu dade ime: Rašid Bez Košulje.

— Nemoj se ti, momčiću, ništa ljuititi na ove naše pričalice — upozori ga učiteljac Vojkan. — Nekad je postojao jedan kralj, Jovan Bez Zemlje, tako je i u istoriji zapisan, pa ni tebi neće ništa smetati što nosiš partizansko ime Rašid Bez Košulje.

— Kad nemam košulje, bar nek imam ime! — veselo reče dječak.

— Nek samo neko pokuša da ti se ruga, pa će sa mnom imati posla! — grmnu Crni Gavriilo i pokaza šaku, čvornovatu i golemu kao malj.

Tih dana se poljar Lijan od Vojkana naslušao priča o caru Haranu al Rašidu i, kao priprost čovjek, čvrsto je vjerovao u njihovu punu istinitost. Može se onda zamisliti kako li se taj zebezeknuo kad mu pred kuhinju dovedoše dječaka novajliju i kazaše mu:

— Ej, poljaru, ovo ti je Rašid. Stric ga našao u šumi i doveo ga.

Rašid, šuma, našao ga! šta li se sve uskomešalo i oživjelo u starčevoj glavi poslije tih riječi! Bogzna, ko li je ovaj golotrba sokolovih očiju?

— Kako to rekoste: Rašid? — izbeći se on i štucnu od iznenađenja i straha. — Da to možda ne bude onaj..., znate?

Ovdje još valja napomenuti i tu sitnicu da je čiča Lijan toga dana svraćao u obližnje selo po neku so, pa svojom nesrećom nabasao na kazan gdje se pekla rakija. Seljaci su ga, kao što je red, odmah ponudili čašicom, ali on odlučno odbi tvrdeći da je dao riječ na četnoj konferenciji da neće popiti ni čašicu rakije.

— Uzmi onda ovu veliku šolju — ponudi ga domaćin. — Odatle nama djeca piju mlijeko.

Čiča se ne dade po drugi put moliti. Naginjao je i potezao iz trbušaste šolje, sve dok od jednog kazana nije vidio dva, a onda je krenuo natrag u četu čudeći se uz put:

— Pazi ti ove dječurlije, čega li su se dosjetili! Zaista je ugodnije piti iz šolje nego iz onih malecniha čaša. Odsada ću uvijek cugati iz šolje rak... ra... ovaj, htjedoh kazati, mlijeko koje se muze iz kazana.

Ko bi se onda čudio što je poljar, zureći onako kroz prašinu sutona u čudnog dječaka, ispredao najnevjerovatnije stvari u svojoj mamurnoj glavi.

— Rašid, Rašid! ... A kako se ono zvaše onaj car Rašid? Aha, Karan al Rašid, velite? Hm, hm, to li je.

Ljuljajući se, Lijan priđe dječaku i povjerljivo mu zaprede u samo uvo:

— Hajde, priznaj starini, priznaj svom deki da si carskoga roda. Pričao je nama Vojkan o tvojoj familiji još davno prije tvog dolaska. Znači, pripremao nas, je li?

Jovanče, Stric i Potrk navališe na starog nek ide da se ispava, a nek novajliju ostavi na miru. Nema taj, vele, nikakve veze sa starim pričama i s Harunom al Rašidom.

— Ta gdje su ti oči, striče Lijane; vidiš da dječak nema ni košulje na sebi.

— Ehe, a zar se i onaj car nije često preoblačio u siromaha? — isklibi se čiča. — Možda se tako i ovaj mali preobukao pa ispod ove sirotinjske odjeće ima carsko ruvo.

— Pa zar ne vidiš da ni košulje nema, samo голу kožu? — viknu Jovanče.

— Aha, tu li smo! — graknu Lijan. — Pa i car ispod košulje ima samo kožu, običnu ljudsku kožu. Zašto onda i ovaj mali ne bi mogao da bude car, pitam i vas i čitavu četnu konferenciju?

Dječaci se na to samo zgledaše. Đavo da ga nosi, ovaj poljar Lijan ima ponekad pravo pa makar bio ne znam kako pijan. Zaista, što je neki tamo carević, šmokljava dvorska maza, bolji od njihovog Rašida?!

Ipak naš Lijan, kao i mnogi pijan čovjek, nije se lako ostavljao novajlije Rašida.

— He-he, on je kod nas novajlija, a preobukao se u nekog starajliju, to mi je vrlo sumnjivo — mrmljao je i cerio se on. — Zakleo bih se da mu je onaj njegov torbak pun dukata, vidiš da ga stalno drži uza se.

I dok su dječaci, okupljeni u gomilu, nešto pričali, a mrak sve više osvajao, poljar Lijan polako se privuče do Rašidova torbaka, koji je ležao blizu dječaka, i oprezno zavuče ruku unutra. Napipao je nešto živo, toplo i čupavo, nešto kao nekog zeca i brzo trgao ruku nazad.

— Hm, šta li će mu biti ono? Ništa drugo nego zec... Čekaj bar da vidim kolikački je i je li debeo. Vidim ja, omastiće sjutra dječaci brkove, a i ja zajedno s njima.

Čiča ponovo zavuče ruku duboko u torbak, dobro poprihvati nepoznatu životinju i stade da je pipa, ali čudni Rašidov »zec« odjednom frknu i tako krvnički ogrebe starca kao da ga je opekla sama munja.

— Jao, drž ga! — dreknu čiča i tako trže ruku i ustuknu da je izgubio ravnotežu i pao na leđa.

— Šta ti bi? — prvi skoči Jovanče.

— Zec! — vreknu čiča kao koza.

— Gdje, gdje?! — đipi Stric.

— U torbaku. Rašidov zec, đavo ga derao! — larmao je Lijan duvajući u ogrebanu sudlanicu.

— Aha, dirao si mog Metuzalema pa te pomilovao šapom — dosjeti se Rašid. — Daj da vidim je li štogod opasno.

Poljar brže-bolje sakri ruku za leđa i uvrijeđeno povisi glas:

— Šta, zar ja da se bojim ikakve životinje na svijetu, ja, dugogodišnji poljar, koji u životu ni o čem drugom nije ni mislio neg o djeci i životinjama, koji se ni sa kim nije družio...

— To je istina, Rašide, — dobaci Jovanče.

— Jakako neg istina! — žestio se poljar. — Mene su, moj sinko, tukli konji, bola goveda, udarali ovnovi, ujedali psi, jurila bijesna mačka, bubetao jarac, tumbetalo magare, štipao gusan, napadao pijevac, grebla kvočka, drpala krmad, svalila me u blato bivolica, ujeo me za uvo komendijašev majmun, rvala se sa mnom Ciganinova mečka, gonili me zimi vuci. Neću ni da pominjem onoga kneza Valjuška koji me je jednom u tuči ujeo za ruku.

— A što miješaš kneza sa životinjama? — začudi se Rašid.

— Zato, bratac, što bi i on bio jedan obični konjski vo da već nije pljunuti praseći magarac najgore teleće vrste.

— Ma čudan li je neki čovjek ovaj vaš poljar — zadržano reče Rašid Bez Košulje. — Još ovakvog nisam vidio.

— E, moje pile od sokola, a da si ti još vidio životinje koje sam ja lično izmislio, šta li bi tek onda kazao — pohvali se Lijan.

— Deder, deder pričaj! — saletješe ga dječaci, koji su još ranije slušali te njegove fantazije. — Pričaj, nek i Rašid čuje.

— Dok sam bio poljar — započe čiča — legnem ja tako pod neku krušku i stanem da izmišljam neku novu životinju. Znaš, dosadile mi ove stare, poznate.

— Pa šta si, na primjer, izmislio? — radoznalo će Rašid.

— Hm, šta! Evo, na priliku, konja na kome raste vuna. Pojašiš ga, a ne treba ti ni sedlo ni samar. Meko ti, toplo ti, a uveče, kad legneš uza nj, ne treba ti pokrivača. Konjolika ovca, pa eto ti.

— Nije loše — priznade Rašid. — Spavao sam ja među stričevim ovcima, toplije je nego uz konje.

— Izmislio sam ja i kravu koja zna da govori — nastavi poljar. — Susretneš je lijepo na livadi: kako si tetka? Dobro sam, striče! Kako tele? Fala na pitanju, obada se, trči. Kako junačko zdravlje? Pa tako, gura se pomalo, nešto ine ove jeseni papci bole... Tako se sit narazgovaraš, ne treba ti drugoga društva.

— Dobra ti je i to — pohvali ga Rašid. — Mene su kod kuće stric i strina stalno tukli, a ja — kud bih, šta bih — pobjegnem u štalu pa se žalim kravama. Dobre neke životinje, pušu mi u ruke, griju me, a nekad me i jezikom liznu po licu. Još malo pa da i progovore.

— Vidite li što je bistar i razuman dječak — radosno kliknu poljar. — Što god sam ja izmislio, to njemu odmah za srce priraste. Rašide, dušo, moram te upoznati s našim Kušljom, i njemu ćeš se ti dopasti, vidjećeš.

Iako se poznanstvo odigralo u mraku, više pipanjem a manje pogledom, Kušlja je ipak dobrodušno zarzao kad ga je Rašid pomilovao i zovnuo ga po imenu. To je bio najbolji znak da je u novajliji osjetio dobra čovjeka.

— Duševan si, čestit i stare ljude poštuješ, to ti Kušlja kaže — protumači poljar konjsko rzanje.

Već sutradan zasjedala je tajna kurirska konferencija i rješavala šta bi s Rašidovim mačkom Metuzalemom. Znalo, se već po pripremama da će četa uskoro imati pokret, a mačak ipak nije pseto pa da vjerno kaska za kolonom.

— Treba njemu i neki tavan, to naročito vole stari mačori — objašnjavao je Stric. — A šta mu mi možemo pomoći kad vojska sa sobom ne nosi tavana.

— Nemamo čak ni furune iza koje može da se prede — požali se Đoko Potrk i dodade u stihovima:

— *Mačak ratni Život kune,
ni tavana, ni furune.*

— Da mi Metuzalema pošaljemo Lazaru-Mačku, on mu dođe kao neki rođak, bar po imenu — dosjeti se najzad Jovanče. — Po barakama radionica ima dosta tavana za čitavu četu mačaka.

Kad mu objasniše ko je Lazar Mačak i gdje se danas nalazi, Rašid rado pristade na novo Metuzalemovo boravište.

— Objasnite vi samo vašem Mačku Lazaru da moj mačak Metuzalem rado lovi guštere, zmije, ptice, puhove, pa da se majstor Lazo ne bi uplašio kad mu moj mačor dokotrlja u kuću čak i samog ježa.

Uz pomoć četnog pisara, Đoko Potrk sastavio je pravi sprovedni akt koji će, uz mačka, kurir ponijeti do vojne radionice.

Akt je ovako glasio:

PARTIZANSKOJ TEHNIČKOJ RADIONICI
(NA RUKE LAZARU MAČKU)

Negdje u šumi

Kurirska grupa Prve omladinske čete šalje Vam u prilog ovoga akta jednog sivog mačka, zvanog Metuzalem, nepoznate starosti, u ispravnom stanju, s molbom da mu se za mjesto prebivanja odredi Vaša radionica, a za privremenog staratelja drug Lazar Mačak.

Imenovani mačak dobar je lovac pa mu treba prepustiti da se hranom snabdijeva na terenu, iz domaćih rezervi.

Odijelom i obućom dotično lice snabdjeveno je prilikom dolaska na svijet, a u slučaju njegove smrti, od njegove bunde ima da se sašije kapa drugu Lazaru Mačku.

Položaj, jesen 1941.

Za kurirsku grupu:
Jovanče, Stric, Potrk,
Rašid Bez Košulje

PUTOVANJE S MAČKOM U TORBAKU

Dugonogi Stric veselo je marširao u pravcu Čulumače, jedne stare šumetine u koju se preselila partizanska radionica iz Prokina gaja. Ta se šuma prostirala na jednoj visoravni iznad sela Lipova. S njenih padina, obraslih orasima i pitomim kestenjem, vidjelo se čitavo selo, Prokin gaj i ruševine bombardovane osnovne škole u kojoj je Jovančetova nestašna grupa provela tolike vesele đачke godine.

— Pogledaj, Metuzaleme, ono ti je slavni Prokin gaj u kome sam proveo najljepše hajdučke dane — raznježeno reče Stric i podiže poklopac na torbaku, ali mačak ne pokaza baš nikakvo interesovanje za jedno tako čuveno historijsko mjesto. Samo mu se od jake svjetlosti ženice još više suziše kao dva oštra zarez a i on spokojno žmirnu kao da će reći:

— Ostavi ti, brate, istoriju za koga drugog, a ja ti više marim za slaninu, ribu i druge slične predmete.

Stric je nosio u partizansku radionicu neke zaplijenjene kapisle i jedan pištolj za opravku, pa mu njegovi drugovi kuriri utpaše i mačka Metuzalema da ga odnese Lazaru Mačku.

— Ne zaboravi kazati drugu Lazi da se moj macan zove Metuzalem — napomenu mu Rašid Bez Košulje. — Nemoj da mu on dadne kakvo drugo ime, na primjer Marko, Toša, Sivko ili nešto slično.

— A zbilja, zašto se on zove Metuzalem? — upita tom prilikom čiča Lijan.

— To je zbog njegove starosti — objasni dječak. — Tako ga je nazvao naš seoski hodža, koji je čitao u knjigama o nekom starcu Metuzalemu, a taj ti je starac, kažu, živio devet stotina godina.

— Hm, književno neko ime, naučno — promrsi čiča Lijan. — To ti je isto tako glupo kao i rakijino naučno ime: alkokol. Nema šta, i taj ti je tvoj hodža neko naučno kozoliko goveče s bradom. Devet stotina godina, ih! Pa taj bi starac onda bio dvaput stariji od mene.

Dok se tako Stric sjećao toga jutrošnjeg razgovora i s lakom tugom posmatrao crvenu odjeću Prokina gaja, prenu ga iz njegove zanesenosti neka vesela cika u blizini. Kao i svaki oprezni kurir, on se najprije prihvati za pušku i baci oštar pogled udesno, otkud ie čuo glasove.

— Gle, šta je ono?! — ote mu se uzvik.

Na jedno dvjesta metara od mjesta gdje je on stajao kretala se kroz rijetko orašje neka dugačka kolona. Njemu se najprije učini da su to odrasli ljudi i žene, ali nešto po glasovima, nešto po izgledu on ubrzo razabra da su to neka dječurlija. To ga još više iznenadi.

— Kud li su to pošla djeca ovako u partizanskoj koloni? Da to možda nisu oni pioniri o kojima se toliko priča?

Jedno dva-tri puta u toku svojih kurirskih putovanja, Stric je po selima susretao male četice dječaka naoružane drvenim puškama, ali sve je to smatrano bezazlenom dječjom igrarijom.

— Igraju se djeca rata — odmahnuo bi tako važno kao da je on, u najmanju ruku, neki prekaljeni zreli brko kao, na primjer. Crni Gavriilo.

Pionir! To mu ime nije još ništa naročito govorilo. Igra kao i svaka druga igra, mislio je u sebi.

Kad kolona stiže sasvim blizu Strica, neko otud radosno viknu:

— Eno našeg Strica!

Za tren oka kolona se razniza i prosu. Svi se sletješe oko Strica. Sve su to bili dječaci i djevojčice iz njegova sela Lipova. Većina je nosila školske torbice, poneko mali sepet ili korpicu.

— Kuda ste vi to krenuli? — radoznalo će Stric.

— Pionirska četa sela Lipova kreće u berbu oraha za partizansku bolnicu! — otresito raportira jedan dječak s petokrakom zvijezdom na kapi. Bio je to komandir pionirske čete.

— A otkud vi znate da baš na ovoj padini rastu najkrupniji orasi u čitavoj okolini? — začudi se Stric. — Sigurno ste čuli od poljara Lijana, jedini on to zna.

— Ima neko ko još bolje zna — ciliknu jedna djevojčica. — Kazala nam naša Lunja.

Strica nešto bolno taknu u srce. On samo dvaput učestano trepnu i upita naoko potpuno mirno:

— Šta, i Lunja je s vama?

— Jeste, jeste, ona je naš glavni savjetnik za orahe, za kestenje, za... za sve što se može naći u Lipovu i okolini — raspriča se djevojčica. — I danas je nekud otišla da nešto traži, a nas je uputila ovamo.

Stric ponovo osjeti udar u srce. Nije, dakle. Lunja s njima, ori je ni danas neće vidjeti.

— Neka, neka, to mi i treba! — reče on u sebi. — Pored Marice sam bio zaboravio nju, mog vjernog druga iz hajdučkih dana u Prokinu gaju. A ko me je ikad onako predano volio, ćutke i u tišini?

Stricu gotovo da bi se i suza otela, ali na svu njegovu sreću u tom trenutku začu se iz niske ljeskove šikare neko kevtanje, iz gustiša đipi zec i strelovito klisnu kraj dječje gomile. Ciknuše djevojčice kao da je naletio lav, dječaci zagrajaše za bjeguncem, a jedan mališan kome je zec protrčao tik uz nogu sjede na zemlju od iznenađenja, začuđeno pogleda oko sebe kao da je pao s mjeseca i guknu:

— Alaj me bubnu, uf!

U šikari se opet začu kevtanje. Otud brzo sunu kuja Žuja, a za njom upropanj Nikolica držeći je čvrsto na lancu i uzalud se trudeći da je zaustavi. Kuja je nezadrživo jurišala zečjim tragom.

— Držite nas! — kliknu Nikolica naliječujući u skokovima.

Čitava gomila dječaka sruči se na Žuju i na Nikolicu. Popadaše, povaljaše se, načini se grdan krkljanac. Uz ciku i viku jedva se ispetljaše iz šarolika spleta torbica, torbaka, korpica, nogu, ruku i kujina lanca i čupava repa koji zamalo ne otkidoše u onome uzavrelom komešanju.

— Jesu li sve noge, ruke i repovi na broju? — upita najzad Stric smješkajući se na zadahtanu gomilu.

— Kod mene i kod Žuje šest nogu, dvije ruke i jedan rep! — raportira Nikolica. — Sve je, dakle, u redu, družo kuriru.

Dok je dječurlija još grajala razveseljena tim neobičnim događajem, Žuja uze poizdalje da njuška Stričev torbak, onda zareža, snažno zalaja i jurnu prema Stricu. Uto iz torbaka suknu mačak, skoči pravo na kujina leđa, odbaci se u travu i zaždi uz prvo orahovo stablo.

— Zec, zec! — zavrištaše djeca, dok se Žuja ljutito zaskakivala uz orah, grebla ga šapama i tako urlala kao da gore sjedi medvjed.

— Pa ovo je nekakva maca! — slatko zapjevucka jedna curica zureći uz drvo. — Uhu, kolika je, gle joj glave! Ej, sidi dolje, Milkice!

— Nije to maca, nego mačak, i to stara mačorčina — gotovo uvrijeđeno napomenu Stric. — Nije mu ime Milkica, nego Metuzalem, a nema glave, nego glavudžu. Evo ga, ima i svoj sprovodni akt za partizansku radionicu u Čulumači i ja bez njega ne smijem tamo.

Nikolica odvede Žuju daleko u orašje da ne bi plašila mačka, a Stric stade pod onaj orah, izvadi iz svoje kurirske torbice komad tvrda sira i poče da mami Metuzalema.

— Mac, mac, Metuzaleme! Evo sira, sirčića, dođi da probaš. Mac, mac!

Macan se ne dade dugo moliti. Nečujno skliznu s drveta i već je frktao i mazio se oko Stričevih nogu, smazao sir i drage volje pristao da ga ponovo strpaju u njegov torbak. I dok je Stric brzo zamicao uz padinu, prema Čulumači, orahove krošnje već su se kitile dječacima. Drmali su i tresli grane, s kojih su se sasipali krupni prezreli orasi pravo na šaren buljuk djevojčica kupljačica.

— Ih, a jeste li vidjeli kako njegov mačak straže pred mojom Žujom! — hvalio se Nikolica na jednom drvetu. — Dok smo bili u partizanima, ona je tako čitav logor čuvala od razne zvjeradi i od vukova. Jednom je čitave noći stražarila kraj teškog mitraljeza vezana uz njegovo postolje.

Duboko u Čulumači, pod moćnim prastarim bukvetinama koje su se širile dobroćudno kao neke dobre šumske tetke i kume, Stric brzo pronađe partizansku radionicu. Kad upita za Lazara Mačka, stari majstor samo se nasmiješi krajičkom usne, uglom oka i s pola brka.

— Tu je, tu, eno ga dolje kod izvora... priča s Maricom.

Stricu radosno igrucnu srce. Tu li je taj plavokosi đavolak! Baš će mu milo biti da je vidi.

Sjuri se do šumskog izvora tako žurno da iznenađena Marica samo ciknu i obisnu mu se oko vrata.

— Evo ga, došao! Striče, Striček, Stričiću!

Lazar Mačak, također iznenađen, osmjehnu se nekako na silu, a onda ne umjede ništa pametnije reći starom drugu, već bubnu:

— Šta, zar vi još nijeste krenuli?

Stric se pažljivo ispetlja iz Maričina zagrljaja i odgovori:

— Kažu da ćemo brzo. Spremamo se.

— Dobio sam vaše pismo pa sam već mislio da ste... — zbunjeno poče Lazar šarajući očima, a Stricu tek tada pade na um da se to njegov drugar pribojava za svoju Maricu, pa viknu naglašeno veselo i pomalo razmetljivo:

— Baš mi se ne ide dok ne vidim naše Lunje. Kurirski poslovi, brige, pa se i zaboravi... Eno njezine pionirske čete, bere orahe dolje pod šumom, valjda ću je sreći sad kad se budem vraćao.

— Sretni je, sretni, zagrlji, poljubi! — veselo je ciktala Marica lupajući ga po ramenu, pa se onda odbaci prema Lazaru Mačku, objesi mu se oko vrata i gugutnu. — Ovako ti nju zagrlji, pa stegni za vrat, pa udavi nek odmah... nek odmah crkne kad ne valja ovako kao ni moj Lazar.

— Ne damo mi našeg Lazara — poprijeti joj Stric. — Gle ti nje: »Moj Lazar!« Ne bi ti znala! To je naš Lazar, a tvoj Lazar nek jede... nek jede pisma!

Stricu sinu kroz glavu kako je u šumi, pred Rašidovom zasjedom, žvakao Maričino pismo i nešto otužno i bljutavo razli mu se po ustima.

— A zašto baš da pisma jede? — začudi se Marica.

— Zato što je to najgora stvar za jelo — odgovori Stric. — Znam neke kurire koji su morali pojesti pismo iz štaba kad su upali u neprijateljsku zasjedu.

— A zašto su ga jeli? — opet priupita Marica.

— Pa zato da ne padnu neprijatelju u ruke. Bolje ga je i pojesti nego...

— Aha, jesi li čuo! — prijekorno se obori Marica na Lazara. — Hoćeš li ti tako pojesti moje pismo kad udari kakva vojska, a?

— Pa ta se pisma ne jedu — pokuša da se brani Mačak.

— Aha, pazi ga sad kako se izvlači. Ne jedu! — naduri se Marica. — Bogami ću ti sjutra donijeti jedno pisamce pa ga moraš bar malo oprobati.

— Teško njemu, kukavcu! — u sebi ga požali dobrodušni Stric.

— Pa eto, glocnuću ga malo, tebi za volju — pristade Mačak sav blažen što se Marica oko njega toliko umiljava i trudi.

— Oho-uhu, čuješ li ti ovo, Striče! — poskoči Marica. — Sad si dobro vidio da je ovo zaista moj Lazar, a vaš Lazar nek jede zelene trnjine.

Mačak se uplašeno izbeći i stegnu usne kao da već jede to neprijatno i oporo voće, dobro poznato seoskoj djeci.

— Vraga, ni zrele trnjine nisu nizašto, a tek zelene... Pa dokle ću ja jesti sve što mi vi preporučite?

Kad Stric najzad pročita Lazaru sprovodni akt i pokaza mu Metuzalema, Marica skoči, ote mačka iz kuri rovih ruku, uprti ga u naručje i stade da ga grli i da mu tepa:

— Maco moja, macice, macane, ne da tebe Marica nikom živom na svijetu. Ti si samo moj, je li de? Je li, maco moja?

Otegnut u njezinu naručju, stari mačor je zadnjim nogama gotovo dodirivao zemlju, ali ni taj tako neudoban položaj nije smetao iskusnom poznavaoču ljudi da odmah započne prestiti, jer je vrlo dobro osjetio da je u rukama dobrog stvorenja.

— Aha, pazi ga, prede! — poradova se curica. — Džabe vam je sad, ovo je moj mačak, a vaš mačak nek jede luk.

— I to je sto puta bolje od pisama — promrsi Stric.

Odlučiše konačno da Marica ponese Metuzalema sa sobom i tako su sad sve troje bili zadovoljni: Stric što je dobro smjestio Rašidova ljubimca, Lazar Mačak što je vidio da ga Marica voli i kad je tu Stric, a Marica, opet, što je dobila ovako jedno umiljato stvorenje koje do mile volje možeš maziti, tepati mu i pričati mu kad god ga dograbiš u ruke.

Stric i Marica krenuše iz ćulumache zajedno, jer su dobar komad puta išli u istom pravcu, sve do posljednjeg raskršća nad selom Lipovom. Do toga mjesta Stric drage volje pristade da joj ponese novog ljubimca, mačka.

— Nemoj sad stare prijatelje da zaboraviš — dobaci joj na polasku Lazar Mačak, ali ona krišom na njega tako obijesno zaškilji i slatko cmoknu rumenim usnama da on, grešnik, od puste sreće i zbunjenosti ne znade šta bi drugo nego prileže potrbuške uz izvor i navali da pije vodu. Najzad se, bogami, i umi pa sinu kao pun mjesec zalutao pod stare bukve.

U razgovoru s Maricom Stric naiđe kroz ono orašje gdje je pri prolasku susreo pionirsku četvu i zateče sve pusto i tiho.

— Svršili su posao pa se vratili u selo — pomisli on s lakom tugom. Baš mu je bilo žao što ih još jednom nije vidio onako bučne, vesele i vrijedne.

Stojeći tako visoko nad svojim selom, on se još jednom, dugo i pažljivo, zagleda u Prokin gaj, sjeti se čitave Jovančetove družine, s tugom pomisli na Lunju i, da bi od Marice sakrio ovlažene oči, otkide visok stručak nekog neuglednog jesenjeg cvijeća i zamišljeno se pomilova po čitavom licu. Onda ispusti cvijet na zemlju i s uzdahom reče:

— Bogzna da li ću ikad više vidjeti sve ovo. Hajdemo, Marice!

I dok su njih dvoje odmicali stazom kroz orašje, iza gusta ljeskova žbuna za njima je ćutke gledala tiha ozbiljna Lunja. Ona je od svojih pionira čula da je Stric prošao u pravcu Ćulumache i ostala je iza čete da ga sačeka, ali kad ga je spazila zajedno s Maricom, s tugom je ustuknula i ostala u svom skrovištu.

— Šta ću mu ja, njemu je sad lijepo, dobro, vole ga... A bude li mu jednom teško, onda ću doći. Hoću, doći ću.

Lagano se uputila do onoga mjesta gdje je Stric maloprije zastao, podigla ispušteni cvijet i pritiskujući ga na uske grudi počela da osluškuje. U daljini se čulo prigušeno regetanje mitraljeza, a negdje još dalje, možda od Kozare, muklo dumbaranja topova.

— Striče, ti odlaziš tamo, a ja se s tobom ni pozdravila nijesam — prošaputa ona u nježne latice cvijeta koji je već venuo. — Da li ću te ikad više vidjeti?

POHOD NA DINAMIT

Kako li - zašto li, to je teško bilo pogoditi, ali Rašid Bez Košulje već od prvog dana po svom dolasku u četu pribi se uz Crnog Gavrilu, brkatoga gorostasa, od čije je glasine ječao čitav partizanski logor. Čak je i Kušlja čuljio uši kao da očekuje najezdu medvjeda.

Ni Gavrilu nije bilo krivo što je ovo otresito siročće izabralo baš njega za svog prijatelja i zaštitnika, pa je dobroćudno groktao zovući ga za sobom:

— Hajde da ti pokažem puškomitraljez. To ti je moja igračka kad počne borba. Možeš mi biti i pomoćnik, okretan si i kuražan, još samo da te malčice poučim.

Crni Gavrilu bio je mitraljezac, i to vrlo dobar, samo je imao jednu nezgodnu manu. Kad bi se zagrijao u kakvoj borbi a palo naređenje za povlačenje, njega niko nije mogao krenuti nazad s njegova položaja. Uzalud su ga zvali, vikali i prijetili mu, on je ostajao pri svome. Šarao je mitraljezom lijevo-desno i urlao:

— Stani, stani, eno ih iza one ograde!... Pazi još dvojice!... Oho-ho, namještaju teški mitraljez, drž se, Gavrilu!

Kad sasvim zagusti, nije bilo drugog izlaza, nego bi četvorica partizana dopala na njegov položaj, pograbila Gavrilu za noge i za ruke i trkom se povlačila noseći i njega i puškomitraljez. Jurili bi tako kojih pedesetak metara, onda ga naglo ispustili, a kad bi Gavrilu blebnuo o zemlju, za tren bi došao sebi, skočio i zahvalno viknuo:

— Hvala vam, braćo! Vatru tabanima, povlačimo se!

Nema šta, znao se naš Gavrilu i povlačiti da je bilo milina gledati. Tutnjeći pred svima, lomio je ograde i probijao se kroz šikare i gustiš kao pravi nosorog krčeći ostalima put. čak i tu ga je valjalo zaustavljati, istina,, s manje muke.

— Stani, Gavrilu, brate, ispade nam duša! Podugo je to tako išlo s našom junačinom, sve dok jedan od lukavih omladinaca nije pronašao mnogo lakši način da se Gavrilu natjera na povlačenje. Trebalo je prosto-naprosto u toku borbe privući se do mitraljesca i doviknuti mu:

— Eto Marije! Povlači se!

Gavrilu bi se odmah rashladio i došao sebi kao da su ga polili vodom ili propisno odalámili kolskom rudom. Plašljivo bi se obazreo oko sebe, pograbio mitraljez i poguren šmugnuo natrag šišteći:

— Joj, brate, gdje li je, s koje strane? Brzo, vatru tabanima!

Ta Marija od koje se Gavrilu tako panično bojao bila je u stvari njegova rođena žena, jedno sitno mršavo stvorenje, dječjega glasa, malih vitkih ruku i veselih očiju. Kad god bi Gavrilu kod kuće nešto pogriješio, ona bi dizala prstić, nabirala obrve i strogo ukosila oči, tako da je on premirao od straha prije neg bi ona i progovorila:

— No, no, Gavrilu, ne smiješ to raditi!

Tako i na položaju, za mitraljezom, čim bi čuo da ide Marija, naš strašni div odmah bi vidio dignut prst, namrštene obrve i ukošene oči, pa bi ga spopao takav zort, prpa i strah da bi nezadrživo naginjao u bježaniju samo da ne čuje onaj strogi glasić:

— No, no, Gavriilo...

Iako je već od prvog dana postao Rašidov glavni zaštitnik u četi, Gavriilo se u isti mah pretvorio i u dječakovog poslušnog diva koji je bez pogovora, drage volje, ispunjavao mnoge želje našeg momčuljka. Ličio je na onoga moćnog džina iz prastare bajke koji izvršava sva naređenja nekog sirotog arapskog ribara.

— Gavriilo, donesi u baraku suve bujadi (paprati), tvrdo nam je za spavanje — istom bi se dosjetio Rašid, a Gavriilo bi ga vrlo pažljivo saslušao piljeći u njega svojim sitnim medvjedićim očima. I evo ga, začas vuče čitav plast mrke prosušene paprati, prosto ti dođe da razvališ vrata dok sve to uneseš. Toliko ti on toga navuče i natrpa da ujutru moraš po pola sata roviti po paprati dok iz nje iščeprkaš sve uspavane kurire.

A nek bi se, majci, drugi neko usudio da tako nešto naredi kosmatom Gavrekanji! Jurio bi ga taj opasačem kroz čitav logor, istjerao ga u pokošenu bujadaru i nabio mu na glavu naviljak paprati dovoljan da zatrpa čitavu partizansku desetinu zajedno s puško-mitraljezom.

Kako je tih dana bilo nešto razgovora o dinamitu i miniranju željezničke pruge, Rašid se odjednom nešto prisjeti i neočekivano predloži komandiru čete:

— Druže komandire, daj mi Crnog Gavriila, pa ćemo s jednog mjesta donijeti pun sanduk dinamita.

— Oho, da se ti ne šališ, momče? — uozbilji se komandir. — A odakle biste vi to donijeli?

— Iz mog sela. Moj stric čuva u svojoj pojati pun puncat sanduk dinamita. Dovezao iz kamenoloma kad je država propala.

— Opljačkao, tako kaži, momčiću, pa onda sakrio u slamu, podalje od kuće, da ne bi slučajno odletio u vazduh — ispravi ga komandir. — Je li de tako?

— Uf, još je i gore. Ne znate vi mog strica — nakostriješi se Rašid. — Zakleo bih se da će taj nešto ukrasti i od onih Talijana koji sad kod njega logoruju. Ulizuje im se, časti oficire, a sve mjerka što bi zdipio.

Istog dana, pred zalazak sunca, krenuše Rašid, Crni Gavriilo i još dva partizana omladinca, u akciju na dinamit. Kad stigoše nad Rašidovo selo Hrndelje, već uveliko se hvatao suton u pitomoj dolini čijom su ivicom bile nanizane seoske kuće.

— Vidite, ovo veliko pod samim brdom, to je žandarmerijska kasarna, tu logoruje jedan dio Talijana — objašnjavao je dječak svojim drugovima. — Stričeva je kuća tamo desno, vidite li, ona s novim krovom. A pojata... eno je vidite na stotinjak metara niže kuće, uz onu živicu... Sići ćemo lijepo niz brijeg do potoka pa sve pored živice i evo nas pravo u pojatu.

— A da nema pasa kod pojate? — zabrinuto upita Gavriilo.

— Nema. Oba su psa kod kuće: jedan kraj štale, drugi pred hambarom. Pojatu i ne treba čuvati, slamu niko ne krade.

— A dinamit? — opet će Gavriilo.

— Ehe, stric je to sakrio pod slamom, sasvim u ćošku, ne bi ga ni đavo našao. Niko drugi u kući valjda za to ne zna.

— A kako si to ti pronjuškao? — zaškilji Gavriilo.

— Evo kako. Pošao sam da krijem orahe u pojati, jer što god uberem, stric mi otme i proda. Zavučem se lijepo u ćošak, pa kopaj, kopaj po slami, kad na samom dnu — šta je — sanduk. Pročeprkam ispod hartije, kad neki masni fišeci. Poznam odmah da je dinamit, moje komšije radile su u kamenolomu i ljeti tukle ribu .., o, mislim se, ne mećem ti ja svoje orahe uz ovu robu.

— Dobro će biti ako je to još tamo — zabobonji Crni Gavriilo.

— Hajde da se polako primićemo — predloži Rašid. — Idemo naniže, ivicom šumarka, samo nek niko ne izlazi na otvorenu poljanu, sve se vidi odozdo iz sela. Sva sreća za nas što u Hrndelje još nisu svračali partizani pa su talijanske straže rijetke.

Rašid je o svemu govorio tako razborito i ozbiljno kao sasvim odrastao i zreo čovjek. Ulivao je slušaocima puno povjerenje i sigurnost, pa sva tri njegova druga krenuše za njim kao da ih vodi neki prekaljen ratni komandir.

— Vidi ti samo mene kako ja poslušno kasam za ovim bosonogim švrćom — nije mogao da se načudi Crni Gavriilo. — Nešto mi uza nj priraslo srce kao da mi je rod rođeni. Eto, volim ga kao sinovca, a slušam ga kao narednika.

Kad se spustiše u polja pored potoka, ona dva partizana uhvatiše zasjedu pored seoskog drumca, a Rašid i Gavriilo pobrzaše uzduž visoke živice prema pojati. Gorostas je jedva stizao dječaka koji je tu poznavao svaku među, jarak i kamićak. Tek pred samom pojatom Rašid stade i uhvati Gavriila za ruku.

— Pričekaj tu dok ja obiđem okolo.

Nečujno se prošunjavao oko čitave pojate i šapatom obavijestio svog velikog druga:

— Nema nikog, hajdemo.

Pipajući otvorio je mala zadnja vrata, na pojati i povukao za sobom crnog diva.

— Ovuda, samo za mnom. Šta je, što ne ulaziš?

— Tijesno je — soptao je Gavriilo gurajući se postrance na uska vrata. — Uuh, dobro je, progurah.

Šušteći oprezno, Rašid se provlačio u ćošak. čulo se zatim kako razgrće slamu, šmrca i nešto pipka, a onda se zabrinuto javlja:

— Ma šta je ovo? Gavriilo pretrnu.

— Šta je, nema dinamita?

— Dođider — zovnu ga dječak. — Nešto je tu... Evo, pipni.

Gavriilo zavuče ruke u slamu, pažljivo opipa nepoznat predmet i napokon mirno zaključa:

— Mitraljeski samar. Ovakve imaju Talijani. Prošlog mjeseca oteli smo jedan, eno ga u Drugoj četi.

— Pa odakle ovdje? Sigurno ga smotao moj stric.

— Šta bilo da bilo, daj ti njega ovamo — reče Gavriilo i izvuče samar iz slame.
— Nosim ja ovo napolje, a ti vidi ima li još nešto u ćošku.

Ubrzo se začu tih, veseo Rašidov glas:

— Evo ga, tu je dinamit!

Gavriilo bez muke izvuče pred vrata pozamašni sanduk i poče ga namještatii na samar.

— Šta to radiš? — začudi se Rašid.

— Tovarim sanduk na samar, a samar ću rijepo na leđa i bog te veselio — idem u četii. Nijesam ti ja gizdav ćovjek, mogu ja i osamaren prohodati. Svakako je noć, ne vidi se.

Ovdje u noćii, na opasnu mjestu, pokazaa se, bogami, da naš Gavriilo zna da bude i šaljiiv ćovjek. Bobonjećii i šapućući sve neke smiješne stvari, on se najzad u neku ruku zaista osamari, i to uz Rašidovu pomoć, i olako se diže pod teretom.

— Hajdemo, Rašide, povedi ovu dvonogu mazgu. Doguraše u četii sve onako po mraku a da Crnom Gavriilu i ne pade na pamet da se uz put odmori. Tek pošto ga rastovariše, on protrlja ramena utrnula od tereta i ozbiljno reče:

— Vidiš, za mazgu je važno da je samar ne žulji. To sam još u vojsci naućio ... Rašide, hajdemo na spavanje, umoran si i ti i tvoja mazga.

PUNOGLAVCI UHODE KLINOGLAVCE

Rašidov i Gavrilov noćni pohod u Hrndelje, po dinamit, naveo je komandu njihove čete da se malo pozabavi tim seocem, ukrivenim među strma brda. Tamo je nekoliko žandara i nevelika talijanska posada. Moglo, bi se sve to začas zbrisati munjevitim noćnim prepadom. Palo bi tu dosta oružja, municije....

U komandi partizanskog odreda odmah odobriše njihov plan.

— U redu, drugovi! I mi smo o tome mislili. Čuli smo inače da se Talijani spremaju da u Hrndelje dovuku još poviše vojske i da tako osiguraju sječu šume za svoje potrebe. Treba ih ovim prvim udarcem tako zastrašiti da im više ne padne na um da dolaze u Hrndelje.

Za napad na neprijatelja određeno je da, se četa razdvoji u dva dijela. Prva, veća grupa, udarila bi na žandarmerijsku kasarnu, a druga, manja, likvidirala bi Talijane kod kuće Rašidova strica.

Iz obavještenja štaba odreda, a i po Rašidovu pričanju, znalo se, otprilike, kolika je brojna snaga neprijatelja. Ipak u četi odlučise da Rašida, za svaki slučaj, pošalju u Hrndelje da vidi i propita da se posljednjih dana nije štogod izmijenilo.

— Niko još u njegovu selu ne zna da je dječak pobjegao u partizane, može on slobodno švrljati kud god mu je volja — reče komandir čete.

— Ipak bih mu ja, kao pojačanje, pridodao starog Lijana — predloži politički komesar. — Lukav je čiča, vidjeće taj sve što nam bude trebalo.

Kad mu rekoše kakav ga zadatak čeka, poljar Lijan za tren oka preobuče se i premaskira u starca skitnicu koji se potuca od sela do sela, trbuhom za kruhom. Nađe mu se na glavi klempava slamna šeširčina izjedena oboda, na leđima poderana kaputina, poklon kakvog varoškog činovnika. Ispod kaputa su se nastavljale srozane čakširetine u čijem bi se turu komotno mogla ponamjestiti kuja s petoro štenadi. Sve se završavalo razgaženim opančinama neodređena oblika, starosti i boje. Dodajte još uz to čičin crveni nos, lukave očice ispod gustih obrvetina i toljagu u ruci i eto vam tipične stare skitnice, pijandure, koji, k tome, kanda voli štogod i ukrasti kad mu na zgodu dođe.

Takav čilager obično susretne negdje podno seoske živice osamljenu kokoš i počne da joj laska:

— Ono, šta ja to vidim: prekrasna kokica-pirga čeprka u travi. Ček, ček, lje-pojko, da te čika malo bolje pogleda, da ti vidi mudro okce.

Lakovjerna koka naheri glavu da bi bolje osmotrila toga namjernika medenog glasa, čak učini i jedno sramežljivo »ko-ko«, a uto, kao s nebesa, zvekne po njoj toljaga i za tili čas — evo male glupače u čikinoj gostoljubivoj torbi ili torbaku.

Elem, tako preudešen, čiča Lijan ispade na stazu iza štaba pred Crnog Gavrila i slatko otegnu:

— Dobri čovječe, kud je put za selo Hrndelje?

Gavrilo izbeći na nj svoje garave očurde.

— Za Hrndelje? Pa ja sam baš pretprošle noći tamo bio. Jesi li ti otud, a?

— Otud, brate, otud.

— Vidiš, a ja bih se zakleo da sam te već negdje vidio — zabruna Gavrilo još ga uvijek ne prepoznajući.

— A i ja sam kanda, tebe vidio, rođeni brko, — zameketa poljar. — Čini mi se samo da si bio pod mitraljeskim samarom, onim za talijanske mazge.

Tek ti sad naš grešni Gavrilo izbeći svoje očekanje, virnu pod klempav starčev šešir i zagrmi:

— A ti li si, stara krtijo, rakijski kazane! Opet si se preobukao da se nekud vurnjaš po svome starom poslu, njuškalo jedno poljarsko.

Ovaj susret najbolje je uvjerio poljara da će ga malo ko prepoznati. Svi će ga, uglavnom, smatrati za neku skitnicu ili, još bolje, za starca beskućnika prema kome su ljudi obično dosta dobri, čak i darežljivi.

I Rašid Bez Košulje navukao je svoju staru uniformu — prsluk i pantalone — koji su dotle služili kuvaru Lijanu da začepi prozorsko okno na baraci razbijeno bombardovanjem. Tako su krenuli na svoj tajni ratni zadatak kao neki djed i unuk o kojima bi se i pjesma mogla napisati.

Svi dječaci iskupiše se da ih isprate. Tom prilikom Đoko Potrk ponovo pokaza svoju pjesničku bojnu gotovost i njegov poetski puškomitraljez ispuca u jednom rafalu ove stihove:

*Fašističke bjele hulje,
ide Rašid Bez Košulje,
za njim, spreman da se bije,
jezdi Lijan bez rakije.*

— Ide spreman da se bije, još spremnije da se pije! — okinu poljar iz svoje zarđale pjesničke kubure, pa se i sam začudi kako mu ovako glatko izletje stih i vreknu jarećim glasom:

— Ehe-he, još malo pa ću postati onaj Zec Stojanović Karadžorđević o kome je drug Vojko pričao da je izmislio narodne pjesme.

— Vuk Stefanović Karadžić, vrag te pojeo! — ispravi ga Vojko smijući se.

— Znam da je neka šumska zvjerčica: zec, lisac ili vuk — odmahnu čiča i obrati se dječacima. — A vi, momci, ako se ja ne vratim, pripazite mi Kušlju, a onu rezervnu bocu iz moje torbe razbijte o kamen, jer se više na ovome svijetu nikad neće rađati ovako slavne ispičuture... i pjesnici.

Odjezdio je presrećan što mu se opet ukazala prilika da se skita pa kud bilo da bilo. Tek u blizini kasarne u Hrndeljima on se sjeti neprijatelja i reče, onako uz put:

— Moraćemo nekako podvaliti ovim jarećim klinoglavcima iz kasarne. šta veliš, a?

— Moraćemo svakako — potvrdi Rašid. Odjednom Lijan uspori korake i zamišljeno upita:

— A šta su mu to klinoglavci? Za njih nikad nisam čuo, niti bih znao izmisliti takvo živinče.

— Pa ja sam sad od tebe čuo to ime — reče mu dječak. — Da to nisu neke životinje s klinom u glavi?

— Klin u glavi ima onaj ko je izmislio te nemoguće klinoglavce! — naljuti se čiča prosto ne vjerujući da je on sam izvalio nešto tako glupo. — Tamo u kasarni žive jedni najobičniji zečji paunovi s perjem na kalpacima, strašljivci.

Kad se već iza okuke ukaza krov kasarne, poljar napomenu dječaku:

— Ja sam sad jedan starac koji se negdje dobro napio, a ti si moj unuk koji me vodi kući. Tako ćemo naići pored kasarne. Ako budem ovom prilikom i pominjao one blesave klinoglavce, ništa ne mari, takve budalaštine i pristaju pijandurama.

Po kasamskom dvorištu muvali su se tamo-amo dokoni talijanski vojnici. Nailazeći drumom, poljar Lijan dobro ih osmotri i poče da tetura lijevo-desno i da pjevuši Rašid ga je svesrdno pridržavao ispod ruke.

— Ihaj, drži starca klinoglavca! — razdra se čiča ispred same kasarne, junački zatetura, izgubi ravnotežu i sruči se na gomilu slame koja je tu bila istovarena na ledini za vojničku spavaonicu u kasarni. — Ihaj, plivaj, veslaj!

Talijanski vojnici, vazda gotovi za šalu i smijuriju, počeše se kupiti uz ogradu, drugi pojuriše iz same kasarne. Poljar šapnu Rašidu, koji ga je dizao iz slame:

— Broj ih! Broj!

U toj vojničkoj gužvi nađoše se i dva mjesna žandara. Stariji od njih reče zavidljivo:

— Blago tebi, stari, ti se nakitio kao da si noć proveo ovdje u talijanskom magacinu.

— šta, zar i kod vas ima nešto da se ždrljekne? — izbeči se čiča i posrlja kao da će pravo kroz ogradu u kasarnu. Rašid ga jedva svali nazad u slamu.

— Dakle, šta ima kod vas, kazuj i donesi! — vikao je poljar baškareći se u slami, a žaca, grohotom se smijući, objavi:

— Imama, bogme, stari, sedam-osam punih sanduka, sve fino piće za gospodu oficire koji dolaze u nedjelju.

— A ja ću onda doći u subotu! — kukuriknu poljar i okrenu se Rašidu. — Mali, da me dovedeš još u petak. Volim ti fina gospodska pića, ona od alko-ko-ko-kola ... puna kola...

Poljar se sasvim zavalio u slamu pokazujući očiglednu namjeru da tu i odspava, pa se Rašid malčice i zar brinu i poče da ga drma:

— Dido, ustaj, dido, idemo kući.

— Neću! — ritnu se poljar. — Neka kuća dođe k nama.

Čiča stavi ruku pod glavu i namače šešir na lice kao da će da spava, ali Rašid, klečeći nad njim, spazi kako čiča vrlo pažljivo škilji ispod klempava oboda i bezglasno miče usnama: nešto je brojao.

Tek pošto ga je dječak s prilično muke digao i krenuo dalje, poljar mu ispriča:

— Prebrojao sam vojnike, biće ih oko trideset. Žandara će biti sedam, ako se svi okupe, to znam po tvom pričanju. Prozora ima sa čela pet na prvom spratu i četiri u prizemlju. Vrata su jedna, a dimnjaka dva.

— Zato li se ti nisi dao krenuti ispred kasarne — dosjeti, se Rašid. — Htio si sve da izbrojiš.

— Mjerkao sam ja, sinko moj, gdje bi im mogla biti ta ostava za piće, pa nikako da pogodim. Sigurno je negdje s druge strane kuće il je u podrumu.

— U podrumu je zatvor, a ostava je zaista s druge strane, dolazio sam ja u kasarnu, prodavao žacama jagode — reče Rašid.

— Aha, to mi treba da znam — guknu poljar za sebe. — Vidiš ti klinoglavaca kako su se postarali sebi za dobro piće. Nisu oni, bogami, klinoglavci nego pravi punoglavci.

Kod potoka susretoše neke seoske dječake, Rašidove poznanike. Ovi se obradovaše i brzo ispričaše šta se sve radi kod kuće Rašidova strica, koliko vojnika tamo boravi (bilo ih je svega petnaest, sve artiljerci!), koliko mazgi imaju, kako rastavljaju top i toware na mazge itd. Najzad upitaše u povjerenju, ne krijući radoznalost:

— Kud si to pobjegao od strica? Neki pričaju da si možda čak i u partizane otišao.

— Čuvam goveda kod ovoga dide, samo neću da vam kažem u kom selu da ne bi stric saznao — odgovori Rašid.

Čim se rastadoše od onih dječaka, dva prijatelja skrenuše s puta u šumu. Ipak su se bojali da Rašidov stric ne čuje za sinovca i ne dadne se u potjeru. Tako, sve šumom i prećacem, stigoše i u štab svoje čete.

Komandir se iznenadi njihovom detaljnom izvještaju, bio je bolji nego što je on i očekivao. A kad čiča Lijan pomenu i ona dva dimnjaka na krovu, on se iskreno začudi:

— A što nam je važno da znamo koliko ima dimnjaka?

— He-he, nekad se i kroz dimnjak može ubaciti bomba, pa da onda vidiš trke po kući — zakreketa starac, a komandir na to samo s odobravanjem klimnu glavom.

— Čuješ, kuvaru, nije ti to baš tako loše.

— He, moj dragi, ovo ti je punoglavac, a ne tamo neki klinoglavac! — podiže čiča nos i odjezdi prema kuhinji da se i pred Kušljom pohvali.

GAVRILOVO BURE I LIJANOVE BOCE

Crni Gavriilo došao je komandiru čete s vrlo neobičnim planom. Tražio je dozvolu da jedno bure napuni dinamitom i kamenjem i da ga s brijega otisne na kasarnu u Hrndeljima.

— Kladam se, družo komandire, da će grunuti posred kasarne, nema kud na drugu stranu. Kad su još davno žandari otjerali u varoški zatvor mog oca i još neke drvosječe, iskupimo se mi dječaci, nabavimo jedno staro bure, pa ga napunimo kamenjem i obnoć otisnemo s brijega na kasarnu. Žace taman slavile kraljev rođendan, pomapile se, kad li bure grunu u kasarnu kao grom nebeski. Ugasi se lampa, nasto trka, pucnjava ...

— Pa jesu li saznali ko je to uradio? — zainteresova se komandir.

— Nikad. Jedino su poslije toga spavaonicu premjestili iz one sobe prema, brijegu i tamo načinili kuhinju i neku ostavu za hranu, a u drugoj sobi je sto za ručavanje, ali tamo niko rado ne večerava, boje se bureta.

— Dobro, Gavriilo, vidjećemo, porazmislićemo — obeća komandir i već istog dana, praveći plan za napad na Hmdelje, pomenu svom zamjeniku Gavrilov prijedlog.

— Ne bi to bilo loše — reče ovaj. — Nek on otisne to bure s brijega, a naši će se dotle privući blizu kasarne, pa kad ono sleti dolje i grune ma gdje bilo, to će biti znak za napad. U svakom slučaju taj Gavrilov poduhvat izazvaće kod neprijatelja strah i pometnju.

— Tako je. Zamisli kad ti usred noći pod prozorom eksplodira bure s dinamitom. Nije prijatno.

— Samo neka ta crna delija dobro namjesti fitilj i upaljač da na vrijeme eksplodira — reče zamjenik.

— Ništa se ne boj. Sjećaš li se kad je Gavriilo minirao onaj mali most blizu varoši? Majstor je on za te stvari.

Presrećan što je njegov prijedlog primljen. Crni Gavriilo sam je nabavio u selu jedno prazno benzinsko bure i onoga dana uoči napada, još zorom, odnio ga na brijeg više Hrndelja. Dok je patrola od dvojice partizana, dobro prikrivena, osmatrala šta se radi dolje u selu i pazila da ko ne naiđe, Gavriilo je, uz Rašidovu pomoć, nabijao bure sitnim kamenjem. Zatim je, u samu sredinu, stavio deset komada dinamita, namjestio dva upaljača i dva fitilja, sve to dobro učvrstio, zalijepio ilovačom i zadovoljno graknuo:

— Evo ga, kao sat.

— Biće to noćas sat budilnik za Talijane i žandare — popravi ga Rašid.

— Uprav je tako, sinko, — priznade Gavriilo i protegnu se. — Umorih se vukući ovo bure ovamo na brdo. Daj ti da ja malo odpavam, biće i noćas dosta posla.

Gavriilo se ispruži pored samog bureta i napomenu:

— Probudi me tamo pred noć kad naši naiđu. I nemoj da bi probao fitilje paliti, jer meni su leđa prislonjena uz burence, pa ću biti počešan i tamo gdje me ne svrbi.

Dok je Gavriilo, ležeći uz bure, gromoglasno hrkao proizvodeći neobičan zastrašujući zvuk kao da se iz daljine kotrljaju brojna okovana rimska bojna kola, dotle je Rašid sjedio budan poviše njega i s visine razgledao svoje rodno selo. Sjećao se svoga sirotinjskog teškog djetinjstva, padalo mu je na um kako se često, ovako nejak i sam, borio protiv svoga surovog i bezdušnog strica i u sebi je mislio:

— Kad noćas grune ovo bure pred kasarnom, to će u isto vrijeme biti i moj uzvik protiv nepravde koja me bije od rođenja. Neka, neka, nek zadrhte grabljivi stričevi.

Sad je dječak prvi put osjetio da je i on čovjek koga vole i cijene, osjećao je da ima moćnu zaštitu u svojoj velikoj porodici, partizanskoj omladinskoj četi. Gledaj samo kako je silan i jak ovaj Crni Gavriilo, a nikad se njegova ruka neće dići na dječaka, prije bi taj poginuo!

Rašid s ljubavlju pogleda svoga krupnog spavača, šteta što njih dvojica neće noćas biti zajedno, jer dječak će voditi jedan dio čete prema stričevoj kući, a Gavriilo će ostati na brijevu da u zakazani sat zakotrlja svoje eksplozivno bure.

Samo su uznemirene i budne jesenje zvijezde vidjele mladu četvu kako stiže nadomak Hrndelja i razdvaja se pred selom.

— Eksplozija bureta biće znak za istovremeni napad — još jednom ponovi komandir. — A zataji li bure, bacićemo bombu u prozor kasarne, i to će se čuti do kuće Rašidova štrikana.

Te večeri u borbu su prvi put uvedeni svi kuriri iz Jovančetove družine. Išli su zajedno s Vojkanom, koji je vodio u napad dio čete određen »za Rašidova strica«. U zapovijesti za napad, grupa upućena na kasarnu zvala se »Grupa Bure«, a ona druga »Grupa Stric«.

Poljara Lijana, razumije se, nisu povelili u napad, jedno: zato što je kuvar, a drugo: zato što je star čovjek.

— Kuvar mora u borbu samo kad neprijatelj napadne partizansku komoru ili kad je proboj iz obruča — objasnio mu je politički komesar. — A stari čovjek, opet, spada u posljednju odbranu i, prema tome, on u boj upada posljednji, kad su sve ostale rezerve iscrpene i razbijene.

— Ako sam već posljednji u napadu, nadam se da ću bar biti prvi u bježanju — iskreno priznade čiča. — Kad ja opanke podmažem zečjim salom pa natisnem kroz gajeve, imaće i avijacija posla dok me pristigne.

Tako je Lijan javno govorio, a tajno je i on kovao svoj plan za napad na Hrndelje.

Onoga dana uoči napada, cunjajući kroz partizanski logor, on je načuo nešto o »Grupi Bure« i »Grupi Stric« i odmah je za njih našao svoje tumačenje:

— Aha, ko mu je »Stric« to već znam, on me baš ne zanima kao ni preklani popijena rakija. A »Bure«? Ehe, to je sigurno nazvano zbog one buradi, pune pića, koja nas u kasarni čekaju.

I deder ti sad mirno spavaj u svojoj kuhinji i čekaj da kasarna bude zauzeta, da zaplijene piće, da se četa vrati! Jok, to se nikad ne može dočekati.

— A šta će biti ako naši tamo pokupe oružje, municiju, šinjele, ćebad i ostale besposlice, a piće prosto-naprосто zaborave? — prepade se poljar. — Bogami, to se može desiti. Nije druge, moram se i ja tamo naći da im pomognem.

Tako su naveče oprezne jesenje zvijezde vidjele jednu tajanstvenu eravu priliku kako se šunja nazorice za četom. Tajni noćnik bio je naoružan samo jednim torbakom i kad ga je iz modrih dubina neba ugledao crvenkasti Mars, planeta svih ratnika, bojovnika, ukoljica i kavgadžija, pozdravio ga je prijateljskim namigivanjem.

— Živ li si još, stari ratnice, strahu i trepetu seoske dječurlije, drenova budžo iz Lipova! Već preko pola vijeka pratim te u tvojim noćnim pohodima na tuđe voćke, gledam tvoje megdane sa čobanima, tvoje okršaje s govedima i ovcama, tvoje slavne juriše na rakijske kazane. Kud li ćeš noćas na prepune kasarne, ubolo te june!

Svjetlosne signale s Marsa naš poljar Lijan (jer on je to bio!) naravno nije uočio, jer je veoma bio zauzet poslovima koji su se obavljali na zemlji, tu oko njega. Tako, čim je vidio da se veći dio čete počinje prikradati kasarni zatvarajući je u polukrugu, i on je brže-bolje požurio prema zadnjem dijelu zgrade, čudeći se u sebi:

— Gle ti naših budala, niko ne udara otpozadi kasarne, a tamo je glavna roba, ono fino piće. Utoliko bolje za mene, prvi ću upasti u ostavu i torbak je za pola minuta pun.

Čiča se četvoronoške privuče do samog oraha na zadnjem uglu kasarne i tu se pritaji kao taman kamen obrastao mahovinom. Odatle je mogao da vidi svojim iskusnim poljarskim očima kako partizani zauzimaju zaklone na pedesetak metara u polukrugu, i to sa one strane kasarne koja je gledala na drum.

— Alaj su plašljivi ovi naši momci — začudi se on. — Zašto se bliže ne primaknu, bar ovako kao ja.

Dok je tako ćutao i čekao, odjednom se s vrha brijega poviša kasarne začu nekakvo metalno kotrljanje koje ubrzo preraste u bubnjanje, zatim u snažno dumbaranje pmićući se kasarni sve većom brzinom. Poljara podiđoše žmarci.

— Gle ga sad, kakve su ovo glu-bu-bu-buposti, to jest gluposti! — promuca on, a uto nepoznato čudovište s tutnjem dojuri do kasarne, snažno tresnu o zid na desetak metara daleko od čiče i onda... onda zagrmje tako strahovita eksplozija kao da je čitava kasarna odletjela u vazduh, pod sama nebesa. Čitava tuča od kamenja zasu orah nad poljarem, a bogami i samog starinu, iako je bio dobro sakriven iza drveta.

— Zbogom rakijo, zbogom alkokole čitavog svijeta! — ote se čiči prigušena oproštajna parola, ali kako mu se učini da je ipak ostao živ poslije strašne grmljavine, on spremno podbaci noge poda se i u sebi kliknu:

— Spašavajte rođene hodaljke, tabane vam ljubim! Skočio je i zdimio u mrak brže od svjetlaca, ne čujući ni Gavrilovo urlanje s brijega, ni graju partizanskog juriša. U stvari, čuo je on sve to, ali njemu se činilo da ga to prati pobjednička vika nepoznatih progonitelja. Onako u trku pregazio je iznenađenog partizanskog bolničara koji je čučao u jarku kraj drumu i odmaglio dalje praćen vikom:

— Držite ga, drugovi, eno jedan pobježe!

Zbunjen uzvicima i uzavrelom pucnjavom oko kasarne, starac ne pogodi pravac prema logoru čete, nego natisnu ravno u središte sela. Nije prejurio ni stotinjak metara, kad iz tame pred njim zatrešta nova puščana vatra i brzopleto začaktaše mitraljezi. Počela je borba i oko kuće Rašidova strica.

— Curik! — viknu čiča staru austrijsku komandu za povlačenje i raspali nazad čistim bosanskim prostonarodnim skokom hvatajući sad pravi put prema svom logoru. Nije valjda žešće strugao ni u svojoj mladosti, kao austrijski soldat u prvom svjetskom ratu, kad je pijan od ruma, jurio na Sijera Loreti talijansku pješadiju i kad je neki njihov ondašnji Đoko Potrk o tome pjevao:

*Crveni fesovi lete
padinom Sijera Lorete,
pijan ih vihor nosi,
strašna ih ruka kosi.*

Ovaj put po našem poljaru nije šišala nikakva strašna mitraljeska ruka, ali zato, bježeći nekim sporednim puteljkom, on začu iza sebe glasan topot progonilaca.

— Evo ih! Deder jedan trk-vatrenjak, premile moje nožice!

Pridade naš čiča svojim nogama obnovljenu snagu i njegova noćna trka pretvori se u takvo lasanje, prepredanje, bugiju, dumagiju, magliranje, struganje i brisanje kroz tamu da ga ne bi stigla ni hunska konjica. Dobro oko moglo bi od njega da vidi samo dva široka tabana kako svitkaju kroz tamu i torbak, na žalost prazan, kako ih marljivo sustiže.

Nepoznati progonilac, međutim, u stopu je jurio za poljarom zveckajući oružjem. Da nije bilo toga zastrašujućeg pozveckivanja, još bi se poljar nekako i ohrabrio, ali ovako...

— Smrtno je naoružan! — mislio je on sručujući se u neku šikaru.

Na zlo svoje izabrao je baš to podmuklo gusto šikarje. Nije pretrčao ni deset koraka, kad se saplete o nizak nevidljiv žbun crnoga graba i preko njega glavačke zaroni u ljeskov gustiš. Uto i njegov progonilac, lomeći s praskom šikaru oko sebe, stiže do mjesta poljareve vratolomije i — zastade.

— Gotovo je! — s užasom zaključí poljar. — Evo ga, sad stoji nada mnom, gleda me podsmješljivo i skida pušku. Evo, sad nišani. Nišani, nišani, nišani... Ma što ne okida, svinjski kravorepac, đavo ga pojeo? Sigurno ne vidi dobro u mraku. Pa da, ne vidi.

Poljaru najzad sasvim dosadi ova strašna neizvjesnost i da bi je već jednom dokrajčio, on se prodera, čudeći se i sam svojoj hrabrosti:

— Ta pucaj već, šta čekaš! Baš se bojim tvoje ušljive puce!

Progonilac opet ništa. Čuje se samo kako je šumno otpuhnuo. Valjda se ljuti.

— Bjesni ti koliko ti drago! — razgoropadi se čiča sav izgreben ljeskovim granama. — Vidiš li ti u što ti mene uvali, sram te bilo! Zar tako starog čovjeka, a?

Odjednom okuražen, Lijan silovito poskoči, istrže se iz onoga žbuna, oštro se okrenu licem u lice neprijatelju i dreknu, riješen da se gine:

— Ne boji se poljar Lijan smrti, da znaš, ti... ti... Tu čiča naprečac presiječe svoju odvažnu rečenicu i zanijemi: pred njim je stajala — talijanska mazga.

Mazga! Poljar najprije klonu, pa se oznoji, pa sjede na zemlju, pa onda poče da govori prijekornim poučnim glasom kao stari učitelj pred nestašnim đacima:

— Pa dobro, visokopoštovana i niskopotkovana mazgo, zar ja zbog tebe izjedoh ovoliki strah i ovako se natrčah, a? Znaš li ti da sam ja poljar, glavni zapovjednik svake stoke, pa i mazgi? Zar se tako poštuje starješina, je li ti, kokošja ovco, da ne rečem, goveda prasko?

Mazga kao mazga, slušala ga je ćutke, s konjskim mirom i magarećom ravnodušnošću.

— Šta, ne razumiješ me, znaš samo talijanski? — podrugnu se čiča. — Oho, lijepa gospodo, bela sinjora, gracija, Abacija, mazgacija, trčacija!

Pošto je tako mazgu pozdravio na »talijanskom«, on se najprije pobrinu da vidi šta to životinja nosi u svom tovaru. Nije baš bio oduševljen svojim nalazom, jer je mazga na samaru nosila samo jednu topovsku cijev, od onih malih brdskih topova koji se rastavljaju na tri dijela pa svaki nosi po jedna mazga.

— Hajde de, da su mi bar tu još i one druge dvije mazge pa da sastavim čitav top — progunda starac — to bi baš dobrb bilo. Uostalom, dosta je i ovo od jednog starog čovjeka, nek ostalo nabave omladinci, brži su od mene. Kad sam već ja ulovio mazgu, oni bi mirne duše mogli zeca.

Pucnjava oko kasarne već je prestajala kad je poljar krenuo iz šikare vodeći mazgu sa sobom. Zurio je da bi što dalje odmakao od te proklete kasarne na koju se s bregova kotrljaju i ruše eksplozivna gvozdena čudovišta.

Na ulazu u logor čete stražar zaustavi čiču s mazgom pa, kad ga poznade, on začuđeno zinu:

— Otkud ti s tom živinkom? Zar ti ne spavaš?

— Mrzilo me, dragi sinko, da sjedim dokon u kuhinji, pa sam časkom skočio do Hrndelja i oteo od Talijana jedan topčić.

— Ma šta pričaš! — uzviknu stražar.

— Pogledaj ako ne vjeruješ — kočoperno će starac. — Ponesoh se s njihovim artiljercima oko topa, povuci ja za jedan kraj, oni za drugi, prosto ga rastrgasmu, pa ja ugrabih samo cijev, te ti s njom na mazgu pa bjež. Kako nećeš bježati, navalila sila, a naši zakasnili. O-oh, što se umorih, moram na spavanje.

Dok su stražari rastovarivali mazgu, čiča Lijan se zavuču u svoj kuvarski kućerak, prišaputa nešto polupraznoj boci i uskaćući trkom u san, progunda s osmijehom:

— Moram ujutru da ispričam Kušlji kako sam mu doveo talijansku koleginicu. Milo će biti starom loli.

Tek u zoru četa se vrati iz akcije. Donesoše gomilu oružja, municije i razne vojne spreme. Pobjegoše im samo artiljerci s mazgama, jer su se uprav u trenutku napada bili spakovali za put i već krenuli od kuće Rašidova strica. Jedino su izgubili onu mazgu s topovskom cijevi, koja se uplašila od pucnjave, zaždila u mrak i slučajno natrčala na čiča-Lijana.

Kad je Čuo za Lijanov ratni plijen, komandir se od srca nasmija i reče:

— Vidi ti staroga, đavoli s njim gloginje mlatili! Zakleo bih se da se taj smucao po Hrndeljima nekim svojim tajnim poslom. Baš je šteta što je Gavrilovo bure polupalo sve boce u talijanskoj ostavi, pa nemamo čim počastiti starog lisca.

Sutradan, kad su se dobro naspavali i odmorili poslije uzbudljivog noćnog napada, dječaci zatekoše kuvara Lijana kako se žali svome prijatelju Kušlji:

— Rođeni moj pobratime, vidiš kako sam ti ja loše sreće. Pođem da tražim boce sa alkoholom, a natrčim na mazge s topovima. Da sam tako pošao gdje god uz potok da kupim puževe, vratio bih se u četvrt s kolonom tenkova.

Kad je čuo za Gavrilov podvig i za one silne polupane boce, on se razgalami na crnog diva:

— Štetočino jedna, zar ništa pametnije ne nađe, nego da burad s dinamitom kotrljaš među jadne bočice! Kakva mi je to konjska šala, a? čekaj ti, čekaj, pričaću ja to tvojoj Mariji, pa kad te ona skopa za uši, neće ti pomoći ni politički komesar.

Garavi gorostas zadrhta kao jasikov listak, plašljivo se obazre oko sebe i skrušeno zamoli:

— Ništa joj ne pričaj, premili stričekanjo, nacijepaću ti za kuhinju tri vagona drva, biće ti dosta za dobra dva ustanka.

TOPOVSKI OPROŠTAJ OD ZAVIČAJA

»Svaštar«, dnevnik Lazara Mačka, sve se više bogatije novim zapisima. Nema šta, mladi majstor nije bio oskudan u doživljajima i nije zaboravljao svog dnevnika, ćutljivog drugara, kome je pričao tajne, predavao mu razna iskustva i saopštavao svoju dječeačku mudrost.

Evo nekoliko posljednjih zapisa iz njegova »Svaštara«:

»Mrzim onoga prokletog mačka Metuzalema. M. ga stalno mazi i samo o njemu priča. Ljut sam zato i na svoj nadimak, Mačak.

Avioni traže našu radionicu. Danas mitraljirali šumu.

Naši se tukli na pruzi, digli u vazduh jedan mostić. Crni Gavrilo razvalio ćuskijom šine. Jovanče ranjen u obrvu.

M. me pita zašto ja nisam ranjen. Zakleo sam se da ću izići pred prvi avion i vikati.

Iz Prve čete poslali u radionicu topovsku cijev da se od nje pravi top. To je u borbi oteo poljar Lijan.

Lunja odvela pionire na jedno mjesto gdje su nabrali sto kila kestenja. Sve poslano u partizansku bolnicu.

Juče sam istrčao na šumsku poljanu pred avion. Dosta su mitraljirali i ubili jedno tele. Majstor mi veli da sam i ja tele.

Onu cijev zovu Lijanov top. Montiramo ga na saonice.

Danas dolazio Nikolica «s prikolicom. I on mrzi mačka Metuzalema. Dao sam Žuji veliku kost.

M. priča kako Jovančetu divno stoji ožujak. Baš je budala. Tandara-mandara, popara-cicvara!

Obnoć u šumi nešto huji. Stražar Ostoja kaže da će brzo snijeg. Zaželio sam se kuće.

M. je došla i pitala kad će kraj rata. Ja sam je milovao po kosi i kazao: baš me je briga!

Kod izvora jutros ćučao zec. Ima li on mamu i tatu?

M. ne dolazi već drugi dan. Pada kiša. Zašto su Nijemci napali na našu zemlju?

Omladinski bataljon zapalio stanicu blizu Novog. Rašid Bez Košulje dobio pohvalu. Na Strica pala raketa pa se svi smiju.

Ovo moram napisati: M. ti si moje srce!

Počeo je snijeg. Prva četa odvezla Lijanov top ...«

I dok tako naš Lazar, u sumraku ispod starih bukava Čulumače, piše posljednje redove svoga dnevnika, nad logorom Prve omladinske čete osipa se snježno paperje. Po čitavoj okolini hvata se lak blistav pokrivač, a dobri konj Kušlja viri ispod tamne strehe i kao da se domišlja koji li mu je ovo snijeg u životu.

— Sad će se u selu klati svinje — s uzdahom žaljenja prisjeća se Stric.

— Ih, da mi se sad pogrudvati u školskom dvorištu, natjerao bih u bijeg sve dječake iz Strmonoge! — poskakuje Jovanče.

— Moj stric me je nagonio da i zimi spavam u pojati — namrgođeno priča Rašid. — Nije mi krivo sto mu je u borbi zapaljena.

Đoko Potrk glođe opor crven plod gloğa i sjetno veze:

*Snijeg zasipa rodni kraj,
objelio Prokin gaj.*

— Đokane, goro moja zelena, ne govori tako žalostivno! — bobonji Crni Gavriilo i briše vlažne oči. — Čim snijeg pada samo dva dana, moja mala Marija već se ne vidi iz prtine.

Ispod kuhinjske strehe veselo krekeće poljar Lijan:

— Za zimu ima samo jedno pametno pravilo: ili sjedi uz vatru, ili se nalivaj vatrom iz kakve izdašne boce. A da se slučajno ne prevariš, najbolje ti je uradi obadvoje.

Odlazak Omladinskog bataljona iz rodnog kraja već se odavna otezao zbog teških borbi oko željezničke pruge. Danonoćno partizani su rušili prugu, bacali u vazduh manje mostove i podmetali mine pod vozove, a neprijatelj je isto tako uporno vršio popravke uz pomoć oklopnog voza, koji je milio prugom poput čelične kornjače.

— Uh, da mi je kakav poteži čekić pa da ga zviznem odozgo po oklopu! — grozio se Crni Gavriilo gledajući ga s brežuljka niz mitraljesku cijev.

— Il' da bar neko iz njega pomoli nos napolje pa da ga ošinemo jednim vrućim rafalom — vajkao se Rašid ležeći pored svoga mečkastog zaštitnika.

Prvi snijeg podsjetio je višu partizansku komandu da je već krajnje vrijeme da Omladinski bataljon krene na nova bojišta. Nije bilo dobro da momci čekaju zimu blizu svojih kuća. Onda se manje misli na ratovanje, a više na prela, razgovore s djevojkama ili čak i na slaninu i rakiju, kao Stric i Lijan.

— S jednom nogom u rodnom selu baš se lako ne postaje pravi vojnik — reče i učitelj Vojko kad se u štabu njegove čete povede razgovor o odlasku. — Valja momke krenuti dalje od topla zapećka.

— Još samo da isprobamo Lijanov top na Vajagića kuli, pa onda možemo, kud god hoćete — reče komandir. — Tako smo se juče i dogovorili u štabu odreda.

Vajagića kulom naziva se stara tvrđavica na strmom brijegu više varoši. Od nje je ostala dobro sačuvana četvrtasta kamenita kula na tri sprata, s nazubljenom terasom na vrhu, ostaci sporednih prizemnih zgrada, a sve je bilo opasano debelim zaštitnim zidom, tu i tamo načetim i obrušenim.

Vajagića kula bila je najistureniji bastion varoške odbrane. U njoj je bilo smješteno odjeljenje ustaša, sve probranih razbojnika, s jednim teškim i dva laka

mitraljeza. Sa svoje visoke osmatračnice na terasi Kule oni su gađali iz pušaka sve što bi vidjeli da se kreće u bližoj i daljoj okolini: ljude, žene, konje, goveda, čak i ovce.

Kad bi spazili veću grupu ljudi ili kakva konjanika, onda bi raspalili iz teškog mitraljeza.

— Lako ćemo mi za Berlin, ali šta ćemo s Vajagića kulom?! — kukale su babe iz čitave okoline. — Pođeš u baštu da načupaš luka, a on odozgo — tak-tak! — kao da gađa generala.

— Oni svinjski tvorovi s Kule triput su me natjerali da s Kušlje skačem i ne pazeći gdje ću — jedio se Lijan. — Jednom sam šmrćnuo pravo u jedan dubok vir u potoku, a kad sam izronio, a ono navrh glave čuči...

— Riba! — ruknu Crni Gavriilo.

— Žaba! — kiselo ga ispravi poljar. — Žaba, rode moj! Otkud će riba čučati kad nema nogu?

Može se onda zamisliti kako se poljar od srca radovao kad je čuo da će njegov top gađati Vajagića kulu. Ispaliće na nju svu rezervu od osam granata, koliko je svega zaplijenjeno u Hrndeljima.

— Ako štogod pogodimo, dobro i jest — reče komandir. — Svakako sa sobom ne možemo vući ovo čudo od Lijanova topa, preglomazno je za jednu partizansku četu u vječitom pokretu.

Snijeg je tek bio prestao da prši kad saonice s Lijanovim topom stigoše na mali zaravanjak pod rijetkim hrastovima, odakle se dobro vidjela Vajagića kula. Izgledala je još tamnija na brijegu zasutom prvim snijegom.

— Prva je granata moja! — vikao je Lijan, uzbuđen i svečan kao da je pošao u svatove. — Ja ću im pokazati koga su oni nagonili u potok, među žabe. Daj, Gavriilo, molim te, pokaži mi kako se okida iz ove pucaljke, a ja ću lično nanišani.

Kad Lijan sebi nešto zabije u glavu, nećeš to odatle istjerati ni noćnim partizanskim napadom. Pustiše ga, dakle, da sam cima, naginje i podešava top, da miče saonice lijevo-desno, sve dok on, oznojen i pocrvenio, ne viknu:

— Nagodio sam tačno u srednji gornji prozor odakle puca onaj pseći kravorepac iz teškog mitraljeza. Sad ćete vidjeti trke.

— Pali! — komandova Crni Gavriilo.

Lijan povuče konopčić okidača. Top zaglušno grunu, zadimi i stuknu nazad zajedno sa saonicama na koje je bio montiran i dobro pričvršćen.

— Drž ga, pobježe! — viknu Crni Gavriilo i u jednom skoku pograbi saonice koje su, poslije prvog trzaja, i dalje klizile niz blago nagnutu zaravan, lako naprašenu snijegom.

Svi su napeto buljili u Vajagića kulu očekujući eksploziju granate, ali čitav snježni kraj pred njima, zajedno s brijegom i kulom na njemu, ostade zimski pospan, tih i čist. Nigdje dima od eksplozije, niotkud treska rasprsnute granate.

— Ma šta je to s tim tvojim đuletom? — zabrinu se Gavriilo.

— Mora da je bilo prilično bajato, prosto-naprosto crvljivo, pa nije ni jeksplziralo! — promrsi poljar — Dajder još jednu, da ponovo oprobam sreću.

Šta ćeš, moradoše mu dati, ipak je on zaplijenio top. čiča se opet uzmuva, uskuha, čak se i pruči u snijeg pored oruđa, a kad mu se učinilo da je sve u redu, on potapša tamnozelenu cijev i prijateljski reče:

— Polako, brate, i ne skači ko kakav blesavi jarac. I gledaj kud gađaš.

Ponovo granu top, đipi nazad i pojuri naniže između hrastova. Stric i Jovanče jedva ga stigoše i uz Gavrilovu i Rašidovu pomoć vratiše natrag. Ostali su pažljivo osmatrali gdje će pasti granata. Odjednom neko povika:

— Eno je! Vidite li onaj dim podno brijega, pored one gole kuće? Tačno je tamo pogodio.

Ubrzo do njih odjeknu moćan zvuk eksplozije. Poljar Lijan uvrnu brk.

— Aha, čujete li kako grmi kad čiča okine!

— A zar ne vidiš gdje si pogodio, đavo ti na nišan sjeo? — zabrunđa Crni Gavriilo. — Zveknuo si tačno posred pojate moga kuma Todorine Krkalovića. Sad mu više ne smijemo na oči.

— Ama da mi je samo znati gdje li mi je ona prva bubnula? — pitao se poljar.

To se saznalo tek nekoliko mjeseci kasnije. Neka baba, koja je imala kuću u jednom klancu daleko iza Vajagića kule, pričala je o nečuvenom čudu koje se kod nje desilo prvog sniježnog dana. Iz čista mira njezin stari kokošinjak razletio se na sve strane uz užasnu grmljavinu kao da ga je grom pogodio.

— To je maslo poljara Lijana, partizanskog kuvara, njegova prva granata — uvjeravali su baku, ali ona tvrdoglavo ostade pri svom:

— Jok, djeco, to je sveti Ilija okinuo gromom. Otkud je poljar s druge strane brda mogao da vidi moj čumez?

Ostale granate bile su prepuštene Crnom Gavrilu kao bivšem artiljercu iz stare vojske. Iako top nije imao nišanskih sprava, Gavriilo je nišanio kroz cijev i već njegova druga granata zadimi posred Kule na brijegu.

— Ura, pogodismo! — kliknu Rašid, koji je i ovdje, kao i kod mitraljeza, svesrdno pomagao svom krupnom prijatelju.

Treća Gavrilova granata zadimi na samim zidinama na brijegu, a četvrta opet pored stare Kule. Poslije ispaljivanja te posljednje granate, topovska cijev konačno potrga sve obruče i čivije i sletje sa svoga neobičnog postolja, skleptanog u obliku saonica.

— Ih, puste štete što nam se pokvari top, a da sam okinuo još jednu granatu, kladim se da bi dernula posred srijede Kule! — kleo se poljar Lijan.

Pred noć seljaci donesoše u Četu glas da je neprijateljska posada, uplašena partizanskom artiljerijom, napustila Vajagića kulu i pobjegla u varoš. Todorina Krkalović, Gavrilov kum, lično se penjao na brijeg da provjeri je li to istina i tom prilikom odnio je s Kule vrata, prozore i poskidao neke slamarice da nadoknadi štetu od one Lijanove granate koja mu je oštetila pojamu.

— Malčice sam zagladio štetu — kazao je on — al' ipak bih rado oderao poljara Lijana, jer me je od njegova bombardovanja udario busen u oko pa sad gledam razroko. Postao sam zrikav.

— Zrikio sam i ja i moj top — branio se poljar. — U Kulu smo gledali, u pojatu pogodili. I to se dešava.

Đoko Potrk okide kao iz topa:

*Artiljerac, kuvar lijan,
dobro gađa — kao pijan.*

Sutradan je dugačka kolona Omladinskog udarnog bataljona lagano prolazila podno zaravanjka sa hrastovima, po kome je lak paperjast snijeg smireno brisao jučerašnje tragove partizana i njihovog topa-saoničara.

Na začelju kolone, vodeći za ular pretovarena Kušlju, poljar Lijan okrenu glavu prema zaravni, diže ruku na oproštaj i viknu:

— Zbogom stari hrastovi, zbogom kulo Vajagića, svjedoci moje topovske slave! Odsad će moja neviđena junaštva gledati drugo drveće, druge kule, brda i doline, a brisati ga drugi snjegovi i nova proljeća!

EVO KUŠLJE I LIJANA

Proskakutaše dani uz brzopletu mitraljesku rešetaljku, odbroja mnoge nedjelje topovski bubanj rata, čak i spori mjeseci minuše pored zagorjelog kazana kuvara Lijana, a Omladinski udarni bataljon još uvijek se bori daleko od rodnoa kraja.

Eh, rodni kraj, rođena kuća! Svega toga sjećaju se omladinci kao kroz neki daleki san. Sad je rodno selo postao sam njihov bataljon, a rođenu kuću zamijenila je omladinska četa puna drage braće, čak i sa po nekom sestrom.

Prva omladinska četa ima još i svoga omiljenog četnog strica, a to je glavom poljar Lijan, slavni četni kuvar. Lako je Prvoj omladinskoj, jer kad četa ima dobra i razgovorna kuvara, onda se svakom borcu čini kao da ga kroz sve bitke, i okršaje prati neko od njegove rodbine: tetka, ujna, strina, baka i da baš za njega kuva ručak. Tako se zaista činilo svim omladincima iz Prve, pa čak i gorolomnom Crnom Gavrilu, iako bi za njega tetku ili baku valjalo istesati iz kakve stogodišnje kvrgave bukvetine pod kojom se još odmarala hajdučka družina starca Vujadina.

Mnogo se štošta promijenilo od onoga snježnog dana kad je bataljon krenuo na put, u nove krajeve i nove bitke.

Jovanče je i nadalje bio kurir, ali u borbi, kad zagusti, on bi se obično našao uz učiteljca Vojkana, najokretnijeg mitraljesca u četi, i. postajao mu dobrovoljni pomoćnik. Rašid Bez Košulje nije se, opet, odvajao od svoga Gavrila, i brkati div postao je uza nj pitom i poslušan kao jagnje. Nije ga više trebalo plašiti njegovom sitnom Marijom kad dođe trenutak za povlačenje. Dovoljno je samo bilo da ga Rašid povuče za rukav i pokaže mu palcem preko svog ramena pravac za povlačenje.

— Hajdemo, zovu nas!

— Evo, evo! — brzao je gorostas i grabio puškomitraljez.

Izmijenio se i naš Stric. Postao življi, svjetliji i okretniji, najbrži kurir u četi. Ponekad bi se jedino osamio i pod kakvim drvetom nešto pisao. Niko nije ni slutio da su to pisma za Lunju, često vrlo kratka koja su ostajala u njegovu torbaku.

— Da ne piše pjesme? — pitao se Đoko Potrk od koga je, opet, ispao najlukaviji kurir u četi. On je već nekoliko puta, preobučen, prolazio preko neprijateljske teritorije noseći usmene poruke za Štab svog bataljona, od koga se njihova četa u toku borbe odvojila i udaljila.

— Blago tebi kad usmenu poruku nosiš — zavidio mu je Stric. — Kad negdje zagusti, ne moraš je pojesti kao ja pismo.

— A ti još pojeo Matičino pismo pisano na hartiji od vreće za cement — rugao se Đoko. — Pričao je to meni Rašid.

— Laže, bogami, to je bio list iz njezine računске zadaćnice — branio se Stric. — Može se jesti slatko kao pita.

Jedini u četi koji se, kanda, ni u čemu nije izmijenio bio je poljar Lijan. Već i po spoljnjem izgledu, u odijevanju, on je ostao isti, jedino je na šešir prišio crvenu

petokraku zvijezdu, pa i ona mu je stajala nekako nemarno i labavo kao da će svakog časa nekud odletjeti.

— Il' je ta zvijezda zalutala na tvoj šešir, ili si ti zalutao u partizane — govorio mu je u šali mitraljezac Vojko.

Čiča se vrlo teško ostavljao svoje navike da zaviruje u punu bocu ili da uz put štogod pridigne. Tako se, na primjer, po čitavom Omladinskom bataljonu prepričavao njegov doživljaj s »divljim« prasetom. Po pričanju kurira taj događaj ovako se odvijao: četa je logorovala u šumarskoj kući, poviše jednog sela koje je neprijatelj tek bio napustio poslije kraće borbe. Kuvar Lijan uprav je bio sišao u jednu jarugu obraslu šikarom da donese vode kad ga iznenadi nekakvo poznato groktanje.

— Gle, gle, to će kanda biti neko prasence, kakav dobrodošao kandidat za moj kazan! — progundā on glasno pa spusti kotlić s vodom i potegnu iza pasa svoju sjekiricu kratke drške od koje se nikad nije rastajao. — Lijane, sad pokaži svoje izviđačke sposobnosti. Napni uvo, izoštri oko, raširi nozdrve!

Nije prešao ni tri-četiri koraka kad spazi šareno prase kako njuška tamo-amo po trulu lišću i nešto poslovno grokće kao da se pita je li na dobru putu. Čiči se nasmija brk.

— Oho, to si ti, rođena gico! Pa kako junačko zdravlje, kako tvoji kod kuće?

Prase iznenađeno diže glavu i zagleda se u neznanca kao da se pita:

— Pazi, molim ja tebe, otkud ja ovdje susretah rođaka?

Poljar još više razvuče usta i medeno nastavi:

— Gle ti njega kako je debeljušno, pa okruglo, pa čisto! Bogami, ne bi te čovjek poznao. Oo, slađano moje, priđider bliže da te čiča pomiluje ovom svojom sjeki... ovaj, htio sam reći rukom... Dođi, dođi!

Držeći sjekiricu »na gotovs«, kuvar se lagano primicao prasetu, ali sad se i malom šarenom skitaču učini sumnjiv ovaj tuđinac sa svjetlucavim predmetom u ruci i ono, zatečeno u tjesnacu, odjednom prestrašeno groknu i jurnu pravo Lijanu između nogu. Iznenađen tim smjelim manevrom, poljar poskoči, spotače se i tresnu u mokro šiblje.

— Aha, tako li ti napadaš dobrotvora! — vreknu on dišući se i tražeći ispuštenu sjekiru. — Sad ćeš ti platiti za svoje razbojništvo!

U njegovom junačkom zaletu zaustavi ga nečiji glasan smijeh. Iza gusta spleta lijesaka i divlje loze virili su i veselo se kliberili učitelj Vojko, Jovanče i Đoko Potrk.

— Ovamo, u pomoć! — razdera se Lijan. — Uteče mi divlje prase! Uteče prase, zar ne vidite!

— Aha-ha-ha, divlje prase! — još grlatije se zasmija Vojko i uhvati se za bombe o pasu. — čovječe, eksplodiraću od smijeha!

— Samo se vi smijte, jareći kreketašci, a ono krasno pečenje nek slobodno šeta po šumi! — razvika se poljar. — To je najljepše divlje prase koje sam u životu vidio.

— Ako je ono divlje prase, onda sam ja iguman od manastira Moštanice! — nasmija se Vojko. — To je najobičnije seljačko prase koje si ti htio, krišom, da klep-

neš sikirčetom i slaviš u naš kazan. A to se, družo moj, zove pljačka i zbog nje se u partizanima strogo kažnjava.

Vojko se okrenu Đoki Potrku, namignu mu i upita:

— Deder, Đokane, kako će ono u četnom spisku stajati pored njegova imena?

Đoko spremno raportira kao na kakvoj paradi:

— Družo Vojko, pišaće ovako: Poljar Lijan, četni kuvar, sramno pao od ruke svojih drugova zbog pljačke šarenog praseta.

Lijan se odjednom uozbilji, protrlja oči i zakuka:

— Kuku meni, žalosniku, kako me izdadoše stare oči! Ostarjelo se, obnevidjelo... Ma zbilja, je l' ono bilo obično pravoslavno prase ili se vi samo šalite? O, ljudi, pa ja umalo ne pogriješih. O-o, vidi ti mene, nesrećnikal

I Vojko, i Jovanče, i Đoko obećaše da neće nikom pričati o ovome događaju, ali deder ti natjeraj pravog pjesnika da ćuti kad njemu i nehotice izleti iz usta ono što je zabranjeno. Tako je bilo i s Đokom Potrkom. Već sjutra dan momci u četi počеше krišom pjevušiti njegove stihove:

*Ulovio Lijan, zna se,
usred sela divlje prase.*

Od usta do usta, dok je vijest obigrala bataljon, ispade da je naš Lijan ukebao »divlju« krmaču u nečijem svinjcu i za uši je izvukao napolje i još zamolio domaćina da mu pomogne da savladaju »opasnu divljač«.

Kuvar se jedio i ljutio na te naduvane laži, ali ga Crni Gavriilo smiri jednostavnim primjedbom:

— Šta, ti se ljutiš što od tvog praseta ispade krmača? — E, moj dragi, da se meni tako nešto desilo, mojoj bi Mariji ispričali da sam ja ulovio slona.

Međutim, sve se Lijanu oprostilo zbog njegove istinske brige za omladinsku četu. Ako je kadgod u nekom selu i zdipio koju glavicu kupusa ili neopreznu koku, bilo je to zbog toga da se poboljša ishrana njegovih ljubimaca, omladinaca.

— Šta ću, drugovi, kad sam star pa se teško prevaspitavam — branio se on kad bi ga na četnoj konferenciji počeli da kritikuju. — Prut se savija dok je mlad, a ja...

— A ti si jedna stara močuga koju ni đavo ne bi savio! — upade mu u riječ Crni Gavriilo, koji je postajao i mudar i razgovoran čim bi se povela riječ o četnom kuvaru.

Pored poljara Lijana još je u četi bio neko ko se nije mijenjao, a koga su ipak svi voljeli. Bio je to kuvarev konj, Kušlja.

Malo smo dosad o njemu govorili. To je bilo prosto zbog toga što je on bio toliko marljiv, skroman i miran da su ga jedva i primjećivali. Nikome se nije žalio, nigdje se nije hvalio, na sastancima nije učestvovao nit je gdje god diskutovao, pa je tako ostao nezapažen. Prosto-naprosto, radio je svoj posao i nije od toga pravio nikakvu priču.

Sva sreća što je grešni Kušlja imao svoga budnog zaštitnika, glagoljivog poljara Lijana, inače bi bez njega on, kukavac, stradao kao niko njegov iz čestitog konjskog roda.

Krene, na primjer, četa nekud na put. Otegne se kolona koju stotinu metara, a tamo, sasvim na repu, ćutke i poslušno, ide naš Kušlja natovaren kazanom, džakovima, šerpama, kutlačama, torbacima i bogzna čime još, a da se tu i ne broji po neka sakrivena boca s rakijom, na koju je kuvar udario lukavu zaštitnu etiketu: »Esencija, opasno po život, ne diraj!«

— Možeš li, Kušlja? — istom ti priupita neki od omladinaca pa onako uz put nabaci na njegov tovar i svoj šinjel.

— Može on, kako da ne može — dodaje drugi pa istom ti objesi sa strane neki svoj torbak.

Treći borac u prolazu zakači s druge strane pun ranac bojeći se, tobož, da se tovar ne iskrivi ulijevo ili udesno i tako, malo-pomalo, na Kušlji se nakupi toliko raznoraznog prtljaga da on počne ličiti na neku pokretnu gomilu ratnog plijena. Najzad mu postane tijesan uzan seoski drum između visokih živica ili šumska staza pa Lijan izgubi strpljenje i nadigne viku:

— Ej vi, bezdušnici, dosta je toga. Ne može moj Kušlja na svojim leđima nositi čitavu revoluciju!

Nema druge, nego momci jedan dio »revolucije« skinu s Kušlje i natovare na svoja leđa, a dobri konj, potkovan samo u jednu nogu, nastavlja i dalje svoje ustrajno: pak-tak, pak-tak!

Ponekad se Kušlja i nehotice osveti neobazrivoj momčadiji. Kad četa, na primjer, obnoć prelazi krizom neku dobro čuvanu željezničku prugu, Kušlja zastane na samom kolosijeku i počne da ispituje gvozdenu šinu najprije jednom pa drugom nogom.

— Pak-tak! — lupka on o šinu onom nepotkovanom nogom, a borci ispred njega samo se obziru i ljutito šište:

— Ne lupaj, đavo te tvoj, možda je blizu oklopni voz pa kad nas raspali topovima!

— Cak-cak! — nastavlja Kušlja, mnogo glasnije, da kucka o šinu svojim drugim, potkovanim kopitom, a to u tihoj noći odjekuje jasno kao da neprijatelju daje znak:

— Evo nas, raspali!

— O, sunce žarkano, pa on telegrafiše neprijatelju! — prestrašeno šapuće jedan omladinac iz varoši, poštarev sin. — Zar ne čujete kako nešto otkucava morzeovbm azbukom?

— Baš ti neprijatelj razumije konjski morze! — ruga se učitelj Vojko, koji je, stalno se družeci s Jovančetom i njegovim dječacima, zavolio Kušlju isto kao i oni.

Za vrijeme beskrajnih noćnih marševa Kušlja isto tako pažljivo ispituje strmu, neravnu kamenitu stazu ili grbav i klizav šumski put pun spletenih žila. Lijana, koji ide za njim, to spašava od mnogih iznenađenja. Zato mu Crni Gavrilo i kaže zavidljivo:

— Lako je tebi, ti ideš za konjskom pameti.

Sve dok se nije dosjetio da Kušlju pusti naprijed da mu ispituje put, stari Lijan je vidio grdne muke za vrijeme zamornih noćnih pohoda. Istom bi u mraku štucnuo nogom s nekog nevidljivog kamenog stepenika i bubnuo na leđa pa bi stao da psuje

sve svece iz kalendara. Izredao bi tako čitavu kolonu svetitelja, dužu od one bataljonske, a Crni Gavriilo, idući pred njim, s poštovanjem je bobonjio:

— Vidi, ko bi rekao da si ti tako učen.

— Vragu ti učenost! — tek bi izustio čiča pa istom preko nekog kamena — tres! — koliko je dug.

— O, svetog ti... — ponovo bi, u trku, potekla kolona svetaca, ovaj put nešto kraće.

Od jednog do drugog padanja tako poljar je sve više skraćivao svoju psovačku deklamaciju. Najzad mu je, premorenom, postajalo sasvim svejedno šta se s njim događa pa kad bi se u tamnoj šumi spotakao preko bukove žile i tresnuo u kaljugu, on se mirno dizao iz blata i ćutke nastavljao put.

Crni Gavriilo, još uvijek radoznao, nije mogao da otrpi, nego bi priupitao iz mraka:

— Šta to bi, kukavče?

— Neko ljosnu! — kratko bi izvijestio Lijan zaboravljajući već da je on bio taj »neko«.

Tako je to išlo sve do onoga dana kad je Kušlja preuzeo vodstvo puta u svoje ruke, to jest u svoje noge. Taj ti je kroz mrklu noć tako pažljivo tapkao, caktao, kuckao, kvrcao, lupkao i tupkao kao majstor kovač iz Kreševa kad potkiva za opkladu jaje. Nije onda ni čudo što je poljar Lijan, idući za njim, bio pošteđen mnogih usputnih zamki. Tako su njih dvojica kroz partizanske marševe postali toliko nerazdvojni da je Đoko Potrk, potpuno opravdano, izbacio ovu poetsku krilaticu:

*Evo zore, evo dana,
evo Kušlje i Lijana!*

ČUDAN PONOĆNI JAHAIČ

Prva omladinska četa zanoćila je u raštrkanom selu podno niske i duge šumske kose. Dan je protekao u miru, bez borbe, pa su svi očekivali isto tako mirnu i spokojnu noć.

Kuvar Lijan podijelio je večeru i ponamjestio se na spavanje u bogatoj seoskoj kući pri kraju sela. Kušlju je vezao u prostranoj štali, među krave, bojeći se da ga u konjskom dijelu prostori je ne bi dirala obijesna tuđa kljusad.

— Tako, rođeni moj, samo se ti meni lijepo odmori.

Lijan se zavalio u toploj kuhinji među svoje omladince, nategnu iz limene čuture, koju je odnedavno nosio umjesto boce, i za tren oka čvrsto zaspa. Sanjao je analfabetski tečaj i bombardovanje, čuo viku i uzalud pokušavao da nekud pobjegne, noge su mu bile nepokretne i meke kao tijesto.

— Ustaj! Na noge! — čuo se sve glasnije poziv, a najzad ga neko protrese za rame i on začu u tami ljutit glas:

— Ustaj brzo, napad!

Poljar odskoči od poda kao lopta i tek onda se razbudi i dreknu:

— Šta je, kakav napad?

— Ustaše, ta zar ne čuješ paljbu!

Zaista je praštalo negdje pored kuće, čule se puške i automati, a onda, gotovo sa samog praga kuće, zaprašta Vojkanov mitraljez. U blizini ciknuše polupani prozori.

— Kuvaru! Gdje je stari Lijan? — ču se Vojkanov glas.

— Tu sam! — okuraženo dreknu čiča.

— Kidaj, povlači se prema školi, u Štab čete! — viknu Vojko. — Brzo, brzo, tamo nas čekaj!

Lijan stuče napolje, u mrak, jurnu prema štali, ugura se među goveda i brzo-pleto počeo da driješi Kušljin ular. Uto u blizini tresnu snažna eksplozija, Lijan odletje pod jasje od vazdušnog udara, brzo skoči na noge, napipa životinju pored sebe i baci joj se na leđa.

— Naprijed, Kušlja! Poteci, rođeni!

Jedna za drugom zagrmješe još dvije bombe, živinče pod Lijanom poskoči i prestrašeno jurnu iz avlije na drum. Onako bez ulara u rukama i samara pod sobom, Lijan se jedva održa na leđima svog trkača i počeo da ga požuruje:

— Brzo, Kušlja, brzo!

Kušlja je trčao drumom kroz tamu teško i trapavo kao pravo partizansko kuvarsko kljuse, naviklo na spor hod kolone, čak se i prestrašeni Lijan začudi njegovoj neobičnoj trci i pomisli u sebi:

— Đavo ga zna kako se ovaj stari Kušlja ovako rašrafio. Ako ga još brže potjeram, raspašće se na sastavne dijelove kao mitraljez kad ga podmazuju.

Već negdje na pola puta do škole, on začu drumom viku i ubrza bat koraka. Odmah poznade glasinu Crnog Gavrila i viknu:

— Ehej, drugovi!

— Ko je to? — ruknu iz mraka Gavrilova glasina,

— Kuvar Lijan, ehej! Brzo, požurite, naš vod napale ustaše! Ehej, ovamo! Brzo, Kušljice, evo naših!

On se u trku gotovo sudari sa svojim. Crni Gavriilo nezadovoljno viknu na nj:

— Ej, šta je to, ubode me Kušlja rogom?!

— Kakav rog, bog te vidio? — viknu Lijan. — Otkud Kušlji rogovi?

Crni Gavriilo popipa nešto u mraku i još glasnije viknu:

— Evo ih, brate, šta ja znam otkud mu. Evo, pipnite.

Dopade i Rašid, pipnu i viknu:

— Ovo je krava!

— Kakva krava? — dreknu Lijan hladeći se od straha.

I ostali se u mraku sjatiše oko jahača i odjednom se zaori gromoglasan smijeh.

— Aha-ha-ha, krava, sunca mi!

— Pazi ga, Lijan uzjašio kravu!

— Pa gdje ti je Kušlja, bog te vidio? — grmnu Gavriilo.

— Đavo mene vidio, a ne bog! — vreknu poljar. — Uzjašio sam kravu, a Kušlja mi ostade u štali. Kuku, možda je već i zarobljen. Za mnom, drugovi! Okrenite kravu!

Brže-bolje okrenuše kravu natrag otkud je došla i raspališe je nečim da potrči. I Lijan je sa svoje strane mamužnu petama i kliknu:

— Zbogom, drugovi, idem da ginem za Kušlju! Krava se zaista ponovo dade u trk s kuvarem na leđima i brzo izmače ispred omladinaca koji su takođe žurili u pravcu sve slabije pucnjave.

— Gotovo je, naši su ih, izgleda, razbili — reče komandir čete osluškajući. — Čujete li, Vojkov mitraljez bije stalno s istog mjesta, a njihov sve više izmiče, bježi.

Kad stigoše do konačišta prvog voda, neprijatelj se već bio u neredu povukao spašavajući se bjekstvom kroz tamu. Nisu ga daleko ni gonili zbog vrlo guste pomrčine i brzog odstupanja. U toj gunguli umalo ne pripucaše i na poljara Lijana čujućći sve bliži topot poplašene krave koja se vraćala natrag. Spasla ga je samo vodnikova naredba:

— Ovoga držite živa! Sigurno je kurir.

Tako se iz mraka strpaše na kravu i na poljara Vojkan, Jovanče, Đoko Potrk i Stric, svukoše čiču s njegovog trkaćeg sredstva, oboriše na zemlju i vrag zna šta bi još s njim bilo da starina u zlo doba ne dreknu:

— Omladinci, u pomoći

— Lijan! — iznenađeno viknuše napadači, njih trojica u isti mah.

— Krava! — začu se izdvojen, zaprepašćen Stričev glas. — Kušlja se pretvorio u kravu! Dođite da vidite čudo neviđeno!

— Krava sam ja! — razdra se Lijan dižući se s naporom, sav ugruvan. — Prava pravcata goveđa krava koja ne gleda šta jaše!

Lakovjerni Stric odmah ostavi kravu i dopade iz mraka do poljara da i njega opipa i lično se uvjeri je li se čiča zaista pretvorio u ono što kaže.

— Nijesi krava! — povika radosno. — Nemaš rogova na glavi!

— Al zato imam goveđi mozak u glavi! — doskoči mu poljar.

I dok je svitanje lagano oblivalo istočno nebo i sporo puzilo u dolinu, oko Lijana i krave okupljala se sve veća gomila smijača. Najzad se u prostranom dvorištu seoske kuće iskupi čitava četa i oko neobičnog noćnog jahača i njegove krave uhvati se veselo partizansko kolo i jeknu pjesma, vjerovatno došapnuta od strane Đoke Potrka:

Šta se ono drumom praši?

Kuvar Lijan kravu jaši.

Ovaj put poljar se nije mnogo ljutio na pjesmu rugalicu, a kad se još, s punim osvitom, pokazase iz štale goveđa i među njima i njegov Kušlja, mirniji od svake krave, čiča poskoči, uhvati se i sam u kolo i zapjeva prozuklim glasom pjesmu »svojeručno sastavljenu«:

Nek ja vidim Kušlju zdrava,

pa makar se jašila ne znam kakva krava!

DVA GREŠNIKA NA VRBASU

Jednog dana Prva omladinska četa dobi zadatak da se odvoji od svog bataljona, da se obnoć, tajno, prebaci preko rijeke Vrbasa i da pohita u pomoć jednoj partizanskoj bolnici na koju su četnici spremali podmukli napad.

Valjalo je ozbiljno zapeti i požuriti, jer je već jedna od najvećih partizanskih bolnica bila iznenada napadnuta, ranjenici i borci iz zaštitnice pobijeni, a barake popaljene. Proslavljajući tu ljudoždersku »pobjedu« nad ranjenicima, četničke vojvode pijančile su u Banjoj Luci zajedno s Nijemcima i ustašama i hvalile se:

— Ovo je tek početak. Za koji dan likvidiraćemo sve što je partizansko u čitavoj centralnoj Bosni. Između Vrbasa i rijeke Bosne neće ostati nijedan partizan, ni zdrav, ni bolestan, ni ranjen, sve će pod nož.

Već treći mjesec borio se u centralnoj Bosni i Krajiški proleterski bataljon, sastavljen od trista mladih dobrovoljaca, trista odabranih partizana s Kozare, Drvara i Grmeča. Na njega su sa svih strana vučki navaljivali četnici, Nijemci, Talijani, ustaše i domobrani. Mladi proleter i muški su se nosili sa čitavim tim klupkom divljine, mračka i krvavog grabeža. A tamo daleko preko Vrbasa, u njihovom zavičaju, rastužene djevojke pjevale su pjesmu o svojim ljubimcima iz Proleterskog bataljona:

*Snijeg pada, i hoće i neće,
Zdravko svoje proletere kreće.
Crven barjak, mladi partizani,
sa Zdravkotm su momci odabrani...*

Kad su traženi dobrovoljci za Krajiški proleterski, otišlo je s njima dosta momaka iz Omladinskog bataljona. Bila se javila čitava Jovančetova grupa, ali nijednog ne pustiše, bili su premladi.

— Sad ćemo ih valjda negdje susresti — radovao se Jovanče. — Nek vide da i mi možemo stići gdje i oni.

— Onu komediju sa mnom i s kravom da niste pomenuli pred proleterima, jer će svašta biti — prijetio je poljar Lijan.

U poluoblačnoj mjesečnoj noći, dok su čekali da ih čamci prebace preko rijeke, Crni Gavriilo, dršćući od straha, upita Lijana šapatom:

— Jesi li ikad prelazio ovoliku vodurinu?

— Jesam samo preko mosta, ali u čamcu nikad — priznade poljar.

— A ja ovako nešto nijesam ni vidio — reče Gavriilo. — Čitav život proveo sam u šumi.

— Valjda ćemo živi prijeći — zabrinuto reče poljar.

— Bogami, nijesam siguran. Ovo nam je možda posljednja noć — brundao je Gavriilo.

Čim dođe na njih red, poljar i Gavriilo strpaše se potrbuške na dno čamca samo da ne gledaju hučnu vodu oko sebe, nadošlu od proljetnjih kiša. Između njih je ležao Gavrilov puškomitraljez, a okolo i na pramcu raspoređiše se Jovanče, Stric, Đoko i Rašid Bez Košulje. Na krmi su veslala i upravljala dva snažna i vješta seljaka mještanina.

— Sveti Nikola, zaštitniče putnika na vodi, pomoz mi grešnome! — u strahu se molio poljar.

Za čamcem je neustrašivo i strpljivo plivao Stari Kušlja. Njegov teret, kazan i ostalo, također je bio naslagan u zadnjem dijelu čamca.

Kroz huku i šum razlivene vode, poljar Lijan viknu Gavrilu u samo uvo:

— Oprosti mi, brate moj, što sam u tvoju porciju uvijek metao najveću koščinu. Sad mi je došao crni petak, iskreno se kajem za taj svoj lopovluk.

— A ti meni oprosti što sam obnoć često krišom potezao iz tvoje čuture — zabrunđa Gavriilo. — Nagovorio me đavo na tvoju rakiju pa se nisam mogao uzdržati.

— Često sam krišom govorio da si ti buzdovan — jadao se poljar. — Oprosti mi i zato, jer ovo nam je, možda, posljednji čas.

— Nek ti je prosto — zabobonji Gavriilo. — A i ti ćeš mi oprostiti što sam ponekad brbljao da si ti Kušljin rođeni brat, samo mnogo gluplji i stariji.

— Ja sam još kazao da si ti prava bivolska mazga — priznavao je poljar. — Oh, kako sam bio nepravedan, platiću gorko za to, Vrbas će me progutati.

— Ni mi Vrbas neće oprostiti što sam te nazivao klempavim kuvarskim mućkalom i bućkalom — rondao je Crni Gavriilo iskreno se kajući.

— E-eh, kasno sam uvidio, Gavriilo, da ti nijesi jedno brkato božje marvinče, nego baš ozbiljan mitraljezac — s tugom proštenja poljar, a na to crni div samo žalosno zatuli:

— Ali kako sam ja mogao da tebe smatram jednom starom napuklom klepetušom, to mi ne ide u glavu. Pa ti si pravi zlatni praporac o jagnječem vratu.

Dok su se tako njih dvojica ispovijedali i kajali, čamac uplovi u plićak, strugnu o pijesak, a onda jako udari kljunom o kamenitu obalu i sav se strese.

— Brodolom! — ruknu Crni Gavriilo i stegnu čvrsto Lijana za ruku. — Zbogom, zlatni praporče, nikad se više nećemo vidjeti.

— Zbogom, slavna mitralješčino, vidjećemo se u raj! — odvrati mu poljar. — Ja vjerujem u drugi svijet!

Dječaci poiskakaše na obalu i čvrsto privukoše čamac uz kamenito tlo. Veslači začuđeno pogledaše u poljara i Gavriila, koji su nepomično ležali na dnu čamca.

— Ej, vas dvojica, spavate li, šta li? Izvoljevajte napolje — pozva ih jedan od njih podrugljivo maznim glasom.

— Zar se još nismo potopili? — zabobonji Gavriilo kao iz kace.

— Zoveš li me ti to, krilati anđelčiću? — pijuknu Lijan zamišljajući da je već u raj.

Čamdžija ih obojicu odalami mokrim veslom po turu i povika:

— Na noge, komedijaši jedni! Zar ja anđeo? Ja koga zovu »Ilija, razbojnik s Vrbasa«?

Pobratimi skokalacnuše kao da pod njima tresnu mina, uspentraše se uz kamenitu obalu i čim stigoše na komad zaravanjka, oba se, kao po komandi, pružiše po ledini i poljubiše zemlju.

— Uf, rođena moja zemljico, mila Krajino, već sam držao da više nikada po tebi neću gaziti! — huktao je Crni Gavriilo.

— Nije ovo Krajina, nego centralna Bosna — ispravi ga poljar ljubeći zemlju tri-četiri puta.

— Pa zar smo sad prešli u neku drugu državu? — izbeći se Gavriilo.

— Sve je ovo naša draga zemlja — popravi ga iz mraka Vojkan, koji je, korak-dva od njih, već sjedio uz cestu s mitraljezom i stražario da se ko ne pojavi. — Vidim ja, Gavriilo, da ću ja ovih dana morati održati koje predavanje o našoj otadžbini.

— Pa kad je i ovo naša zemlja, daj da je još koji put cmoknem! — graknu Gavriilo i ponovo se prući po ledini. — Dobro jutro, zemljico naša, kako si, kako zdravlje, šta ti radi familija?

— Ne bi ti se više usudio na Vrbas pa taman da je čitav od rakije šljivovice — puhao je poljar.

— Na bunker me šaljite, ali na vodu ne! — odlučno reče Gavriilo.

Dok su čekali da se ostali prevezu, Gavriilo se nečeg prisjeti i zabruna na Lijana: — A ti tako, pobratime, uvališ mi najveću koščinu u porciju, a?

Umjesto odgovora, poljar zakriješta:

— A ti li si onaj koji poteže iz moje čuture, je li?

— A ko to mene naziva goveđom mazgom? — buknu Gavriilo.

— Onaj koga si krstio mućalom i bućalom, sjećaš li se?

— Sjećam, sjećam! To je kanda onaj, lični i dotični, koji je izvoljevaio mene proglasiti brkatim božjim marvinčetom. Otkud marvinčetu brkovi? Nisam ja ni zec, a ni miš kao što se i ovdje u mraku može vidjeti.

— A vidi se i to da ja nijesam napukla klepetuša kao što tvrde neke osobe iz ove čete — vrećao je poljar. — Mogao bi ja ovdje od nekih ljudi načiniti pitu zeljanicu ako se naljutim.

— A i ja ću nekog uzeti na mitraljesku mušicu, neće mu pomoći što je lerigiozan i što vjeruje u raj — naljuti se Gavriilo.

— Ne kaže se lerigiozan nego religiozan — podrugnu se poljar. — Eno, pitaj Vojkana.

Gavriilo se okrenu prema cesti i zovnu:

— Ej, družo Vojkane, kakav je onaj čovjek koji vjeruje u raj, u svece i u druge besposlene stvari?

— Pa znaš, Gavrešilo, on može biti naopako odgojen, zatucan ili čak i čaknut.

— E, to, to treće, ćaknut! — graknu gorostas. — Pobratime Lijane, ti si ćaknut! Ne, ne, nego još nešto potpunije: ti si naopako zatucan i odgojeno ćaknut! Aha-ha-hal

Osjećajući da mu je ova nezgrapna mitraljeska delija ovaj put ipak doskočila, poljar zlobno zameketa:

— Dabogda ti leptir stao na nišan pa da promašiš čak i brdo!

— A tebi... a tebi uskočio u kazan čitav konj! — bubnu Gavriilo.

— Neka, nek uskoči! — složi se poljar. — Onda ćeš ti u svoju porciju dobiti čitavo kopito s novom potkovicom.

— Uf, dabogda ti se Vrbas ulio u čuturu! — prokle ga Gavriilo.

Ko bi znao dokle bi trajala ta njihova prepirka da ne stigoše čamci s ostatkom čete i borci se počеше svrstavati u kolonu.

— Evo, drugovi, ostavili smo ranije naš uži zavičaj, sad ostavljamo i rodnu pokrajinu, Bosansku krajinu — reče politički komesar. — Opet krećemo na nova bojišta, u nove krajeve naše lijepe domovine. Nadam se da ćete se i ovdje boriti isto tako junački kao i kod našeg Lipova, Hrndelja i Prokina gaja.

— Hoćemo! — u horu dočeka četa i odjek mladih glasova pomiješa se s hukom nemirnog Vrbasa.

BOLNICA KOD KLANCA TUGE

Partizanska bolnica nalazila se duboko u planini, u staroj bukovoj šumi, sakrivena od avijacije gustim krošnjama drveća. Vječita hladovina i sumrak natopljen tišinom vladali su na tome malom zaravanku bez ijedne travčice i cvijeta. Korak se nije čuo pa makar da prolazi čitava četa, jer su noge tonule u debeo zastirač suva lišća, koji se tu slagao desetinama godina.

— Ovdje veći šum pravi kos kad skakuće kroz šušanj nego što bi mogli učiniti moj Kušlja i Crni Gavriilo kad se udruže zajedno — mudro je zaključio poljar Lijan kad je četa zastala u šumi da se odmori.

— Zar ta konjska poređenja baš ne mogu bez mene? — zlovoljno zagudi kosmati mitraljezac čačkajući zube šiljatim nišanom svoga starinskog pištolja »na kolo«. — Bolje ti pripazi šta nam kuvaš za ručak; evo mi zapala za zub nekakva žila tvrđa od telegrafske žice.

— Pripazi ti na kigijenu — opomenu ga poljar. — Zubi se ne čačkaju pištoljem.

Gavriilo se na to samo kiselo obrecnu:

— Ne boj se ti da će išta biti pištolju, čista su moja usta, brajkane!

Sa sjeverne strane bolnicu je od hladnih vjetrova štitila planinska kosa obrasla tamnim kopljastim jelama, pa je na zaravni, u zavjetrini, bilo prijatno kao u nekoj kući. Dvije dugačke barake za smještaj ranjenika i dvije manje, za osoblje i kuhinju, bile su od nove jelove građe i prijatno su mirisale na smrčevu smolu, na oštru čistu atmosferu visokih crno-goričnih krajeva.

Samo je oko vode bilo muke. Jedini izvor u okolini bio je čitav kilometar udaljen od bolnice, u tijesnom šumskom klancu niz koji je gotovo bez prestanka hujao sjeverni vjetar. Zbog toga neprekidnog oiegnutog šumorenja u sumornom gorskom sklopu to mjesto partizani su odmah prozvali Klanac tuge.

Sa izvora iz Klanca tuge svakodnevno je donošena voda za potrebe bolnice. Bio je to naporan posao, jer je put do izvora bio uzan, krivudav i grbav, suđa za vodu bilo je malo, a potrebe bolnice velike, pa je svaki čas grupa partizana iz bolničke zaštitnice žurila prema klancu s kofama i drvenim »fučijama«. To se među borcima zvalo »ići u vodenu akciju«.

Jednog dana vrati se grupa boraca iz »vodene akcije« i donese svoni komandiru neprijatnu vijest;

— Danas je na nas pucano u Klancu tuge. Komandir strogo zaštišta na njih:

— Ššš, ćut, čuče vas ranjenici! Nemojte da ih uznemirite, dosta im je njihove nevolje. A ko je pucao?

— Ne znamo. Dvaput su opalili na nas s jedne čuke više izvora. Sreća što je podaleko i drveće smeta pa niko nije ranjen.

— Hm, znači da se četnici i ovamo primiču — reče komandir zabrinuto. — Valja nam tražiti pojačanje za bolnicu. Još noćas mora kurir preko Vrbasa dok nam i s te strane nisu zatvorili put.

Znalo se već i u krugu bolnice da se u blizini, s druge strane Vrbasa, bori Omladinski udarni bataljon. O njegovim akcijama glas je išao nadaleko, čulo se i za Crnog Gavrila, gorostasnog mitraljesca, pričalo se o partizanskoj deliji Nikoletini Bursaću, a o poljaru Lijanu kružile su nevjerovatne šaljive anegdote, koje su prenosili partizanski kuriri isto tako brzo i marljivo kao i svaku drugu pismenu i usmenu poštu.

Bilo je zato sasvim razumljivo što je u bolnici nastalo pravo veselje kada se čulo da u zaštitnicu bolnice dolazi jedna četa Omladinskog bataljona, i to baš ona u kojoj su se nalazili strašni mitraljezac Gavriilo i lukavi kuvar Lijan.

Dotle se u čitavom tome kraju između rijeke Bosne i Vrbasa razmahivala sve otvorenija četnička izdaja. U tajnom dogovoru s Nijemcima, Talijanima i ustaškim izdajnicima, četnici najprije počеше iz zasjede ubijati partizanske kurire, pokazivati put neprijateljskoj vojsci, obavještavati je o kretanju partizana, prokazivati gdje su bolnice, i štabovi. Počеше zatim iznenada udarati na manja partizanska odjeljenja, na izdvojene bolnice, dok najzad otvoreno ne krenuše zajedno sa okupatorskom vojskom na partizane.

Svu tu krvavu i sramotnu četničku izdaju vodili su i pomagali iz inostranstva kralj Petar i njegova vlada. Dobro sklonjeni u Londonu, oni su se uz pomoć četnika spremali da se ponovo vrata u Jugoslaviju i da opet zasjednu na grbaču napaćenog naroda, da ponovo vladaju, a ti, mali Rašide, ratnice, opet živi bez košulje, kao što jednom pametno reče Crni Gavriilo.

Pričajući jednom u četi šta rade četnici, ta »kraljevska vojska u otadžbini«, mitraljezac Vojko obrati se poljaru Lijanu:

— Eto ti, čiča-Lijane, tako se kralj Petar priprema da opet na paradi razigra pod kočijama svoje uhranjene plemenite bijelce, a ti i tvoj neugledni stari Kušlja viri ćete postidjeno odnekle iz prikrajka i niko vas ni pogledati neće.

Kad je štogod u pitanju njegov Kušlja, Lijan se tu žestio daleko više nego da je riječ o njemu samom. Zato i sad pocrvenje čitav kao njegov rođeni nos i očima potraži svoga konja dobričinu, koji je mirno virio iza nekog drveta.

— Čuješ li, Kušljane, dušo, što nam sprema kralj i njegova banda? Neće ga, majci, ovuda paradirati s bijelcima, pa makar ja morao ponovo pojahati kravu da mu na megdan izidem.

Pred sam dolazak omladinske čete, četnici su oteli pošiljku s hranom koja je iz sela bila upućena u planinsku bolnicu. A onoga istog jutra, kad je Prva omladinska, prešavši Vrbas, kretala prema planini, otvorena je jaka mitraljeska vatra na bolničko osoblje koje je pralo zavoje na desetak metara niže izvora u Klancu tuge.

U isto vrijeme čule su se i prve puške s kose koja je zaklanjala bolnicu sa sjevera. Iznenadena ranjenici prenuše se i uznemiriše po svojim barakama.

— Šta je sad ovo? Stigoše četnici i do nas? Jedna desetina bolničke zaštitnice, sastavljena od boraca iz Proleterskog bataljona, trkom je odjurila uz kosu s jednim puškomitraljezom. Izbiše zadihani na planinski hrbat posijan rijetkim jelama, ali od četnika ni traga, čuše ih tek poslije pola sata kako pripucavaju s neke udaljene čuke.

— Lešinari! — poče da grdi jedan proleter. — Kad je udariti na ranjenike, onda su junaci, a čim osjete čvrsto, ne možeš ih stići, klisnu kao divojarci.

— Ne boj se, udariće oni i na nas, ali kad ih bude najmanje pet ili deset na našeg jednoga — zloslutno reče drugi proleter. — Znam ja njih dobro.

Sličan razgovor vodio se uz put i u Prvoj omladinskoj, dok se četa primicala prvim padinama planine, praćena izdaleka rijetkim pucnjevima sa šumovitim brežuljaka.

— Dok sam bio poljar, najviše sam mrzio onu vrstu podmuklih seoskih džukaca koji se učute iza živice, a tek što ti prođeš mimo njega, on za nogu: šćap! — raspredao je stari Lijan. — I ovi su četnici ista sorta, a još ih, kažu, vode kraljevi oficiri.

— A nas vode narodni komandiri, pa ćemo vidjeti ko je bolji! — ozbiljno ubaci Jovanče, koji je s mitraljescom Vojkanom išao na začelju, u zaštitnici čete.

— Šta mi ima s njima da se takmičimo! — prezrivo odmahnu Vojkan. — Mi smo okrenuti u boju licem u lice okupatoru, Nijemcu i Talijanu, a ova naša izdajnička žgadija samo nas ujeda za tur. Zaista, pravi Lijanovi podmukli seoski džukci.

Tak, tak! — prasnuše s jednog brežuljka iza njih dva usamljena pucnja neke prikrivene četničke grupe.

— Psi laju, a kolona prolazi! — mirno reče Vojkan.

— Zavirite mome Kušlji pod rep, nek vas uslika! — kukuriknu Lijan okrećući se.

Na to Kušlja samo spokojno mahnu repom lijevo-desno kao da ćutke objavljuje nezvanim gostima:

— Nema ništa od slikanja, radnja je zatvorena! Kad u bolnici čuše da već stiže omladinska četa, sve živo istrča da ih dočeka. Prozori barake okitiše se glavama lakših ranjenika.

— Razvijaj zastavu! Drugovi, pjesmu! — povika komandir čete.

Na čelu kolone zaleprša jugoslovenska trobojka sa crvenom petokrakom zvijezdom. Pred polazak Omladinskog bataljona tu zastavu izvezle su djevojke sela Lipova i poklonile je Prvoj omladinskoj četi. Tako je i bilo izvezeno zlatno-žutun koncem na samoj zastavi: »Prvoj četi Omladinskog bataljona — Omladinke sela Lipova.«

— Odma mi srce zaigra kao jare u proljeće! — graknu Lijan gledajući zalepršan barjak već prorešetan zrnima na nekoliko mjesta.

Uto odjeknu i pjesma, najprije sa čela, a onda je prihvati čitava kolona:

*Dolinama i gorama naše zemlje ponosne,
idu čete partizana, slavu borbe pronose...*

Još nije ni zamrla prva strofa pjesme kad se zaori strašna glasina Crnog Gavрила. On je počinjao jednu oproštajnu popijevku, koja je upravo posljednjih dana osvojila sve partizanske jedinice Bosanske krajine:

*Mala moja, roso s cvijeta,
ne čekaj me ovog ljeta...
Mjesto tvojih poljubaca,
na me Švabo bombe baca...*

— Pazi ga, propjeva i Crni Gavri! — povikaše začuđeno omladinci, jer niko dotad nije čuo diva mitraljesca da pjeva.

— To je iz njega progovorila tuga za onom njegovom malom Marijom — reče neko.

A moćni Gavri! tako je gromko ojkao ono »roso s cvijeta« da bi njegova glasina otresla rosu s čitave šume nad njim. .Niko nije ni pokušavao da ga prati, » jer se ne bi ni čuo od huke njegovog pjevačkog vodopada. I tek pošto on umuknu i nad kolonom leže neobična tišina, kuvar Lijan vreknu visokim napuklim glasom kao svinjče kad se zaglavi u plotu:

*Kralju Petre, ubolo te june,
miči šape od narodne bune!*

Na tu njegovu popijevku prasnu u smijeh i njegova četa, i osoblje bolnice, pa čak i ranjenici.

— Ono je sigurno taj njihov čuveni kuvar, poljar Lijan — javi se jedan od ranjenika. — Dok on i u pjesmu trpa zajedno junad i kraljeve, vidi se da je pravi pravcati poljar.

Ne prođe ni čitav sat od dolaska čete, a iz Klanca tuge, od izvora, začu se puškaranje i brzopleto rešetanje mitraljeza. Komandir skoči na noge i viknu:

— Četa k oružju! U stroj! Poslije dva-tri minuta odjeknu nova komanda:

— Četa, pravac Klanca tuge, trkom!

KAMENČIĆI ŽIVOTA I SMRTI

Iz dana u dan, sve bješnje i upornije, četnici su jurišali na Klanac tuge da zauzmu izvor s koga se snabdijevala partizanska bolnica. Znali su, padne li izvor u njihove ruke, onda je svršeno i s bolnicom i s njezinom zaštitnicom: ili se moraju predati ili će pokušati proboj iz planine, a onda su gotovi, jet su sve okolne ceste ispod planine držali Nijemci i Pavelićeve ustaše i domobrani, njihove pokorne sluge.

— Ovaj izvor, to je sada naš život, upamtite! — govorio je Vojkan mitraljezac prilikom svake konferencije.

Već danima u bolnicu nisu stizali novi ranjenici ni iz terenskog partizanskog odreda ni iz Proleterskog bataljona, jer su ujedinjene okupatorsko-ustaško-četničke snage zaposjele gotovo sve prilaze bolnici i bilo je vrlo teško neopažen se provući kroz brojne zasjede i patrole.

I hrana je bila na izmaku, a ono što je još ostalo u magacinu, moralo se čuvati u prvom redu za ranjenike.

Valjalo je brzo odlučivati šta će se uraditi s bolnicom. Ostajati dalje opkoljen u planini, značilo je sigurnu smrt ili od gladi ili od žeđi, ili od neprijatelja. Jedini izlaz bio je da se pokuša proboj. Ali kuda? Valja to javiti ili odredu ili proleterima da negdje dočekaju, prihvate i pomognu ranjenike i zaštitnicu koja vrši proboj.

Kako je zauzela položaje u Klancu tuge, Omladinska četa tako i ostade tamo štiteći danonoćno izvor od četničke bande. Od jelove četine sklepaše tamo i neke privremene kolibe za spavanje. Neko ih je zvao kolibe, neko bajte, a Lijan je svoju prosto-naprosto zvao štala, a kad je bio zle volje, govorio je:

— Idem u svoju štenaru!

Lijanova koliba nalazila se zaklonjena u maloj dolini, pod širokom krošnjom stare bukvetine. Odmah pored nje bila je i četna kuhinja, a nekoliko koraka dalje, pod jednom lipom, čiča je načinio široku strehu za svoga Kušlju. Bili su tako zaklonjeni i od aviona i od četničkih mitraljeza koji su za vrijeme borbe šišali kroz granje povrh njihovih glava.

— Samo da banda odnekle ne dovuče bacač, pa kad raspali minama, istjeraće ona tebe iz doline — plašio ga je Crni Gavriilo.

— Heh, najprije oni minama pipaju gdje su mitraljezi, a kad obave taj posao, tek onda čačkaju oko kuhinje i gledaju kako će kuvaru zapržiti čorbu — učio ga je Lijan.

Na svim uzvišicama oko izvora četa je bila zauzela položaje i dok su se jedni odmarali u bajtama, drugi su stražarili po čukama i pazili da se ne pojavi neprijatelj.

Četnici bi ponekad pripucali iz daljine tek da uznemire braniocce izvora. Drugi put bi napadali streljačkim strojem derući se i nemilice rešetajući iz mitraljeza, ali bi isto tako brzo uzimali natrag rasipajući se u bezglave gomile koje su se rušile niz šumovite padine i jaruge.

— Aha-ha-ha, pozdravite svoga vojvodu! — urlao je za njima Crni Gavriilo.

Najgore je bilo kad bi istovremeno počeo napad i na bolnicu i na braniocce izvora, pa se nije znalo gdje nadiru glavne neprijateljske, snage. Tada bi obično komandir odvajao jednu desetinu omladinaca i slao ih iz Klanca tuge da se za svaki slučaj nađu kod bolnice, zlu ne trebalo.

Jednog jutra, na četnoj konferenciji, kuvar Lijan zatraži riječ i ozbiljno izjavi:

— Drugovi, ja imam još danas da spremim ručak za četu i onda gotovo, ostaje mi samo još kila soli i ništa više. Sve je potrošeno.

— Pa šta da se radi, momci? — upita komandir.

— I bez toga već danima gladujemo.

— Prije nedjelju dana posljednji put smo vidjeli hljeb, i to tvrdu zobenicu — reče zamišljeno Crni Gavriilo.

— Danas je za ranjenike zaklan onaj konj koji je donosio sljedovanje iz sela — objavi neko.

Poljar Lijan i nehotice se obazrije na Kušlju, koji je stajao pod jednim drvetom u blizini, i tužno zaklima glavom.

— Ej, moj kukavče, jesi li čuo šta se radi? I na tebe će, čini mi se, doći red.

Kušlja je samo pametno i prijateljski gledao čitav skup kao da se uopšte ne radi o njegovoj glavi. Politički komesar, neveselo oborenih očiju, tiho upita:

— Pa šta velite, drugovi? Potraje li ovako dan-dva, ne piše se dobro našem Kušlji. Moraćemo ga žrtvovati, a ja, da vam pravo kažem, nemam srca da izdam takvo naređenje.

— Nemam ni ja — mrko priznade komandir.

— Pa šta onda da radimo? Eto čete pa neka ona glasa je l' za Kušljinu pogibiju ili nije — predloži komesar.

— Ko bi tako nešto i prevalio preko svog jezika! — huknu Crni Gavriilo.

— Onda glasajte ćutke, kamenčićima — reče komandir. — Ko je za Kušljinu smrt, nek baci kamenčić u Stričevu kapu, a ko je za njegov ostanak, taj nek spusti kamen u Lijanov šešir. Tako će ostali vječita tajna ko ga je osudio, siromaha.

— Kad nema druge, najbolje je tako — složi se komesar.

Uz prvu bukvu postaviše jedno uz drugo šešir i Stričevu kapu partizanku i krenuše, jedan po jedan, da glasaju. Kad bi glasač pristupio bukvi, brzo bi se sagnuo, tutnuo ruku u šešir pa u kapu i brzo se vraćao natrag kao da je bio uz neko gubdlište. Kad se izredao i posljednji prisutni borac, komandir uze riječ:

— Drugovi, sad ste svi glasali. Ostaju nam samo borci koji stražare na čukama, ali će se i oni, nadam se, složiti s odlukom naše većine.

— Tako je — reče komandir. — Hajde, družo Lijane, broj glasove.

Lijan s naporom ustade, tužno pogleda Kušlju, koji je dobrodušno posmatrao čitav taj prizor, priđe drvetu, zaviri u kapu pa u svoj šešir i veselo graknu:

— Ihaj, ostade Kušlja, gotovo je!

— Otkud prije prebroja? — začudi se komandir.

— Šta ima da brojim! — kokodaknu starac. — U Stričevoj kapi nijednog kamenčića, a moj šešir pun puncat!

Poljar priskoči Kušlji, zagrli ga i poče da ga ljubi.

— Nećeš u kazan, stari moj druže! Još ćemo mi zajedno ratovati: i gonićemo i bježati, i nositi i odmarati se, i marširati i počivati, rzati i pjevati, ritati se ...

— I skitati se! — dobaci Đoko Potrk.

— Eto ti vidiš: gladni, gladni, a niko da glasa za Kušljinu likvidaciju! — čudio se jedan borac.

Crni Gavriilo samo ubrisa ovlažene oči i ganuto reče:

— Kako ćeš glasati kad on, siroma, stoji tu kraj nas i gleda kako rješavamo o njegovoj pogibiji. Treba njega odvesti negdje daleko u šumu da ne gleda smrt očima.

— Džabe je, ni onda neće niko glasati protiv njega. Biće im žao da mu krišom, iza leda, rade o glavi — dobaci politkom.

Dok je Lijan mazio Kušlju, Vojkan se nešto sašaptavao s Jovančetovim dječacima i s borcima svoga voda, a onda pride komandiru:

— Druže komandire, mi riješili da otkupimo Kušlju.

— Kako da ga otkupite?

— Pa tako... Izvršićemo napad na četničku kuhinju, naši izviđači znaju gdje je, i pribavićemo štogod za jelo da se Kušlja ne mora dirati.

— I mene bi to obradovalo — priznade komandir. — Pazite samo da ne upadnete u kakvu nevolju.

Sa svojom udarnom grupom Vojkan se pred zoru privukao u gust šuraarak blizu napuštene čobanske kolibe u koju je bila smještena četnička kuhinja. Odatle je osmatrao kako se četničke bradonje izvlače iz niskog dugačkog ovčarnika u kome su spavali, kako primaju doručak i lijeno kreću uz pust pašnjak prema tamnoj ivici crnogorične šume. Išli su na blokadu Klanca tuge.

— Sad moramo požuriti da im opirimo kuhinju prije nego što im stigne noćna smjena s blokade — okrenu se Vojkan svojim i odjednom začuđeno žmirnu. — Otkud ti ovdje, čiča-Lijane? Nisam te noćas vidio da si krenuo s nama.

— Ja sam išao nazorice za grupom — skromno kašljucnu lukavi poljar. — Računao sam da će vam dobro doći jedan stručnjak za kuvarske vještine, a želim i ja nešto da učinim za spas našega Kušlje.

Jedan jezičak šumarka dosizao je gotovo do same kolibe i to zgodno posluži grupi da se neopaženo spusti na par koraka od kuhinje. Tu zastadoše da još jednom osmotre najbližu okolinu. Tog istog trenutka iziđe iz kolibe i četnički kuvar, jedan garav, neumiven i vrlo naduren čovjek srednjih godina, uze sjekiru i poče da cijepa drva glasno rondajući:

— Jest, da ... ajde, Simo, nosi vodu, cijepaj drva, kuvaj ručak, a kad je dijeliti talijanske cigarete, Simi šipak. Ne može više tako. Lijepo ću ja jednog dana noge poda se, okrenem rep i kući. Bogami hoću, da znaš, vidjećeš.

— Ovaj tu pobratim izgleda da je udaren mokrom čarapom po tintari — prošputa Vojkan okrećući se drugovima.

— E, s ovako glupim kuvarima ne dobija se rat! — zanijeka Lijan glavom.

Kad Vojkan s grupom ispade iz šumarka, mudri četnički kuvar Simo nije se mnogo iznenadio, čak ni uplašio. Na poziv da krene u kuhinju, on progunđa nabureno:

— Dabome da ću poći. Zašto ne bih pošao.

Simo je u kuhinji imao krompira, pola džaka graha, talijanskih konzervi, masti i tek zaklano jagnje.

— E, moj Simuka, jareća moja ovčice, sad ćemo mi lijepo tebe da ostrižemo, ošišamo, oplijenimo, obrstimo i opirimo. Uzećemo ti čitav ovaj tain, pa ti danas ne moraš ni da kuvaš ručak — ljubazno mu reče poljar Lijan i pomilova ga po obrazu. — Lijepo se ti izvrni, dušo moja, gdje god u hladovinu pa vazdan čmavaj, baš te briga.

— Dabome da ću čmavati, a oni nek sebi traže ručak gdje im drago — gundao je kuvar.

— Simicane, kokice moja garava, a gdje ti je džigerica od ovoga jagnjeta? — gukao je poljar. — Znam ja, sakrio si je da je sam pojedješ, a? Deder, jabuko, skokni pa je nađi, žuri nam se.

— Dabome da sam je sakrio — rondao je Simo. — Evo, sad ću je naći pa nosite.

Pred sam polazak Lijan spazi na kuvarevim čakširama širok vojnički opasač i začuđeno nadiže obrve.

— Oho, šta će tebi vojnički opasač, Simukica, rode moj? To ćeš ti hjepe dati svom strikanu Lijanu, a ti se snađi i bez njega.

— Dabome da ću dati — odbrunda Simo, skide opasač, pruži ga Lijanu, a onda ti istom zabrinuto otegnu. — Ehe, a sad meni spadaju čakšire. Šta bi sad, striče?

— Pidrži ih rukama, dok se tvoji ne vrate i reci im da nisi imao kad ručka kuvati, jer si čakšire držao.

— Dabome da ću držati! — inadžijski reče Simo i s obje ruke popade svoje debele suknene čakširesnice.

Pametni Simo-Simican ostade tako u kolibi vireći za Lijanom, koji ga na polasku još jednom pomilova po licu i nazva ga kobilećim golubom, a onda dobro natovarena grupa oprezno zagazi kroz šumski gustiš. Srećno se provukoše podno jedne čuke sa četničkom zasjedom, malo dalje raspališe po njima mitraljezom s jednog visa, ali i to prođe bez gubitaka i grupa na koncu srećno stiže do partizanskog logora u Klancu tuge.

— Evo otkupa za našeg Kušljul — veselo viknu Vojkan zbacujući s leđa džak s konzervama. — Meso i konzerve u bolnicu, a mi ćemo raspaliti po grahu.

— Baš bi volio vidjeti kakva će lica načiniti četnici kad ugledaju svog Simendaša s čakširama u rukama — radoznalo zaškilji Lijan. — Zinuće kao pečeni ovnovi.

— Žao ti kolege, a? — upita Vojkan.

— Dabome da je žao! — potvrdi Lijan Siminim rječnikom. — Ali što nije pazio za koga kuva? Ko vari svoju čorbu na vatri kontrarevolucije, tome braća, kadli-tadli, skinu čakšire — završi poljar vrlo učeno na veliko Vojkanovo iznenađenje i ponosito diže uvis svoju crveni nos.

RADE BANOVIĆ-TUCAK

Sjutradan komandir čete zovnu Vojkana i reče mu:

— Čuješ, odaberi jednog od svojih dječaka da pođe s kurirom iz bolničke zaštitnice, koji će pokušati da uhvati vezu s našim Omladinskim bataljonom. Ti najbolje poznaješ dječake. Šaljemo dvojicu kurira preko Vrbasa da nas naš bataljon prihvati kad budemo krenuli u tome pravcu.

— Zar baš moramo odavde? — uozbilji se Vojkan.

— Moramo. Vidiš i sam da se obruč oko bolnice sve više steže, hrane nestalo, veza s ovdašnjim odredom prekinuta, a možda uskoro neće ni biti obnovljena.

— Zašto? — još više se uozbilji Vojkan. Komandir se nagnu prema njemu, mrk i neobrijan, i šapatom reče:

— Dragi Vojkane, odred u stvari više ne postoji. Razbila ga je podmukla četnička izdaja, ujedinjene ustaško-četničke snage, Talijani, njemački kulturbundovci, kraljevski oficiri. Sve se to urotilo protiv našeg ustanka. Od odreda su ostale još samo neke okrnjene četice, grupe...

— Ma šta kažeš?

— Da, da, sinoć sam bio s jednim ranjenim komandrom koji se sasvim slučajno ovamo probio, s rukom u zavoju. Komandant njihovog odreda nalazi se s Proleterskim bataljonom. To je na ovome terenu još jedina partizanska jedinica na koju smo se dosad mogli osloniti, ali sada, druže moj... čuje se da je i Proleterski bataljon opkoljen negdje blizu Motajice. Vojkan malčice pobljedniji:

— Opkoljen?! Onda ni nama ovdje nema opstanka.

— Nema! — priznade komandir. — Svaki čas nas mogu napasti.

— Tako, dakle — zamisli se Vojkan. — Koga samo da ti dam da pođe s kurirom? čekaj, čekaj...

— Nekog otresitijeg, izdržljivog dječaka. Važno je da kurir ne bude sam, da ima nekog od pomoći, jer je put opasan. Valja tu izviđati, stražariti dok jedan od njih spava...

— Najbolji bi bio Jovanče, ali on je meni prosto nezamjenljiv kao pomoćnik uz mitraljez: okretan, bistar, vrlo hrabar. Poslije njega dolazi u obzir Stric i Rašid Bez Košulje. Rašid je Gavrilov pomoćnik, neće ga taj pustiti bez grdna loma. Ostaje nam jedino Stric, taj će svakom, kuriru biti desna ruka.

— I meni se čini da je Stric snalažljiv dječak, dobro je obavljao kurirsku dužnost u našoj četi. Pošalji ga do mene.

Kad Stric stiže do komandira, kod ovoga se već nalazio kurir bolničke zaštitnice. Bio je to mlad proleter, Kozarčanin, iz one desetine Proleterskog, bataljona koja je, još ranije, poslana da pojača odbranu bolnice.

— Evo, Rade, ovo je taj omladinac koji bi krenuo s tobom — reče komandir pokazujući na Strica. — I sam je bio kurir kod nas, dobro se snalazi na terenu.

Već ranije obaviješten od Vojkana o predstojećem zadatku, tužan zbog rastanka s drugovima, Stric pogleda u čekinjastog opaljenog Kozarčanina, veselih živih očiju, s kožnom »kozaračkom« kapom na glavi i postade mu nekako toplo oko srca. On se osmijehnu na njega i pomisli:

— Evo meni opet novog prijatelja. Gle ga kako je kočoperan i siguran u sebe, pravi Kozarčanin.

Kanda se i Stric dopade kozaračkom proleteru, jer ovaj stade uz njega, rame uz rame, i reče s odobravanjem:

— Oho-ho, drug, još se nisi ni zamomčio, a već si viši od mene. Još samo dok malo ujedraš, ispašće od tebe momčina i po.

Zadatak dat Radi Kozarčaninu bio je kratak i jasan:

— Kako znaš i umiješ, doguraj do Vrbasa, prebaci se prijeko, nađi Omladinski bataljon i javi im da će bolnica pokušati da se održi ovdje još četiri dana, a onda će pokušati proboj prema Vrbasu, za Krajinu. Nek nam osiguraju prelaz kako god znaju.

U propusnici, potvrđenoj pečatom bolnice, stajalo je isto tako kratko obavještenje da drug Rade nosi »usmenu poruku komandantu Omladinskog udarnog bataljona, drugu Nikoletini Bursaću«. To i ništa više.

— Evo ti ove propusnice pa je dobro sakrij, a ako te, kojom nesrećom, uhvate četnici i nađu ti je, pa te upitaju kakva je to poruka, ispričaj im da ovdje ostajemo, da imamo dosta hrane i municije i da nam uskoro dolazi u pomoć čitav jedan bataljon.

Na taj komandirov savjet Rade samo zaigra očima:

— Ih, kad bi došlo do nevolje, ispričao bih ja njima takvu zavrzlamu da bi im se svima u glavi okrenulo. I što je još najvažnije, i sam bih u to povjerovao. Koliko sam samo puta bio bijen i u školi, i kod kuće, i u selu i kod popa zbog izmišljanja.

— Htio si reći laganja? — pokuša da ga ispravi komandir.

— Nije, drug, ta kakvo laganje! — nemarno se branio Rade. — Dođem, na primjer, iz škole kući i napričam djedu kako sam čuo od učitelja da nam je Indijski okean objavio rat. Zgrane se djed, prepadne se, huče i traži po kući šubar, štap, opanak i svoju paradnu nogu da ide učitelju...

— Kakav sad opanak i paradna noga? — počinje da se interesuje komandir.

— Zato što moj djed ima samo jednu nogu, a drugu je izgubio u nekoj buni, pa umjesto nje ima dvije vještačke: jednu prostu, lipovu, za radni dan i drugu, paradnu, od aluminijuma, za svečane zgone.

— Ta idi bestraga, momče! — pored sve brige nasmija se komandir. — Kakav li je to tronogi aluminijumsko-drveni djed?

— Krasan, bogami. Ide on tako po kući i huče: »Taj prokleti Indijski okean sigurno je neki goropadan car, ostaću ja, bojim se, i bez ove druge noge!« A kad se čiča vrati od učitelja, dobijem ja i štapom, i onom prostom nogom, i pravom, jedino me poštedi od one paradne da se ne bi štogod pokvarila od bijenja.

— E, trebalo je tebe i tom paradnom! — poprijeti mu komandir i u sebi pomisli. — Snaći će se ovaj nepopravljivi veseljak pa da ga ne znam gdje postaviš.

Spreman za put, Stric pođe da se oprostí od svojih drugova. Oni su, s jedne strane, strahovali da li će se dječak uspjeti provući do Vrbasa kroz tolike neprijateljske zasjede i patrole, a s druge strane, zavidjeti su mu što će on, možda, za dan-dva već biti u njihovom voljenom bataljonu, među svojima.

— Pozdravi mi komandanta Nikoletinu — napomenu mu poljar Lijan. — Kaži mu da njegov Lijan hrabro kuva posljednje ostatke iz svoga magacina, a kad i toga nestane, onda će svariti rezance od opasača četničkog kuvara Sime, zgrabiće svoju kutlaču i krenuće na juriš, pa kom opanci, kom obojci.

Lijan mu krišom tutnu u šake dva pečena krompira i reče:

— Evo, ovo za tebe i toga tvoga druga, Kozarčanina. Nemojte samo u kakvoj gužvi da se zabunite pa da ih bacite na četnike umjesto bombi. Ako vam baš zagusti, bolje je da se poslužite kamenjem.

Nije Stric propustio ni da se pozdravi s Kušljom. Dobri konj dočeka ga prijateljski i dok ga je dječak tapšao po vratu, on dohvati s njegove kape stručak planinskog cvijeća i pojede ga mirno, bez mnogo buke. kao da zauzged želi kazati:

— Pa dobro je, brate, i ovo, daj šta daš, nisam ti ja mnogo gizdav.

Kad krenuše na put, Rade Kozarčanin upita Strica:

— Burazeru, znaš li šta je to tucak?

— Tucak? Nešto sam čuo za to, ali sad, ovaj... — poče Stric u neprilici.

— Vidiš, kod nas, nekada, na Uskrs, ljudi su se tucali šarenim jajima, pa ono jaje koje se pokaže naročito tvrdo zvali su »tucak«. Tako isto tucakom nazivaju i kakvog zdravog čvrstog momčuljka koji je kadar sve izdržati. Tako su, na primjer, u mom selu mene nazivali Rade Tucak.

— Rade Tucak, aha-ha-ha! — prasnu Stric vazda gotov za šalu.

— Muč, vidi ti njega! — naroguši se Kozarčanin. — Kad smo ovako sami, ti me možeš zvati nadimkom »Tucak«, ali se ne smiješ smijati, znaš li. A kad smo negdje među drugovima, onda ima da me zoveš po pravom imenu i prezimenu: Rade Banović. Rade Banović iz Velikog Palančišta pod Kozarom! Zapamti: nije Malog Palančišta, nego baš Velikog! I pred ljudima nikako ono »Tucak«, nego uvijek Banović. Sjeti se Banović Strahinje, onoga iz narodne pjesme.

— Dobro, dobro! — brzo se složi Stric. — Veliki Banović iz Malog... ovaj, Mali Tucak... Velika Kozara pod Palančištem... Eto ti, sve sam pomiješao! De-der iznova.

Kočoperni Rade Banović-Tucak opet mu je strpljivo sve isponavljao dok Stric nije sve po redu zapamtio. Dotle su već bili podaleko odmakli kroz planinu u pravcu Vrbasa, ali kako u pričanju nisu baš najbolje pazili kuda se kreću, Rade odjednom zastade, sumnjičavo se ogleda oko sebe po gustoj gori, pravoj prašumi, i zlovoljno promrsi:

— Rođeni burazerice, izgleda da smo mi zabasali. Ovo je onaj dio planine više zloglasnog četničkog uporišta komandanta Diljkana. Prolazio sam ja ovuda kao kurir Proleterskog bataljona.

— Pa šta ćemo sad? — uozbilji se Stric.

— Hm, šta ćemo! Vidim ja da Rade Banović mora misliti i za mene i za tebe. Deder, kakav si penjač? — i Rade pokaza u pravcu krošnjate debele bukvetine, najveće u okolini.

— Odličan, najbolji u Lipovu — pohvali se Stric.

— U Lipovu! — kiselo ponovi Rade. — Da si u Velikom Palančiču, hajde de, to bi već bilo nešto... Dobro, da vidimo. Popećeš se ti lijepo navrh ove bukve i osmotriti na kojoj se strani nalazi ono visoko brdo s druge strane Vrbasa. Znaš, to je ono brdo što liči na vola koji leži.

Stric pijunu u šake i počeo da skida pušku i torbak, ali ga Rade zaustavi.

— Torbak možeš ostaviti pod bukvom, ali pušku prebaci preko leđa i nosi sa sobom. To nek ti je pravilo: od oružja se nikad ne odvajaj.

Stric baci torbak na zemlju, pope se Radi na ramena i dohvati se prvih grana drveta pa začas iščeknu u gustoj bukvoj krošnji. Ubrzo se iz visine začu njegov glas:

— Eno brda, vidim ga!

— Aha, liči li na vola koji leži? — upita Rade ispod bukve.

— Ne! Ovaj... ovo liči na konja koji stoji.

— Idi bestraga! — ljutnu se Rade. — Kako će ličiti na konja koji stoji? Vide li mu se noge?

— Ne, ne vide. Liči na konja koji stoji u visokoj travi, u kukuruzima.

Rade se nestrpljivo počeo ispod svoje kožne kape.

— Bogme, ako gore skočim, daću ti ja konja u kukuruzima! Pogledaj ti bolje, liči li to brdo, možda, na onoga konja koga je vaš Lijan uzjahao one noći kad su vas ustaše napale, na onu kravu?

Stric u neprilici otegnu:

— Eee, ovaj... onda je bila noć pa sam ja kravu samo opipao rukama, a nisam je vidio. Kad bih i ovo brdo opipao, možda bih vidio liči li.

— Opipaću ja tebe kakvom toljagom ako gore dotrčim! — viknu Rade, ali uto se s jednog uzvišenja u šumi začu glasna graja i povici:

— Eno jednog tamo! Ej ti, stoj! Stoj!

— Četnici! — viknu Rade i zdimi između drveća. Za njim zapraštaše puške i odjeknu još veća vika progonilaca:

— Stoj! Stoj! Drži ga! Za njim!

Skamenjen navrh bukve. Stric je slušao kako se pucnjava, graja i tutanj koraka sve više primiču.

RASPRIČANI JELISIJE RIBA

Stojeći na najvišoj čuki iznad Klanca tuge, komandir Omladinske čete slušao je pucnjavu prema Vrbasu, baš iz onoga pravca kud su prije dva sata otišli kuriri.

— Eno, napadoše ih! Sigurno su naletjeli na zasjedu. Šta bi sad čovjek započeo?

Da pošalje jedan vod u pomoć, ne vrijedi. Za deset-petnaest minuta tamo će sve biti gotovo: kuriri će ili izginuti, ili biti pohvatani ili će se možda spasti bjekstvom, bar jedan od njih.

— Valja slati druge kurire, to nam jedino preostaje.

Na svaki pucanj u daljini komandir se trzao kao da njega pogađa metak, a kad je nad zelenom pučinom šume utihnuo posljednji odjek, on pronade Vojkana na isturenom položaju golog visa i reče zabrinuto i s tugom:

— Jesi li čuo one puške od Vrbase? Izgleda da su naši kuriri nagazili na bandu. Valja nam što prije slati nove.

— Bogami, šalji! Patrole javljaju da se četnici koncentrišu ispod Klanca tuge... Eno ga, pazi, i avion leti od Banje Luke da izviđa položaj. Nema šta, saradnja između okupatora i četnika dobro se odvija.

— Avion! — vikao je jedan od omladinskih izviđača.

U zaklonu, pod borom, komandir zatraži:

— Vojkane, nema druge, daj opet jednog dječaka. Naš kurir mora zorom na put.

— Dobro. Ovaj put evo ti Đoke Potrka. Brz je ko oči. Dođe li do kakve trke, taj će umaći samom zecu.

— Onda nek se Đoko još večeras pripremi, jer na put valja još prije zore, tako da se do dana prevali najopasnija zona u planini.

— Dobro, druže komandante... Pazi kako se avion spustio nisko, eno mu se vidi izviđač kako proviruje.

Pred zoru, kad se tama najviše stisnula, krenuše na put Đoko Potrk i kurir bolničke zaštitnice, dugački Jelisijske, zvani »Riba«.

— Sve ćeš lijepo ispričati kako je ovdje i nek nas za jedno tri dana čekaju na Vrbasu, ako se iko živ probije do vode — reče komandir Đoki Potrku grleći ga na rastanku. — Znaš, ovaj njihov Jelisijske Riba vrlo je ćutljiv pa mu ti moraš pomoći u davanju usmenog izvještaja.

U šumi je bilo tako mračno da su Đoko i Jelisijske jedva pogađali šumsku stazu i svaki se čas batrgali i spoticali o razne žile, panjeve i suvo granje. Đoko je poluglasno psovao i pipkao ubijena mjesta, dok je Jelisijske ćutao kao prava pravcata riba i samo jednom, kad je naglavce bubnuo preko oborena stabla, on izusti jedno kratko: hm!

U samu zoru Jelisije, onako dugačak, propade sve do vrata u staru zapuštenu jamu za hvatanje vukova i jedva se izvuče uz Dokinu pomoć.

— Jesi li se udario? — upita dječak. Jelisije odrečno zamaha glavom.

— Onda možemo odmah produžiti, a? — upita Đoko.

Riba potvrdno klimnu glavom i zamišljeno pogleda u istočno nebo, koje je zalivalo šumu srebrnim sjajem svitanja.

Kao da im je bilo suđeno da upadnu u istu nevolju kao i Rade i Stric, i njih dvojica u mraku su zalutali više udesno i kad prohladan osvit poče prodirati u samu šumu, oni se nađoše u istom kraju gdje su četnici nabasali na Radu Banovića. Videći nešto svjetlacavo u tamnom šušnju, Đoko se sagnu i podiže sa zemlje mesinganu puščanu čauru. Omirisa je i zabrinuto reče:

— Ovdje se nedavno pucalo. Vidi, još miriše na barut.

Jelisije podnese čauru pod nos i potvrdno klimnu glavom.

— Pa čuješ, još mi možemo i na bandu nabasati — opet će Đoko.

Jelisije ponovo potvrdi glavom, ali ništa ne reče.

— Eh, da sam poveo Kušlju, kladim se da bi i on bio razgovorniji — progunda Đoko, ali kad bolje zagleda dugačkog i sjetnog Jelisija Ribu, on duboko u srcu osjeti da je to dobar nerazmetljiv momak i bi mu žao što je o njemu pomislio išta neprilično. Da bi uz put sam sebe zabavio, on poče smišljati stihove o ovome svom pohodu na Vrbas:

*Po dubokoj Šumskoj tami
putujemo gorom sami,
pod nogom se šušanj giba
i toroče Ješo Riba,*

Na jedno stotinjak metara od onoga mjesta gdje je našao puščanu čauru, Đoko spazi neke hartije razbacane po zemlji. Sagnu se, podiže jednu i kad je bolje zagleda, on poblijede i stade. Bio je to početak pisma. Već po prvim redovima sjetio se da to piše Stric.

»Draga Lunjo« — pisao je — »skoro svaki dan vodimo borbu oko izvora u Klancu tuge. Jovanče je pomoćnik mitraljesca i on je tako hrabar da ti zaista imaš pravo što ga voliš. A ja, opet, volim da tebi pišem, a ne znam zašto...« — i tu se pisamce završavalo.

Đoko brže-bolje pokupi hartije razbacane okolo. Bila su to sve Stričeva pisma upućena Lunji.

— Izgleda da su naši kuriri stradali — reče on potmulim glasom. — Evo pisma mog druga.

Jelisije se okrenu oko sebe, razgleda okolinu i mirno zanijeka glavom.

— Pa zašto su onda razbacana njegova pisma? Ovdje su ga sigurno uhvatili.

— Ne! — kratko reče Jelisije i ta prva njegova riječ u toku čitavog dosadašnjeg puta odjeknu u Đokinoj duši kao najmilozvučnija pjesma. Kad je Riba kazao ne, znači ipak da je dobro promislio i da je čvrsto uvjeren u svoje tvrđenje kad je već odlučio da progovori.

Ne, pa ne! Šta vrijedi dalje ispitivati Jelisija kad taj vjerovatno neće više ništa kazati. Utješno je i ovo ovoliko.

Proguraše srećno kroz čitavu planinu, a kad već stigoše do prvih padina, koje se obaraju naniže prema rijeci, vrijeme se bilo opasno natuštilo. Teške oblačine spuštale su se sve niže i munje su svaki čas šibale vatrenim bičevima njihove crnomodne gromade. Najzad se zaori prvi grom i njegova tutnjava hućno se otkotrlja dubokom dolinom Vrbasa.

— Požurimo, Jelisije! Za vrijeme nepogode najlakše je kuririma za prebacivanje, jer svak traži neki zaklon.

Jelisije lako klimnu glavom i opući niza strminu tako da ga je brzi Đoko jedva sustizao. Nad njima su se sve moćnije orili gromovi i sve se više mračilo.

— Kad Jelisije neće da priča, onda bar neka grom grmi! — tješio se Đoko u sebi.

U dnu šumovita uska klanca, poviše nekih njiva kraj samog Vrbasa, Jelisije skrenu prema jednoj kućici koja se jedva nazirala kroz drveće.

— Kuda ćeš tamo? Jesu li ti to neki poznanici? — priupita ga Đoko Potrk.

Jelisije potvrdi žmirkanjem očiju.

— Ti si iz ovoga kraja kako sam čuo? Je li ti to rođak, komšija ili neki kum?

— Kum! — reče kroz nos Jelisije i ne otvarajući usta.

Jelisijev kum prebaci ih obojicu preko Vrbasa pod obilnim pljuskom, koji je ukoso nemilice šibao vodu krijući čitav kraj magličastom zavjesom kiše. Koliko je mogao, Đoko je zaklanjao svoj torbak da mu ne pokisne razni materijal, a naročito Stričeva pisma upućena Lunji.

Valjalo im se kriti i provlačiti još čitav taj dan, sve dok pred samu noć ne čuše borbu na nekim čukama pored same glavne ceste.

— Tu će negdje biti naši, jer ko u ovoj zemlji vodi borbu, nego samo oni — zaključí Đoko, na što Jelisije potvrdno žmirnu i oni se oprezno uputiše u pravcu pucnjave.

Poslije pola sata nabasaše na partizansku komoru, a već te iste večeri Đoko je u štabu Omladinskog bataljona opširno pričao o događajima kod opkoljene bolnice, dok je dugački Jelisije Riba neumorno potvrđivao žmirkanjem i klimanjem. Kad je već sve bilo gotovo i večera se našla pred njima, Jelisije uze kašiku i sa uzdahom izreče svoju najdužu rečenicu u toku toga dana:

— Siti se napričasma!

IŠČEZLI KURIRI

U »Svaštaru« Lazara Mačka svi su zapisi bili bilježeni sitnim zbijenim rukopisom, tijesno red ispod retka, a samo je posljednja vijest bila zapisana krupnim slovima, na posebnoj stranici, stravično sama kao barka izgubljena na morskoj pučini:

»Nestalo našeg Strica u planini, s druge strane Vrbasa.«

Ta vijest bila je zabilježena mastiljavom olovkom i na dva mjesta slova su bila malčice razlivena, potopljena u blijedoplave mrlje. Mačak je, izgleda, i nehotice zaplakao nad sudbinom svoga druga i to su, možda, bile prve suze prolivene za nestalim kurikom Prve omladinske čete.

Bile su prve, jer je Lazar prvi čuo taj nemili glas, ali nisu bile jedine.

Plakala je njegova učiteljica, lijepa Lana, plakali u njegovu zaseoku, plakala čitava pionirska četa na čelu s političkim komesarom i malim Nikolicom. Čak se i Nikoličina Žuja bila ućutala videći da šmrca čitava četa. Da je toga trenutka ispred nje proletio kakav stari zec, ona bi sigurno samo potišteno mrdnula nosom i u sebi kazala:

— Idi s milim bogom, baš si našao kad ćeš naletjeti!

Rasplakala se i bezbrižna plava Marica i sve joj se činilo da je čitavo vrijeme dosad voljela samo Strica, a da tamo neki Lazar Mačak i ne postoji na svijetu.

Jedino ko nije plakao, iako je bio tužan, bila je mala Lunja.

Ona je već po nekoliko puta pročitavala Stričeva pisma koja joj je donio kurir iz štaba bataljona, tužno je ćutala držeći ih u krilu i bacala pogled prema modrim lancima dalekih bregova. Tamo negdje bio je Vrbas, a iza njega ona nepoznata planina u kojoj se izgubio Stric.

— Živ si ti — šaputala je Lunja kao da razgovara sa svojim dugonogim prijateljem. — Lutaš po šumi, tražiš put i brzo ćeš doći. U srcu mi nešto šapuće da ti živiš i da se prokradaš nekud ispod velikog drveća, kroz duboke sjenke. Ja već čujem tvoj korak.

Kroz pionirsku četvu pođe šapat:

— Lunja ne vjeruje da je Stric poginuo!

Poslije te vijesti živnu čitava četa. Kad već sveznajuća Lunja u to ne vjeruje, onda je njihov stari drugar, znači, ipak negdje živ i zdrav.

A Lunja bi uzela čas ovo, čas ono Stričevo pismo, pročitala ga i nekako je u sebi sve više osjećala da joj Stric piše zato što tuguje za rodnim krajem. On to u stvari piše Prokinom gaju, potoku koji teče kroz Lipovo, livadama, šumarcima i živicama oko kojih je proveo djetinjstvo. Piše za njih, a obraća se Lunji zato što ona najbolje poznaje njihov zajednički zavičaj, zna svako drvo, stazicu i sjenovit kutak gdje se nekad moglo sakriti od poljara Lijana. Ona će rodnom kraju najbolje ispričati Stričevu ljubav i tugu.

— Dobri moj dugonogi obješenjaće, ti nisi zaboravio rodni kraj, neću zato nikad ni ja tebe zaboraviti — šaputala je Lunja gledajući u golubije hrbate dalekih planina iza kojih je iščezao Stric.

A što je dotle radio naš Stric? Sta se događalo s našom delijom dok su za njim u zavičajju tugovali i plakali?

Nije baš ni njemu lako bilo.

A kome bi, pitam vas, bilo lako da se nađe navrh goleme bukvetine, na dvadesetak metara iznad zemlje, dok se dolje u šumi pod njim puca i čuje se približavanje četničke potjere?

Pa bar da nije pod bukvom zaboravio svoj torbak s pismima za Lunju i s dva pečena krompira!

Nije baš najprijetnije bilo našem Stricu.

Čuo je najprije četničku viku, pucnjeve, zatim uzvik svog druga Rade Banovića i topot njegovih koraka.

— Gotovo je, ovaj pobježe!

Četnička vika brzo se bližila njegovoj bukvi, prekidana praskom pušaka. Uplašeni Stric pribi se sasvim uz vršiku drveta i umiri se. Kad progonitelji stigoše ispod njega, on začu nečiji iznenađen uzvik:

— Evo njegovog torbaka!

— Sad sam pokojni! — pomisli Stric ledeći se od straha. — Našli su torbak i odmah će se sjetiti da sam ja gore, na drvetu. Ako me i ne vide odozdo sa zemlje, oni će iz automata prorešetati čitavu krošnju i gotovo.

Najprije se čulo kako se četnici ispod bukve grabe i otimaju oko torbaka misleći, vjerovatno, da je bogzna šta u njemu. Međutim, čim su vidjeli da osim krompira i pisama nema više ništa, njihova radoznalost brzo splasnu.

— Pih, samo ledena krompirčina i neke artijice — razočarano viknu jedan. — Deder, Stojane, pročitaj šta je to, ti si pismen.

Čulo se zatim kako se Stojan glasno priprema da počne sa čitanjem:

— He-he, ke-he, da, daa... Ovaj d-r-a-g-a, draga«. L-u-n j-o, Lulu-Dunjo.,, draga Dunjo...

— Oho, Dunjo! — podozrivo dočeka drugi. — Što nije napisano šljivo ili bundevo? Poderi sve to i baci, to su nečija blesava ljubavna pisma. Pisao magarac guski.

— Magarac si ti i tvoj kum! — uvrijeđeno prošaputa Stric ne mičući se.

— Da ga gonimo dalje, šta li ćemo? — pitao je neko od onih dolje, a na to mu drugi glas promuklo odvrati:

— Pusti, neka ga đavo nosi. Valja se nama pripremati za napad na bolnicu.

— Pa baš zato! — inatio se onaj prvi. — Možda je ovo bolnički kurir s kakvom važnom poštom.

— Jest vraga! — brundao je onaj promukli. — Ta vidiš li mu torbak, same krompirčine i ona šašava pisma: draga Dunjo, voli te tvoj pekmez od šljiva!

— Pekmez je tvoj ujak i tvoja tetka! — prošaputa Stric.

— Ma ljudi božji, da se to nije koji od njih popeo gore na bukvu da nešto izviđa, a dolje ostavio torbak? — dosjeti se jedan od četnika.

— Gle, kako si mi ti domišljat! — podrugnu se onaj promukli četnik. — Tazar ga nismo vidjeli kad je odmaglio brže od zeca? Držiš li ti da smo mi svi budale?

— Nisi ti budala, nego najmudriji čovjek na svijetu! — uskliknu u sebi Stric.

Čulo se zatim kako četnici odlaze stalno se prepirući, a onda zavlada tišina.

— Šta ću sad? — upita se Stric. — Moram još koji sat proboraviti na drvetu dok se ne uvjerim da više nikog nema u blizini.

Dobro se ponamjestio u rašljama drveta, ućutao se pa čak je, čini mu se, malčice i dremnuo kad odjednom začu nečije tiho dozivanje:

— Striče, ej Striče!

— Ko li je sad ovo? — trže se dječak i umalo se ne otisnu s drveta.

— Striče, javi se! — ponovo se ču tiho dozivanje.

— Ko je? — uplašeno prošišta Stric.

— Rade! — dođe odgovor.

Sneni Stric nikako da se dosjeti koji li je to sad Rade.

— Koji Rade? Culibrk, Bajić, Pejić, Jakiić, Marčeta?

— Nije taj nijedan! — dođe odgovor. — Ja sam Rade Banović.

— Ma koji Banović? — nikako da se dosjeti Stric.

— Rade Banović iz Velikog Palančišta pod Kozarom! Rade Tucak, sjećaš li se?

— Aha, ono tvrdo uskršnje jaje! Sjećam, kako da ne sjećam. I ti se baš vratio?

— Vratio se. Silazi brao, idemo dalje.

Kad se Stric spustio na zemlju, dva kurira zagrliše se kao da se pola godine nisu vidjeli.

— Kako živ ostade? — čudio se Stric.

— Lako. Bježao sam jedno pola kilometra, a onda sam stao, izduvao se i polako se počeo prikradati natrag da vidim šta rade moji gonioči. Pratio sam ih gotovo pola sata otkad su krenuli ispod ove bukve. Odoše u svoj logor. Izgleda da se spremaju na našu bolnicu.

Stric se sjeti svoje čete, koja sad bdije u Klancu tuge, i podiđe ga hladna jeza.

— Moramo što prije u Omladinski bataljon da prihvate naše na Vrbasu.

— Odmah idemo! — složi se Rade Tucak. — Pravac ono brdo što liči na vola koji leži.

— Aha, to je na onome kraju — pokaza Stric. — Ja bih ga ipak radije nazvao »Konj Koji Stoji«

— Ne, nego »Vo Koji Leži«! — uzjoguni se Rade. — Uostalom, ti idi prema svom Konju, a ja ću svom Volu i vidjećeš da ćemo stići istom cilju. Tako se to često dešava u životu: ljudi nazivaju stvari raznim imenima, a jedno isto žele.

Oprezno su nastupali utišanom šumom, a kad su već konačno izbili na njenu ivicu, sunce je već zalazilo. Rade Tucak osmotri kraj pred sobom i nezadovoljno reče:

— Opet smo mnogo udesno otišli. Pogledaj samo koliko je daleko ono volovsko-ležeće ili konjsko-stojeće brdo. Nema nam noćas prelaska preko rijeke, kasno je.

— Pa šta da radimo? — zabrinu se Stric.

— Idemo dolje, bliže Vrbasu. Ima tu jedna baba, opasna četnikuša, ja kod nje uvijek noći vam kad ovamo prolazim kurirskim postom.

— Kod četničke babe? Pa kako ti to? — zinu Stric.

— Sasvim prosto. Skinem petokraku zvijezdu, stavim na kapu četničku kokardu i kažem da sam specijalni četnički kurir. Baba me nahrani, napoji, ispriča mi sve novosti, a ja poslije put pod noge pa za svojim poslom.

Kod babe stigoše u sami mrak. Ona odmah poznade Radu Banovića, čak mu se i obradova.

— Baš mi je milo što si naišao, brate Rade! ispričaćeš mi novosti. Kod mene tek ponekad navrati četnički komandir iz našeg sela da mu vraćam kako će proći u borbi.

— Pa kako mu vraćaš? — upita Rade.

— Kako kad — priznade baba. — Ako donese rakije, ja mu prorekнем da će potući sve neprijatelje, a dođe li praznih šaka, ja raspalim da pričam kako partizanski bataljoni iz Krajine prelaze Vrbas.

— Ne pominji mi partizane, jer se odmah sav naježim! — povika Rade Tucak. — Oh, spasi me i pomoz mi sveti Nikola Bursaću sa svojih četiri stotine dobrih mladenaca!

— A koji ti je to sveti Nikola Bursać i njegovi dobri mladenci? — začudi se baba. — Ja sam čula za svetog Nikolu Putnika, onoga koji čuva mornare, ribare i druge ljude na vodi.

— Vidiš, bako, Nikola Putnik čuva pomorce, a sveti Nikola Bursać pješadiju. On sa sobom vodi četiri stotine bezgrešnih mladenaca, koji su se oteli iz mračnog ropstva germanskog, a pred njima ide njihova zvijezda vodilja.

— Nek im dragi bog bude na pomoći! — uzdahnu baba i prekrsti se. — Slava ti budi, sveti Nikola Bursaću, obasjaj me svojom zvijezdom predvodnicom.

Dok su večerali, Rade Tucak pričao je babi vračari takve nevjerovatne stvari da se siroti Stric čudom čudio otkud mu samo toliko živa mašta. A kad Rade napokon pomenu prelazak Vrbasa, baba mu reče u povjerenju:

— Naši su četnici danas u planini naletjeli na partizanskog kurira, ali im je pobjegao. Čuvajte se da noćas vi ne naletite na njega gdje god kod vode. Najbolje će zato biti da vi noćas lijepo prespavate kod mene, a u jutru će vas četnička seoska straža prebaciti preko Vrbasa.

— Rado bismo mi ostali, bako, ali nam je hitan zadatak pa još noćas moramo dalje — reče Rade Tucak i ustade na noge.

Ipak im nije bilo suđeno da te noći pređu rijeku, jer su svi okolni poznati prelazi i svi čamci bili dobro čuvani. Četnici su čekali kurira koji im je pobjegao u planini i ostavio torbak s krompirima i pismima.

Tako i predaniše u nekim kukuruzima kraj Vrbasa spavajući na smjenu i osluškajući dozivanje četnika. Tek u sami mrak, kad zaoriše gromovi i spusti se pljusak, četnička straža ostavi čamac na jednom prelazu nedaleko od njih i pobježe u prvu seosku kuću.

— Sad ili nikad! — viknu Rade i potrča prema čamcu izvučenom na pijesak. Svukoše ga u vodu i zaveslaše uz obilno sijevanje munja koje su im osvjetljavale put prema drugoj obali.

— Sini, sini, molim te, drugarice munjo! — vikao je Rade Tucak svaki put kad bi se našli u gustoj tmuni, opkoljeni hukom vode i potrpani moćnom grmljavinom koja se s tutnjem kotrljala nad njima.

Jedva se napokon dočepaše druge obale i odmah okrenuše uz brijeg, samo da su što dalje od Vrbasa.

Sljedećeg dana, naveče, stigoše u štab jedne kozaračke čete, a tek dan kasnije u Bursaćev Štab, kad je već u Lipovo bio otišao kurir s pismom o Stričevom nestanku.

ODMARAJ SE, STARI MOJ!

Nad planinom se javljao blijedi osvit. Nastajalo je već četvrto jutro otkad su prvi kuriri, Rade i Stric, krenuli prema Bosanskoj krajini. To je bio prelomni dan za bolnicu: valjalo se pripremati za put i zajedno s ranjenicima uputiti se poslije podne prema Vrbasu tako da su naveče na samoj rijeci.

Da li će ih na Vrbasu čekati pomoć iz Omladinskog bataljona, to niko posigurno nije znao. Da li se ijedna grupa kurira probila preko rijeke u Krajinu, ni to se nije znalo.

Čitava Omladinska četa bila je, kao i obično, u Klancu tuge. Na nebu je još treperila Zornjača gubeći se u zelenkastu svitanju kad s četničke strane zapraštaše puške. S obližnjeg visa probudi se i teški mitraljez, čelična tuča glasno začvolika po širokoj krošnji bukve pod kojom je spavao poljar Lijan. Čiča se prenu, sjede i očima potraži Kušlju.

— Čuješ li, stari, već nam nazivaju dobro jutro. Izgleda da ćemo danas imati vruć dan.

Ubrzo se začu pripucavanje i s planinske kose poviše same bolnice. Komandir Omladinske čete zabrinuto reče Vojkanu:

— Il' znaju da ćemo danas na proboj, il' su, možda, slučajno baš jutros udarili, to bih volio da čujem.

— Ako su saznali da ćemo danas krenuti, oni će se glavnim snagama sručiti na samu bolnicu da nam onemoguće pripreme za pokret. A vrše li, pak, jedan od svojih uobičajenih napada, oni će grunuti ovamo na nas u klancu da nam preotmu izvor.

— Kako bilo da bilo, nije mi milo što ovako rano udaraju — reče komandir — Neće to, bojim se, biti ono njihovo obično pripucavanje i vika, nego nešto ozbiljnije.

— Onda da se pripremim — s osmijehom reče Vojkan. — Ej, Jovanče, ustaj, gdje si ti!

— Tu sam! — spremno se javi dječak i pomoli razbarušenu glavu iz niske lisnate kolibe.

— Spremi se, idemo na položaj. Čuješ li kako prašti?

Sa svih okolnih uzvišenja mitraljeska i puščana vatra tako se pojača i zagusti da je čitav Klanac tuge treštao i odjekivao kao da se lomi i raspada u hiljade gromada.

— Lijepo jutro, nema šta! — graknu Crni Gavriilo mijenjajući šaržer na svom puškomitraljezu. — Baš volim kad zarana ovako raspale, onda se bar dobro razbudim, čak mi ni doručak ne treba.

— Bogami ga jutros nećeš ni dobiti, sinoć smo opirili posljednje mrvice — dočeka Rašid Bez Košulje.

— Sva sreća što se danas probijamo prema Vrbasu, inače bi i na Kušlju došao red da uskoči u naš kazan — brundao je Gavriilo. — Ovaj put ga ne bi spasio glasanje, sve mi se čini.

Vojkan i Jovanče smjestiše se sa svojim puškomitraljezom iza mahovinom obrasle stijene, na samoj ivici prostrana proplanka preko koga je vodio puteljak prema izvoru. Čitali su i čekali dobro prikriveni, maskirani zelenilom.

— Četnici ni u snu ne pomišljaju da smo istureni ovoliko naprijed — šaputao je Vojkan. — Misle da smo na onim stijenama više izvora kao i uvijek dosad.

Njegovo predviđanje brzo se obistinilo. Dok su dva neprijateljska teška mitraljeza tukla kamenjar iznad izvora, nesređena četnička gomila odjednom grunu iz jelove šume i prosu se niz proplanak. Vojkan čvrsto naleže iza mitraljeza i onako sa strane, iskosa, pusti zaglušan dug rafal.

— Eto vam, bando!

Među četnicima na proplanku nastade paklen krkljanac i pometnja. Sve što nije popadalo, natisnu natrag u šumu rušeći se pod novim Vojkanovim rafalima. Odjek paljbe lomio se i odbijao u gorskom sklopu, pa se činilo kao da u isti mah trešte najmanje tri puško-mitraljeza.

— A sad natrag pa udesno, mijenjamo mjesto! — povika Vojkan i poguren, gotovo četvoronoške, požuri između mladih niskih jela.

Tek što su bili zauzeli novi položaj, kad negdje u visini stravično fijuknu mina i tresnu na ivicu proplanka, nedaleko od Vojkanove malopredašnje zasjede.

— Pogledaj, dovukli su i bacač mina pa sad traže naš mitraljez! — reče Vojkan.

Druga mina zadimi u šumi desetak metara dalje od one prve, treća diže čitav oblak dima i zemlje pored samog onoga kamena za kojim su maloprije ležali Vojkan i Jovanče.

— He-he, nismo mi mitraljesci neki mačji kašalj! Jesi li vidio čime nas iščeprkavaju iz busije? — s ponosom reče Vojkan.

Toga prijepodneva četnici pokušase tri juriša na partizanske položaje oko izvora, a onda za duže vrijeme nastade zatišje da se gotovo ni puška nije čula.

— Opet se pripremaju — reče komandir mršteći se — Sad će navaliti s još većom upornošću, a četa mora da krene u pravcu Vrbasa, pred ranjenicima.

I dok je četa, neopaženo, u tišini, napuštala položaje oko izvora i spremala se da krene prema bolnici, komandir zovnu Vojkana.

— E, drugar, sad mi se pokaži. Ostaćeš ovdje s našim prvim vodom i zadržavati neprijatelja koliko više mogneš, sve dok mi s ranjenicima daleko ne odmaknemo, a onda pravac za nama, prema Vrbasu. Nemoj dozvoliti da nam se banda nabaci na leđa.

— U redu, družo, ništa ne brini! — vedro odgovori Vojkan čvrsto mu stežući ruku.

— A ti, momčiću, hoćeš s nama? — okrenu se komandir Jovančetu. — Bolje ti je da pođeš, jer ovdje će biti vrlo gusto.

Jovanče odlučno zanijeka glavom.

— Ja sam Vojkanov pomoćnik. Ostajem!

Poljar Lijan, držeći za ular već natovarena Kušlju, priđe i zagrlj dječaka.

— Pa doviđenja, Jovanče, sokole! Nadam se da ćemo se sutra ujutru naći zajedno sa druge strane Vrbasa.

— I ja se nadam — sa smiješkom potvrdi dječak.

— Ako se pak ne nađemo, onaj ko od nas dvojice ostane živ, nek jednog lijepog dana okupi u Prokinu gaju čitavu pionirsku četvu i nek im ispriča kako smo se junački mackljali s bandom oko Klanca tuge.

— Slažem se — reče Jovanče pa se u znak oproštaja poljubi sa poljarom, a zatim priđe Kušlji i pomilova ga po glavi.

— Zbogom i ti, dragi Kušljane! Na tebi je učila da jaše čitava moja družina, ti si nam bio vjeran saputnik u ratu. Ko živ ostane među nama, imaće šta da ispriča i o tebi na sjedeljci u Prokinu gaju.

Dok je Vojkanov prvi vod zaposjedao položaj oko staze koja vodi do izvora prema bolnici, ostali vodovi čete krenuše u tišini prema bolničkim barakama. Međutim, nisu odmakli ni stotinjak metara kad se pravi orkan mitraljeske paljbe sruči na položaj oko izvora i na samu stazu. Tukli su svi četnički mitraljezi koliko ih je god bilo.

— U zaklone! — viknu komandir i četna kolona za tren oka prsnu sa staze za drveće sa obje strane puta.

S udvostručenom snagom četnički mitraljezi ošinuše po stazi ukrivenoj među drveće. Tamo, na utabanu puteljku, stajao je još samo natovaren Kušlja i mirno se ogledavao oko sebe kao da se pita kud li se to rasu četa.

— Kušlja, Kušljice, ovamo! — viknu poljar Lijan Iskačući iza bukve i hvatajući ga za ular.

Kušlja poslušno krenu za svojim starim prijateljem, Kad jedan iznenadni mitraljeski rafal snažno lupi po njegovu tovaru. Dobri konj odjednom zastade, noge mu zadrhtaše, klecnuše, a onda se pogođeno živinče polako, vrlo polako spusti na zemlju kao da i tada, u posljednjim trenucima, čuva svoj tovar.

— Pogibe Kušlja! — viknu iza bukve najbliži borac.

Čestiti Kušlja, skupljajući posljednju preostalu snagu, pokuša još jednom da ustane, da krene za svojim svakodnevnim poslom, pa ponovo klonu i nasloni glavu na prvo stablo kao da se sprema na neki veliki, veliki odmor.

Čisto ne vjerujući u ono što pred sobom gleda, poljar Lijan dopuza do konja i dok su mu se na glavu sasipale grančice i lišće košeno mitraljezima, on prisloni lice uz Kušljinu glavu i reče tiho kao da ga uspavljuje:

— Samo se odmaraj, stari moj! Prošao si brda i doline u partizanskoj koloni, umorio se, ogladnio, ožednio. Eto, i mrtav leži pod tovarom, dobričino moja, oprosti nam za to.

Bučan četnički napad prestade isto tako naglo kao što je i počeo, a kad četna kolona ponovo pođe prema bolnici, kuvar Lijan odjednom okrenu na drugu stranu.

— Kuda, starino? — viknu za njim komandir.

— Idem Vojkanu i svom Jovanćetu — pogruženo odgovori čiča. — Hoću još malo da se borim u blizini svoga Kušlje.

Zamače stazom četna kolona, a stari poljar još jednom priđe svom Kušlji, sjede pored njega i poče tiho da govori:

— Stari moj umorni prijatelju, ako živ dođem do Krajine, pričaću u našem selu, u tvojoj Strmonogi, kako si bio vjeran, poslušan i marljiv. Pričaću djeci u Prokinom gaju kako je skroman i dobar bio njihov stari Kušlja... Nikad više livade u našem Lipovu neće vidjeti tako dobrog konja. Nikad više, stari moj, nećeš proći izlokanim putem kroz tvoju Strmonogu...

Dugo je starac pognute glave pričao sjedeći pored svoga poginulog prijatelja, a kad je konačno digao pogled, kraj njega je, s druge strane stabla, stajao Jovanče i gologlav ćutke ronio suze.

JOVANCE SPAŠAVA ZASTAVU

Kolona ranjenika sporo je odmicala kroz planinu. Lakši ranjenici, neki i pod oružjem, gurali su pješke kako su najbolje mogli, a one teže nosili su na nosilima. Ispred kolone išla je prethodnica od boraca Omladinske čete, a na začelju je bila stara zaštitnica bolnice..

Svi iz Omladinske, počev od komandira i Gavrila pa do Rašida Bez Košulje, bili su čutljivi i potišteni, S jedne strane, žao im je bilo što su morali ostaviti u zaštitnici na Klanca tuge čitav jedan vod, šaku boraca protiv tolike četničke sile. Ko li će se živ od njih vratiti da ispriča kako je tekla posljednja bitka oko izvora? S druge strane, svima je teško-pala Kušljina pogibija. Ko u četi nije volio dobrog starog konja? Kome od njih Kušlja nije kadgod ponio šinjel, torbak ili ranac? Pa ko ne pamti kako je ono Kušlja kopitom »otkucavao morzeove znake« kad je četa prvi put prelazila banjalučku prugu?

Kad god je Kušlja bio u njihovoj koloni, nešto toplo, domaće, strujalo je kroz čitavu četu, a sad... Kušlja je poginuo, smrt je ledenim, dahom oprljila kolonu i sad je to bila samo gvozdena četa ratnika, prekaljenih osvetnika, koja se probija i mora se probiti na brzi Vrbas.

Jedna četnička trojka, tri podivljala bradonje-krvnika, koja je po planini vrebala partizanske kurire, neoprezno naletje na omladinsku kolonu. Crni Gavriilo, koji je išao na čelu, pokosi ih jednim rafalom držeći puškomitraljez uz bedro kao neku garavu igračku.

— Ovo im je za našega Kušlju! — zabobonji on obraćajući se Rašidu Bez Košulje.

— A šta li će biti s našim starim Lijanom? — i nehotice pomisli Rašid i okrenu se na zamuklu kolonu iza sebe. Da je čiča tu među njima, ipak bi bilo nekakve graje i razgovora pa makar ne znam kakva opasnost prijetila čitavoj četi.

Kao da zabrinutoj koloni daju neki znak o poljaru i njegovoj sudbini, iz daljine, otud od Klanca tuge, zabubnjaše mitraljezi. Njihovi brojni učestali rafali slijevali su se u neprekidnu uzbibanu tutnjavu od koje je treperio vazduh.

— Čujete li, ono je počeo juriš na naše kod izvora — reče komandir osluškujući.

Čitava kolona zastade kao po komandi i poče da osluškuje.

— Biješ li mi možda posljednju bitku, starino moja? — neveselo zabrunđa Crni Gavriilo kao da je poljar tu negdje pored njega pa ga može čuti. — Samo se ti drži uz Vojkana, pa se ne boj ni buve...

Baš u trenutku kad je Crni Gavriilo izgovarao te riječi, tamo u Klanca tuge, ležeći iza kamene gromade s karabinom u rukama, poljar Lijan glasno štucnu i reče omladincu pored sebe:

— Neko me pominje po dobru, baš mu hvala! Poljar Lijan pokazao se bolji strijelac nego što je iko i očekivao. Dali su mu karabin i čitav torbak municije nađen prošlog dana kod umlaćenog četnika, pa je čiča, s naročitim zadovoljstvom, otkrivao četnike koji su nastupali prema izvoru i kokao ih uz obavezne primjedbe:

— Eto ti, svinjski jarce! To ti je samo za Kušljin rep.

— Tako, tako, zvrndove! I na tebe se ritnu moj Kušlja.

— Evo i tebi, dugonjo! Gdje se petljaš u rat kad si viši za pola goveđe glave od našeg Jelisija Ribe?

Omladinac koji je ležao u zaklonu pored starog Lijana, neko veselo i neustrašivo momče, odjednom začuđeno viknu:

— Čiča-Lijane, pa ti si ljevak! Pucaš s lijevog ramena.

— Pa zar nijesi čuo, moj sinko, kakve su nišandžije svi ljevaci? — upita ga poljar. — Ja lijevom radim, desnom jedem, a pijem s obadvije ruke kad se štogod u boci nađe.

Vidjelo se odmah: dok je onako uspjelo svetio svoga Kušlju, poljaru se ipak pomalo vraćalo njegovo staro dobro raspoloženje. Nije se dao starina. Valjalo je i dalje živjeti i boriti se.

Već pred samu noć, dok se lomio posljednji četnički juriš i vod se spremao da i po treći put odstupi na nove položaje, Vojkan pogleda u nisko sunce iza sebe i reče:

— Još pola sata da se održimo ovdje i onda možemo za našima, oni su sad izvan opasnosti, bar što se tiče ove bande koja je pred nama. Više ih oni ne mogu stići.

— Izgubismo izvor! — s tugom reče Jovanče smještajući se uz Vojkana na novi položaj. — Sad više nije ni naš ni njihov, nego ničiji, između dvije vatre.

— Vidiš li samo kako su četnici iz petnih žila zapeli da ga do noći sasvim zauzmu — reče Vojkan. — Zato su danas ovako uporni, iako mi imamo mnogo povoljnije položaje.

Na kojih pedesetak metara ispred njihovog položaja ležao je iza gomile kamenja mrtav četni barjaktar Vicko. Dok su se ostali povlačili na nove položaje, on je ostao da ih štiti vatrom i tako je i poginuo a da u stvari niko nije ni opazio kad se to desilo. Tek pošto ga dva-tri puta zovnuše a on im ništa ne odgovori, borci tek tada primijetiše da Vicko nekako čudnovato leži na pušci kao da je zaspao.

— Šteta Sto ne možemo da sahranimo ovakvog junaka — s gorkom tugom reče Vojkan. — Pola bi nas izginulo dok bismo uspjeli da do njega samo dođemo. Vidiš li kako zrna i sad praše oko njega.

Tek pošto se spremiše da napuste i posljednji položaj i konačno se povuku s Klanca tuge, Vojkan se odjednom lupi po čelu i viknu:

— Stanite, ipak neko mora do Vicka! U njegovom rancu ostala je naša četna zastava, ona koju su vezle omladinke iz Lipova.

— Idem ja! — dočeka Jovanče, uzbuđen, sjajnih očiju još prije neg je iko dospio i riječ da progovori.

— Hm, hitar si, okretan, ali... vidiš li ti kako mitraljez s kose briše baš onaj poljanak na kome leži Vicko — opomenu ga Vojkan.

— Ne smijem te pustiti. Bolje je da onda ja pođem.

— Bogami, nećeš ni ti! — graknu mu iza leđa poljar Lijan. — Zar vodnika i još uz to najboljeg mitraljesca pustiti da tako lako izgubi glavu, a?

— Pa šta onda da radimo? — nasmija se Vojkan.

— Samo ti pusti mene i Jovančeta, mi ćemo se već nečim domisliti — predloži čiča. — Sad je već i lakše, jer je sunce sišlo zapadu pa bije četnicima pravo u oči, neće moći dobro da nišane.

— Pazi ti starog vruga, čem se on dosjetiti neće! — izbeči se jedan borac.

Koristeći se žbunjem, Lijan i Jovanče neopaženo se spustiše s položaja sve do ivice poljane i tu se sakriše za jedan veći kamen sav obrastao u divlju paprat. Poljar brže-bolje počeo oko sebe da skuplja suvo granje, staru paprat i prošlogodišnji sušanj.

— Šta to radiš? — zinu dječak.

— Ložiću vatru! — mirno reče Lijan zveckajući šibicom. — Ti se, sinko, spusti još desetak metara niže, nek si što bliže Vicku, pa čim počne paljba po mojoj vatri, prebacuj se do ginjenika i uzimaj zastavu.

Jovanče poslušno otpuza kroz gustu paprat i učuta se uz pepeljavo-zelenu patuljastu jelu. Ne prođe ni nekoliko trenutaka, a iz Lijanova zaklona diže se uvis tanjušan stub dima i lagano stade da se širi i razvlači u široku lepez.

— Vr-vrl — začuđeno graknu s uzvišice četnički mitraljez.

Poljar je vjerovatno nabacio na vatru gomilu vlažne lanjske paprati, jer dim odjednom oteža, pocrnje i počeo se valjati niz poljanu u tamnim klupcima.

— Pazi čiče, pokušava da načini dimnu zavjesu! — oduševljeno viknu Vojkan vireći iza kamena.

Sluteći neku podvalu, četnici otvoriše brzopletu vatru pravo na poljarev zaklon. Starac dade šesirod znak Jovančetu i dječak se u nekoliko skokova prebaci krajičkom poljanka i sruči se u zaklon pored poginulog omladinca.

Dok je treštala paljba uperena na Lijanovu vatru i po neko zrno zvrckalo i oko njega, Jovanče, stegnutih zuba i upola zatvorenih očiju, zavučeo ruku u Vickov ranac i napipa savijenu četnu zastavu.

— Evo je, to je!

Bolno zgrčena srca izvlačio je iz ranca drago platno, poklon lipovačkih djevojaka, uzimao ga je da ga spase od neprijatelja, a sve mu se činilo da i mrtvom drugu čini nepravdu i da mu oduzima ono što mu je bilo najmilije u životu. Uzimao je barjaktaru njegovu zastavu!

— Oprosti, Vicko!

Učini mu se istog trenutka da ponovo čuje pjesmu krajiških djevojaka, posvećenu partizanskom barjaktaru:

*... i pred četom mojega dragana,
proleterske čete barjaktara,
da mu samo vidim kosu plavu
i nad glavom crvenu zastavu...*

S mukom suzdržavajući suze, Jovanče poljubi Vicka u blijed leden obraz, pomilova ga po zamršenoj plavoj kosi i poče lagano, pužući, da se povlači natrag. Nije imao snage da skoči i da potrči.

Nije tako odmakao ni nekoliko metara, kad se u vazduhu začu oštar zlokobni fijuk i na desetak metara od njega strahovito tresnu i zadimi bacačka mina zasipajući ga zemljom. Taj moćni potres prosto ga odbaci od zemlje i on kao u snu preletje poljanu i složi se iza prvog stabla do koga je stigao.

— Tras! Grum!

Nove mine zasuše ivicu šume. Gađali su tajanstvenu vatru, lukavi mamac poljara Lijana.

— Jovanče, brzo za mnom!

Nekakvo garavo, razbarušeno i poderano čudovište, vrećeći glasom poljara Lijana, dopade do Jovančeta i pogradi ga za rame.

— Brzo, brzo, za mnom!

Obeznanjen i zaglušen, Jovanče stiže do Vojkanova zaklona, a zatim, kao pijan, potrča zajedno sa čitavim vodom, koji se brzo povlačio u dubinu šume, praćen eksplozijom teških mina koje su tukle već rasturenu poljarevu vatru.

— Kuda ćemo sad? — doviknu on prvom borcu pored sebe i opet iz blizine začu hrapav poljarev glas:

— Na Vrbas, dušo, u Krajinu!

Već duboko u šumi, kad malo usporiše, Jovanče poznade u onome zagaravljenom poderancu svoga Lijana.

— Vidiš li, junače, kako me udesiš mine? Ne znam samo šta mi bi od šešira?

— Pa eto ti ga u ruci! — reče mu Jovanče i nasmija se.

— Pazi, molim te, pa to je zaista on! — začudi se čiča. — Hajde, blago starini, penji se na moju glavu kad je već poslije onolike makljaže ostalo još nešto na šta te mogu staviti.

Jovanče se oprezno pipnu za grudi. Tamo na srcu, smotana u njedrima, prijatno ga je grijala spašena četna zastava.

GAVRILO OPET NA VRBASU

Sporo napredujući zbog ranjenika, bolnička kolona tek u suton stiže na šumovitu kosu iznad Vrbasa. Pod njima bijesnu ogledalo vode i začu se, jedva zamjetljiv, šum brze rijeke, zagonetan vječit govor neumorne putnice vode.

— Hej, Vrbasu, čekaš li me, čekaš! — huknu Gavriilo, oslanjajući se na puško-mitraljez. — Da sam bar s poljarom Lijanom, pa da se u čamcu jedan drugom ispovijedamo, lakše bi mi bilo.

Po vedroj ljetnjoj noći lagano su se spuštali niz tijesni klanac u susret sve jačem šumu rijeke kad ih iznenada, s ceste u podnožju brda, presiječe nečiji oštar i uplašen uzvik:

— Ko je to?!

— Dođi da vidiš! — zabruna Crni Gavriilo umoran od puta.

— Stoj! — opet će onaj glas, ovaj put malo nesigurnije.

— Žuri mi se, nemam kad! — viknu Gavriilo, koji je postajao šaljiv uvijek onda kad je bio zlovoljan, umoran i nakraj srca.

Dolje na cesti nastade neko struganje, zveckanje, a onda granu puška i neko piskavo podviknu:

— Stoj, pucamo!

— Ma stander ti malo, drekavče, imamo i mi pucu! — graknu Gavriilo i onako u hodu posla u tamu rezak rafal. S druge strane Vrbasa strmo brdo vrati mu praskav odjek: rrrah!

Sa ceste se u isti mah začu brzoplet bat potkovanih cokula. Neko je žestoko strugao drumom, sudeći po lupi cokula bilo ih je nekolicina.

— Patrola! — kratko reče Gavriilo. — II su četnici, il ustaše. Eto ih sjutra sigurno ovamo. Mogu nam još cestom dovesti Nijemce s motorizacijom.

— I avijaciju, da znaš! — dodade komandir probijajući se na čelo kolone. — Valja nam zato požuriti.

Tek oko ponoći kolona uhvati vezu s čamdžijom i s dvojicom Bursaćevih kurira. Rašid Bez Košulje veselo ciknu kad u mraku prepozna glas Đoke Potrka:

— Đoko, živ si?!

— I ja i Stric. Eno njega, odmara se u štabu, a ja skoknuh da vas dočekam. Tu je i čitava Druga četa, već drži položaje s druge strane Vrbasa.

Prevoženje na drugu obalu teklo je vrlo sporo, jer se oko težih ranjenika moralo pažljivo raditi prilikom ukrcavanja u čamce: Već je svitalo kad se posljednji čamac s lakšim ranjenicima otisnuo od obale.

— Sad je za nas, zdrave borce, već mnogo lakše — reče komandir. — Ako nas i napadnu na ovoj obali, primi ćemo borbu, pa šta bude. Nikad mi od toga nismo bježali.

I uzvodno i nizvodno od mjesta prelaza bile su pored ceste postavljene partizanske zasjede s puškomitraljezima. Tek pošto se svi borci prebaciše, dođe red i na jednu od zasjeda.

— Prebacujte vi onu drugu zasjedu, a ja ću posljednji — reče Crni Gavriilo, koji je odgađao, što je duže mogao, svoj susret s brzim Vrbasom.

Još borci prve zasjede nisu stigli ni do pola rijeke kad s obližnje okuke, s malog uzvišenja nad samom cestom, osu po njima brza paljba.

— Evo ih, stigli su! — viknu Crni Gavriilo. — Pazi, pazi, kako se nižu po onoj čuki!

Na stotinjak-dvjesto metara od Gavrilove zasjede neprijateljski strijelci zaposjedali su nizak breščić posijan rijetkim drvećem i odatle su gađali čamac i borce koji su se još motali oko ranjenika na drugoj obali. Gavriilo namignu Rašidu i dvojici boraca iz zasjede naoružanim karabinima.

— Da raspalimo, a?

Gavrilov mitraljez unese čitavu zabunu među strijelce na kosi. Nastade trka i žurno pregrupisavanje. Neprijatelj manu partizane na drugoj obali i okrenu svu vatru na Gavrilovu grupu.

Iznad zasjede fijuknu rafal — žvin! — drugi poprska čeličnom tučom cestu ljutito zvrcajući pijeskom, treći zaprašta po mekom granju jova.

— Baš im je nervozan ovaj njihov mitraljezac, čas u klin, čas u ploču! — zabrunđa Gavriilo.

Ne prođe dugo vremena, a sa onoga brežuljka zapraši i drugi mitraljez. Gavriilo se namršti.

— Ovi nam neće dati da prijedemo preko vode. Eno, i onaj čamac jedva umače. Ima, čini mi se; i ranjenih u njemu.

Neprijateljski mitraljezac sad otvori vatru iz jarka, sa same okuke na cesti. Gavriilo poče da psuje.

— Gle paščeta kako se razjunačilo kad je vidjelo da nas je malo!

Uzalud je s druge strane Vrbasa partizanski mitraljezac pokušavao da nešto pomogne svojim. Neprijatelj se polako i ustrajno primicao zasjedi koristeći se svakom uzvišicom, drvetom i jarkom uz cestu.

U jednom trenutku Rašid Bez Košulje, iskoristivši kraći predah, doviknu Gavrilu:

— Nema više municije! Još samo pola šaržera!

— Pih, do đavola! — ruknu crni gorostas i olabavi prst na okidaču. — Sad bi nam tek bila potrebna!

Odjednom se negdje u neprijateljskoj pozadini, pod samom brdskom kosom niz koju je noćas kolona sišla Vrbasu, začu neko puškaranje, a onda glasno proradi mitraljez. Neprijatelj ispred zasjede začuta kao da i on osluškuje.

— Ma šta je sad ono? — uozbilji se Gavriilo.

Vatra za brežuljkom ojača i zagusti. Rašid uzbuđeno viknu pokazujući rukom:

— Pazi, pazi, eno ih, bježe!

Najprije počеше bježati oni s brežuljka, a onda u neredu, kao zečevi, stadoše iskakati i oni oko ceste i trčati prema okuci. Iz blizine odjeknu nečiji otegnut visok glas:

— Urošu, bježi, ide Proleterski bataljon!

— Otkud sad Proleterski? — začudi se Gavriilo. — Naši kuriri iz bataljona kažu da su proleter i negdje čak blizu Motajice.

Odjednom Rašid prosto ciknu:

— Sad znam ko je — Vojkan! Stigo naš vod s Klanca tuge!

— Svega mi na svijetu, oni su! — viknu Crni Gavriilo i lupi dlanom o zemlju. — Pa ono su bili Vojkanovi rafali, kako se toga nijesam odmah sjetio! Svaki mitraljezac na svoj način pušta rafale, prosto mu po njima možeš pogoditi ćud.

— Ha-ha, a ovi četnički bezjaci pomislili da dolazi Proleterski bataljon, pa odmah uhvatiše maglu! — reče jedan od boraca iz zasjede. — Zadali su im krajiški proleter i grdne prpe.

Na brežuljku gdje su maloprije bili četnici pojavi se grupica ljudi. Crni Gavriilo skoči i razara se da odjeknuše čak i brda s druge strane Vrbasa:

— Eheeej, Vojkaneee!

S brežuljka veselo zamahaše kapama, čuli su ga i prepoznali po glasu pa se trkom uputlše naniže, prema cesti i Vrbasu.

Već poslije četvrt sata grlili su se, larmali i smijali borci Vojkanova voda i grupa iz zasjede. Naravno, prednjačili su veseli Vojkan i grlati Gavriilo, dok je poljar Lijan prozuklo gakao i objašnjavao kako su ga udesile neprijateljske mine:

— Uletio mi u džep ugljen kolik šaka, kad je mina tresnula posred vatre, a ja to nijesam ni opazio. Istom ti neko povika: »Pazi, čiča, goriš, ubolo te june«!

Kad se konačno svi prevezoše preko Vrbasa i kad se stari drugovi ponovo nađoše i zagriše, Đoko Potrk požuri u susret Lijanu i, videći ga sama, taman zausti da ga nešto upita kad starac tužno zamaha glavom.

— Poginuo je, dušo! Pogibe naš stari Kušlja. Pade u koloni, na časnu mjestu, od mitraljeza kao što i priliči našem Kušlji.

— Poginuo? — ponovi Đoko kao da još ne razumije šta mu znači ta riječ.

— Pogibe, mučenik naš, idući u stopu za najboljom omladinom Krajine, a sutra, kad se bude pisala istorija. niko ga ni pomenuti neće. Zar to nije nepravda, je li?

— Ostaće on zapisan u našim srcima — jednostavno odvrati Đoko. — Pa zar to nije najljepše kad nekog njegov i prijatelji u srcu nose?

— Tako je — složi se čiča. Njihov razgovor prekide nečiji uzvik:

— Avion! Sklanjaj se!

Mali dvokrilni avion poče lagano da kruži nad mjestom prelaza, ali kako ništa sumnjivo nije opazio, jer su se borci na vrijeme prikrili, on okrenu natrag, u svoju bazu.

— Vidiš, ovaj ti je s banjalučkog aerodroma. Dojavila braća četnici da mi prelazimo Vrbas, pa nas traže — reče komandir čete i doviknu sakrivenim borcima:

— Drugovi, pokret! U kolonu!

ČEKAJU NAS NOVE BITKE

Ta šta da se priča kakvo je veselje nastalo u selu Lipovu kad se čulo da im stiže u goste, na kratak odmor, Prva četa Omladinskog bataljona, slavna četa koja je branila partizansku bolnicu u planini i srećno je prebacila preko Vrbasa u Krajinu!

Em je četa slavna, eni je u njoj sve mlado i veselo, em je u četi kuvar poljar Lijan, stara skitnica, drevna pijanica i lukavo njuškalo da mu para nema! Kud ćeš ljepših stvari?

Stekla se tu i rodbina naših omladinaca, došli da vide svoje dječake jesu li se zamomčili, briju li se, liče li na prave ratnike.

Marija, mala ženica Crnog Gavrila, došla da malčice posavjetuje i ukori svoga Gavrešila. Čula je, kaže, da on tamo u ratu pravi veliku larmu i galamu, prosta od njegove huke-buke ne možeš čestito vojevati.

— Hoće li te istjerati napolje iz ustanka, jadna ti majka ne bila, budeš li se toliko dernjao — plašila ga je ona. — Nemoj više da te ja čujem da si pravio halabuku, jer će svašta biti s tobom.

— Dabogda u štenećoj kućici spavao ako nijesam bio najmirniji ratnik u bataljonu! — kleo se grešni Gavriilo uplašeno žmirkajući. — Samo mi se ponekad desilo da zeričak urliknem, tek toliko da pročistim grlo i da se četnicima koljena zatresu. Jesam koji put i pucuknuo iz puškomitralješčića nek se vidi da je rat i da je sasvim ozbiljno vrijeme. Dabogda ratovao s pečenim prasetom ako lažem.

— Istinu govori naše Gavrilence-pilence — pohvali ga poljar Lijan. — Ta ja prosto nijesam dosad ni čuo da on ikako govori.

— Ma ne može biti? — začudi se mala Marija.

— Ozbiljno, bogami. Nikada taj nije govorio — zakle se poljar i u sebi dodade: — On je vječito samo urlao, dernjao se, vikao, grmio, roktao, njakao, trubio, ojkao...

Polazeći kući, mala Marija poljubi Gavrila u čelo, namjesti mu kapu kao što se to čini maloj bebi i poučno reče:

— Budi mi dobar, pristojno ratuj i ako se prehladiš, pazi da ne srušiš nečiju kuću kad budeš kijao.

Poljar Lijan posebno je otišao u Strmonogu da u zaseoku ispriča ratnički život i pogibiju njihovog Kušlje. Svi su u selu plakali slušajući poljarevu priču i svak se postarao za rakiju pa su za spomen dobrom starom konju ispijene mnoge čaše. Raznježen i tužan, Lijan je poslije toga otišao naveče da spava u štali iz koje je Kušlja krenuo na svoj slavni put. Napio se čak i onaj starac koji je poljaru pozajmio košulju i u zvjezdanom raspoloženju uzviknuo dižući štap u pravcu punog mjeseca:

— Ne žalim košulje, sasvim je poklanjam i uopšte ne mislim umirati kad su došla ovako slavna vremena! Ako vas prevarim pa umrem, premlatite me kao najgoru seosku džukelu!

Stric i Lunja susretoše se iznenada i tamo gdje to čovjek nikada ne bi očekivao: na uskom brvnu iznad potoka. Tu su se susrela jedino ona dva tupava jarca iz priče, ali kad je u pitanju Lunja, to nije bilo ništa neobično. Uvijek ona, kao što već znamo, ispada iznenada i tamo gdje joj se ne nadaš.

Stric se pojavio s jedne, a Lunja ispala s druge strane brvna, pa su se najprije oboje trgli i začudili. Onda su se nekoliko trenutaka iznenađeno gledali, zatim su se tiho nasmiješili jedno na drugo, pa su se opet milo pogledavali, pa onda se malo zastidjeli, pa malčice pocrvenjeli, pa maličak zbunili, pa onda oboje pogledali u stranu kao da se tobož nisu ni vidjeli, pa onda... pa onda... ko bi sve nabrojao šta se tu munjevito odigralo dok Stric nije tobož iznenađeno viknuo:

— Koga ja to vidim?

— A koga ja vidim? — dočeka Lunja. — Zar onoga koga je nestalo u planini?

— Nestao i opet se vratio! — kočoperno dobaci Stric.

— A mnogi su se dotle naplakali — prijekorno reče Lunja.

— Ti baš nijesi plakala, već smo i to čuli — nabureno odreza dječak.

— Znala sam ja da ćeš se vratiti — mirno kaza Lunja.

— Znala, znala! E, baš ću se jednom tako izgubiti, tako nestati da ćeš... da ćeš... Prosto ću skočiti odjednom ...

I da bi pokazao kako će to skočiti, Stric se malo trže u stranu, izgubi ravnotežu i — pljas! — bućnu u osrednje dubok vir pod mostom. Lunja ciknu i stuknu korak natrag da i sama ne bi pala. Stric zabrbota u vodi i brzo izgura na plićak, a uto iza vrba zacilika nečiji srebrn glas:

— Ju-ju, neko se kupava obučen! Brzo, da pogledamo!

Baš kao da se sve zavjerilo protiv Strica: na obalu ispadoše Marica i za njom Jovanče.

— Stric! — kliknu plava djevojčica i hitro zagazi u vodu. — Ovamo, daj mi ruku!

— Ne treba! Ja sam i Vrbas prelazio! — neljubazno se otrese postidjeni Stric, ali to mu kod Marice ništa nije koristilo. Lakše bi se i pseto otrešlo čičaka na svom repu negoli neko Marice.

— Daj, daj, ručicu! O slatki moj Striček, mokri moj mišiću, kokice moja pokisla, daj da te osam puta poljubim! — gugutala je djevojčica vješajući se dječaku o vrat.

Nije bilo druge, valjalo se prepustiti ovoj zašećerenoj napasti pa šta te snađe.

A dotle je Lunja stajala uz svoga Jovančeta i oboje su ćutke, ispunjeni sunčanom srećom, posmatrali kako se u bistrom potoku igra blještavo-srebma ribica crvenperka. Tako je i u njihovim grudima bezglasno poigravalo zlatno srce djetinjstva na izmaku: bili su za trenutak zajedno u nemirnim danima narodnog ustanka, u velikim danima, i to im je bilo dosta. Više se nije moglo ni tražiti kad se okolo gine i čitava zemlja gori.

— Donio sam u njedrima zastavu koju ste za nas vezle — reče Jovanče prosto, bez hvalisanja, a na to ga Lunja pogleda milo kao da je nju samu na srcu nosio i odgovori s lakom sjetom:

— Znala sam ja da nas ti iznevjeriti nećeš.

— A i on vam je vjeran ostao do posljednjeg trena — s tugom pomisli Jovanče sjećajući se poginulog barjaktara Vicka. Znao je da ga nikad neće zaboraviti.

Pred odlazak čete iz Lipova, ponovo se sastadoše u Prokinu gaju svi članovi bivše Jovančetove družine. Bili su tu Jovanče, Lunja, Stric, Đoko Potrk, Lazar Mačak, Nikolica s prikolicom i mnogi drugi.. Doperja, naravno, i poljar Lijan i dovede Rašida Bez Košulje, na što svi njegovi četni drugovi digoše veselu graju.

— Ura, evo nam našeg Rašida! Sila si, striče Lijane? Na sastanak je došla i učiteljica Lana i dovela sa sobom čitavu pionirsku četu. Željela je da mališani čuju kako im se bore njihovi stariji drugovi.

Varala se lijepa učiteljica Lana ako je mislila da pioniri ništa ne znaju o ratnim doživljajima svojih starijih drugova. I te kako su bili o svemu čuli, pa kad li počese da kite i vezu, ispričaše sve mnogo bolje i ljepše nego oni koji su u svemu tome sami učestvovali.

— Vidi, vidi! — čudio se poljar. — Kad vas ovako slušam, sve mi se ono čini više lijepo, a manje strašno, iako je često bilo baš obratno.

— A znamo mi i ono o jahanju krave — pohvali se jedan pionir.

Poljar se trže i zbunjeno zabrza:

— Ne, ne, o tome nemoj! To je vojna tajna ili, kako se učeno veli, konj... spiracija... Znao, tu se u tajnosti isprobava da li u ratu krave mogu s uspjehom da zamijene konje.

— I čiča Lijan prvi je potvrdio da mogu — poluglasno dobaci Rašid Bez Košulje.

Ispričaše se tako u starom logoru družine mnoge zgrade i doživljaji iz djetinjstva, iz škole i rata. Ali ma o čem se pričalo, uvijek je tu, na neki način, bio upleten i poljar Lijan. Iz svake priče virilo je njegovo lukavo oko, orila se kreštava vika i vitlao dobro poznati štap.

Dodoše tako na red i prve jahačke muke i podvizi, a onda se, zna se, pomenu i Kušlja. Svak ponešto ispriča o dobrodušnom strpljivom konju, opštem ljubimcu seoske dječurlije. Ne zaboraviše ni ono kako se Kušlja napio u svatovima, ni to kako je bio ukraden, ni njegov susret s medvjedom, ni dolazak u školu, među đake. Naniza se čitava njegova istorija sve do onoga strašnog dana u Klancu tuge.

— I tako, djeco, ja ostadoh bez svoga vjernog prijatelja, bez svoje desne ruke — završi poljar Lijan posljednju priču o Kušlji. — Kakvog li će mi sad konja dati da mi nosi kazan i kuhinjsko posuđe? Kakav bio da bio, taj neće ni blizu biti kao naš Kušlja.

Tek što to starac izusti kad se Lazar Mačak lupi po džepu i viknu vadeći svoj dnevnik »Svaštar« iz džepa:

— Ura, sjetio sam se! U seocetu Vrgelju, pod samom planinom, živi Kušljin mlađi brat Šušlja. Tamo je odveden još dok je bio ždrijebe. Vidio sam ga prije deset dana, donio je u našu radionicu neko oružje na popravku. Evo mu i adrese, zapisao sam.

— A liči li na Kušlju? — povika poljar Lijan i usvijetlje očima kao da je dobro prodiskutovao s punom bocom.

— Isti istackati Kušlja, samo je, kažu, malo čudne čudi kad se na koga naljuti: ujeta se, rita, gura, valja. A vele i da je vrlo nestašan kad se s kim prijatelji. Jednom je tako ušao u crkvu, pa kad je među narodom prepoznao svog ljubimca, crkvenjaka, tako je gromko zarzao da je popu ispala kadionica.

— Aha, to je konj za mene! — viknu Lijan. — Sjutra zorom idemo ja i Jovanče da ga mobilišemo za našu četvu.

— Tako je, slažemo se! — graknu čitava družina. — Živio Šušlja! Živio Lijan!

Dok su oni tako pričali, iz daljine poče da odleže mukla topovska kanonada. Učiteljica Lana diže pogled u pravcu iz kog se čula tutnjava i uzdahnu:

— Ono je na Kozari. Kažu da silna neprijateljska vojska već steže obruč oko planine.

Topovska grmljavina ponovo zatrese brda. Dječaci se zглеdaše između sebe.

— Čekaju nas nove bitke — svečano i mirno reče Jovanče.

Lunja mu na to samo krišom pomilova ruku. Toliko je jedino znala i mogla da učini za onoga koga je predano voljela.

Nešto slično učinila je i Marica. Ona gurnu u rebra Lazara, zatim Strica i šapnu jednom pa drugom:

— Nemoj se negdje sakriti kad topovi do nas dođu. Bojim se da ostanem sama

Plavokosi đavo još uvijek nije znao voli li više Lazara ili Strica ili su joj obojica podjednako dragi.

— Biće posla za mene i moga Gavrila! — došanu Đoki Potrku, Rašid Bez Košulje osluškujući jedva čujno dudukanje mitraljeza s Kozare.

Lijan potapša Jovančeta po ramenu i zamišljeno reče:

— Sjutra uzimamo Šušlju za ular pa u nove bitke. A jednog dana, sinko, četa će tražiti novog kuvara i novoga gosu za nemirnog Šušlju, jer će stari Lijan otputovati daleko, daleko...

— A kuda to? — prenu se Jovanče i zazebe ga oko srca.

— Tamo kud je otišao moj stari Kušlja i kud odlaze svi oni koji jednom porazgovaraju oči u oči s mitraljezom — reče stari poljar i u očima mu zasvijetliše suze.

BITKA U ZLATNOJ DOLINI

Ova knjiga priča doživljaje poljara Lijana, hrabrog Jovančeta i ostale družine u Saničkoj dolini za vrijeme velike bitke za letvu, ratne godine 1942.

Tih nezaboravnih dana, tačno prije dvadeset godina, formirana je u Bosanskoj krajini Prva omladinska radna brigada, koja je u dolini Sanice izvojevala bitku za lito i osigurala hljeb za naše partizanske borce i naše ranjenike.

Neka te i ova knjiga podsjeti na te slavne dane i sačuva uspomenu na njih i u tvom srcu.

I još, na početku ovoga romana, da kažem nešto slično, čime se obično završavaju stare jermenske priče:

S neba pale tri jabuke: jedna onome ko je pričao, druga onome ko je slušao, a treća... treća onome ko je 1942. žeo žito u Saničkoj dolini.

PISAC

SLAVNI AGITATORI

Zavij, vuče, zagrakći gavrane,
zapjevaj, Kukiću Gojane.

Nad slobodnom partizanskom teritorijom letjeli su neprijateljski avioni. Istresali su bombe na raštrkane grupe seoskih kuća, rešetali iz mitraljeza po svakom čovjeku koga bi spazili i neumorno prosipali letke u kojima su pozivali partizane na predaju.

Po šumama, poljima i selima sipao je šaren lepršav snijeg letaka, zelenih, bijelih i žutih, ali da je neprijatelj znao šta se radi od tih njegovih lažljivih listića, živ bi se pojeo od muke.

Zamislite drskosti: seoska djeca neumorno su kupila letke i na njihovoj čistoj poledini učila da pišu. Tako bi suprotna strana začas bila posuta nevještim slovima, ali zato dobrim parolama:

»Živjela Narodnooslobodilačka vojska!«

»Živio drug Tito!«

»Dolje krvavi fašizam!«

To je ujedno bio i najbolji odgovor neprijatelju.

Poslije djece letke bi preuzimali u svoje ruke odrasli ljudi, pušači, pa su u njih zavijali duvan. Načinili bi Često cigaretu debelu kao raketa za osvjetljavanje i u mirne večeri obasjavali svoj rođeni nos. I to im je bilo korisnije nego da čitaju fašističke budalaštine, od kojih bi pocrkale i muve zunzare.

Ipak, na slobodnoj teritoriji nalazio se jedan čovjek, i to još partizan, koji je pažljivo čitao neprijateljske letke.

— Koji li je taj? Ovamo da ga premlatimo! — povikao bi svaki pošten borac.

Lakše, drugovi! To je naš stari poznanik, partizanski kuvar Lijan, bivši poljar, jučerašnji i sadašnji prijatelj seoske dječurlije, a takođe i prošla, današnja i buduća ispičutura, ispičaša, ispiporcija i ispi bure.

— A zašto ih čita, dabogda pred topom letio, u zubima fenjer nosio? — naljutiće se ko god čuje.

Evo zašto: kuvar Lijan se prosto-naprosto vježba u čitanju, pa kako nema neke druge, bolje knjige, dobar je i letak za taj posao. Tek nedavno završio je analfabetki kurs, pa sad utvrđuje stečeno znanje.

Da ipak ne bi slušao kakve sve gluposti neprijatelj piše, poljar začepi uši dok čita. Pored njega sjedi Crni Gavriilo, strašni gorostas, mitraljezac, pa sluša i ocjenjuje Lijanovo čitanje. On opet, sa svoje strane, neće ni da priviri u kuvarev letak da ne bi svojim rođenim očima vidio sta neprijatelj piše.

— Partizani, ne ginite uludo... — glasno čita kuvar Lijan, a na to ga krupni mitraljezac prekida gromkim odobravanjem:

— Tako je, bratac, to su pametno kazali!

— Kako pametno? — trgne se kuvar, koji je i sa začepljenim ušima čuo gromku Gavrilovu viku. — Otkud neprijatelj može nešto pametno reći?

— Pa čuješ li da kažu da ne ginemo uludo — tumači Gavriilo. — Tako i ja velim: idi mudro, ne pogini ludo.

— Čekaj najprije da mi vidimo šta oni dalje pišu — oprezno ga zaustavlja Lijan. — ...ne ginite uludo, predajte se!

— E, taj im je drugi dio rečenice, sasvim glup — razočarano brunda Gavriilo. — Kako samo možeš čitati takve goveđe mudrosti!

— Ja samo vježbam čitanje, a uši sam začepio da ne čujem neprijateljsku propagandu — tumači mu Lijan. — A kako ti, bukvo jedna, možeš da slušaš pogane fašističke riječi, glas mračne bande?

— Pa ja slušam tvoj glas i čujem tvoje riječi, iz tvojih ušta — brani se Gavriilo. — Njih ja nipošto ne bih slušao.

Lijan začuđeno uzriki u njega svojim sitnim lukavim očicama i sumnjičavo zavrti glavom:

— Sve se meni čini da si ti neki buzdovan, neka panjina, neko drvo javorovo. šta ti na to veliš?

— Velim da ćeš prije ti biti neka kuvarska praseća glava, pečen brav, varen zec ili, još najbolje, prazan kazan koji blesavo zvekeće kroz noć u partizanskoj koloni i privlači neprijateljske mitraljesce — izrešeta Gavriilo nadušak, baš onako mitraljeski.

Ovolika govorljivost od inače ćutljivog Gavriila toliko iznenadi Lijana da umalo ne pade s panja na kome je sjedio.

— Otkud se ti toliko raspriča, pobogu brate? Šta je to s tobom?

— Pa eto tako, i ja se pomalo bavim govorništvom i usmenom propagandom. — skromno priznade div bobonjeći kao da se javlja iz kace.

— A gdje se to vježbaš — radoznalo će kuvar. — Da progovoriš ne znam gdje u krugu od jednog kilometra oko moje kuhinje, ja bih te već čuo pa makar se nalazio u najživljoj diskusiji s drugaricom Rajkom Sljivić.

Da je Rajka Sljivić u stvari rakija šljivovica, to je znao čak i nedosjetljivi Gavriilo, pa zato ništa ne upita, već uze objašnjavati Lijanu gdje se on to vježba u govorništvu.

— Znaš, s onu stranu rijeke Sane ima na brijegu jedan bunker koji brani prelaz preko mosta. U njemu su Pavelićevi domobrani, sve ljudi iz naših krajeva, pa ja idem da ih ubjeđujem, nek se ostave ćorava posla i nek pređu k. nama.

— A gdje se s njima sastaješ?

— Uopšte se ne sastajemo, nikad nisam s njima bio.

— Ma šta to pričaš? — zinu kuvar. — Ubjeđuješ ih, a nikada se s njima ne sastaješ, kako to?

— Nisam ih nikad ni vidio — priznade Gavriilo.

— Aha, sad znam kako ti to radiš! — vreloom kuvar. — Pišeš im letke, druge nije.

— Ni slovca im nisam napisao — zaniijeka Gavrilo.

— Pa, do vraga, kako se onda snalaziš? — dreknu Lijan. — Kazuj, dok od radoznalosti nisam eksplodirao kao granata iz topa protivkolca.

— Aha, šta reče, protivkolca! — grmnu Gavrilo, koji je najviše zazirao baš od toga oružja. — Pa eto, brate, dovikujem se s njima. Ja ih zovem s brijega na lijevoj strani rijeke, a kad oni s desne strane dadu znak da su me čuli, ja im držim govor.

— Dobro, a čime ti daju znak? — propitivao se Lijan.

— Raspale iz bunkera mitraljezom.

— Po kome raspale? — opet će kuvar.

— Po meni, rode moj, po kome bi drugom — jednostavno priznade Crni Gavrilo. — Uh, što si ti glup i nedosjetljiv.

— A ti si opet mnogo pametan, s mitraljezima se nadvikuješ! — zameketa Lijan.

— Ehe, već su dvojica s druge strane prebjegla ovamo k nama — pohvali se Gavrilo. — Ubijedio sam ih.

— Zar baš ti? — zinu Lijan. — Pa ti mene ne bi ubijedio da pojedem pečeno jagnje.

— Ne bih te ni ubjeđivao, sam bih ga pojeo — razborito odgovori Gavrilo pa dodade: — Znaš, meni četni komesar šapuće šta treba da kažem, a ja se onda razderem da sva brda ječe. Tako me oni prijeko lijepo mogu čuti i razumjeti.

— Tako, brate, kaži, sad mi je jasno! — uzviknu Lijan. — E, baš ću večeras poći s tobom da i ja čujem i vidim to čudo.

— Čuti hoćeš, a vidjeti ništa nećeš, jer je mračno kao u rogu crnog vola — upozori ga Gavrilo.

U sam suton, pošto je podijelio večeru, kuvar Lijan krenu sa Crnim Gavrilom do isturene partizanske predstraže na brijegu ispod koga je proticala Sana. Kad stigoše na sam vrh brda, do jedne velike stijene iza koje su se obično krili partizanski osmatračići, bilo se već uveliko smrklo. Neprobojan bedem pomrčine krio je bregove s druge strane rijeke. Iza nizine se jedva čuo pospan šumor vode.

— Eto, to ti je moja govornica — s ponosom zabobonji Crni Gavrilo.

— Kakav govornik, takva i govornica — promrsi čiča Lijan.

Politički komesar čete, koji je Crnom Gavrilu došaptavao šta će dovikivati domobranima na drugoj strani Sane, bio je te večeri otišao u obližnje selo na neki omladinski sastanak. Sad se grlati agitator nađe u grdnoj neprilici.

— Šta da im sad dovikujem, a?

— Ja ću ti kazivati, ništa se ti ne boj! — počeo da ga smiruje kuvar Lijan. — Sve su to domobrani iz okolnih sela, mobilisani protiv svoje volje. Znam ja kako s njima treba razgovarati.

— Pa dobro, da im se javim? — zabrunđa Gavrilo premještajući se s noge na nogu kao đaće kad se sprema da odgovara lekciju.

— Javi se, javi, Gavrilence, garavo pilence — protepa čiča.

— Ohohoooj, domobraniiii... čujete liii?! — zaori kroz pomrčinu glasina crnog diva, otplovi dolinom rijeke, udari u suprotna brda i otud se vrati kao krnj moćan odjek:

— aniii... čujete liii!

— Ono sam opet ja, onaj što se otuda dernja — kočoperno reče Gavriilo. — Bubnem samo glasom u brdo pa se opet vratim.

— Vala, da bubneš i glavom, ništa ti ne bi bilo — zacereka se čiča Lijan.

Na suprotnoj strani se iznenada probudiše i stresošne brda, zatutnja teški mitraljez. Zvučni rafal šibnu nisko povrh stijene iza koje su stajali partizani. Lijan prestrašeno poskoči, spotače se u mraku i bubnu o zemlju. Istog trena stade ga dreka:

— Lopuže, crkotine, magareće kobile, skakavci...

Misleći da je to onaj govor koji mu je Lijan spremio za domobrane, Crni Gavriilo se razdera u pravca nevidljiva bunkera:

— Lopuže, crkotine, magareće...

Odjek s druge strane rijeke vjerno mu vrati završetak rečenice:

—...gareće kobile, skakavci, čaplje!

— Hej, pa ti si lud, šta to vičeš! — vreknu Lijan. Gavriilo ponovo zatrubi:

— Hej, pa ti si lud, šta to vičeš? Lijan se uhvati za glavu.

— O, ljudi, ljudi, ovaj Gavriilo je čista budala! Zahuktali div opet se junački razdra.

— O, ljudi, ljudi, ovaj Gavriilo je čista budala! Od bunkera se spremno vrati jasan odjek:

— ... aj Gavriilo je čista budala!

Crna delija začuđeno uzviknu obzirući se na borce oko sebe:

— Ej, čujete li, pa ono ja sam sebe grdim, a! Šta je to sad?

— Brdo ti vraća pogrešan odjek, to ti je — objasni mu kuvar Lijan cerekajući se. — Nagovorili ga oni iz bunkera.

Gavriilo se u neprilici zabljuje u tamu i sad već rashlađen odbrunda:

— Neće tu baš brdo biti krivo. Kriv sam ja što vičem, a ne mislim šta govorim. Tako ti je to kad se povodim za konjskom pameću poljara Lijana.

I Lijan i Gavriilo pokušali su da sakriju tu svoju agitatorsku bruku, ali jedan iz omladinske izvidnice ispriča čitavu stvar i već sutradan rodi se pjesma iz glave Đoke Potrka. U njoj su bili i ovi stihovi:

*Naš Gavriilo nad rijekom
prepire se sa odjekom,
glas pustio, truba prava,
dok mu Lijan došaptava.
Baš su pravi vo i krava!*

IMAMO KRILA

Momčil ima konja Jabučila.

Jabučila, konja krilatoga.

Kuvar Lijan imao je raznih sukoba i doživljaja sa svim vrstama oružja, oruđa i ratnih mašina. Međutim, najzbudljiviji i najbrojniji bili su njegovi susreti sa avionima. Oni su za pakost, uporno tražili čiču širom slobodne teritorije, a lukavi poljar, još upornije, bježao je od njih pasavajući se nekad brzim nogama, a nekad kamuflažom.

— Od krilatih stvorenja, drugovi, ja ti volim jedino kokoši, guske, patke i ćurke, a što se tiče aviona, njega od srca prepuštam svom prijatelju Crnom Gavrilu — govorio je on.

— Kakav avion! I to mi je neka đavolja kokoš koja nosi gvozdenu jaja — bunio se Gavrilu. — Daj ti meni, bratac, neko prase.

— Pa prase nije krilato — vikao je Lijan.

— Ako i nije, ipak je dobro — mirno se slagao Gavrilu.

Radi zaštite od aviona Lijan je preporučivao nekoliko načina kamuflaže. Njegova osnovna pravila bila su:

- 1) Kad si u polju, blizu kakvih ovaca, prevrati kožuh i pravi se da paseš.
- 2) Kad staneš uz drvo, udrveni se.
- 3) Napolju, pored otvorene vatre, pretvaraj se da si klada koju su naložili.
- 4) Blizu konopalja napravi se da si strašilo.
- 5) U groblju raširi ruke, nek pilot misli da si spomenik.
- 6) Cestom koračaj mirno, nek znaju da si magarac.

— Kako će znati da sam magarac kad odozgo jasno vide da je to čovjek — čudio se Crni Gavrilu.

— Pa kako neće znati — pouči ga Lijan. — Ta samo magarac mirno ide cestom dok mu je avijacija nad glavom.

U proljeće četrdeset druge, kad su partizani oslobodili Prijedor, iz Banje Luke, s neprijateljskog aerodroma, prebjegoše na slobodnu teritoriju piloti Franjo Kluz i Rudi Čajavec s dva aviona. Partizani tako stekoše svoju prvu avijaciju.

Baš u to isto vrijeme naš čiča Lijan i njegova omladinska četa još su se nalazili u zaštitnici bolnice, daleko s druge strane Vrbasa, opkoljeni sa svih strana. Tako nisu ni imali prilike da čuju štogod o tome veselom događaju. A kad su se vratili natrag u Bosansku krajinu, sasvim slučajno nigdje se pred Lijanom ne povede duži razgovor o tome, tako da čiča jedva bijaše i čuo nešto malo o našoj avijaciji.

U samom početku velike njemačko-ustaške ofanzive na Kozaru, pilot Franjo Kluz dobije naređenje da se premjesti pod Grmeč, na malo polje Tuk-Bobiju, gdje mu

je bio pripremljen jedan manji privremen aerodrom. Odatle je trebalo da polijeće na bombardovanje okolnih neprijateljskih garnizona.

Pilot je letio prema Grmeču baš onoga dana kad su kuvar Lijan i Jovanče kretali u planinsko selo Vrgelj da traže konja Šušlju, rođenog brata slavnog kuvareva Kušlje, koji je poginuo kod bolnice s druge strane Vrbasa.

Dva naša poznanika bila su se upravo spustili niz brijeg i dohvatili se ivice polja kad oprezni Lijan odjednom zastade, diže glavu i poče da osluškuje:

— Stanider, momče, ide avion!

I Jovanče oslušnu i nadiže ramena.

— Ja ga ne čujem.

— Čujem ja, ne boj se! — dočeka Lijan. — Ja ga naslutim još onoga trena kad krene s aerodroma: evo ga, velim.

Nisu prešli još ni dvadesetak metara, kad iza prvog brijega strelovito ispade jedan avion i u nisku letu ustremi se prema dvojici putnika.

— Evo ga, kažem li ja! — dreknu Lijan.

Desno od njih dvojice nalazilo se ukraj puta neko nisko drvo, a s lijeve strane paslo je stado ovaca. Lijan brže-bolje uze bacati pogled lijevo-desno, na koju bi stranu.

— Ovce-drvo, ovce-drvo, ovce-drvo... Ovce! — vreknu najzad kao da sam sebi komanduje i u tri skoka nađe se kod stada i glavačke zaroni među ovce.

I Jovanče, bogami, strugnu pod ono drvo. i radoznalo proviri na avion, koji istog trenutka preletje iznad same krošnje. Učini mu se da na krilima jasno bljesnuše dvije velike crvene zvijezde.

— Naš avion! — gotovo mu se ote radostan poklič i on veselo viknu u pravcu stada:

— Striče Lijane, ehej!

Između ovaca začu se jedno otegnuto:

— Beee!

— Striče Lijane, čuješ li me?!

— Beee, be-be, behehe! — zableja od stada zvučan signal.

Kružeci nisko nad poljem, avion opet prozvrja iznad njih. Sad je Jovanče sasvim jasno raspoznao oznake na krilima: dvije velike petokrake zvijezde.

— Naš je, naš! — povika on veselo ispadajući iz svog zaklona. — Čiča-Lijane, gdje si, javi se!

— Behe-he, do đavola, zar ne vidiš da sam ja sad ovca! — ljutito se odazva kuvar. — Otkud ovca zna da govori?

— Ma ovo je naš avion, naš, čuješ li — partiznac! — vikao je dječak trčeći prema ovcama. — Ovamo, striče Lijane!

Još uvijek četvoronoške načečen, držeći vlat neke trave u zubima, hrabri kuvar izbeči oči.

— Kakav naš, ne vjerujem ja u te priče!

— Ima na krilima petokraku zvijezdu, vidio sam! — viknu Jovanče.

— Jao, ako me prevariš, tako ću te maznuti kutlačom da ćeš vidjeti sve zvijezde na nebu! — zaprijeti starac.

— Vidio sam, časti mi kurirske! — zakle se Jovanče.

— Uh, uh, ako li me samo prevariš, ne gine ti porcija batina taman da si kurir Vrhovnog štaba! — stenjao je čiča dižući se na noge.

Avion i po treći put zagrmje nad njima, natjera Lijana da se ponovo pruži među ovce i da blekne, a onda golema svijetla ptica dodirnu zemlju, zapraši poljem i zaustavi se blizu neke živice.

— Opalac, eno ga, pade! — uzviknu Lijan.

— Brzo, brzo, da ga vidimo izbliza! — poskoči Jovanče.

Požuriše uz polje, ali kad stigoše na stotinjak metara od aviona, Lijan odjednom stade.

— Ajme, ja ne smijem dalje, noge mi se odsjekoše!

— Ma čega se bojiš? — začudi se dječak. — Ta zar ne vidiš koliko svijeta trči prema avionu?

— Vidim ja, vidim, ali šta će biti ako ti on odjednom skoči pa mene za vrat: ovamo de, stari!

— Ta nema avion ruku, pobogu brate!

— Pa kad nema ruku, kako baca bombe? — zame-keta poljar.

— Bombe pušta onaj što je u njemu — objasni mu Jovanče. — Ta valjda znaš toliko da avion nije živ stvor.

— Nije ni top živ, pa ga se ja ipak bojim — razborito rastumači oprezni kuvar.

Jovanče ga ipak nekako okuraži pa krenuše dalje.

Mimo njih su trkom promicala djeca, omladina i stariji svijet. Jedan dječak već je na štapu nosio tvrd karton s nevjesto napisanom parolom:

»Živjela naša Narodna Avijacija!«

Lijan ipak nije imao hrabrosti da se vidi s avionom baš lice u lice, nego zađe iza živice i povuče Jovančeta za sobom.

— Bolje je, sinko, da mi njega gledamo kroz ovu živicu, đavo nikad ne spava.

Pilot Franjo Kluz, obučen u avijatičarski kombinezon, s kožnom letačkom kapom na glavi, upravo se izvlačio iz tijesne kabine, kad Lijan pogradi Jovančeta za ruku i zabezegnuto graknu:

— Ajme meni, je l' ono čeljade?

— Čeljade, pa da. To mu je pilot, onaj koji vozi avion.

— Aha, kočijaš aviona! — prevede odmah Lijan na svoj seljački jezik i zabrinuto zamaha glavom.

— E, moj dragi, kad on ovako strašno izgleda, nemoj se ti onda čuditi što se ja pred njim pretvaram u ovcu. I u miša bih se ja prometnuo da samo kako mogu.

Dok su oni tako mudrovali vireći iza živice, narod se sve više jatio oko pilota. Pružali su mu ruke, tapšali ga po ramenu, smijali se, a poneko ga je, bogme, i pipkao da se uvjeri je li to zaista živ čovjek ili je neka neobična sprava.

— Bogami čovjek, pazi ga kako trepće! Odjednom se kroz gomilu progura ozbiljna tanka djevojčica i stade pred pilota. Lijan iznenađeno graknu:

— Pazi naše Lunje! Otkud ona prije stiže? Jovanče porumenje i nasmija se da sakrije uzbuđenje.

— Ta znaš ti nju, ispadne kad joj se najmanje nadaš.

Lunja se ispravi pred pilotom, kašljucnu i svečano reče:

— Druže pilotu, dobro nam došao u naš kraj da se boriš rame uz rame zajedno sa nama. U ime pionira naše čete primi ovaj mali dar kao znak naše ljubavi i prijateljstva.

Lunja razvi vezen peškir, primače se pilotu i, odizujući se na prste, prebaci mu peškir oko vrata.

— Živjela naša avijacija, živjeli pioniri! — viknu neko iz mase.

— Živio avionski kočijaš! — kreštavo zavreča čiča Lijan provaljujući junački kroz živicu u pravcu aviona.

Gomila oko aviona udari u smijeh i graju. Da se čiča nije ni pokazao iza živice, i bez toga bi svi poznali njegov kozji glas i njegovu neobičnu parolu.

Lunja se srećno osmjehnu videći Jovančeta i krišom ga uhvati za mali prst.

— Zar i ti stigao?

— Ja sam slučajno naišao, ali otkuda ti ovdje? — razvedri se dječak i prijateljski, toplo, obuhvati i steže čitavu njezinu usku malu šaku, ne veću od vrapca.

— Pa ja... nešto mi se činilo da će on baš danas ovamo doletjeti — šaputala je djevojčica trudeći se da nekako objasni svoju slutnju. — Vidjela sam juče kako, partizani mjere i razgledaju ovu poljanu, čula da pominju avion i, eto, došao je.

Lunja malo počuta i dodade, tiho i zamišljeno:

— A tebi... nisam se nadala, ali sam ipak poželjela da budeš ovdje, da zajedno vidimo prvog krilatog partizana. Tako ću ga bolje zapamtiti.

S njezinom rukom u svojoj ruci, Jovanče je ćutke gledao preko koso položenog avionskog krila u svijetlo čisto nebo i srećan i lak, kao da je i sam okrilatio, šaputao u sebi:

— Imamo krila... krila imamo...

Nije znao ni kako ni zašto, ali je, duboko u srcu o-sjećao da i on i Lunja čvrsto pripadaju jednom lijepom uzbudljivom svijetu smjelih i divnih ljudi s krilima.

LIČNI I SLIČNI OPIS ŠUŠLJE

To je da se pripoveda,
vidi ostrag ko i spreda.

Dok su se Jovanče i poljar Lijan bavili u polju oko partizanskog aviona, dotle je u gustoj paprati poviše zaseoka Vrgelja mirno pasao jedan onizak debeljušan konj i ne sluteći šta mu se sprema.

Bio je to, glavom i repom, nevaljali Šušlja, mlađi brat slavnog partizanskog konja Kušlje. Brat onog skromnog i mirnog kuvareva konja koji pogibe kod bolnice u planini, daleko od rodnog kraja, u kom je proveo svoje bezbrižne ždrebeće godine.

— Neću drugog konja, tražiću samo Kušljina brata — zaricao se poljar Lijan. — Radije ću se sam zauzdati, osamariti i natovariti nego što ću primiti kakvo drugo kljuse.

— A može se desiti da taj Kušljin brat bude neki prepredeni lopov, ni nalik na svog čestitog brata — plašili su omladinci starog Lijana, ali sve je bilo uzalud.

— I njega ću ja na leđima nositi samo zato što ga je othranila ista majka kao i Kušlju — kleo se uporni Lijan tražeći od seoskog odbora dozvolu da može mobilisati Šušlju za potrebe partizanske kuhinje.

Šušlja je bio svojina neke babe Vaskrsije, jedne dobrodušne i razgovorne žene, koja je svoga konjička hranila i pazila bolje nego samu sebe. Nedjeljom bi ga čak i uštipcima častila, a nudila ga je i mladim lukom čudeći se zašto on od njega glavu okreće.

— E, moja budalo, kad bi znao kakva je poslastica mlad luk, više ti ne bi ni bio konj, nego čovjek, i ja bih ti dala ime Marinko — korila ga je baba.

Naveče, kad bi kokoške otišle na spavanje, starica je ostajala sama u dvorištu i, videći da nema s kim da razgovara, sjetno bi pogledala u daleke zvijezde i glasno upitala:

— Na koga to žmirkate, a?

Zagonetne zvijezde nisu davale nikakva odgovora, ali bi se umjesto njih javio jedan drugi sagovornik. Kroz otvoren stajski prozor pokazala bi se Šušljina tamna glava i u sutonjoj tišini odjeknulo bi njegovo nježno rzanje.

Prevedeno na ljudski jezik, to je rzanje, otprilike, značilo ovo:

— Šta je, baba, dosadilo ti samoj, a? Pa ja sam, bolan, tu, zar si me zaboravila, je li?

— Oo, rođeno babino, kako se on samo meni javlja! — živahnula bi starica, a zatim bi se dalje, do duboko u noć nastavljao taj srdačni konjsko-bablji razgovor uz dremljivo žmirkanje zvijezda.

Sudeći po ovim večerima, čovjek bi mogao zaključiti da je babin Šušlja bio najdivnije konjče pod nebeskim samarom. Zakleli biste se da je već odavna zaslužio i

veliko konjsko odlikovanje: Orden Pune Zobnice ili bar Četverolisnatu Djetelinu Antiprvog Reda za pokazane i dokazane konjske vrline.

E, vidite li, tu se varate!

Čim bi se našao izvan dohvata svoje babe Vaskrsije, Šušlja bi se začas preobratio u takvog konjskog šereta, spadala, mangupa i stođavola da je to bilo za priču, Prosto-naprsto postajao je takva lukava lopovčina da je sticao prave ljudske osobine, što se ne biste nadali od jednoga konja koji imalo do sebe drži.

Kako kod svoje babe nije imao bogzna kakva posla, Šušlju bi počesto zatražile komšije da im što god radi. Baba bi ga rada ustupila.

— Eno vam ga gore na pašnjaku, nađite ga i vodite.

Seljak bi uzeo neki ular i zaputio se uzbrdo, ali lukavi Šušlja, čim bi spazio čovjeka s ularom, brzo bi se sakrio u prvi šumarak, u dolinu ili bi jednostavno prillegao u visoku paprat i tamo se učutao.

— Šušlja, Šušljice! — glasno je dozivao seljak i, da ga nekako prevari, treskao je visoko uzdignutom zobnicom kao da je tobož naumio da ga časti.

— Time ti nećeš prevariti ni najgluplju kravu, a kamoli moga rođenog mene! — mislio je u sebi Šušlja. — Ne zoveš ti mene na čašćenje, već da nešto kulučim. Ehe, još su stari talijanski konji kazali: »Slatko je ništa ne raditi!«

Kao da pogađa o čemu to razmišlja skriveni Šušlja, seljak bi počeo glasno da ga uvjerava:

— Šušljice, dušo, ništa se ne boj! Neću te prezati pod kola, neću te ni sedlati, ni osamariti. Nećeš vući ni plug ni branu, ni drva, čak ni perce šarene kokoši.

— Pa šta ću ti onda, koga đavola?! — mudrovao je lukavi Šušlja. — Nećemo valjda šetati odavde do Cazina i od Cazina dovde.

Jednom je neki kratkovidni seljak, vrljajući pašnjakom u potrazi za Šušljom, nagazio ravno na dotičnoga, skrivenog u paprati, spotakao se i ljosnuo preko njega nabivši se duboko u svoj stari šešir. Šušlja je skokalacnuo kao kakav zec, a prestrašeni seljak samo je dreknuo:

— Međed!

— Međed! — viknuo je još jednom munjevito se prebacujući s vrha glave na tabane, pa je onako naslijepo, sa šeširom na očima, nasumice jurnuo poljanom i naletio na nečiju kravu.

— Još jedan međed!

Odbio se od krave i u trku se sapleo u stado bezazlenih ovaca, prućio se po zemlji i puhnuo:

— E, ovo će biti ovce. Nisam ni ja baš toliko glup kako to neki misle!

Nemojte se varati, nije baš uvijek Šušlja tako lako prolazio. Nekad bi njega ukebali u samoj babinoj štali, odakle se ne može pobjeći, zauzdali ga i osedlali pa — hajd na posao!

Znao bi, međutim, Šušlja da se i u toj nevolji snađe.

Natovare ga, recimo, žitom i krenu s njim u seosku vodenicu potočaru. Ide Šušlja, mirno ide, a kada uz put nabasa na nečije dokone konje, on strelovito upadne

među njih i zametne kavgu. Za tren oka nastane takvo propinjanje, ujedanje i ritanje da su vreće sa žitom za tili čas isprebijane kopitama i razderane zubima.

— Au, kuku meni! — razviče se gazda, pa udri uzduž i poprijeko po svim konjima, samo ne po Šušlji.

Drugi put, opet, pojaše ga neka baka i krene nekud na crkveni sabor, a kad prelaze kakvu rječicu, moj ti se Šušlja odjednom kao spotakne i prevali u najdublju vodu. Baba s njega navrh glave — šmrć! — u pohode ribama. Jedva se izvuče, mokra i ljuta, i razviče se:

— Đavo te derao, grom te zviznuo, vuk te pojeo! Pametni Šušlja i ne sluša do kraja tu njezinu rečalicu, već hvata maglu, pravo svom pašnjaku, čobani, čim ga vide osedlana, već se dosjećaju šta se desilo.

— Eno ga, opet Šušlja nekog okupao.

Istini za volju valja priznati da je Šušlja neobično volio djecu, kao i njegov poginuli brat Kušlja. Od njih se nikad nije krio i poslušno je radio zajedno s njima svaki posao.

Jednom su od poljara iz Vrgelja negdašnje vojne vlasti zatražile da im, bar po sjećanju, dade Šušljin opis. Već svi konji iz sela bili su na pregledu kod vojnog veterinarara, jedino Šušlja nije stigao, jer ga nisu mogli pronaći. Nije bilo drugog izlaza, nego se valjalo osloniti na poljarov opis »imenovanog konja Šušlje, koji nije na vrijeme predstao vojnoj veterinarskoj komisiji«.

Zasuka, dakle, valjani poljar rukave na košulji i nogavice na čakširama da mu posao bolje ide, stavi na sto tabak hartije, liznu mastiljavu olovku i sačini ovakav opis:.

»Lični i slični opis dotičnog paripa, to jest konja Šušlje, sačinjen od ovdašnjeg seoskog poljara Ile Glasnokukurikaiovića iz Vrgelja:

Ime i prezime: Šušlja baba-Vaskrsije i ničiji više;

nadimak: lopov, neradnik, raga, drtina, prevarant, zabušant, zamlata, leziljebović, lezizobić, lezitravič, knjavallo i još tridesetak sličnih imena;

zanimanje: dokonjak, skitnica i žvakač trave;

imovno stanje: štalovlasnik, ima četiri izlizane potkovice i pun tovar lukavstava;

bračno stanje: neoženjen, neudat, nije udovac, nema ždrebadi;

zdravstveno stanje: zdrav kao parip, jak poput mazge, debeo kao prasac, lijen kao buba;

boja dlake: toga se ne mogu sjetiti. Znam da nije ni crn ni bijel, neće biti ni žut, kanda nije ni šaren, u najvjerojatnije je promjenljive boje;

ćud: najgora pod nebeskim samarom. Ujeda, bije, vješto se krije, krade, a sigurno i laže čim progovori;

oči: žmirkave, lukave, škiljave, zrikave, lopovske;

oblik glave: konjski;

noge: oko četiri na broju u gvozdenoj obući;

rep: nepodšišan, bavi se gonjenjem obada i muva;

brkovi i brada: neobrijani, kratki, možda ih i nema:

griva: ne češlja je;

osobeni znaci: mrzi ular, uzdu, sedlo, samar, i ostali radni pribor;

sposobnost za vojnu službu: predlažem ga za avijaciju, jer će taj u svakoj službi na zemlji naći načina da se izvuče od posla, čak i tu valja pripaziti na dotičnoga da ne bi oglodao mjesec ili pojeo Kumovu Slamu.«

Eto takav je opis Šušlje dao vrijedni poljar iz Vrgelja. Tom prilikom, pišući, toliko je lizao svoju mastiljavu olovku da mu je jezik postao plav kao čivit. Vidješe to njegovi seljaci i jedan od njih pronese po Vrgelju glas da je poljar pobjesnio. Zgrabiše ga prava-zdrava, vezaše i zatvoriše u neki kokošarnik. Tu se on bez prestanka drao, vikao, psovao i najzad kukurikao, a negdje ako ponoći pođe mu za rukom da se razveže, provali kokošarnik i da pobjegne. Iza njega ostade samo kratka cedulja:

»Idem u hajduke. Neka znate, popeću se na glavu svima u Vrgelju, a najviše Šušlji. Svakom ću načiniti najgori lični opis.

Vječito bijesan i zemljotresan
Ile Glasnokukurikalović
pohajdućni poljar.«

Od tog dana po Vrgelju i okolini počеше se dešavati najčudniji događaji, ali o tome sad nećemo da pričamo. Najprije ćemo da vidimo šta je dalje bilo s našim Šušljom i s ljudima koji su pošli da ga traže — Jovančetom i poljarem Lijanom.

ULAR PUTUJE U ČETU

Velik turban, pod njim hodže nema.

Polazeći u Vrgelj da traže Šušlju, Lijan i Jovanče ponijeli su sa sobom jedno pismo iz Komande pozadine u kome je, pored ostalog, stajalo i ovo:

»Moli se drugarica Vaskrsija, narodna baba iz Vrgelja, da ustupi svoga konja šušlju kuvariji Prve omladinske čete. Ovoj četi konj je potreban za nošenje kazana i suda, čime će se, također, pomoći bržoj propasti fašizma.«

— Da li će ovo biti dovoljno za tu babu, vrag s njom? — pitao se kuvar Lijan, koji baš nije mario stare seoske žene. — Znam ti ja, bratac, neke tamo džandrljive bakutanere, prave kokošje mazge, s kojima ne bi nakraj izišla ni najvještija grupa diverzanata, ona koja diže s pruge najteže oklopljene lokomotive.

— Pa mi ćemo početi okolišno, izdaleka — predlagao je Jovanče. — Nećemo odmah ni pominjati Šušlju.

— Tako, tako! — složi se Lijan. — Počecemo najprije od nečeg sitnijeg, nečeg sasvim sitnog.

Vjeran tome svom obećanju, čim je stigao u Vrgelj i pronašao babu, poljar pođe izdaleka, od nečeg što baš nimalo nije podsjećalo na Šušlju:

— Zbilja, bako, bi li se kod tebe mogla naći jedna buva?

— Hi-hi-hi, pa šta ti to govoriš! — nasmija se baba. — Otkud kod mene jedna buva!

— Nema je, znači? — razočarano uzviknu Lijan.

— Nema, pobratime! Da si pitao za buljuk buva, za oblak buva, za tusta i tma buva, to bi se kod mene moglo naći u onome praznom sobičku gdje mi odavna na zalazi niko osim mačaka skitnica.

— Vragu ti oblak buva! — progunda Lijan. — Ta kako ću s oblaka neopaženo preći na Šušlju?

— A imaš li, možda, miševa? — utiče se u razgovor Jovanče da izvuče čiču iz neprilike. — Jesi li vidjela bar jednog negdje u kući?

— Ni jednog jedincatog! — pohvali se baba. — Svi su, do posljednjeg, zaglavili u mačkovim šapama.

— Imaš, dakle, mačka? — pabrza poljar Lijan.

— Dva mačka! Dva odlična, prvoklasna mačka — veselo dočeka baba.

Poljar Lijan opet u neprilici huknu:

— Hm, dva mačka! Dabogda joj jedan krepao! Kako ću sad s dva mačka neopaženo preći na jednog konja, a?

— Uz mačka bi se morao naći i neki dobar pas — počeo da mudruje Jovanče.

— Nemam ga, sinko, odskitao se nekud još proljetos — neveselo reče baba.

— Žao mi ga je kao da sam izgubila jednu najbolju ovcu.

— A imaš li, možda, jednu dobru ovcu koju si... to jest koju nisi izgubila, a koju voliš manje od jednog dobrog psa? — nevjesto se saplete Lijan.

— Eh, za mene. ovako staru, jedna dobra ovca zaista bi bila korisnija od najboljeg konja — iskreno priznade baba. — Uvijek sam spremna da dadem konja za ovcu.

— Imaš, znači, konja? — brzo priskoči Lijan.

— Ta kakvog konja, jadna ja! — požali se baba. — Nemam ja, moj sinko, nikakvog konja, to mirne duše mogu reći.

Lijan i Jovanče zagledaše se začuđeno.

— Ta kako da nemaš konja? — promuca dječak.

— Kakav konj! — viknu baba. — Imam ja samog crnog đavola, preispoljnog lopova, rođenog hajduka, prevaranta namazanog svim mastima, lukavog lukavca! Eto, to ja imam, a nemam konja.

— Ovaj... a kako ti se zove taj tvoj ... ehe, taj namazani hajdučki preispoljni lopov? — lukavo priupita poljar. — Imaš li jednoga ili možda tri-četiri komada?

— Kakva četiri, previše mi je i taj jedini! — viknu baba. — Ime mu je Šušlja. Šušlja, vuci ga pojeli!

— Ej, sad kreni poizdalje.— opomenu Jovanče Lijana.

Čiča se prokašlja i poče »izdaleka«:

— Ovaj, bakice, kad već imaš konja, ti ćeš svakako imati i neki ular ...

— Dabogme da imam.

— Vrlo dobro! — pohvali je poljar. — A još bi bolje bilo kad bi ti laj ular poklonila nama dvojici da ga mi povedemo sa sobom u četu.

— Kako se ular može povesti? — čudila se baba. — Mislite ga valjda ponijeti.

— Ne, ne, mi ćemo ga povesti — poče da tumači poljar. — Valja nam samo za tu priliku još i nešto vezati za drugu stranu ulara da bi se tako ular mogao voditi.

— Tako, tako je! — složi se baba.

— Pa da vežemo toga tvog Šušlju — dosjeti se Jovanče. — Ular je svakako njegov, navikli su jedan na drugoga.

— Tačno je, navikli su — opet će baba. — Vidiš kako si ti bistar dječak.

Na svu sreću naših delija, Šušlja je još bio u štali. Baba donese ular, nataknu ga konju na glavu, a drugi kraj tutnu poljaru u ruke.

— Evo, pa probaj da vodiš ular.

Poljar uze ular i povede Šušlju preko dvorišta, a onda stade da pocikuje, tobož vrlo iznenađen:

— Pazi, pazi, zaista ide! Stvarno ide! Oho-ho, idi, ularčiću, idi! Gle, gle, kako pliva kroz vazduh! Vidi, vidi, kako ja i Šušlja vodimo ular!

— Izvedi ga malo iz dvorišta, provodaj ga putem — predloži mu baba i sama razveseljena. — Opa-opa, naprijed, mali moj ularčiću!

Vukući za sobom tobož sam ular, Lijan izvede Šušlju iz dvorišta i krenu s njim niz kamenit seoski put.

— Oho-ho, odosmo mi. Zbogom, bako, ode tvoj ular u partizane, vodiće tamo konja, konj će nositi kuhinju, a za kuhinjom će koračati slavni poljar Lijan.

— Srećan ti put, ularčiću magarčiću! — vikala je baba dok se poljar zajedno sa Šušljom već gubio u prvom šumarku podno zaseoka Vrgelja.

— Zaista odoše — reče i Jovanče kad već razmahani Šušljin rep zamače u gusto zelenilo ljeskova žbunja.

Stajali su tako neko vrijeme pred kućom i gledali niz drum, a onda se Jovanče okrenu babi:

— Bako, kad već oni odoše, idem i ja.

— Idi, sinko, idi, srećan ti put — složi se baba.

Jovanče pozdravi oštro, vojnički, i zaputi se za svojim Lijanom. Baba ostade gledajući za njim i diveći se svom ularu, koga je poljar odveo u četu.

— Odvedoše čiča i Šušlja ular u rat, a neka budala, koja se u te stvari ne razumije, još bi pomislila da je starac odveo Šušlju — mudrovala je baba. — Ih, baš je dosta budala na svijetu.

Ipak se našla jedna budala u Vrgelju, koja je pametno zaključila da poljar zaista odvede Šušlju, a da mu babin ular služi samo kao povodac. Bio je to glavom onaj rasrđeni i pohajdučeni Ile Glasnokukurikalović, nekadašnji poljar iz Vrgelja. Videći iz šume kako poljar vodi za sobom Šušlju, on ga dobro odmjeri od glave do pete, maši se u torbak, izvadi mastiljavu olovku, liznu je i poče da sastavlja Lijanov lični opis:

»Lični opis budalaste budale koja je odvela baba-Vaskrsijinog blesavog konja Šušlju:

glava: slična bundevi koja posjeduje šešir, dva klempava uveta i crveni nos krompiraste forme;

stas: kriv i vrećast, nasađen na dvije kvrgave hodaljke;

čelo: obrijano, uzorano, opaljeno i od misli očišćeno;

usta: nepresušan izvor laganja i uvor rakije;

oči: bile bi praseće da nisu lopovske;

osobeni znaci: torbak s bocom.«

Ispod toga kratkog opisa dodato je, još kraće, i to da je u stopu za poljarom otrčalo niz drum nešto što bi se moglo nazvati dječak pod oružjem ili, još bolje, oružje na dječaku.

»Oružje na dječaku stiglo je budalastog čiču s konjem, ili, ljepše rečeno, konja s budalastim čičom i veselo se raspričalo.«

Tako se završavao pakosni opis pohajdučenog poljara Ile Glasnokukurikalovića.

KRILATI PRIJATELJ

Orlu vilu salomila krila,
ljuto piste tići orlušići,
tješila ih ptica lastavica ...

Tek što su Lijan i Jovanče stigli u štab čele vodeći sa sobom Šušlju, kad stiže naređenje da jedna desetina iz Prve omladinske čete ide u polje Tuk-Bobiju kao osiguranje partizanskom avionu.

— Nek ide Jovanče i ovi njegovi momčići — odluči komandir čete. — Oni najbolje poznaju čitav taj kraj.

Medu dječacima nastade vesela trka, dozivanje i dogovaranje. Iskupiše se blizu kuhinje Jovanče, Stric, Rašid Bez Košulje, Đoko Potrk. Poljar Lijan, videći ih tako vesele i na okupu, nije mogao da izdrži, već odjuri komandiru čete:

— Druže komandiru, šalji i mene zajedno sa mojim dječacima, jer ću inače krepiti od puste tuge kao krava moga komšije Teodora Vatropirca, onog što je žmirkao na lijevu nogu i šepao na desno oko.

Zauzet važnijim poslom, a da dalje ne bi slušao tu priču o komšiji koji je »šepao na desno oko«, komandir drage volje pusti Lijana da ide, ali samo da nađe nekog zamjenika koji će umjesto njega kuvati za četetu.

Poljar odmah navali oko Crnog Gavrila da se privremeno primi kuvarije.

— Hajde, Gavrilence, perce golubovo, okce bijele rade, primi se koji dančić za kuvarčića našoj četeci. Ja ću se brzo vratiti, dok treneš nosom.

— He-he-he, a da ja to ne oduvam koju dugačku dančinu kao kuvarčina naše četine? — lukavo zaškilji Gavriilo.

Na koncu ipak udesiše da se kuvarije primi neki Gaviilov rođak Ostoja, zvani »Spavalica«, a da mu Gavriilo bude samo kao neki nadzornik. Spavalici je nadzornik u prvom redu bio potreban da bi ga s vremena na vrijeme budio, jer ovaj veseli brat, čim bi sjeo, odmah bi i zaspao.

Otperja tako Lijan u Tuk-Bobiju, u avijatičare, kako se uz put svima hvalio. Ostade Spavalica da kuva četi ručak. Jadna četa! Svakih desetak minuta po neko od boraca zalupao bi toljagom u čađavu tepsiju, obješenu o šljivu pored kuvarije, i povikao bi:

— Ustaj, Spavalico, zagorje ručak!

Pospani kuvar skokalacnuo bi na taj uzvik brže od zeca, stvorio se pored kazana i navalio da mješa golemom kutlačom.

— Hajd nalijevo, brate Stevo!

Jednom tako, dok je valjani kuvar hrkao u ćošku svoje kuvarije, naletje od Banje Luke neprijateljski avion i pusti bombu iznad samog logora čete. Tresnu pusta riđuša na pet koraka od kuhinje, zbrisa krov s kuhinjske nastrešnice, prevrnu kazan i zasu vatrom i pepelom kuvara spavača. Skoči ovaj sav ošamućen i dreknu:

— Šta, šta, ručak zagorio!

Videći kuhinju svu u dimu i prašini, Crni Gavriilo dojuri kao bez duše.

— Rođače Spavalico, gdje su tvoji zemni ostaci?!

— Evo ih, otresam ih od ugljenja — sveno prožvaka vrijedni kuvar i poče da se gnijezdi u samu rupu od bombe. — Hajde de da se još malo spavne dok ne prođe ova uzbuna.

Na sasvim drugoj strani, u maloj udoljini iza jedne živice u Tuk-Bobiji, dotle se veselo rasplamsavala jedna druga vatra. Kuvar Lijan spremao je ručak za pilota Franju Kluza, za njegovog mehaničara i za slavnu zaštitnicu aviona: svoje omladince.

Baš tog istog jutra Franjo je poletjeo da bombarduje neprijateljske kasarne u Bosanskom Novom.

Još od zore je počelo veliko spremanje. Pilot i mehaničar svestrano su provjeravali ubojnu mašinu. Stigao je i majstor Lazar Mačak i dotjerao čitav tovar malih avionskih bombi izrađenih u partizanskoj vojnotehničkoj radionici.

Poljar Lijan vrzmao se također oko aviona, dosađivao i davao svoje mudre prijedloge i uputstva.

— Ih, da sam na tvome mjestu, družo mehaničaru, ja bih se spustio do same crne zemlje, pa neprijateljskog kuvara šakom iza vrata: tres!

— Ama, rođeni čiča, nije se baš lako toliko nisko spustiti — objašnjavao je mehaničar.

— A ti mu bar odozgo spusti jednu kamenčinu pravo u kazan, to bi se već dalo — predlagao je Lijan.

— Pa ni to baš nije lako.

— E, onda mu makar, u moje ime, pljuni u porciju! — inatio se poljar kao da je taj zlosrećni neprijateljski kuvar glavno lice čitave vojne posade u Bosanskom Novom.

Poslije tih ratničkih »diskusija« nastadoše za kuvara Lijana nove muke: kakav će ručak spremi za pilota u čast njegovog prvog borbenog dana u partizanima.

Jedan vojnik iz bivših vazduhoplovnih jedinica stare jugoslovenske vojske pričao je da pilot ne jede običan vojnički obrok, nego jednu posebnu, takozvanu letačku porciju.

— A kolika bi mogla da bude ta vesela letačka porcija? — propitivao se poljar Lijan. — Znaš, čak i jedan običan seljak pješak može pojesti čitavo jagnje, pogaču kolik mlinski žrvanj i punu torbu šljiva. O našem Crnom Gavrilu neću ni da govorim, on je nadmašio čitavu posadu najvećeg aviona.

— Ne znam, nisam nikad vidio — objašnjavao je ovaj vojnik vazduhoplovac. — Ja sam bio samo jedno obično lice iz posluge pa bih, tu i tamo, gricnuo po tri-četiri obične vojničke porcije. Katkad, opet, ako bi mi sasvim bilo dosadno, ostrugao bih i onaj kazan u kome se kuvalo za čitavu posadu aerodroma.

— Au, pobogu! — zrnio poljar. — Pa kolika je bila ta vaša kazančina?

— Šta da ti pričam — skromno će izješni vojak. — Ja bih lijepo skinuo cokule i čarape, oprao nožice, pa onako bos uskočio u kazanče, spopao jednu poširoku motku

pa — hajde de — raspalio da stružem! To ti je bila jedna zanimacija i zabava ljepša od ikakvog pozorišta, cirkusa i sličnih izmotacija.

— Pa da li bi jedno poveće debelo jagnje bilo dovoljno za tu srećnu letačku porciju? — zabrinuto upita poljar Lijan, a na to mu ovaj vojnik, ljubitelj kazanskog »pozorišta«, spremno i veselo odvrati:

— Bogme bih ja zbog dobrog jagnjeta pristao da poletim i na divljoj guski, a kako ne bih na avionu?

Tamo u svojoj udoljini, iza živice, stari Lijan već je ubrzo pritakao uz vatru jagnje na ražnju. U jagnje je bio zašiven debeo pijevac, a u pijevcu — jaje.

— To je moja fantazija — ponosito je kazao čiča i namignuo na svoje dječake.

Međutim nisu mirovali ni u zaseoku Praštale, nedaleko od partizanskog aerodroma, čim se čulo da je Franjo Kluz odletio na bombardovdžje, po selu nastade trka i dozivanje:

— Peci pitu, kumo, da častimo druga Franju. Eno ga, odleti da bombarduje Novi.

— Daj onu rakiju, striče, da nazdravimo za grešnu dušu Nijemcima i ustašama iz novske kasarne.

U svakom zaseoku tako nađe se neka razgovorna kuma, Dragojla ili Tomanija, i kakav grlat strikan Todorina i oni prvi povedu kolo i pokrenu sve živo u mjestu. Tako je bilo i u Praštalama. čitav zaselak navali da mijesi, kolje, kuva i peče. Kod njih se, opet, čulo da i zaštitnica aviona treba da dobije letačke porcije.

— Važi li to i za tebe, striče Lijane? — upitaše starog poljara, a na to čiča važno odgovori:

— Za sve ostale letačka, a za mene pijačka. Kad se propisno nasviram rakije, ja tek onda poletim prema blistavim zvijezdama i blaženo zahrčem u Kumovoj Slami.

Ručak za ručkom kretao je u polje, prema aerodromu. Promicali su ražnjevi s pečenjem, tepsije s pitama, lonci, zdjele, čuture i bardaci.

Kad je pilot doletio od Bosanskog Novog i počeo da kruži iznad Tuk-Bobije, spazio je pored živice, uz aerodrom, dugačak red ručkova pokrivenih bijelim stolnjacima i u čudu se zapitao:

— Kakve li su sad ono oznake?

Njegov mehaničar dosjetio se odmah čemu se to drug Franjo čudi i glasno je povikao:

— Ništa ne brini, to su znaci narodne ljubavi. Kad se avion spustio na zemlju, sa svih strana sletješe se oko njega seljaci.

— Druže Franjo, skoknider do mene da glocneš jedno jagnjeće rebarce.

— Druže pilotu, pita je još vruća! — vikao je neko drugi.

— Ovamo, drugovi, na službenu letačku porciju! — dozivao je poljar Lijan dižući uvis ražanj s jagnjetom.

Konačno, poslije mnogo larme, vike i natezanja, odlučiše da od sviju ručkova sastave jedan jedini kolektivni ručak. Pilot i mehaničar sješe uvrh sofre, na počasno mjesto, i raspaliti po svom letačkom propisu. Seljaci će im pomagati onako

sporohodno, pješački, kako ko može, a poljar Lijan, sa svojom pijačkom porcijom, pratiće ih kao neka vrsta suvozemne mornarice.

— Ako je potrebno, drugovi, ja mogu i zaroniti u rakiju kao prava pravcata podmornica! — poče da gaće poljar Lijan uzimajući od neke starčine drven bardak s rakijom.

— Ne bi to bilo lijepo, brate moj! — opomenu ga čupava starčekanja. — Moj bardak je tijesan za ronjenje, a osim toga ja sam ovu rakiju dosad čuvao sebi za ukop. Znaš, kad budem umro, nek ljudi popiju za moju dušu.

— Da mi sad junački potegnemo za propast fašizma i za uzrast naše buduće avijacije — predloži mu Lijan — a kad se tebi bude umiralo, ti samo meni javi, i eto mene s drugom rakijom.

— Baš ti hvala, ti si pravi drugar — priznade mu starac — ali da nešto vidiš, bratac, meni se sad baš nekako i ne umire. Vrlo sam radoznao pa se bojim da ne propustim kakvu zanimljivu novost, budem li umro.

— Imaš ti pravo — pohvali ga Lijan. — Kad prođu sve novosti na svijetu, ti onda umri, a mene eto s rakijom, i to trkom, kunem se brkom.

— Dobro, dobro, ali budeš li me prevario, vijaću te toljagom preko čitavog sela, a možda i koji korak više. Ljut sam ja i kad sam svojeručno mrtav, da znaš.

Dok su njih dvojica tako naklapali, seljački pješadijski streljački stroj, napredujući za pilotom, tako je čistio teren pred sobom da tu više nije bilo vajde ni za kuće ni za maće. Sve su opirili kao hunska konjica, kao najezda skakavaca, kao Prva omladinska četa kad čisti neprijateljske rovove.

Negdje pri kraju gozbe, onaj Lijanov starčekanja, nakresan kao čep, odjednom se razvika.

— Oho-ho, vidim dva aviona!

— Ovaj se, majci, propisno naždrlekao, naroljao i naljoskao! — reče razveseljeni Lijan i okrenu se starcu.

— A vidiš li mene jednog ili nas dvojicu? Starina se zabalji u poljara i iskreno muknu:

— Ne vidim tebe nijednoga!

— Onda si mrtav, burazeru! — zaključi Lijan. — Dajder još po jednu za grešnu dušu našeg umilnog starčekaća.

To srdačno narodno slavlje poslije Franjinog prvog bombardovanja bilo je ujedno i posljednja počast našem prvom avionu, koji je doletio pod Grmeč sa svog prvog partizanskog aerodroma kod Prijedora, tamo pod Kozarom.

Nekoliko dana kasnije nad naš prvi grmečki aerodrom doletio je njemački lovački aparat »foke vulf« i kružeći iznad našeg aviona, koji je ležao na zemlji, počeo je da mitraljira i da baca razorne i zapaljive bombe. Najprije je buknuo i razgorio se jedan stog suva sijena i lepetava perjanica plamena zahvatila je ubrzo i avion, već izrešetan eksplozivnim zrnima. Za tren oka sivomaslinasta ponosita ptica pretvorila se u ogromnu plamenu baklju, iznad koje je još uvijek s hukom kružio razbojnički »foke vulf«.

— Ode naš miljenik, naš smjeli orao! — tužno je mrmljao poljar Lijan pribijen uz jednu vrbu nedaleko od svoje kuhinje. — Izgorje naš dragi prvenac.

Iza obližnje živice bez prestanka su praštale puške. Zaštitnica aviona uzaludno je pokušavala da svojom puščanom paljbom otjera drskog napadača.

Kad je napadač najzad odletio, čitava zaštitnica iskupi se oko ostataka izgorjelog aviona. Niko nije ni riječi govorio. Stajali su ćutke i svečano kao nad poginulim drugom. Dječacima su tekle suze niz oznojena zaprašena lica. čak se i starom Lijanu ovlažiše oči, iako je taj mislio da poslije Kušljine pogibije više nikad neće plakati.

U mukloj tišini, nećujno kao sjenka, odjednom se pored zgarišta odnekud stvori tanjušna zamišljena Lunja. Ona je u rukama pažljivo nosila veliki buket poljskog cvijeća, a kad je prišla sasvim blizu ostacima aparata, ona pogleda lijevo-desno i spusti cvijeće pored pocrnjelog, izgorjelog avionskog motora.

— Otkud ti ponovo ovdje? — šapatom je upita Jovanče kad su se ostali već počeli razilaziti sa zgarišta.

— Eto, došla — tiho odgovori ona i tužno ga pogleda pravo u oči. — Bila sam ponijela cvijeće za pilota, pa sad, vidiš, ostavih ga na grobu našeg prvog aviona.

Jovanče se tužno obazre na čađav skelet aviona i neveselo reče:

— Imali smo krila, a sad...

— I opet ćemo imati krila — sjetno i jednostavno dodade Lunja i pogleda Jovančeta uz tako mio i vedar smiješak da dječak s oživljenom nadom sam u sebi ponovi:

— Da, imaćemo krila!

Tako su njih dvoje stajali pored spržena crna zgarišta, ćutali su tužni zbog'svog prvog krilatog prijatelja, ali su duboko u srcu nosili jednu vedru sunčanu sliku: preko čista obasjana neba strelovito lete bezbrojne eskadre sjajnih srebrnih ptica.

OFANZIVA NA KOZARU

Po Kozari grob do groba,
traži majka sina svoga.

Izrešetan i zapaljen avion Franje Kluza, užarena buktinja, kao da je bio prvi strašni vatreni znak velike ofanzive koja se sljedećih dana sručila na Kozaru, slavnu partizansku tvrđavu, ponos Bosanske krajine.

Partizanska Kozara mrvila je neprijateljske čete i bataljone, dizala u vazduh oklopne vozove, rušila prugu, uništavala kamione i tenkove, prkosila Hitlerovoj ratnoj mašini usred porobljene Evrope.

Buntovnoj Kozari moralo se pošto-poto stati nakraj.

U štabu njemačkog komandanta, generala Stala, dugo je spreman ratni plan velike ofanzive na oslobođenu teritoriju Kozare. Sa svih strana oko Kozare su se okupljale neprijateljske divizije, pukovi i bataljon i, dovlačeni tenkovi i artiljerija, stvarao se gvozdenu obruč oko slavne partizanske baze.

— Najprije ćemo zbrisati Kozaru, a onda dolazi red na partizanska gnijezda Grmeč i Drvar — govorilo se u štabu generala Stala.

Gotovo osamdeset hiljada neprijateljskih vojnika koncentrisalo se na položaje oko Kozare i budno čekalo znak za opšti napad.

Bio je početak ljeta hiljadu devetsto četrdeset druge kad su prvi fašistički tenkovi zagrmjeli ulicama oslobođenog Prijedora najavljujući početak neprijateljske ofanzive na Kozaru.

Sa svih strana oko Kozare je planuo vatreni pakao. Topovska grla, uperena prema slobodarskoj planini, stala su da rigaju užarenu čeličnu tuču po zelenim brežuljcima na prilazima Kozari. Od zore do sutona avioni su letjeli nad partizanskom teritorijom sipajući bombe i mitraljirajući sve živo.

Protiv te i tolike neprijateljske sile suprotstavljalo se četiri hiljade kozarskih partizana: jedan partizan na dvadeset neprijateljskih vojnika.

Partizani Drvara, Grmeča i ostalih krajeva Bosanske krajine danonoćno su neumorno napadali neprijatelja da bar koliko-toliko pomognu svojim drugovima stegnutim u gvozdenu obruč ofanzive. Međutim, obruč nigdje nije popuštao.

Jedan jedini bataljon Kozarčana uspio je u toku jedne noći da se probije kroz nekoliko linija neprijateljskih rovova i da tako izmakne iz čeličnog zagrljaja u pravcu Grmeč-planine. Iza njega se gvozdeni obruč ponovo zatvorio da se više, do kraja ofanzive, nikako ne otvori.

Čitava Krajina, sa strepnjom i ljubavlju, pratila je ovu nejednaku i džinovsku bitku između slobodara i porobljivača.

Nije do smijeha bilo čak ni našem prijatelju Lijanu ni njegovim dječacima. Poslije propasti Franjinog partizanskog aviona, svi su se oni vratili u svoju četu, i sad se Omladinski udarni bataljon bez prestanka zalijetao na neprijateljske položaje ispred Kozare. Jedne noći, kod željezničke stanice Ivanjske, u toku borbe umalo i sami ne upadoše u obruč.

Te opasne noći Lijana je iz obruča spasao njegov Šušlja, koji ga je izveo uskim koritom nekog potoka preko koga su čitavo vrijeme šibale munje svijetlećih metaka. Ne snalazeći se na nepoznatom terenu, zalutao u mraku, Lijan je htio da ide niz potok, a Šušlja je uporno vukao uz potok i tako su se dugo inatili i natezali u mraku dok starac najzad nije popustio.

— Hajd da još i ovoga puta okrenem za konjskom pameću, to sam i dosad često radio.

Zaista, poslije pola sata šušlja ga je izveo izvan posljednjih neprijateljskih rovova.

Naveče, čim se smrači, neprijateljska artiljerija iz svih svojih topova počela bi da bombarduje Kozaru.

Lijan i njegovi dječaci iskupili bi se u gomilu i, onako zabrinuti i neveseli, osluškivali bi beskrajnu i moćnu topovsku kanonadu.

— Du-du-du-du! — gruvao bi top za topom i njihova grmljavina slijevala se u jednu neprekidnu silnu tutnjavu kao da se sama brda ruše i propadaju nekud u mračno podzemlje.

— Osamdeset hiljada žena i djece nalaze se u opkoljenoj Kozari — istom bi prošaputao neko i tada bi svaki od naših dječaka s oštrim bolom u duši osjetio sav užas neprijateljske ofanzive.

— To noćas desetine i desetine topova šalju svoje teške granate u planinske zbjegove gdje rasanjena i uplašena djeca drhture u tami — govorio je poljar Lijan svečano kao da opominje svoje dječake da nikad ne zaborave te strašne trenutke.

Od topovske kanonade pozveckivali su prozori seoskih kuća pod Grmečom kao da ih groznica trese. Nikom se nije spavalo, ni borcima ni narodu.

— Sedam godina smrdjeće Kozara! — derao se njemački komandant na grupu djevojaka zarobljenih u Kozari.

— Sedam stotina godina spominjaće se slava Kozare! — ponosito mu je odvratila omladinka Nena Bokanova.

Oko mjesec i po dana trajala je neravna bitka na život i smrt, a onda su topovi začutili. Junačka odbrana Kozare bila je razbijena. Neprijatelj je provalio u planinu. Tri gusta njemačka streljačka stroja gazila su kroz Kozaru pretresajući svaki grm i ubijajući sve živo. Iz sela su krenule kolone žena i djece u koncentracione logore Jasenovac i Gradišku, u smrt.

Ali tek što su neprijateljski streljački strojevi »pročešljali« Kozaru, buntovna planina opet je ponovo oživjela. Ispod oborenih stabala i spletenih žila drveća izvlačili su se preživjeli borci, izlazili iz guste paprati, iz šupljih stabala, spuštali se iz gustih bukovih krošanja. Činilo se kao da to sama zemlja osvetnica rađa nove junake.

Kratko vrijeme poslije ofanzive, od preživjelih boraca s Kozare stvorena je Peta krajiška udarna brigada.

Opet su složno zapucale puške osvetnice, a naši poznanici, borci Omladinskog bataljona, čujući paljbu s pregažene Kozare, veselo su se zgedali među sobom.

— Čuj, šta je ovo? Kozara je pregažena, ali nije pokorena!

POLAZAK U NOVU OFANZIVU

Listaj goro, cvjetaj cvijeće,
omladina u boj kreće.

Još se nije ni stišala borba na Kozari, a iz daljine, s jugoistoka, u pravcu Bosanske krajine sve bliže se primicala grmljavina topova, prasak mitraljeza i pušaka i mukla eksplozija bombi.

— Ko li to dolazi? — pitao se narod po Krajini. Nisu se dugo pitali zabrinuti Krajišnici. Pred ratnicima koji su nastupali brzo se širio radostan glas:

— Nastupa slavom ovjenčana vojska, srpski i crnogorski proleter! Dolazi Vrhovni štab i drug Tito, Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske.

Pred naletom proletera padali su, jedan za drugim, gradovi, neprijateljska utvrđenja i bunker, širom Krajine ubrzano su se spremali darovi i šile zastave za doček proletera, žene, omladina i pioniri skupljali su hranu za mnogobrojne ranjenike proleterskih bolnica.

Bujno i plodno ljeto bilo je u najvećem jeku. Širom Krajine bogato su se talasala zrela žita i voćke su se savijale pod teretom ujedralih plodova. Ljudi su se zabrinuto pitali da li će biti dovoljno radnih ruku da se sabere i prikupi čitavo to bogatstvo rodne godine.

Naročito veliku brigu predstavljalo je sarađivanje ljetine u Saničkoj dolini, plodnom kraju oko rijeke Sanice, kod varoši Ključa i Sanice. Pred naletom krajiških brigada neprijatelj je bio napustio taj kraj i stanovništvo prisilno iselio. Ljetina je ostala nesarađena. Na vjetru se talasalo beskrajno more žita zručí pod blagotvornim suncem. Kroz lišće su se rumenjele sočne jabuke i plavjele šljive, čekalo je bezmjerno bogatstvo zemlje, a nikog nije bilo da ga sabere i prikupi. Jednog dana širom Krajine odjeknuo je ubojni poklič:

— Omladino, ne dajmo ni zrna žita okupatoru! Požanjite svaki klas, prikupite svaki plod, spremite hijeb za našu vojsku, osigurajte hranu za naše ranjenike!

Čitava Krajina plamtjela je u ognju borbe protiv okupatora, a sada se u njoj razgorjela jedna druga bitka: bitka za žito, za hljeb.

Borbeni omladinski poklič prodro je do najudaljenijeg planinskog zaseoka, do posljednje uboge kućice, izgubljene daleko, u brdima. Sa svih strana krenule su grupe, četice i kolone raspjevane omladine. Visoko su lepršale razvijene zastave i sve se totkretalo jednom cilju, opustjeloj Saničkoj dolini, zlatnoj dolini.

— Idemo u bitku za žito! — ponosito su pričali uz put omladinci.

Krajina je imala već nekoliko proslavljenih ratnih partizanskih brigada, a sada se u dolini Sanice spremalo osnivanje Prve omladinske radne brigade. Trebalo je da ta brigada po veličini premaši svaku partizansku krajišku brigadu. Računalo se da će u njen sastav ući više od dvije hiljade i pet stotina omladinaca i omladinki.

Omladina iz ponekog kraja morala je da se provlači obnoć preko neprijateljske teritorije, između straža i bunkera, samo da bi stigla do Saničke doline.

Jednog jutra, tek što su omladinci bili ustali, kroz Jovančetovu četvu se pronese glas:

— Evo omladine iz Lipova, dolazi pod zastavom.

I Lijan i dječaci istrčaše na drum. Putem, uz polje, zaista je pristizala šarolika kolona, sastavljena većinom od djevojaka. Već se jasno čula i pjesma:

*Imam brata i dragana mlada,
obadva su udarna brigada.*

Na repu omladinske kolone kretalo se nešto krupno, glomazno i sivo, nešto što je moglo biti i čovjek s torbetinom i natovareno magare, a isto tako ličilo je i na prošlogodišnji plast sijena kome je palo na um! da malo prohoda.

— Ma šta bi ono moglo da bude? — prvi se javi radoznali poljar Lijan bečeći svoje žuto-zelene oči. — Oni kanda za sobom vode neko kljuse s kuhinjskom spremom.

— Nije kljuse, ono je neki čovjek, samo prilično krupan — reče Stric, koji je imao odličan vid.

— Otkud u Lipovu i njegovoj okolini može postojati neki čovjek koga ja ne bih poznao na čitav puškomet daljine? — razvika se bivši poljar. — Ta ja poznajem svačiji kaput, čakšire, kapu i cokule kupljene u posljednjih dvadeset godina, a gunjeve znam i one od četrdeset godina.

— A sjećaš li se kako ono prije deset godina nisi na sudu poznao onu masnu staru kapu, a? — graknu Crni Gavriilo.

— Ehe, to je bila moja rođena kapa, pa kako ću je poznati kad je nikad ne skidam s glave — pravdao se Lijan. — Od toga dana nosim samo šešir, evo vidiš.

Dok su oni tako nagađali kakvoj bi ljudskoj, životinjskoj ili biljnoj vrsti moglo da pripada ono neobično stvorenje koje se miče, valja i gura na repu omladinske kolone, dotle čelo kolone izbi na uzvišicu, pred sam logor čete. Đoko Potrk veselo graknu:

— Pazi, Lunja i Marica na čelu kolone!

Vitka Lunja, krupnih osjenčenih očiju, lako je gazila na čelu čete, desno od barjaktara, a pored nje, lijevo od zastave, marširala je plava, jedra Marica, rumena i sjajna kao najljepše jutro pod Grmečom. Između njih dviju stupao je barjaktar, pravo, visoko momče, sa zalepršanom jugoslovenskom zastavom na kojoj se crvenjela velika petokraka zvijezda.

— Vidi vraga, pa ono je djed Vuk Bubalo iz našeg zaseoka Strmonoge, onaj što mi je poklonio košulju kad sam s Kušljom krenuo u rat! — povika obradovano poljar lijan. — Gle, kud se on digao, ovako star.

— Vuk Bubalo! Pa to je onaj crkvenjak koji nas je toliko puta jurio s crkvenog tavana! — povika Đoko Potrk. — Sjećate li se kad smo na tornju i po tavanu lovili golubove?

— Zar ste čak i do u Strmonoge stigli idući u lov? — začudi se poljar Lijan. — E, vidite, to tek sad čujem, a inače bih ja vama i tamo zasjedu postavio.

— Oko, pa o tome je Đoko Potrk i pjesmu sastavio! — veselo se oglasi dugački Stric. — čekaj, kako ono bješe! Aha, ovako:

*Ispod sela Strmonoge
polomismo brze noge,
dok za nama vitla ruka
crkvenjaka djeda Vuka.*

— Spopalo ga trista muka! — dodade Đoko Potrk uz složan smijeh čitave družine.

Baš usred te njihove graje, evo ti pokraj njih i začelja omladinske kolone s djedom Vukom Bubalom na kraju.

Imalo se šta i vidjeti! Desetak dana da čekaš u zasjedi, i to blizu najvećeg osinjaka, pa bi se opet isplatilo.

Krećući s omladinom, djed Vuk bio je obukao sve što je imao od odjeće i što mu se biješe zateklo u njegovom prastarom crvotočnom sanduku.

A zamislite samo šta se sve može naći u prostranoj gruboj sandučini jednog krajiškog starčekanje od osamdeset šest godina, koji je još uz to učestvovao u jedno desetak većih i manjih bosanskih i krajiških buna i ustanaka, a da se tu ne računaju razne manje buri ice, pobunice, kavge, tuče i mamljanja.

Koliko se na prvi pogled moglo vidjeti, starina je imao na sebi tri-četiri različite košulje, od kojih je prva bila od grube sive konoplje, oštra poput konjske češagije. Povrh košulja navukao je dva-tri platnena prsnika, dva sukna i tri prsnika pletena od vune, od kojih je jedan bio momački, izvezen cvijećem. Preko prsnika je bio navučen kratak sukneni gunj. povrh njega ovčji kožuh, zatim kozji kožuh, a povrh svega jedan prostran crni gunj gotovo do zemlje.

— Pazi, ovoga ne bi probio ni top protivkolac! — zadivljeno probrunđa Crni Gavriilo.

Na nogama je čiča nosio debele starinske čakšire od sukna, krute kao kakav lim, toliko tvrde i nesavitljive da su mogle stajati uspravno i kad nisu na nogama. Takve čakširesnice zvale su se benevreci. Da li je starac ispod njih imao kakve druge čakšire, hlače ili pantalone, to se nije moglo vidjeti.

Imao je čiča i opanke, nekakve grdne opančine kao karlice za mlijeko ili kao indijanski čamci. Na leđima, pak, uzdizala mu se neka grdno velika torbetina do vrha nečim napunjena, nabijena i nabokana i nagruvana. Videći toliku torbu, čiča Lijan samo zinu.

— Ih, nek mi na san dođe najgori praseći magarac ako u ovu torbu ne bi stala čitava četna kuhinja zajedno s rezervnim kazanom.

Kad naš čičekanja, natrontan odjećom i natovaren torbetinom, stiže naspram Lijana i ostalih, on se malčice poispravi i gromko pozdravi:

— Pomozi bog! Dobar dan! Hvaljen Isus! Selam alejkum! Smrt fašizmu!

— Sloboda narodu, druže Bubalo! — dočeka Lijan, a za njim prihvatiše svi ostali. Kad se stiša jeka pozdrava, Lijan upita:

— A što ti, djede Vuče, odjednom raspali s četiri-pet pozdrava? Dosta ti je onaj jedan, posljednji.

— Ma znaš, zaboravio sam uz put koji ono bješe onaj pravi, pa pustih sve po redu, a vi lovite onaj pravi.

— A kud si ti krenuo, djede, kad nisi omladinac? — začudi se Crni Gavriilo. — šta ćeš ti na žetvi?

— Pošao sam da vežem snoplje — odgovori starina.

— Ta valjda znaš da je to oduvijek bio posao nas ostarinaca, a ne omladinaca.

— Tako je, djede, živio ti majci! — pohvali ga poljar Lijan, a Doko Potrk izbaci kao iz puške:

*Snoplje veze vješta ruka
ostarinca, djeda Vuka.*

Dok se tako vodio taj' veseli razgovor, jedan borac iz čete otvori duvansku kutiju, pipnu tanko rezan žuti duvan i uzdahnu:

— E-eh, krasna duvana, ali šta mi vrijedi kad nemam hartije da zavijem cigaretu.

— Pa što mene ne pitaš?! — gromko povika stari Vuk Bubalo i zbacila torbetinu s leđa. — Evo, dođi ovamo pa biraj.

Čiča izvuče iz torbe neku staru raskupusanu knjižurinu i tresnu njom o ledinu.

— Evo, hoćeš ovu: »Žitija svetaca i ugodnika božijih«? Pun tovar pustih lagarija, ima šta da čuješ.

— Nešto ti je mnogo debeo ovaj papir — zabrinuto reče borac. — Bojim se da neće valjati za cigarete.

— Onda probaj ovu, zove se »Čuda blaženog Sisoja« — predloži čiča Vuk. — Vidiš, mnogo je manja i tanja, ali što se tiče laganja, dorasla je i onoj najdebljoj.

— Loše ti je i ovaj papir, nešto kao njemački letak — ocijeni stručno borac. — Loše gori, a dobro smrdi.

— A kako bi onda bilo ovu? — dosjeti se čiča i sa dna torbe izvuče jednu još bolje raskupusanu knjižurinu — Ova ti se zove »Stogodišnji kalendar sa sanovnikom«

— E, ova je hartija dobra — zadovoljno reče borac. — Bojim se jedino da štogod ružno ne sanjam budem li je pušio.

On otkinu čitavu četvrtinu lista i prije nego će u njega zaviti duvan, potrudi se, za svaki slučaj, da pročita što piše na njemu:

— Akov sanjati... arabe sanjati... akrepe sanjati... Heh, ništa naročito! Važno je da nema: artiljeriju sanjati, avion sanjati; to bi bilo opasno.

— Alkohol sanjati, to bi tek valjalo! — uzdahnu poljar Lijan i neveselo pipnu svoj prazni torbak.

— Vidite, a ja već pet dana sanjam jedno isto — požali se Crni Gavriilo. — Sanjam, drugovi, kako se svađaju buva i mrav oko toga kako nastaje zemljotres.

— Pa šta kažu? — radoznalo upita poljar Lijan.

— To je ona pusta nevolja što baš ništa ne mogu čuti od te njihove prepirke — huknu crni div. — Mrav samo prepliće nožicama, a buva ljutito poskakuje.

— A što nisi sanjao magarca i čurana pa bi bilo bar njakanja i luburanja da bi se sve orilo? — mudro priupita poljar Lijan.

— Šta je babi milo, to joj se i snilo! — reče Vuk. — Ali šta to vrijedi kad naš Gavrilence Pилence nije baba, nego tek ima da postane starac.

— Bogami se čuje da će čitav Omladinski udarni bataljon ići da štiti omladinu na žetvi — odjednom se javi tiha Lunja. — Čim smo to čule mi, omladinke iz Lipova, odmah smo sve krenule prema Saničkoj dolini.

Čim su tako nešto čuli iz Lunjinih usta, odmah je svima bilo jasno da je ta vijest istinita. Lunja svaku važnu novost sazna prije svih ostalih, a kako, to vam ni ona sama ne bi unijela objasniti.

— Ihaj, idemo da štitimo Omladinsku radnu brigadu! — za tren oka vesela vijest prostruja čitavom četom.

Rumena, jedra Marica hitro dopade do Strica i priveza mu se čvrsto uz mišicu.

— Ej, Stričiću, da znaš, ti ćeš mene paziti, štititi i braniti. Imaš samo da se negdje sakriješ i čekaš, pa ako udari kakva divizija, vojska, artiljerija, četa ili rafal, svejedno ko, ti odmah zgrabi pušku i — šic! — pucaj pravo na diviziju, na vojsku, na rafal. Ima da ih ubiješ pa da odmah budu mrtvi mrtvicijati, baš zaozbiljno mrtvi, da ne mogu ni prstom mrdnuti.

— Ovaj, znaš, ne može se čitava divizija odjednom ubiti iz puške — poče da objašnjava Stric, ali sa Maricom se nije dalo razgovarati.

— Oho, vidi ti njega, bezobraznika! Kad ja kažem, onda ima da ubijaš odjednom tri divizije i deset artiljerija, jesi li razumio?

— Jesam, brate, jesam! — mučenički priznade grešni Stric, jer mu je bolje bilo i to kazati negoli pokušavati da Marici objašnjava ratnu vještinu.

— A zbog čega ćeš ti mene braniti? — mazno priupita Marica i pritisnu zažareno lice uz Stričevu mišicu.

— Pa... zato što sam hrabar! — naivno izvali Stric, jer mu se od Maričine blizine toliko vrtjelo u glavi da od puste sreće nije znao ni gdje je ni šta govori.

— Ih, pameti, hrabar! — tiho uskliknu djevojčica i nezadovoljno ga uštinu za mišicu, poizdiže se na prste i šapnu mu u samo uvo, škakljajući ga usnama:

— Braniš me zato što me voliš, ludo jedna ludasta... što me voliš, voliš, zapamti!

— Aha, da, tako je! — promuca Stric osjećajući kako mu uvo plamti.

— Deder, ponovi što sam ti rekla! — navaljivala je neumorno Marica.

— Zato što te volim, volim, ludo jedna ludasta! — ponovi Stric ljuljajući se na svilenom šarenom padobranu sreće.

— Tako, sad je dobro, možeš ići u četu — otpusti ga Marica i odjuri među svoje omladinke.

Jovanče je pomagao djedu Vuku Bupalu da se nekako ispetlja iz svoje ogromne torbetine. Kad je najzad sve bilo gotovo, čiča se zadovoljno ispruži na ledinu, a onda se maši rukom za svoj široki kožni pojas i otuda izvuče jednu ogromnu starinsku kuburu svu išaranu srebrom.

— Pogledaj der, Jovanče, dušo, ovo ti je čičino teško naoružanje. Neko je zove kubura, neko mala puška, neko samokres, a poneko ledenica ili ledenjak. I pjesma se o njoj pjeva:

*Pa dohvati svoga ledenjaka
koji ždere oku čavlenjaka.*

— Znaš, dušo, — objašnjavao je dalje starac — ove su se puške često punile sječenim ekserima, čavlenjacima, pa kad takva riđuša grune, ono jekne kao crkvena prangija.

Pričajući tako, čičekanja Vuk odjednom zatvori oči kao lutka spavaljka i promrmlja nekim čudnim glasom kao da govori iz kakve velike daljine:

— Pa do viđenja, momčiću, ja ću sad malo da dremnem i da u snu porazgovaram s našim starim delijama i megdandžijama koje pamtim iz raznih bosanskih buna.

— Ti si bio, znači, u dosta buna? — pobrza Jovanče da ga upita dok čiča nije sasvim zaspao. Dječaka nije ništa tako uzbuđivalo kao slavna slobodarska istorija njegove domovine.

— Ko, je l' ja? — zagudi Vučina iz još veće daljine. — Ta samo ja i moj otac pamtimo desetak dobrih bosanskih buna: Jančićevu bunu, Milićevu bunu, veliku bosansku bunu...

Starčev glas postajao je sve tiši i tiši, dok najzad sasvim ne zamuče. Nesmireni stari ratnik već je bio otputovao među svoje negdašnje prijatelje, ustanike, osvetnike i bundžije.

Jovanče se okrenu lijevo-desno i pod jednom niskom jabukom, izdvojenu od ostale omladine, spazi svoju tihu, zamišljenu Lunju. Činilo se kao da tamo čeka baš njega.

On joj lagano priđe i jednostavno reče:

— Evo me.

Kao da ga je odavno čekala, Lunja se nasmiješi, i to samo svojim krupnim očima, i srećno objavi:

— Opet ćemo, dakle, biti zajedno tamo u Saničkoj dolini... u Zlatnoj dolini.

— Meni je sve ovo kao da sanjam — reče Jovanče.

— Sanjam, sanjam, a nikako da se probudim.

— A ja i ne želim da se probudim — šapatom odvrati Lunja. — Ovako je ljepše živjeti... mnogo, mnogo ljepše.

Visoko iznad njih plutali su laki, obasjani ijetnji oblaci. Daleko negdje na jugoistoku čuli su se topovi.

— Čuješ li, naši dolaze — srećno prosinu Jovanče.

— Ono se proleteru probijaju prema Krajini.

— A mi im darove spremamo — dodade Lunja. — Pogledaj samo koliko je tu omladine. Oživjeće Zlatna dolina kao da je najveća svečanost.

Iz daljine opet zaori se mukla kanonada. Vuk Bubalo prenu se iza sna, sjede, maši se svoje kubure i sasvim ozbiljno reče:

— De, de, dobro je, čuo sam. Nemojte vi misliti da će se čiča tako lako uspavati.

Jovanče se od srca nasmija na tu starčevu »borbenu gotovost«, osmjehnu se i Lunja i s predanom toplinom zagleda se Jovančetu u oči.

— Kako je to lijepo što ćeš biti u blizini. Biće nam isto kao i nekad u Prokinu gaju.

DOLAZAK U ZLATNU DOLINU

Koliko je na Kozari lista,
još je više mladih komunista.

Šarene kolone omladine vijugale su seoskim drumovima, preko njiva i livada, i slijevale se u Saničku dolinu, u zlatno jezero zatalasana zrela žita.

Ivicom prostrane doline, sive i prikrivene, pristizale su i druge kolone, brojno manje i mnogo opreznije. Bile su to partizanske čete, vodovi i desetine, koji su zaposjedali položaje ispred Saničke doline. Osiguravali su omladinu od iznenadnog prodora neprijatelja.

Nasuprot partizanskih položaja ćutali su tamni neprijateljski bunker i protezali se u cik-cak iskopani rovovi. Na ivicama neprijateljskih logora i uporišta prijeteći su stršile uvis cijevi topova, okrenute prema slobodnoj partizanskoj teritoriji.

Nijemci i ustaše nisu imali mirna sna. često usred noći, čim bi nešto šušnulo, oni bi otvorili bjesomučnu vatru iz topova i mitraljeza. Zasipali su vrelim čelikom brda u tami, a pobunjena zemlja nije davala glasa od sebe. ćutala je, zloslutna, strašna i nepoznata pod rastreperenim ljetnjim zvijezdama. Teško tebi, grabljivu tuđinče, kad ona progovori!

Omladina sela Lipova, s Lunjam na čelu, a s Vukom Bubalom na začelju, smjestila se u onome dijelu doline naspram grada Sanskog Mosta. Ispred njih, zatvarajući pravac prema varoši, zauzela je položaj Prva četa Omladinskog bataljona, u kojoj su bili naši poznanici, poljar Lijan i Jovanče sa svojim drugovima.

Lipovačka omladina ulogorila se u jednu napuštenu seosku kuću, sakrivenu u prostranom voćnjaku. Očistili su i dobro provjetrili i kuću i sve sporedne zgrade i kućerke. Jedina prostorija gdje nisu smjeli ni da pri vire s metlom bio je neki podubok mračan trap, na čijem ih je ulazu dočekao zloćud stari jarac. Negostoljubivi jarekanja iznenada se borbeno ispravio i zviznuo rogovima prvog omladinca koji je u sumraku neoprezno virnuo kroz vrata trapa. Dječak je glavačke odletio u travuljinu pored ograde i zabezeknuto povikao:

— Šta li me to mardeknu, braćo moja? Jako je kao bik, propinje se kao jarac, a maklja opasno kao bacač.

Djed Vuk Bubalo, koji se baš nalazio tu u blizini, primače se trapu i sam, sa svojom torbetinom u ruci. Ljutita jarčina opet se prope i valjano grunu rogovima čiču u leđa. Natrontan svojom debelom odjećom, starina se samo nasmija:

— Ne budi mi po kožuhu buva!

Jarac i po drugi put odape rogovima, ovaj put posred čičine torbe, na šta stari Vuk samo sažaljivo reče:

— Ovaj put si, bratac, grdno pogriješio, to me baš nimalo ne boli.

Uporni jarac pokuša još nekoliko puta da odbije čiču od svog, skrovišta, ali mu to ništa nije pomoglo. Štaviše, to je djeda Vuka još i zainteresovalo šta li taj jarekanja ima u svom podzemnom bunkeru. Gurajući torbu naprijed, on junački navali na ulaz u

trap, odgurnu jarca i upade u mračnu prostoriju. Unutra je bilo toplo, suvo i tiho. Po zemlji samo slama.

— Gle, gle, ovo je dušu dalo za jednog starca koji se već osamdeset godina boji promaje — zadovoljno progunda čiča. — Bogami, jarče, moraćeš me primiti za sustanara, nije ti druge.

Pipajući po mraku, djed Vuk u samom ćošku dodirnu nešto živo, pernato, što se strogo javi jednim »ko-ko!« i ključnu ga u prst.

— Pazi je, kvočka! — reče on veselo. — Sad će nas biti troje u jednoj prostoriji.

Onda se odjednom sjeti da tamo gdje je kvočka mora uskoro biti i pilića, pa reče zabrinuto:

— Biće nas, bogme, ubrzo i dvadesetero. E, onda će, možda, biti malo i potijesno. Moraću izaći napolje ili ja ili jedno pile.

Već malo pripitomljen, jarac priđe čiči i poče u mraku da ga gricka za uvo. Djed Vuk dobrodušno ga pomilova.

— Nisam ti ja, dušo, za jelo, previše sam star.

Neprijateljski avion izviđač opazio je neke omladinske kolone između Sanskog Mosta i Saničke doline i to je dojavio svojoj komandi. U gradu se počеше spremati za odbranu očekujući skori partizanski napad. Čim bi u noći nešto sumnjivo šušnulo i pokrenulo se, otvarana je bjesomučna vatra iz pušaka i mitraljeza. Tako je pojeo grdan strah mnogi zlosrećni zec i mačak skitnica koji je i nehotice izazvao uzbunu.

Baš one iste noći kad je u Saničku dolinu stigla i smjestila se omladina Lipova, uznemireni neprijatelj iz Sanskog Mosta otpoče da bije artiljerijom terene prema Sanici. Jedna topovska granata tresnu o ledinu, desetak metara od čiča-Vukovog trapa. Starina se prenu iza sna, oslušnu i pospano prožvaka:

— Ta pričekaj, majka mu stara, kud si zapeo ranije. Ja tek stigao, nisam se još ljudski ni naspavao, a ti već raspalio. Stani, ima dana, ratovaćemo.

— Ko-ko! — uznemireno se javi i kvočka kad slijedeća granata tresnu u blizini. Jedino jarac baš ničim ne pokaza da je čuo granate i da ih se boji.

— Ovaj baš ima tvrd san — zaključí čiča Vuk, ali se ujutru pokaza da čestiti jarekanja kanda nije baš čitave noći mirno spavao. Sve stvari iz starčeve torbe bile su izvučene napolje, razmotane i razbacane po trapu. Svaka stvarčica pokazivala je tragove sline i žvakanja. Dobri jarac marljivo je isprobavao ima li šta za jelo.

— Šta veliš, jarče, na ovo? — zabobonji djed Vuk.

— Ta nećeš valjda kazati da je sve ove stvari iz moje torbe iščeprkala kvočka, a?

Toga jutra omladina iz svih okolnih logora kretala je s pjesmom, razvijenih zastava, prema centru Saničke doline. Tamo se svečano formirala Prva omladinska udarna radna brigada. Niko, možda, od prisutnih dječaka i djevojaka nije ni slutio kakav je slavan istorijski dan osvanuo toga jutra, toga običnog ljetnjeg jutra, kad su kolone omladine kroz sazrela žita krenule na zbornu mjesto. Bilo ih je bosonogih, i gologlavih, polu-gladnih, ali svi su bili veseli.

Iz toga poleta, toga veselja, iz te razdragane pjesme rodilo se toga dana jezgro koje se kasnije rascvjetalo u zvjezdane grozdove bezbrojnih omladinskih radnih četa, bataljona i brigada. Uporedo s ubojnim ratnim brigadama nastupale su na bojištima oslobodilačkog rata i borbene radne brigade.

Omladina Lipova pozvala je, razumije se, i svog djeda Vuka na zbornu mjesto. Polazeći, čiča ostavi u trapu svoju tešku torbetinu, a jarcu preporuča:

— Deder, kume jarekanjo, živ bio, pripazi mi ovo torbice i nikog ne puštaj unutra, kao što si i dosad radio. Hajde, do viđenja!

Dokoni đavo, međutim, koji nit ore, nit kopa, već gleda kako će nekom podvaliti, doveo je toga dana u logor lipovačke omladine poljara Lijana. Razgledajući okolo kako su se smjestile njegove komšije, on opazi onaj djed-Vukov trap i obradovano pomisli:

— Ha, evo jednog trapa, a dok je tu trap, naći će se, valjda, i koji krompir. Zašto da lutam okolo po njivama i da ih tamo tražim i kopam kad me ovdje gotovi čekaju?

Prilazeći trapu, Lijan se pognu gotovo četvoronoške i, po navici, još jednom se obazre oko sebe da li ga ko gleda. Tog istog trenutka jarac strelovito ispade iz trapa i snažno, poput granate, raspali pogurenog čiču od pozadi. Iznenađeni Lijan glavačke odletje u visoke koprive, ispruži se koliko je dug i prestravljeno pomisli:

— Pun pogodak mine ili granate! Čak ni pucnja nisam čuo. Znači — mrtav sam!

Počutao je tako nekoliko trenutaka, a kad mu se u nos zavuču mrav i pošaklja ga, on gromko kihnu kao da prasnu stara kubura.

— Pazi, otkad mrtvaci kišu? — začuđeno se izbeči on. — Živ sam, znači.

On skoči na noge i virnu prema trapu. Tamo je, na otvorenim vratima, stajao krupni jarac u punoj bojnoj spremi, pognute glave, pokazujući svoje jake povijene rogove.

— A to li je, dakle, ta teška artiljerija koja me onako krvnički deknu u leđa i malo ispod leđa! — vreknu on. — ček, ček, jarce artiljerče, ja ću se tebi za ovo već osvetiti. Uuf, kako me leđa bole!

Neprestano se obzirući na jarca, čiča Lijan krenu preko dvorišta i, ne gledajući kud ide, spotače se preko nekog korita i svom težinom ljuljnu o debelu dasku na kojoj je bilo poredano četiri-pet košnica s pčelama. Od žestoka potresa uznemirene pčele posuše napolje i navališe na poljara kao na neku mečku. Kad shvati u kakvu je opasnost zapao, Lijan jurnu najbržim konjskim galopom sve preko plotova, kroz kukuruz i konoplje spašavajući se od ljutitog zvučnog roja. Kad je izmakao već daleko, pod sami brijeg, on sjede u visoku travu sav zadahtan i poče osvetnički da prijeti:

— Jarče artiljerče, neću se smiriti sve dok te ne vidim u svom kazanu! Ako slažem, dabogda nikad ne vidio ni kap alkohola!

NOĆNIK S KUJOM

Sunce zađe, a mjesec izađe.
Tko se vere uz klance, niz klance?

Istančan krnj mjesec čas uroni, čas izroni iz razderanih krpa mrka oblačja. Tako i dolje na zemlji, čas bljesne rječica, sine uzana staza preko polja, pa se začas pogasi sve, i preko čitava kraja mrak padne kao stari gunj. Utihne zakratko čak i kreket žaba, a onda se, vrlo brzo, opet veselo razgori kao zvučna noćna vatra: kreke-ke-ke-eve-eve!

Nije baš prijatno putovati po takvoj prevrtljivoj i nevjernoj noći. Tek si se privikao na mjesečinu, a ono se iznenada smrači kao da ti nabiju džak na glavu. Oprezno tapaš i bečiš oči, a kad već ponešto staneš razlikovati pred sobom, evo ga, opet sine mjesec i čitav ti svijet dođe sasvim drukčiji nego maloprije.

Po toj neprijatnoj noći, drumom koji od Lipova vodi prema Sanici, kreće se jedan čudan putnik. Malen je, sitan i, što je još najneobičnije, on bez prestanka s nekim glasno razgovara. Sa kim to kad blizu njega ne vidimo više nijednog ljudskog stvora?

— Je li de, da ono tamo kraj puta nije neki čovjek s torbom, nego sasvim običan trn? — zabrinuto pita mali putnik. — Baš ćemo vidjeti kad mjesec ponovo sine.

Iz oblaka je isplutao blještav polukrug, prosinuo je čitav kraj. Putnik ohrabreno uzvikuje:

— Šta sam ja kazao, vidiš da je trn!

Sad se već, uz mjesečinu, vidi i putnikov noćni sudrug. To je neko obično seosko pseto koje trčka i njuška sve uz ivicu puta, oko živice i rijetkog drveća.

U osamljenom noćniku samo bi lukavi poljar Lijan odmah, čak i u mraku, prepoznao svog lipovačkog komšiju, malog Nikolicu s prikolicom, i njegovu čuvenu kuju Žuju.

Kakva li je samo nevolja natjerala našeg malog deliju, najmlađeg člana slavne Jovančetove družine iz Prokina gaja, da se ovako usamljen probija kroz noć. Lako bi bilo obnoć marširati u partizanskoj ili omladinskoj koloni. Tu je uvijek drug ispred tebe, a drug iza tebe, nema čega da se bojiš.

A ovako, u samoći?

E, tu ti je svuda ispred tebe nepoznat svijet pun opasnosti, čudnih priviđenja i oblika. Čas ti se čini da kraj puta čuči vuk ili lav, čas ti se na brijegu pokaže neko strašilo veće od seoske zvonare, čas, opet, eto ti nekog, izviruje iza okuke.

Iza tebe još je gore. Čuješ, kanda, nečije korake, suzdržano disanje i sve ti se čini: neko te u mraku sustiže i sad će te zgrabiti za vrat — nam!

Sva sreća što je uz Nikolicu njegova vjerna kuja, draga i mila Žuja. Pored nje nema čega da se plašiš.

Penjući se na neki zaravanak, mali putnik baca pogled udesno i sav se skameni. Iz mora guste paprati sablasno strše drvene krstače i kameni spomenici.

— Groblje!

Dječak tiho zvizne kuji, koja poslušno dotrči od obližnje živice i počne da se umiljava oko njegovih nogu.

— Hajde ti samo, Žuja, i ništa se ne boj. Ovo je obično groblje. Svi su oni mrtvi mrtvicijati i niko od njih neće ustati da nas potjera. Je li de da neće?

Kuja se veselo mota oko Nikoličinih nogu i lupka repom kao da potvrđuje sve što on kaže.

— Je li de, Žuja, neće otud niko skočiti u bijelom ogrtaču i pojuriti za nama? Neće nas ni za vrat uhvatiti ledenom rukom, pa da?

Kuja se, bogme, mrtvih boji još manje nego živih, pa ostavlja Nikolicu samog na putu i juri — pravo u groblje. Promuvala se tamo-amo između krstača, istjerala iz gusta žbunja neku nepoznatu pticu i vratila se natrag, svom gazdi, vesela kao da će podnijeti najpovoljniji izvještaj, po prilici ovakav:

— Visokopoštovani šefe Nikolica, groblje je pretreseno, svi su pokojnici na okupu. Vampira u bijelim ogrtačima nisam vidjela, nit sam ih čula kad škljocaju gvozdenim zubima. Jedna ptica bez stambene dozvole protjerana je u nepoznatom pravcu.

Ohrabren kujinim pretresom groblja, Nikolica je brzo minuo preko puste zaravni, popeo se na brežuljak, opet se spustio u polja, a već u svanuće našao se pred nekim nepoznatim selom.

— Žuja, ovdje ćemo pitati kuda se skreće prema Sanici, jer ja dalje ne znam puta.

Pred prvom kućom Nikolicu dočeka neka baba koja je bila zorom poranila da nahrani piliće. Pukim slučajem bila je to baš ona baba Vaskrsija, koja je svog prepredenog konja Šušlju dala poljaru Lijanu.

— Kuda ti, momče, ovako rano? — veselo se obrati ona našem Nikolici.

— U Saničku dolinu — važno odgovori dječak.

— Ehe, ovaj ... a šta si ti?

— Kurir! — slaga dječak.

— Ma ne bih rekla — sumnjičavo progundā baba.

— Previše si malen za to.

— Pa ja sam već omladinac — pohvali se Nikolica.

— Idem na žetvu, u Sanicu.

— A jesi li ti pitao svoju mamu za to? — lukavo zaškilji baba. — Sve mi se nešto čini da nisi.

Nikolica, koji je zaista kradom od matere pobjegao od kuće da traži lipovačku omladinu, začudi se kako je to baba pogodila, pa zbunjeno odgovori:

— Pa jesam, ovaj, pitucnuo sam ...

— I onda kradom pobjegao — dođade baba.

— Da... ovaj... tako je.

— Ehe, onaj ko pobjegne od kuće brzo izgledni, jer sa sobom ne ponese popudbinu — guknu baba s razumijevanjem. — Deder ti, golubiću bakin, svrati kod mene da doručuješ pa ćeš onda dalje. Ne boj se, neće ti Sanička dolina pobjeći. Otkad znam za sebe, ona je uvijek na istom mjestu.

Nikolica, bogami, požuri da poslušaju babu i marljivo navali na zdjelu s mlijekom. Žuja je dotle, isto tako vrijedno, hrskala stare kore od pogače.

Dok su se oni tako častili, odnekle upade u kuću onaj poljar čudak koji je nekad sastavljao »lični i slični opis dotičnog paripa, to jest konja Šušlje«.

— Odakle si, putniče? — upita on Nikolicu.

— Iz Lipova — odgovori dječak.

— O, pa ti ćeš onda svakako poznavati onog poljara Lijana, koji je odveo babina Šušlju? — uzviknu poljar.

— Kako da ga ne znam! — veselo dočeka dječak.

— I on je, kažu, otišao s četom prema Sanici da štiti omladinu od neprijatelja.

— Zaštitite on moju babu! — podrugljivo dočeka poljar čudak Ile Glasnokurikalović. — Davno sam ja u svom opisu kazao da je on budalasta budala, vrećast, kriv, lažljiv i tako dalje i najdalje.

— Pa svi u Lipovu kažu da je stric Lijan bio najbolji poljar na svijetu — iskreno reče Nikolica.

— Šta, šta, šta?! — dreknu poljar Ile. — Najbolji poljar u Bosanskoj krajini, to sam oduvijek bio ja, i samo ja! Taj tvoj Lijan je na prevaru odveo babina Šušlju, iako on potpada pod moje starateljstvo. Upravo sam se spremao da ga ovih dana potražim. Baš je dobro što si mi kazao gdje je, da se ne lomim od čete do čete, tražeći ga.

— Pa kad već ideš tamo, povedi i ovog dobrog momčića do Saničke doline da uz put gdje god ne zaluta — predloži mu baba Vaskrsija.

— To bi se već moglo — pristade poljar čudak, koji je, pored svega svoga čudaštva, ipak na svoj način volio djecu i bio za njih vezan kao i svi poljari ovoga svijeta.

Ipak poljar osobenjak, prije nego će krenuti na put, nije propustio da u svoj »tefter« zabilježi »lični i slični opis dotičnog dječaka i njemu pripadajuće kuje«.

Između ostalog, tu je pisalo i ovo:

»Navedeno stvorenje nije ni dijete ni dječak, nego nešto u sredini između toga dvoga: dobar je kao dijete, a odlučan, jogunast i hrabar kao dječak. Od pete do glave visok je oko metar i četvrt, a od glave do pete nizak je isto toliko. Dobro kusa mlijeko, odlično mota pogaču, divno gužva pitu, krasno niže uštipke, a postoji opravdano uvjerenje da bi kod njega dobro prošla i kajgana s prženom slaninom, što i ja, grešan, volim.

Osobeni znaci: ima žutu kuju.«

Iz kujinog opisa pomenućemo ovaj odlomak koji jasno pokazuje da je poljar čudak dobro osjetio dušu životinje:

»Dotična kuja spada u onu vrstu dobrih kuća koje čitav život vjerno provedu kod iste kuće. Žive tiho, nezapaženo, ćutke se raduju i ćutke tuguju kad neko od ukućana otputuje. Jedina razlika između njih i ljudi je u tome što one ne znaju da govore, a još manje da psuju. Ipak, ako već ne znaju da govore, one bar pametno ćute, a i to je već nešto.«

Poljar ćudak povede Nikolicu prema Sanićkoj dolini, i to sve nekud prijekim putem, stazicama, puteljcima i nogostupima kud samo prolaze domišljati poljari i mali kradljivci voća i lubenica.

Već su zarastale u travu tajne staze malih seoskih pljačkaša voća. Nekadašnji bezazleni kradljivci davno su se ostavili svojih dječjih mana. Gdje su oni danas? Eno ih, družo, na plodnim poljima Sanićke doline. Žanju žito i beru voće za svoju vojsku. Kakva slavna vremena!

Kad već stigoše na ivicu Sanićke doline, jedan partizanski stražar pokaza im šumovitu brdsku kosu pored jedne škole i reče im:

— Vidite, na onom brdu ćuva stražu Prva omladinska ćeta, a dolje kod škole nalazi se njihova kuhinja.

— E, mali, znaš li sad i sam tamo otići? — upita poljar ćudak.

— Znam, družo striće, — ućtivo odgovori dječak.

— Dobro je, onda ti ja više ne trebam — reće poljar.

— Zašto da ne trebaš! — uskliknu Nikolica i, skidajući pogled sa škole na brijegu, okrenu se prema poljaru, ali njega više nigdje nije bilo.

— Ma šta bi od ovoga mog druga? — upita on partizanskog stražara koji je stajao u blizini, ali i ovaj zaćudeno izbeći oći.

— Pazi, zaista ga nema, a sad je tu stajao.

Na onom mjestu gdje je maloprije stajao ćudni poljar Ile Glasnokukurikalović lagano se odizala uvis zelena stabljika paprati pogažena njegovom nogom, jedini znak da je tu prije trenutak-dva neko bio.

— Ama kud se tako odjednom izgubi? — u ćudu se pitao dječak.

— Eh, kuda! — pomirljivo reće stražar. — Ima ti među poljarima takvih ćudnih ljudi: stojiš s njim, razgovaraš, kad jednog trena — puf! — on ti zaćas išćezne kao da ga nikad nije bilo. Šašav svijet, pa to ti je.

AVION, POTOK, USTAŠE

Nije tama od oblaka gusta,
već je tuga i nevolja pusta.

Kod Lijanove kuhinje Nikolica s prikolicom bio je dočekan sa velikim veseljem.

— Oho, koliko se god radujem tebi, toliko isto i tvojoj kuji — iskreno priznade poljar Lijan. — Žuja će razgoniti seoske pse, koji se uvijek brzo iskupe oko moje kuhinje čim negdje zalogorujemo.

— A ja ću biti čas kod tebe, a čas kod omladine, na žetvi — reče Nikolica. — Znaš, lijepo je i ovdje i tamo.

Dolazak omladine u Saničku dolinu nije, naravno, ostao nezapažen od strane neprijatelja. Kolone s razvijenim zastavama opazili su i neprijateljski osmatrači s utvrđenih položaja na brdima i njihovi avioni izviđači koji su sve češće kružili nad Saničkom dolinom.

I ne znajući za sukob svog jarca, čuvara trapa, i poljara Lijana, stari Vuk Bubalo često je preko dana navraćao do napuštene škole, Lijanovoj kuhinji. Za vedra neba, omladina po danu obično nije žela bojeći se napada avijacije, pa ni starina nije imao posla. Kratio je vrijeme pričajući Lijanu svoje doživljaje iz mladosti.

Jednoga dana, upravo nekako iza ručka, dok su djed Vuk i poljar Lijan sjedili u svojoj kuhinji pored školske šupe, začu se izdaleka zvrjanje aviona.

— Djedo, avion! — trže se Lijan.

— Jok, prije će to biti vršalica Lazara Mačka — mirno reče starac. — Poznam joj glas.

— Bogami, i ja prilično poznajem glas aviona — sumnjičavo reče poljar. — Deder da mi izvrimo šta je.

Lijan iziđe ispod streje i tek što diže pogled prema nebu, on prestrašeno vreknu:

— Avion! Evo ga pravo k nama!

Starac i Lijan sjuriše se brže-bolje u jednu jarugu, podno škole, i pribiše se uz ogoljene žile jednog prastarog brijesta koji je rastao na samoj ivici strmine, široka krošnja drveta krila ih je dobro od pogleda onih iz aviona.

— Dobro se sakrismo — zabobonji krupna starčina.

— Jadno nam dobro! — huknu poljar Lijan. — Avion sigurno dolazi da bombarduje ovu školu, a kako je ova jaruga sasvim blizu, može da tresne bombom baš posred nas.

— Dabogda baš tako i bilo! — začu se odnekle iz blizine neki čudan promukao glas.

— Pazi ga, ko li je to? — začudi se poljar. — Ako počepkam po svom sjećanju, sve mi se čini da sam još vrlo davno, u jednoj teškoj svađi, slušao ovaj isti

glas. Ili sam ja običan konjski magarac, ili je ovo glas vrgeljskog poljara, Ili Glasno-kukurikalovića.

— Ti si konjski magarac! — začu se, kao odjek, odozgo iza ivice jaruge.

Lijan zausti da nešto opsuje, kad ga prekide oštro zavijanje avionske bombe, a onda gore negdje kod škole zagrmje eksplozija. Kamenje posu po granama iznad njih kao gust ljetnji grad.

— Pomozi bože i sveti Jovane Krstitelju! — zabobonji čiča Vuk sjećajući se svog crkvenjačkog zanata.

— Boga nema, na našu veliku žalost! — zakuka uplašeni poljar.

— Šta kažeš! Zbilja, zar zaista nema? — začudi se starina. — Otkuda ti to znaš?

— Čuo ja nedavno na četnoj konferenciji — reče Lijan. — Kažu da ga nikad nije ni bilo.

— Eto ti, de! — huknu djed Vuk. — Ala me je prevario pop Nikodim, psi ga izjeli! Bogme, kad ga uhvatim...

Njihov razgovor prekidoše nove bombe. Jedna tresnu u samo školsko dvorište, a druga poviše njih dvojice, na samu ivicu jaruge. Dva prikana osjetiše kako pod njima poskoči jaruga, a onda im se na leđa sruči čitav usov zemlje, potrpa ih uz žile brijesta i — oko njih zavlada mrak.

— Zatrpa nas bomba — reče djed Vuk tako mirno kao da je završio neki običan posao.

— Da nismo već mrtvi? — zavreča poljar Lijan.

— Ne, nismo — ohrabri ga djed Vuk. — Meni se grdno kija od bombinog dima, a kad si ti čuo mrtvacu dakiše.

— Nisam zaista — priznade poljar. — A nisam čuo ni da govori, kao, evo, nas dvojica sada.

— Imaš pra... pra... — zausti djed Vuk da nešto kaže, pa istom gromko kihnu — pćih!

Poljar Lijan trže se i pretrnu.

— Uh, što me prestraši, bog ti sudio! Mislio sam da je neka mala bomba.

Bili su zatrpani uz same žile brijesta, pa su tu, na svu svoju sreću, imali dosta vazduha u šupljini ispod žila. Nevolja je bila samo u tome što nisu mogli ni da se maknu. Osim toga, djed Vuk ležao je tako nezgodno da mu je teška okovana cokula došla upravo pod Lijanovu bradu. Tek nakon dužeg vremena poljar to opazi i prošišta:

— A bi li ti nekako mogao da skloniš tu svoju cokuletinu ispod moje brade?

— Daj da probam — dobrodušno reče starac i mrdnu nogom, a na to Lijan dreknú:

— Stoj, ne miči se, oguli mi vilicu! Ubrzo se nasluti i nova nevolja.

Dnom jaruge tekao je uzan potočić, ali kako je zemlja, odronjena eksplozijom, zatrpalá i pregradila jarugu, više pregrade zaustavljena voda počela je da pravi

jezerce, koje je sve više raslo. Poljar Lijan već je osjećao kako mu voda kvasi noge polako mileći uz goljenicu.

— Podavićemo se kao miševi, potok je pregrađen i voda sve više raste! — obavijesti on djeda Vuka.

— Toga se ja ne bojim — zabobonji djed Vuk. — Za mene u kalendaru stogodišnjaku piše da ću umrijeti u svom krevetu. Zato ja čitavog života i bježim od rođene kuće.

Ne prođe ni pola časa, kad se oglasi i treća nevolja.

S brijega ispred škole, s položaja Prve omladinske čete, začu se oštar prasak pušaka i brzopleto bubnjanje mitraljeza. Malo kasnije odjeknu graja nečijeg juriša:

— Naprijed, ustaše! Naprijed, legija! Opkoljavaj! Poljar Lijan prestrašeno zacvilje:

— Kuku nama, eno ustaške legije, juriša na naše omladince! Ako probiju front, eto ih za pet minuta ovamo.

— Ta ne boj se, dok oni stignu, ti ćeš se valjda već udaviti u potoku — tješio ga je djed Vuk.

— Uh, uh, sve gore i crnje! — stenjao je poljar. Iza tolikih nevolja, sad se oglasi i jedna napast. Po gomili zemlje iznad Lijana i djeda Vuka začuše se nečiji oprezni koraci.

— Hej, ko je to? — povika Lijan ispod zemlje.

— Oho-ho, dolijao si, dakle, lukavi poljare Lijane! — začu se nečiji prozuckao zlurad glas. — Odavna ja čekam da tebe stigne pravedna kazna. Ukrao si našeg Šušlju, koji je stajao pod mojom vrhovnom komandom.

— Neka me đavoli živa oderu ako to nije onaj šašavi Ile Glasnokukurikalović! — viknu Lijan. — Kud njega nesreća donese ovamo?

— Sreća je mene donijela da vidim tvoju pogibiju i da razveselim staro srce — unjkavo je otezao poljar čudak. — Interesuje me samo da li će prije do tebe stići potok ili legija.

— Nek najprije tebe đavoli stignu! — psovaio je Lijan. — Bogme ako ti ja gore dođem, biće trke, praseća kozo!

— He-he-he-he! — smijao se čudak. — Ima u svoj tefter da zapišem ovako: »Najgori poljar na svijetu, pijandura Lijan, čitavog života šljokao rakiju, a udavio se u običnoj mutnoj vodici, neka je blagoslovena po sto trideset puta.«

— Zašto baš sto trideset, vrag s tobom? — začudi se djed Vuk, koji je sve dotle mirno slušao njihov razgovor, pa je čak bio malčice i zadrijemao.

— Zato što je lukavi Lijan dosad sto trideset puta zaslužio da bude umlaćen zamazanom toljagom od obična drenova drveta — objasni Ile.

— A zašto baš drenova? — opet će djed Vuk.

— Zato što je jedino to drvo tvrđe od njegove kvrgave magareće glave — reče poljar čudak.

— Naprijed, crna legija! — Naprijed, ustaše! — opet se prolomi s brijega i pucnjava još više zagusti.

— Eto ih, sad su još bliže! — proštenja prikliješteni Lijan.

— Bliže, bliže! — potvrdi odozgo iznad njih čudak Ile.

— Ti da ćutiš — naljuti se Lijan — jer ako skočim pa te raspalim cokulom ispod leđa...

— Uzmi ovu moju cokulu, bolje je potkovana — predloži mu djed Vuk i mrdnu svojom teškom cipeletinom pod samim poljarevim grlom.

— Ama nosi tu nogu, jer ako te zgrabim!... — opet se razdra poljar, iako nije mogao ni prstom da makne.

Dok se tako odvijala ta neobična svađa u jaruzi, na brijegu je još plamsala borba. Ustaše iz Sanskog Mosta vršile su takozvano »nasilno izviđanje« da utvrde kolike se partizanske snage nalaze na osiguranju mladih žetelaca. U tome ih je potpomagao jedan avion, onaj isti koji je bombom gađao Školu i zatrpao poljara Lijana i djeda Vuka.

U toku borbe jedna desetina omladinske čete provuče se tajno, kroz neku šikaru, i udari ustašama s boka. Tu se nalazio i Crni Gavriilo, pa kad li je taj zauriao polazeći na juriš, neprijatelj se odmah uskoleba i stade da se povlači.

Gavrilovo urlanje doprije čak i do jaruge, do ušiju dvojice zatrpanih delija. Poljar Lijan na to samo osvetoljubivo zaskviči kao svinjče ukliješteno u plot:

— Ihi, drži najprije avijatičaral

Očekivao je da će na tu njegovu viku Ile čudak dati neku svoju primjedbu ali gore je vladala tišina.

— Ej, Ile! — viknu Lijan.

Tišina. U daljini sve rjeđa pucnjava.

— Ile, skitnico jedna, grobaru, saradniče neprijateljske avijacije, kokošaru, štakore! — uze da se dere Lijan samo da bi izazvao Ilu na razgovor, ali sve je bilo uzalud. Gore je carevala tišina, u kojoj je samo štepovao mitraljez udaljujući se prema Sanskom Mostu.

Voda u jaruzi sve je više rasla. Sad je već počela da kvasi i djeda Vuka, ali to nije naročito kvarilo raspoloženje čestitaj, starim. On je samo nježno gundao.

— Raste vodica, raste rođena, sve palac po palac. Nakon pola sata neprijatne tišine, u blizini se začu žagor nekih ljudi koji su se približavali jaruzi.

— Deder da se ućutimo, možda je neprijatelji — oštro zašišta Lijan.

— Kako da ćutim kad mi se baš sad, za vraga, kiše: Ozeboh od ove dobre vodice — zabrbota starac.

Nepoznati ljudi zaustaviše se na ivici jaruge, a onda se javi neki poznat glas, glas Ile Glasnokukurikalovića.

— Evo ih, tu su!

— Sad je sve gotovo, doveo je ustaše! — sav se sledi poljar Lijan i u sebi pobožno reče:

—Zbogom, sva preostala rakijo širom ovoga svijeta, više te neću piti!

Odjednom se odozgo začu visok dječji glas:

— O, striče Lijane, jesi li tu?

Sirotog Lijana kao da obasja sunce. Da su gore ustaše, zar bi ga one nazivale stricom? Bi đavola!

— Ovdje sam, dušo, ovdje! A ko je gore? — odazva se on.

— Gore je Nikolica, njegova kuja — — začu se onaj isti dječji glasić, ali ga brzo prekide i zagluši neka druga, gromka glasina:

— I prva desetina Prve omladinske čete s Crnim Gavrilom na čelu! Kuvaru, je l' gotov ručak?

— Još malo pa bih ja bio gotov! — zameketa veselo poljar ispod zemlje.

— Striče, šta radiš dolje? — radoznalo priupita mali Nikolica vjerujući da se to poljar Lijan zavukao pod zemlju nekim svojim poslom.

— Odmaramo se, rode moj, — zabobonji ispod gomile glas djeda Vuka. — Nego, ipak, već nam je malo dosadno zbog ove vodice, a ne mogu nikako ni do svoje lule, da potegnem dim-dva.

Kad gore započeše da kopaju, obradovani poljar Lijan poče veselo da gače i da obećava:

— Kopajte, drugovi, kopajte, pa ću vam za ručak ispeći čitavo jagnje, čitavo prase... Ta šta ja pričam? Kakvo jagnje, kakvo prase! Ovna ću ispeći, debelog ovna, i čitavo svinjče... Ta šta ja lupetam! Kakvog ovna! Tele, šareno tele od godinu dana!

— Kopajte, braćo, što brže, jer kako je ovaj zapeo, još će vam i vola ispeći, a ja ne marim za voletinu! — povika djed Vuk.

Kad se konačno ukaza Lijanova glava s Vukovom cokulom pod grlom, Crni Gavrilo samo graknu:

— Gle, kako si to uspio svoju rođenu nogu da staviš sebi pod grlo?

— Idi bestraga! — viknu poljar. — Bolje ti je, raspali me motikom po toj »mojoj« nozi.

— Pa dobro kad već sam to želiš — poslušno reče Crni Gavrilo i dobro opauči motikom po cokuli. U istom trenutku razdra se još uvijek nevidljivi djed Vuk:

— Ehej, prestani, ta mi noga još treba da odem dolje u dolinu, do žetelaca.

— Pazi ga, iako je zatrpan, ipak vidi da ga udaram po nozi! — začudi se Gavrilo dosjećajući se, bar toliko, da ta noga pripada djedu Vuku.

Najzad, ugruvani i mokri, djed Vuk i poljar Lijan bili su oslobođeni iz svoje privremene tamnice.

— Kako ste saznali da smo ovdje? — začuđeno upita poljar Lijan svog ljubimca Jovančeta.

— Kazao nam onaj čudni čiča — reče Jovanče obzirući se oko sebe, a kad nigdje ne opazi poljara Ilu, on upita Strica:

— Gdje li je onaj stari što nas je doveo? Stric se obazre lijevo-desno i začuđeno reče:

— Pazi, iščezao je, a sad je tu stajao.

— E, taj koji tako iznenada iščezava nije niko drugi nego moj stari poljarski konkurent, Ile Glasnokukurikalović — dosjeti še Lijan. — Baš mu hvala. Nisam se nadao da je tako dobar. A sad, bratijo, hajdemo na ručak. Spremio sam odličnu krompirovu čorbu, ukoliko mi bomba nije prevrnula kazan.

RATNICI U ŠKOLI

Lijepo ti ova sablja čita,
divno li nas danas razgovori.

U školi, pokraj Lijanove kuhinje, počeo je da radi omladinski vojno-politički kurs.

Na kursu je bilo okupljeno oko dvadesetak najboljih omladinaca iz partizanskog odreda. Među njima je bio i naš Jovanče.

— Baš mi je milo što je na kursu i moj komšija — ponosio se poljar Lijan Jovančetom, a na to je djed Vuk dodao svojim dubokim glasom:

— I meni je milo što je moj unuk tamo.

— Koji tvoj unuk? — čudi se Lijan.

— Pa Jovanče. Ja sam zajedno sa njegovom prababom čuvao ovce iznad zaseoka Strmonoge. Upravo sam se spremao da se njom oženim, kad izbi neka manja buna negdje u blizini ličke granice, a ja kuburu za pojas pa tamo. Ranjen sam u prvom boju i odležao tri mjeseca, a dotle mi se djevojka udade. Eto ti.

— Pa dobro, kako ti je onda Jovanče unuk ako se njegova prababa udala za drugog? — bečio se kuvar.

— Kako? Lijepo, brate! Ja ga priznajem za svog unuka. Oprostio sam njegovoj prababi što se za drugog udala. Je li ti sad jasno, varena ovčija glavo?

— Dobro, nek bude tako — mirio se poljar — ali neka sam najgori goveđi magarac ako ipak razumijem tu rodbinsku vezu.

— Ne razumijem ni ja, ali mi to ipak ništa ne smeta — mirno mu odvrati starac.

Pitanje kursističke kuhinje riješeno je vrlo jednostavno. Prosto je odlučeno da poljar Lijan kuva i za kurs i za svoju četvu. Za pomoćnika mu je pridodat Nikolica s prikolicom. On mu je ložio vatru, ljuštio krompir, prao suđe u potoku i služio kao sabesjednik u razgovoru. Nije ni to bila mala stvar, jer za jednog starog poljara razgovor je pola hrane.

Već trećeg dana pošto je kurs proradio, dođe do prvog bombardovanja. Avion prosu na školu čitavu gomilu malih bombi za žive ciljeve, polupa nekoliko prozora, isprobija krov nad Lijanovom kuhinjom i na tome se svrši sva šteta.

Kad toga dana Lijan podijeli kursistima ručak, odjednom jedan kursista diže dreku držeći se za vilicu:

— Ej, šta je ovo, kuvaru? Pa ti zajedno sa jagnjetinom kuvaš i gvožđe.

— Kakvo gvožđe? — začudi se Lijan zureći u sjajan geler avionske bombe, koji je kursista držao na dlanu.

Jedva se dosjetiše u čemu je stvar. Dok je odrano jagnje visilo pod kuhinjskom strehom, pogodio ga je jedan komad rasprsnute bombe i ostao zariven duboko u meso. Tako je i dospio u omladinčevu porciju.

Razumije se, ta stvar sa gelerom odmah se raščula po čitavoj četi. Već na prvoj priredbi pjevano je i ovo (sigurno izišlo iz glave Đoke Potrka):

*Nek se kursa svako čuva,
tamo Lijan bombe kuva,
pa se često desi feler,
da u ručku nađeš geler.*

Poljar Lijan baš se ne bi toliko ni ljutio na tu pjesmu da nije, na samoj priredbi, među okupljenom publikom spazio u jednom trenutku zlobno i podrugljivo lice svog protivnika Ile Glasnokukurikalovića. Ile se zadovoljno kezio, pokazao Lijanu isplažen jezik i već poslije sekundu-dvije iščezao kao bljesak na uznemirenoj proljetnoj vodi.

— On je to, vilovnjak jedan! — prošaputao je Lijan ne kazujući nikome koga je to vidio.

Poljar Lijan potrudio se da i on sam vidi neku korist od omladinskog kursa, čim bi pristavio ručak da se kuva, on bi se privukao pod otvoren školski prozor i stao da prisluškuje šta se na kursu predaje.

Predavač je bio drug Stojan, borac invalid iz Prve proleterske brigade. On je govorio tako jasno i tečno da je kuvar pod prozorom sve odlično čuo. Ponešto je lijepo shvatio, nešto je protumačio na svoj način, a nešto mu se, opet, učinilo tako zamršeno kao da predavač govori kineski.

Ubrzo se svi omladinci s kursa sprijateljiše s kuvarom Lijanom, jer im je Jovanče bio ispričao čitavu istoriju starog poljara. Čak se dogovoriše s njim i za jedno malo lukavstvo kojima se uvijek služe đaci. Ono se sastojalo u ovome:

Čim bi drug Stojan, predavač na kursu, počeo da ispituje neku težu lekciju, jedan od kursista dao bi ugovoreni znak poljaru Lijanu. Čiča bi se tada privukao pod prozor i stao da zuji oponašajući avion. Odmah bi neki od kursista skočio i dreknuo:

— Avion!

Za tren oka bi čitav kurs zdimio napolje i sjurio se u jarugu. Za njima bi potrčao i predavač, začuđeno se ogledajući po nebu gdje li je taj avion.

— Ne vidim ga — obraćao se on kuvaru.

— Ne vidim ni ja — iskreno je priznavao Lijan — ali sam zujanje zaista čuo.

Jednom se Lijan, zujeći, zakašljao tako da umalo nije otkrivena podvala. Srećom, baš tada je naletio i pravi avion, i to ne jedan, već tri, tako da je čiča skočio ispod prozora kao zec i doviknuo kursistima u razredu:

— Tri, tri, nemam kad zujati! Do viđenja u jaruzi!

Drug Stojan imao je dobar običaj da se za svoje kursiste koristi znanjem i iskustvom svakog onoga ko se u ma čemu isticao i bio poznat. Dovodio im je komandire, poznate diverzante, bombaše, izviđače da pričaju o svojim podvizima.

Jednom je doveo Crnog Gavrila da im on, kao poznat mitraljezac, priča nešto iz svog iskustva sa mitraljezima.

— Heh, pa šta tu ima da se priča! — čudio se on. — Eto, Rašid Bez Košulje kazaće vam...

Pokazalo se da crni div ne zna ama baš ništa započeti ni ispričati ako Rašid nije tu, pored njega.

Dovedoše, dakle, i malog Rašida, Gavrilovog pomoćnika.

— Pa deder nam ispričaj, družo Gavriilo, kako si se ono s mitraljezom probio kroz obruč na Sokolovu.

— Heh, bili smo opkoljeni, pa se onda, znači, moralo i probijati. Je 1 tako, Rašide? — obzirao se na dječaka.

— A ti tamo pokosi desetak ustaša — podsjećao ga je drug Stojan.

— Heh, pa šta ću im ja, sami su krivi — tulio je crni džin. — Zašto su mi smetali da prođem? Eto, nek vam Rašid ispriča kako je bilo.

Tako bi svaku stvar Gavriilo samo započeo, a Rašid bi dalje pričao, tečno i živo, da ga je bilo milina slušati.

Jednom, dok je djed Vuk pričao kuvaru svoje doživljaje iz bosanske bune, naiđe drug Stojan, oslušnu pričanje, pa se istom prisjeti:

— Djede Vuče, ne bi loše bilo da tim našim kursistima ispričaš nešto od toga kako ste se nekad borili za slobodu vi stari. Nek vide momci da je ovdje oduvijek bilo slobodara i dobrih junaka.

— Hoću, ispričaću — spremno prihvati starac. Kad starčinu dovedoše u razred, živahnuše svi kursisti. Djed Vuk mjerio ih je ispod gustih sijedih obrva, drevan i prastar kao sama istorija.

— Pa deder, djede, ispričajder kako ste se borili vi, nekadašnji ustanici — obrati mu se drug Stojan.

Bogami smo se valjano makljali s Turcima — priznade čičekanja i tako pošteno potegnu iz svoje goleme luletine da se u sobi diže oblak dima kao da je eksplodirala granata.

— Aha, deder, da čujemo! — sokolio ga je drug Stojan.

— Raspale, bogme, oni otud, a mi odovud; udri, udri, udri, udri!

— Aha, pa onda?

— Pa onda, brate moj, ožeži oni iz pušaka, ožeži mi, ožeži. ožeži, ožeži!

— A kako, ovaj ...

— Stani ti, sve ću ja ispričati... Razvuci, razvuci mi, hoće li — neće li, otud, odovud ...

— Ček, djede Vuče — pokuša da ga prekine drug Stojan, ali čiča se bio tako raspalio da ga nije čuo.

— Puc oni otuda, ožeži mi odovud, puc-ožeži. puc-ožeži, aha, aha, drž — ne daj!

— Djede Vuče, jeste li izbacivali kakve borbene parole? — priupita ga Jovanče.

— Parole? — trže se čiča. — Pa jasno, jasno, ove naše proste, seljačke: te oca, te mater, te babu. Psovalo se, brajkane, da se sve prašilo.

— Djede Vuče, ispričaj ti njima onaj boj u Crnoj Dolini — viknu kroz prozor kuvar Lijan.

— Aha, baš ću to! — dočeka starac. — Upadosmo mi usred mrkle noći u selo Crnu Dolinu, kad li zapuca iz mraka: gru, gru, gru! Raspalismo, bogme, i mi: dum, dum, dum! Gru-dum, gru-dum, gru-dum!...

— Pa ko je pucao, odakle? — prekide ga drug Stojan.

— Pitaj ti vraga ko je! — odvrati starina. — U onoj pomrčini ne vidiš prsta pred okom, sijeva samo vatra iz pušaka i stoji lom plotova. Neko, bogami, bježi, a mi trk za njim.

Tako od raspričanog djeda Vuka ne mogaše izvući ništa doli ovoga: raspali, puc, ožeži, udri, gru, dum.

— Baš bi tako mogao da vam priča i ovaj njegov prokleti jarčekanja iz trapa — mislio je u sebi poljar Lijan još uvijek ljut na starčevog jarca. — I taj ne zna ništa drugo nego gru-gru, i to iza leđa. Vala se neću smiriti dok ga jednog dana ne strpam u svoj kazan.

Dok je on tako govorio i zaricao se gledajući u pravcu one kuće s trapom, učini mu se odjednom da se na ivici obližnjeg šumarka ukaza poznata sjenka i brzo iščeznu u gustišu.

— Poljar Ile! — prošaputa on pun jeze.

PJESNIK U DOLINI

Ili su čini ili su madlje,
ili je nešto teže od oboje.

Naš poljar Lijan, a uza nj još poneko, spazili bi s vremena na vrijeme, zakratko, čupavu glavu čudnog poljara iz Vrgelja, tajanstvenog Ilu Glasnokukurikalovića. Čas bi ga vidjeli kako viri iz ljeskova žbuna, čas bi se pokazao iza nekog zida, ili bi virnuo kroz prozorčić seoske kući u kojoj su stanovali omladinci.

— Drž', eno ga! — tek bi viknuo poljar Lijan i potrčao prema gustoj živici, kad li tamo — treperi samo zelen splet grana, a iza njih se prostire njiva s visokim kukuruzom. Kud li Ile iščeznu?

Bulji Lijan u bujnu šumu kukuruza i vidi kako se negdje sredinom njive miču i podrhtavaju žućkaste rese kukuruza otresajući sa sebe lagan prah.

— Aha, eno ga, eno ga, bježi, klipše, struže, kasa, lasa! — razvikao bi se čiča na veliko čudo djeda Vuka.

— To si ti, dragoviću, zavirio malo dublje u bocu — graknuo bi starina, a na to bi se Lijan zaista sjetio svoje boce, izvukao je iz torbaka, kad li opet: na ovalnoj zelenoj površini boce rasplinuo se poznati lik.

— Evo ga, u boci je!

Istina, trenutak docnije, mjesto Ile vidi Lijan svoje čupavo iskrivljeno lice i primireno gundā:

— Heh, što sam ja u boci, to već razumijem. Već pedeset godina vrtim se oko nje, pa je red i da se u nju malko zavučem.

I neprijateljski vojnici po kasarnama, rovovima i bunkerima ispred Saničke doline bili su sve češće uznemiravani nekim tajanstvenim posjetiocom, koji bi se iznenada pojavio iz žita, šikare ili kakvog plota i na neobjašnjiv način opet iščeznuo prije nego bi vojnik viknuo: stoji!

— Ovi partizani imaju vrlo vješte i lukave izviđače — govorili su u neprijateljskim štabovima. — Pojave se iznenada kao sjenke, a iščezavaju kao priviđenja.

Toliko puta ustaške straže i mitraljesci otvarali su vatru na čudne prikaze koje su ispadale iz prvog sutona. Dešavalo bi se ponekad da u mekoj drumskoj prašini otkriju tragove nečijih širokih opanaka, i to u samom svom logoru, pod prozorima kasarne.

— Vojska ne nosi opanke, a ko bi to onda bio? — pitali su se neprijateljski komandanti i pojačavali straže.

Sve je bilo uzalud. Tajanstveni noćnik ostajao je neulovljiv i, uglavnom, i nevidljiv. Jedino se po tragovima u prašini dalo zaključiti da je to prošlo neko pozamašno stvorenje, kao mečka u opancima.

Otkud će ga i uloviti neprijateljski stražari, jedna božja zazjavala i dremljivci, kad je to bio glavom preoprezni Ile Glasnokukurikalović. Ta on je, kao što smo vidjeli, u opreznosti bio nadmašio čak i lukavog poljara Lijana, a to je već bilo nešto tako nečuveno u šta bi rijetko povjerovao neko iz Lipova.

— Neopaženo se privući poljaru Lijanu, iznenaditi ga, ta to ne može ni sjenka od oblaka! — zakleo bi se svaki njegov odrasli seljanin, a o dječurliji da i ne govorimo. Cim pomeneš Lijana, njima već zabridi tur.

Mnogi će se, vjerovatno, upitati zašto se to Ile Glasnokukurikalović odjednom tako rastrčao po Saničkoj dolini i njenoj okolini. Šta je to tražio stari čudak?

Već smo vam ispričali da je krenuo na put ne bi li doznao kud je to poljar Lijan odveo prepredenog konjička Šušlju. Zar da on tek tako prepusti Šušlju njegovoj neizvjesnoj sudbini: da ne zna gdje je, šta pase, na koga se rita i pod kojim krovom noćiva? Ne, to se ne može ni zamisliti.

Svaki čovjek tako, odviše zaljubljen u svoj posao, postaje vremenom čudak i drugim ljudima nerazumljiv. Nekad ga počnu smatrati čak i za luđaka ili za opasna čovjeka. U srednjem vijeku, na primjer, strasni ljubitelji nauke i pronalazaka, koji su po čitave noći provodili nad svojim djelom, često su proglašavani čarobnjacima pa su ih spaljivali na lomači.

Eto, zbog toga se ne treba čuditi našem poljaru Ili Glasnokukurikaloviću. Volio je svoj poljarski posao, sastavljen od vječitog motanja oko stoke, njiva i livada, od stalnog istraživanja, razgledanja, provirivanja, okretanja lijevo-desno naprijed-natrag, gore-dolje i unutra, u svoje srce koje je kucalo za žita koja zru, za livade u cvijetu, za djecu koja rastu, za konje, goveda, ovce... Ile je na svoj način bio pjesnik: zanesen, čudak, zagledan u ono što drugi ne vide, malčice luckast, mnogo dobar i ljudima prilično nerazumljiv.

A šta mu se desilo u Saničkoj dolini?

Da bi se dokraja razumjelo, valja nam ispričati kako je bilo u Vrgelju i kako je Ile tamo živio.

U Vrgelju su njivice — šta da se priča! — prosto-naprosto da ih preskočiš, osobito ako se dobro zatrčiš i ako su ti noge podugačke. Livade isto tako. Udahni dobro tri-četiri puta, i već si pokupio sve cvjetne mirise računajući tu i smrdijevak, ljutić i konjski bosiljak, koji također nisu za odbacivanje.

Voćnjaci su im isto tako maleni. Čak ni vrana neće na njih da se spusti.

— Kva, kva! — veli ona. — I to mi je neki šumarak, skrovište za vrapce.

— Pusti u Vrgelj mitraljesca Crnoga Gavrila, konja Šušlju i poljara Lijana — i oni će ti začas opustiti čitav zaselak — pričalo se oko Sanice. — Šušlja će opasti sve livade, Gavriilo će sa svih njiva sabrati žito samo za jednu poveću pogaču i smazati je dok okom trepneš. Poljar Lijan će... Varate se, neće on pojesti ni jedne jedine šljive, nikad on šljive nije ni probao! On će ti, bratac, sve vrgeljske šljive u kacu pa će ispeći rakiju i popiti je do posljednje suze, a još će uvijek biti toliko trijezan da će moći razlikovati svog Šušlju od Vuka Bubala. Prosto će im prebrojati noge i onaj koji bude imao samo dvije i na njima čakšire... e, to nije Šušlja, nego onaj drugi.

I sad zamislite našeg poljara Ilu kad je iz one vrgeljske tjeskobe upao u Saničku dolinu, punu raspjevane omladine, zlatastih zatalasanih žita i voćnjaka pretovarenih od preobilna roda. Zastao je na jednom brežuljku, odakle je nadaleko

pucao otvoren vidik, stao i zanijemio. Od uzbuđenja mu je stao dah, pogled mu se utopio u moru zlata i zelenila, a sluh mu je zapljusnula moćna pjesma omladinskih četa, koje su žele u nizini podno brežuljka.

— Sanjam li ja ovo? — upitao se, srećan i zanesen.

U svom tijesnom i ubogom Vrgelju on je zaista često sanjao nekakav prostran bogat kraj, pun sunca, zelenila, rodnih njiva i vesele djece. Kad bi se, kasnije, probudio, samo bi uzdahnuo:

— Šta, opet Vrgelj i sirotinja! Pobježe mi san. Pa i sad, kad se našao pred Saničkom dolinom, on prosto nije vjerovao rođenim očima.

— Ma da i ovo ne bude samo lijep i varljiv san? — pitao se sav ustreptao i zaputio se niz brežuljak. Spuštao se sve bliže dolini i streljačkom stroju omladinaca žetelaca, ali mu se još uvijek činilo da sanja. Tek pošto je čuo avion, koji se brzo približavao, i vidio kako omladinci trkom zamiču u vrbak pored rijeke Sanke, on se i sam zavuču u prvi žbun i reče:

— Ne, ovo ipak nije san. Ja uopšte ne znam sanjati avione. Od prevoznih sredstava na san mi dolaze samo konji.

Kao da mu potvrđuje da je sve ovo oko njega i nad njim čista java, avijatičar zarešeta iz mitraljeza: ra-ta-tara-rat-rrrr!

— Baš ne moraš tako glasno, budan sam jal — promrsi čudni poljar i osjeti kako i u njegovim rođenim tabanima proradi neka vrsta mitraljeza: rata-tara--rrr! Za tren oka stvorio se u obližnjem ljeskaru, gdje mu se činilo sigurnije nego u onome niskom žbunu.

— Džabe ti sad mene strašiš — poprijeti on avionu. — Kad sam ja vidio ovako divne stvari, više ne žalim umrijeti.

Malčice se zamislio, a onda dodao:

— Šteta bi bilo umrijeti i ostaviti ovu ljepotu. Onaj šašavi poljar Lijan zaista zna šta je dobro dok je ovamo doperjao. Pazi ti krivonogog rakijopijca i kradikonjca!

I tako se Ile Glasnokurikalović zaputio uzduž i poprijeko po prostranoj Saničkoj dolini. Brojao je omladinu okupljenu po četama, ali kako mu je srce bez prestanka pjevalo, on bi se uvijek zabrojao i pobrkao račune. Uveče, ošamućen i zanesen, počeo bi da broji zvijezde nad utišanom dolinom i blaženo je mrmljao:

— Ove sjajne, rastreperene, to su omladinke. One zamišljenije, to su momci omladinci. Onaj tamo oblačak, to ti je dim iz lule djeda Vuka.

Onda bi se, naravno, sjetio i poljara Lijana i zlurado bi dodao:

— One krivonoge skitnice, razumije se, nigdje ne vidim. Ako negdje, s druge strane mjeseca, ima kakva krčma, on posigurno tamo sjedi i suče rakiještinu, dabogda mu psi torbak pojeli!

Nejasna mrlja na mjesecu izazivala je na Ilinom licu blažen smiješak:

— Ono je tamo moj Šušljica, zločesti konjičak. Izvalio se na zlatnoj mjesечеvoj poljani pa mimo pajki i sanja šarenu zobnicu i dobrog mene.

Vješt i oprezan bio je čudak Ile, ali ga je prevelika ljubav prema zlatnim i zelenim poljima oko Sanice ipak učinila malo neopreznim. Jednom, dok je s ivice

jednog šumarka opčinjeno zurio u žeteoce, omladince od Bihaća, on pored sebe začu neki umiljat ženski glasić:

— Je li de da su prekrasni?

— Ehe! — poskoči Ile kao da je pokraj njega grunula ona prava partizanska haubica, zaplijenjena kod sela Vrtoča. — Ko li je to sad, a?

Iza jednog žbunjastog mladog javora nečujno ispliva vitka djevojčica krupnih očiju. Od velikog čuda Ile prosto zaboravi noge pod sobom pa se udrveni kao najdrveniji lipov svetac. Zaboravi čak i to da ima jezik pa samo zinu kao glupa riba peš i ne umjede ništa da proslovi.

— Je li de da ih voliš? — upita djevojčica.

— Ma koga to? — jedva izmuca Ile kao da mu se u ustima zaglavio vruć krompir.

— Pa omladince. Očiju ne skidaš s njih.

— Ko, je l' ja? — uze da vrda iznenađen poljar. — Ta ja sam samo gledao oblake.

— Pa danas je vedro — reče djevojčica i nasmiješi se.

— Dabome da je vedro! — čisto se naljuti Ile. — Vedro je i na nebu nema šta da se vidi pa sam zato...

— Pa si se zato tako zaljubljeno zagledao u naše omladince da si zaboravio... — prekide ga djevojčica, ali i on nju odmah prekide i nastavi:

— Pa sam zaboravio sve ostalo na svijetu, zaboravio sam i da budem oprezan, te mi se prvi put u životu desilo da me neko iznenadi. Prvi put, čuješ li ti, djevojčice?

Ile začuđeno raširi ruke i uzviknu:

— Ta šta je ovo sa mnom? Dosad sam bio nevidljiv, neuhvatljiv, a dozvolio sam da me ovdje, na samoj ivici šume, iznenadi jedna obična seoska djevojčica. Mala, kako se zoveš, kaži mi, pa da dobro zapamtim kako je ime takvom vještom i opreznom stvorenju.

— Ime mi je Lunja — jednostavno odvrati djevojčica. — Tako me, naime, svi zovu otkad pantim, a kako mi je pravo ime, to sam i ja sama već zaboravila.

— Lunja! Vješto smišljeno — priznade poljar čudak. — Privlačiš se čovjeku neosjetno kao suton.

Ile se malo zamisli, važno se prokašlja i poprijeti Lunji prstom.

— Ehe, lukava lijo, da se ja nisam tako zagledao u žeteoce, nikad ti mene ne bi tako iznenadila.

— O, pa ja tebe pratim već nekoliko dana — skromno reče Lunja. — Vidjela sam te kako iz konoplja prisluškuješ pjevanje omladine iz moje čete. Spazila sam te kako s jednog oraha proviruješ na neprijateljske bunkere. Jedne večeri posmatrala sam kako si sipao vodu u rakijsku bocu kuvara Lijana.

— Aha, i ti, dakle, poznaješ toga nevaljalog kravorepca i drekavca! — poskoči poljar čudak. — Sad mi je već mnogo jasnije zašto si ti tako vješta uhoda. Od toga nepopravljivog konjokradice zaista ima šta da se nauči.

— Nikada stric Lijan nije bio konjokradica — usprotivi se Lunja.

— A Šušlja, moj Šušlja? Ko je iz mog Vrgelja zdupio i odvukao pametnog Šušlju, a?

— Pa Šušlja je doveden da nosi kuhinju Prve omladinske partizanske čete — objasni Lunja. — Zar je to neki ružan posao, a?

— Nije ružan, ali... znaš, ja sam bio jedan tako siromašan poljar, moje poljarsko carstvo bilo je tako maleno da sam u njemu poznavao i volio svaku ovčicu, kozicu, kravicu i konjička. Krivo mi je zato bilo kad neko odvede iz mog zaseoka ma i najmanje marvinče, a još ako je taj neko također poljar, e, onda...

Ile ljutilo sijevnu očima i podiže uvis čvrsto stisnutu šaku. Lunja se nasmija.

— Pa stric Lijan je dobar kao dobar dan. Zar bi ti zaista njemu nešto našao učinio?

— Hm, učinio? — zamisli se Ile. — Ja nikad nikom nisam učinio neko veliko zlo, pa neću ni Lijanu. Ja samo uživam u tome da iznenađujem i plašim starog kravorepca svojom izviđačkom vještinom: za tren se pojavim, za sekundu iščeznem. Zine Lijančina kao varen zec i u čudu se pita: kako li se ovaj neopaženo privuče?

Na te posljednje Iline riječi Lunja se trže, sinu okom i živahno pripita:

— Šta veliš: neopaženo privuče, a?!

— Da, da... pa da! — zbuni se čudni poljar. — Da nisam lupio nešto blesavo? Tačno je, majstor sam za privlačenje, šunjanje, prikradanje, iščezavanje, nestajanje, isparavanje...

— To, to! — uskliknu Lunja. — Pa ti bi, čudni čovječe, bio naš odličan izviđač. Mogao bi da povazdan cunjaš i lunjaš oko, u blizini neprijateljskih uporišta i bunkera, i da vidiš šta tamo rade i kuda se kreću. Čuvaćeš tako sviju nas da nas iznenada ne napadnu.

Ile veselo sinu očima.

— To bi zaista bio posao za mene. I posao i najljepša zabava! Zamisli: dan i noć čuvam ovu prekrasnu omladinu, ova bogata polja, zrele voćnjake, tešku šumsku hladovinu, hladne virove Sanice...

Raznježeni poljar čudak bio se zaista pjesnički zanio. Vidio je u mašti čitavu Saničku dolinu, sve do posljednjeg žbunja, a onda... onda je u hladu jedne šljive, tamo negdje kod one škole s kursistima, spazio i kuvara. Lijana s njegovom bocom i odjednom se namrštio.

— Lunjo, košuto moja, — uzviknu on — sve sam spreman da radim, samo neka mi se ponekad dozvoli da uradim ponešto i za svoju dušu.

— A što to? — radoznalo pripita Lunja.

— Nek mi se dopusti da katkad malčice uplašim poljara Lijana, kravorepca nijednog. Neće to biti ništa strašno. Za tren ću mu domahnuti iza kakva žbuna, nakašljati mu se iza leda, povući ga u mraku za prst od noge, pošakljati ga u snu kokošijim perom ispod nosa i tome slično. Prosto-naprosto nek stari lisac dobro zna da je Šušljin stari čuvar uvijek negdje u bližim. Bolje će mi onda čuvati moje drago konjče.

Lunja se od srca nasmija.

— Pa to su najobičniji dječji nestašluci. Ih, ti si pravo pravcato dijete. Daj da te pomilkim po kosici.

Ona pomilova čudnog poljara po zamršenoj sijedoj kosi, a na to čiča, neočekivano, poče da plače:

— Da, da, ja sam zaista bio dobro mamino dijete s plavom kosicom, ali mi je mama davno umrla. Umro mi je i tata, i djed, i baba, i pradjed, i prababa, i čukun-baba, svi. Možda su umrli i oni rođaci koji su živjeli prije njih, ali ja ih, na žalost, nisam poznavao, jer sam se rodio sasvim kasno.

— Pa zar se zbog toga mora baš danas plakati? — prijekorno reče Lunja.

— Kako da ne plačem? — šmrcao je čudni poljar. — Sirota moja čukun-bukun-čukunbaba, koja je živjela još u doba Kulina bana, a sad se odmara negdje pod nekim šarenim stečkom od pet hiljada kila! Da sam je negdje susreo, sigurno bi mi dala bar tri kocke šećera.

— Pa u njezino vrijeme vjerovatno nije ni bilo šećera, osobito u kockama — primijeti Lunja.

— Veliš nije? — prenu se Ile i obrisa suze. — Vidiš, sad mi je već malo lakše. Znaš, mnogo ti ja volim šećer u kockama.

Ile se razvedri kao da nikad nije ni zaplakao za čukun-bukun-čukunbabom, a začuđena Lunja samo ga milo pogleda i reče:

— Ta zašto da budeš tužan? Svi mi, koliko nas je god u Saničkoj dolini, sad smo tvoji unuci. Vidiš da nisi sam na svijetu.

Ile poskoči od radosti i podviknu:

— Iju-ju, živjeli moji unuci, živjela Prva radna omladinska brigada!

Još se pozadugo smješкао i cupkao, a onda odjednom stade i zamisli se:

— Lunjo, a vi valjda nećete tražiti da ja svakom svom unučetu poklonim po tri kocke šećera?

— Nećemo, djedice, sve do oslobođenja, a kad se oslobodimo... e, onda ćemo vidjeti šta ćemo. Sigurno ćemo se razići po čitavoj našoj zemlji i svako će ti od nas poslati jedno pismo u tvoj Vrgelj. Lijepo ćemo staviti adresu: Našem dragom dekici... Zbilja, ja još i ne znam kako je tebi ime i prezime.

— Ile Glasnokukurikalović.

— U-uh, kako dugačko prezime! — uzviknu Lunja. — Mnogo će, bolje biti da mi tebe jednostavno zovemo Ile Pijevac.

— Ile Pijevac, hm! Pa nije to tako ni loše — složi se poljar čudak. — Kraće ime lakše je nositi.

Od toga dana Ile Glasnokukurikalović Pijevac postade jedan od najvještijih i najkorisnijih izviđača u Saničkoj dolini. Trudio se svim silama da što više izoštri svoju izviđačku opreznost i budnost pa da mu se ubuduće ne dešava da ga Lunja onako olako iznenadi. Natjerao je u brigu sve okolne neprijateljske predstraže, zaštitnice i osiguranja, ali s Lunjom ipak nije mogao izići nakraj.

Jednom je, skriven u visokoj travurini blizu kursističke škole, upravo smišljao kako da izvede neku podvalu čiča-Lijanu, i to s onim djed-Vukovim jarcem, kad mu se iza leđa začu umiljat glasić:

— O čemu to razmišljaš, čiča-Pijevče?

— O jarcu i magarcu! — okinu Ile kao iz puške, veoma ljut što ga, eto, opet iznenadiše. — Ma kako li si me samo opet zatekla nespremna, de?!

Nad njim je stajala Lunja, tiha i vedra kao mirno jutro u maju.

— Pa ... šta ja znam... osjetila sam da voliš ova skrovita mjesta s bujnom travom i tako... noge su me i same ovamo dovele.

— E. drugi put ću ja tebi doskočiti — zareče se u sebi. čudni poljar, pa kad se sljedeći put vrzmao u blizini Lijanove kuhinje, on se pope na obližnji orah i sakri se u gustoj lisnatoj krošnji. Međutim, ne prođe ni desetak minuta, kad se začu zvrjanje aviona. Svi iz kuhinje nagnuše trkom u jarugu. Lunja se odnekle pojavi posljednja, čuknu nekim štapom u stablo oraha i zovnu:

— Čiča-Pijevče, zar ti ne misliš da silaziš? Gore nije baš najsigurnije.

Ile se brže-bolje sasulja niz orah i sjuri se u jarugu, podalje od Lijana i ostalih. Tek što je bio zaustio da upita Lunju kako ga je otkrila na drvetu, kad jedna bomba tresnu kraj samog oraha i nad njim diže čitav oblak dima, lišća, zemlje i granja. Ile samo huknu od straha i pogleda djevojčicu s poštovanjem.

— Bogme da ne bi nje, sad bih i ja letio u onome garavom oblaku!

Samo se po sebi razumije da je Ile pokušao da i za Lunju sastavi »lični i slični opis«, ali oko toga je imao grdne muke. Kako bi god pokušao, sve bi mu se migoljilo iz ruku neulovljivo kao sjenka. Tek što bi uspio da nađe pravu riječ za neku Lunjinu osobinu, počeo bi razmišljati zašto i on ne posjeduje takvo nezamjenljivo blago i odjednom — puf! — ona s mukom nađena riječ rasprsla bi se kao sjajan mjehurić od sapuna.

— Eto ti ga de — pobježe! Pukni prstom za Mijatom!

Na kraju, od čitavog Lunjinog opisa našlo se u Ilinoj bilježnici samo ovo:

»Lunja — munja — Lunja — munja približan izgled: u prvoj sekundi bljesne kao munja potajnica, u drugoj naiđe nečujno kao sjenka, u trećoj spaziš vlažne košutine oči, u četvrtoj sekundi čini ti se da je to tvoja unuka koje nikad ranije nisi imao, a u petoj sekundi već ti izgleda da je poznaješ najmanje trinaest godina i još čitavo jedno ratno ljeto. Pojavljuje se, dakle, postepeno kao svitanje, proljeće i druge prirodne pojave«;

glas: liči na cvrkut ptice u zoru, ponekad na šapat lišća, na grgoljenje tamne vode u kamenom koritu obraslom u mahovinu, a katkad, opet, sjeća me na jedan mio glasić koji me vrlo rijetko zovne u snu i kaže: 'Ilence-pilence, odnese mačkica džigericu!';

odjeća: ne sjećam se kako je obučena, jer sam uvijek gledao samo njezine krupne zamišljene oči;

osobeni znaci: svojom pojavom izaziva laku tugu i tihu radost, podsjeća te na to da u životu ima mnogo lijepih i dragih stvari, uvjeri te da će jednom proći sve ratne strahote i da će sutra ljudi mirno sjediti u ljetujem sutonu, odmarati se i pričati neke divne priče koje još nije čulo ljudsko uvo.

Dok pišem ovo o njoj, neko nepoznat šapuće mi tiho šta ću kazati o toj
čudesnoj curici.

Ile Glasnokukurikalović Pijevac začarani izviđač«

MILE MOTORIST

Jeroplane, pasji sine,
što na djecu bacaš mine.

Još dok su se omladinske kolone sa svih strana slijevale prema Saničkoj dolini, po čitavoj oslobođenoj teritoriji Krajine već je počinjala potraga za mašinama vršalicama.

Bio je to prilično težak posao.

Tek tu i tamo, u nekom bogatijem ravničarskom selu, našla bi se po neka vršalica s motorom, ali obično bi joj ponešto nedostajalo. U neke je bio pokidan onaj veliki prenosni kaiš (remeni), u druge je bio motor nešto u kvaru, trećoj, opet, nedostajao važan dio. Valjalo je hitno, preko noći, vršiti popravke.

Oko partizanskih mehaničarskih radionica osvanuše tako glomazne crvene vršaće mašine i teški zelenkasti motori. Zinuše majstori od čuda, zagalamiše:

— Pogledaj, šta ćemo s ovim crvenim slonom? Otkriće nas avijacija, ta ovo se vidi s deset kilometara daljine. Pokrivaj to, farbaj, maži!

Mašina je pokrivena granjem, sakrivena ispod većeg drveća ili je premazivana i šarana čim se prije stigne i onim šta se, imalo pri ruci: katranom, nekom farbom ili prosto-naprosto blatom. Poslije jedne takve rabote ona je obično ličila na kakvo džinovsko svinjče koje se propisno ulopalo u nekoj kaljuzi.

— Auh, brate, prosto da pljune čovjek! — jedio se majstor Lazara Mačka, poznat kao veliki čismenik.

Pored mitraljeza, pušaka i topova, sad se partizanski mehaničari baciše i na opravku vršalica. Iz udaljenih radionica često se čulo neko ubrzano tutukanje — tu-tu-tu! — pa ti nije bilo jasno jesu li to mitraljezi ili majstori isprobavaju neki motor.

Nastade trka i za motoristima. Gorivo za motore već se nekako i nabavljalo, ali ono malo mehaničara i ljudi vještih oko motora bilo je rastureno po radionicama i po partizanskim četama. Neko je bio mitraljezac, neko artiljerac, neko zdimio u diverzante da diže u vazduh oklopne vozove, a poneki je, bogme, postao već i komandant bataljona.

I u selu Lipovu nalazila se jedna zadružna vršalica, nabavljena pred sam rat, ali njezin motorist, neki Dugajlija Mile, vrljao je štokud širom slobodne partizanske teritorije. Taj ti se bavio čudnim i opasnim poslom: pronalazio je i demontirao neeksplodirane avionske bombe. Eksploziv iz tih bombi upotrebljavali su partizanski diverzanti za pravljenje nagaznih mina za neprijateljske vozove, tenkove i kamione.

Kad je trebalo da se lipovačka vršalica oprema za put u Sanicu, Lazar Mačak dobije zadatak da pronade Dugajliju Milu i da zajedno s njim, kao njegov pomoćnik, pođe na žetvu u Sanicu.

Obradova se, bogme, naš Mačak. Vidjeće opet svoje stare drugove iz Prokina gaja, susreće se vjerovatno i s đavolastom Maricom, a što ga je naročito radovalo: naučiće da radi oko motora i vršalice.

Da, sve je to lijepo, ali deder ti najprije pronađi Milu Dugajliju!

U plastu sijena nekako ćeš i pronaći stari ekser. Prebraćeš slamku po slamku i eto ti: konačno ti je ekser u ruci. Ali deder ti, dragi moj, pronađi dugačku zarđalu ekserčinu, Milu motbristu, na tolikoj prostranoj slobodnoj teritoriji, punoj šuma, livada, zaselaka, njiva i njivica, potoka, klanaca i kupusnih kaca, gdje se također može sakriti čovjek, pa čak i naš Mile ako se samo predvostruči.

— Eh, da mi je sad pri ruci poljar Lijan, taj bi brzo otkrio našeg dugačkog Milisava — uzdisao je Lazar Mačak. — Zlo bi samo bilo ako bi zaredao da ga traži po raznim kacama. Taj bi se sigurno zadržao pored neke kace sa šljivama i popričekao da se ispeče rakija, a dotle — prošla bi ne samo žetva nego i berba kukuruza. Nema vajde od Lijana, moraću se ja sam potruditi.

Lazar se najprije propita u komandi partizanske pozadine koja je sve sela i položaje pod Grmečom posljednjih dana bombardovala neprijateljska avijacija. Znao je gdje god je bombardovano, odmah ti tu eto i Mile Dugajlije. Čeprka okolo i njuška za neeksplozivnim bombama.

Baš dan ranije dva bombardera tukla su jednu školu nedaleko od Lipova. Školska zgrada bila je samo neznatno oštećena i prozori na njoj polupani, ali je zato čitava poljana oko škole bila posijana lijevkovima od rasprsnutih bombi.

— Samo ti požuri, momčiću, Mile je sigurno već tamo, na licu mjesta — rekoše Lazaru u komandi.

Kad majstor Mačak stiže do bombardovane škole, tamo zaista zateče Milu Dugajliju gdje se petlja oko neke poveće neeksplozivne bombe. U velikom krugu oko njega sjedilo je, čučalo i leškariло oko četrdesetak staraca i svi su se ustrajno i neumorno — češali.

Obradova se Mile komšiji Lazaru, jer je od srca volio ovoga dječaka, vještog svakoj alatki. Između njih se odmah razveze živ i srdačan razgovor kao da su godinama zajedno radili.

Iz bombe je upravo bio izvađen upaljač, detonator, pa sad nije bilo opasnosti od eksplozije. Oznojeni Mile pripali cigaretu da se odmori, a na to grupa starčina oko njega također zadimi iz svojih lula, lulica i luletina. Nad bombardovanom poljanom stade da se razvlači lagašan plav dim.

— Koji su ti ovi okolo? — šapatom upita Lazar Mačak.

— To su ti češatori iz ovog sela — odgovori Mile smješajući se.

— A šta su ti to »češatori«? — začudi se Mačak.

— Nikad nisam čuo tu riječ.

— Češatori su ljudi koji se povazdan češu — počeo da objašnjava Mile Dugajlija. — To su ti oni zlosrećnici koji su kroz razne ustaničke bježanije i svakojake nevolje i oskudice dobili svrab, češu, pa sad od toga nemaju mira ni danju ni noću.

— Gle, pa sve starci — čudio se Mačak.

— Ono što je mlađe, sve je u partizanskim četama ili je otišlo na žetvu, u Saničku dolinu. Žene rade u kućama, a starine, češatori, digli su se da traže lijeka svojoj bolji.

— Pa zašto se kupe baš oko tebe? — nije mogao da se domisli majstor Mačak.
— Ne očekuju, valjda, da ih ti počeseš nekom bombom.

— Čekaju oni eksploziv iz bombi. Saznali su odnekud da on odlično liječi svrab. Lijepo ga istućaju u prah, pomiješaju sa svinjskom mašću i dobro se namažu.

— I to im pomogne? — propitivao se Lazar Mačak.

— Kao da bolest odneseš rukom — hvalio se Mile.

— Već sam ti ja tako spasao na stotine češatora. Dobar lijek, odličan, samo pali kao vatra kad se njime namažeš.

— Vidi, vidi!

— Vjeruj, kad ti kažem. Samo su češatori i tome doskočili. Sjednu pored nekog potoka, dobro se namazu, a kad ih počne isuviše da peče, oni onda glavačke u vodu — buć!

Dok su njih dvojica tako razgovarali, začu se malo. poizdalje ljutiti ženski glas:

— Zlikovče, ostavi se već jednom bombi! Mačak se iznenađeno okrenu. Iza niske kamene ograde dvorišta izvirivala je neka žena, a oko nje, poredano kao u streljačkom stroju, virilo je šestoro djece.

— Ko ti je ono? — začudi se Mačak.

— Moja žena s djecom. Boji se da ne poginem demontirajući bombe, pa me grdi i odvraća od opasna posla.

— Okreni se, zlikovče dugački, pogledaj ovo šestoro dječice koja će ostati sirote ako tebe bomba upljeska! — opet povika žena iza zida. — Bogme ćeš platiti kad mi šaka padneš!

— Ništa se ti ne boj, mi ćemo te braniti! — u horu odgovoriše starci češatori.

Najzad, kad Mile počne da vadi iz bombe tvrd žučkast eksploziv, češatori se sjatiše oko njega:

— Dajder, sinko, koji komadić, bog ti dao rajsko naselje na nebesima.

— Odletjeće on, zlikovac, pod nebesa ako ta gvozdena riđuša iznenada grune!
— viknu iza zida Milina žena. — Okreni se, bezdušniče, da vidiš kakvu krasnu dječicu iza sebe ostavljaš.

— Živio tata junačina! — viknu najstarije dijete, jedan crnomanjast dječčić, a na to ga mati istog trena klepnu iza vrata da je začas nestao iza zida.

— Živio, živio! — složno prihvatiše starci češatori. češatorska bratija tako navali na eksploziv da Mile Dugajlija najzad zabrinuto povika:

— Ej, lakše malo, neće ništa ostati za dizanje vozova u vazduh!

— I ne treba, kumašine! — veselo otkukurika jedan starac. — Mi noćas krećemo svi na rušenje željezničke pruge, neće ti oklopni voz više ni priviriti u naš kraj. Biće češanja da će sve letjeti niz nasip šine i pragovi.

Kad je Mile Dugajlija čuo od Lazara da mu valja opet ići uz vršalicu, i to još u Saničku dolinu, on podvrisnu od radosti, preskoči školsku ogradu i stade grliti ženu i djecu.

— Op-cup, idem na vršidbu! Opala-cupala, odoh opet uz moj stari motor!
Oho-ho, alaj će da sipa pšenica bjelica!

Milina dječurlija uhvatiše se u kolo oko svog dugačkog tate i počеше u horu, pocupkujući, da skandiraju:

— Ta-ta Mi-le mo-to-rist! Ta-ta Mi-le mo-to-rist!

Sasvim neočekivano, sad se i starci češatori uhvatiše u kolo oko ispražnjene avionske bombe i, lagano se krećući u krug, stadoše pjevati izduboka i grgutavo:

Ispod krampa vatra kreše:

stari čiča prugu češe.

Oj, fašisto, gadno ime,

šta mi možeš — počesi me!

— Ma ko li im samo sastavi ovu podrugljivu pjesmicu? — čudio se Lazar Mačak dok je žurio za dugačkim motoristom prema selu Lipovu, a na to usukani Mile samo veselo odmahnu rukom i reče:

— Ih, ko! Jedne večeri, dok su ovi isti starci zajedno s omladinom rušili prugu oko stanice Blatne, donese vrag onoga vašeg kurira Doku Potrka i dok dlan o dlan, sročí momče pjesmicu. Moram ga zamoliti da i za mene nešto sastavi, možda će mi onda i motor bolje raditi.

JEDAN ZEMLJOTRESNI DAN

Ili grmi U se zemlja trese,
il pucaju na gradu topovi? ...

Jutarnje sunce, još rumeno od spavanja, već mitraljira dolinu kroz rijetke krošnje hrastova na brijegu. Šibaju zlačane strijele kroz tamnozelen splet lisnatih grana i pale rosu po livadama. Bukte sunčane vatre po virovima rijeke Sanice i rujno se žare na crvenim krovovima kuća. Plamte crvenim požarom zalepršane zastave na čelu omladinskih kolona, koje kreću prema svijetlim ćilimima još nepožrjevene pšenice.

Jutro liči na praznik, na raspjevan, kićen i obasjan praznik, čiju radost ne može razbiti čak ni potmuo tutanj dalekih topova, ni povremeno rešetanje mitraljeza negdje iza prvih brežuljaka.

— Čuješ li topove? — okreće se omladinac svom drugu dok mu daleka tutnjava radosno potresa srce, srce prostrano kao Sanička dolina. — Ono se biju naši proleter. Tamo je i Vrhovni štab. I drug Tito, koga još nismo vidjeli.

— Slušaj, ono su tamo naši momci, brane nas! — očima i smiješkom obavještava omladinka omladinku dok oslušuju sitan smrtni vez bliskih mitraljeza. U lakoj jezi igraju im i dršću srca kao zvonke čaše potresane glasnim rafalima.

Jutro nad Sanicom je sunčana pjesma pod kojom se rascvjetavaju rumene bulke života i smješka se plav različak djevojačkih očiju, dok se s ivice doline prosipa glasno, prijeteće graktanje gavranova smrti.

U toj opštoj poplavi sunca i radosti poigrava i samotničko srce čudnog poljara Ile Glasnokukurikalovića Pijevca. Ponamjestio se on u gustoj krošnji vrbe, nad samom rijekom, i baca u vodu udicu načinjenu od šivaće igle. Tržne nešto iz vira, Ile tržne naviše i na suncu se pomamno zapračaka srebrna riba prskajući vatrenim iskrama.

— Aha, opet kljen, glupan, razumije se! — kliče Ile, pa skida ribu sa udice i baca je natrag u vodu. — Hajde odakle si i došao, neću s budalama da imam posla.

Za trenutak-dva na udici zaigra potočna pastrmka ukrašena crvenim tačkama. Ile brže-bolje i njoj očita lekciju i baca je natrag u vodu.

— Oho-ho, kako se samo takva ljepotica prevarila pa zagrizla. Idi, idi, ljepojko, tvoje je mjesto u najbistrijoj vodi.

Ako se na udici nađe debeljušna spora ribica, zvana »brka«, poljar je nježno podrži na dlanu prije nego će je vratiti u vir.

— Odakle ti, brkata ljenčugo, ko je tebe zvao? Hajde ti, rode, spavaj negdje dolje u mulju, tamo je tvoja komanda.

Kad je Ile posljednji put povukao, na udici se neočekivano nađe pokrupna zelena žaba. Poljar izbulji oči kao što i jeste red kad se susretneš s kakvom žabom.

— Dobro, de, molim te lijepo, ko je sad tebe zvao, a? Jesi li ti riba? Kako da nisi! Postaćeš riba onda kad onaj kravorepac Lijan prestane da šljema rakiještinu.

Žaba đipi s njegovog dlana, pljesnu u vodu i zaroni pod splet vrbovih žila. Poljar je isprati prijateljskim pogledom i nešto se zamisli, kad mu odjednom do sluha doprije veselo konjsko rzanje. Ile pretrnu od radosne treme i trže natrag udicu.

— Šušlja! Samo taj vragoder ovako veselo rže.

Puteljkom s druge strane potoka upravo je nailazila omladinska četa iz Lipova. Podaleko iza nje, kaskajući na Šušlji, kuvar Lijan žurio je da ih prestigne i da se pokaže pred svojim komšijama u svemu svome jahačkom sjaju.

Poljar Ile samo diže ruke, okrenu se suncu i pobožno zavapi:

— Oj, vječito sveznajuće sunce, ti si svašta na svom putu vidjelo, a jutros, evo, i ti i ja gledamo čudo neviđeno: kako magarčina jaše na konju. Jaše kravorepac, kop-neni som, vodozemac koji pliva u rakiji. Zažmuri, rođeno sunce, da ne pocrveniš od stida!

Dok je tako Ile, sakriven na vrbi, razgovarao sa suncem, poljar Lijan ponosito prokasa uzduž kolone praćen poklicima:

— Živio čiča Lijan!

— Živio najslavniji kuvar Omladinskog bataljona!

— Ehej, striče Lijane, pozdravila te ona krava na kojoj si pobjegao ispred ustaša!

— Šta ti je to u torbaku, striče? — upita neko.

— Benzin za moju ličnu vršalicu! — viknu Lijan pipajući grlić boce koji mu je virio iz torbaka.

Ožednjeli Šušlja žurno ukasa baš u onaj vir nad kojim je, u krošnji vrbe, čučao sakriven Ile. Kako je konj bio duboko zagazio u vodu, Lijan okvasi opanke i viknu:

— Ej, kud si navalio, ta nije ovo rakija!

Omladinci se stadoše smijati. Lijan se ljutito okrenu prema njima, a taj trenutak hitro iskoristi oprezni Ile i doviknu Šušlji oštrim šapatom:

— Lezi! Lezi, Šušlja!

Nestašni konjičak, koji se upravo i sam spremao da to uradi, samo uzmahnu glavom i — pljas! — ljuljnu postrance svom težinom u vir zajedno s jahačem.

— Živio! — povika Ile kroz pljusak vode.

Dok je na obali sve treštalo od neobuzdana smijeha žetelaca, iz vira se najprije čulo Lijanovo davljeničko brbotanje — br-br-br-br! — a onda na površinu najprije izroni mokar torbak, za njim ruka, a tek onda čičina glava s izbečenim očima.

— Spašavajte torbak! — viknu on istorijski potresno kao da izgovara posljednje znamenite riječi u životu.

— Ehe-he. zašto baš torbak? — veselo je kreketao neko s obale. — Da u nje-mu nije povjerljiva arhiva čete?

— U torbaku je boca s rakijom, rzalovići prokleti! — zagalami Lijan. — Teško meni ako mi se Sanica ulije u bocu, propao sam!

— He-he-he-he! — oprezno se zasmijucka s drveta poljar Ile.

— Pazi ga, već mi se i vrbe smiju! — progunđa Lijan, ali kako je bio zabavljen oko svog torbaka, nemade vremena da se obzire još i na tamo neke bezobrazne vrbe smijačice.

Šušlja prvi izjuri na obalu veselo se otresajući. Za njim se, pušući, izvuče Lijan, otvori najprije bocu, gucnu iz nje i veselo objavi:

— Dobro je, rakija se nije pokvasila! Žeže kao vatra, potpuno je suva, znači.

Zadovoljan Šušljinim podvigom, Ile Pijevac skliznu s vrbe i šmugnu među guste rakite hitro poput lasice. Nikom ni na um nije padalo da ovo Lijanovo stradanije dovodi u vezu s nečijom podvalom sa strane. Jedino Lunja, prateći svu tu veselu vodenu zgodu, zamišljeno počeaš nosić i pomisli u sebi:

— Opet moj Ile Pijevac pravi konjske šale s našim Lijanom. Baš je neumoran.

Spazila je ona i Pijevčevo muvanje kroz rakite, ali nikom ništa nije kazala. Šta se koga tiče šta rade njezini prijatelji izviđači i obavještajci!

Onako mokat, kuvar Lijan krenuo je natrag svojoj kuhinji, grdeći uz put nestašnog Šušlju:

— Baš ti jutros naspjelo da se kupaš, a? Kako se ja nikad ne kupam, pa me opet evo živa i zdrava? Kako li me samo izbruka maloprije pred omladinom, smijaće mi se do mrkle noći.

Tu se Lijan istog trena podsjeti i one vrbe koja se, čini mu se, također smijuckala, i brže-bolje zategnu Šušlji ular i gromko viknu:

— Stoj! Stoj u ime zdrave pameti! Otkud se drvo može smijati, a?!

Šušlja okrenu glavu i nekako lopovski pogleda ga iskosa svojim umnim sjajnim okom kao da će reći:

— Svašta se danas događa, ja ti to kažem.

— Hm-hm, nešto ti meni kriješ — sumnjičavo ga zagleda Lijan. — Deder, kazuj brzo, ko te podgovori na ono izvrtanje u vodu, je li?

Umjesto odgovora, iza rijetke živice začu se nečije začuđeno pitanje:

— Ej, gdje si ti čuo da konj govori?

Iznenaden, Lijan smotri kroz glogovo granje pozamašnu glavu djeda Vuka, koji je u susjednoj njivi vezao snoplje, i odgovori ne zbunjujući se:

— Ne beri ti brige, jedan stari poljar, kao što sam ja, bolje razumije nemušti konjski jezik negoli, recimo, njakanje nekog tamo Ile Glasnokukurikalovića. Moje oko i moje uvo nepogrešivo love sve znake životinjskog govora, kao što moj nos, opet, čita sve mirisave poruke iz nekog bureta, kace, cisterne, boce, čokanja ili čaše.

Zadovoljan svojim premudrim odgovorom, Lijan odjezdi prema školi, a kad stiže do svoje kuhinje, naredi Nikolici s prikolicom da iziđe na drum, na stražu.

— Idi, pripazi da ko ne naiđe dok se ja presvučem. Skočio sam za jednim zecom pa pogodih pravo u vir.

Obukao je neku gunjčinu djeda Vuka, njegovu rezervnu kapu i jedne od brojnih čičinih čakšira, koje je stari bio skinuo da bi lakše mogao raditi oko snoplja.

Tako uniformisan ličio je na nekog smanjenog djeda Vuka.

— Oho-ho, sad sam se obnovio spolja, deder da se malo ponovim i s unutrašnje strane.

Čiča nagnu punu bocu — klo-klo-klo! — dobrono povuče vatrene šljivovice, a onda se poče obzirati gdje bi objesio svoj torbak.

— Torbače, čuješ li, moram te negdje objesiti — stade on glasno da se isповijeda, jer je često razgovarao sa svojim stvarima kad poviše pijucne. — Objesiću te o neko drvo pa mi se osuši, a ti, boco u torbaku, ti mi se nemoj sušiti. Tebe će Lijan već osušiti kad nastupi taj svečani istorijski trenutak.

Zagledajući uz prvo drvo guste krošnje, on spazi kako ispod najnižeg lisnatog ogranka viri jedna vrlo pogodna kuka, nešto kao povijen patrljak suve grane, pa bez razmišljanja objesi o nju torbak i zadovoljno reče:

— Tako, tako, vidi se da si ti neko dobro drvce kad imaš tako lijepu kuku.

Sva Lijanova sreća što se odmah zamajao oko spravljanja ručka pa nije vidio čudo neviđeno: ona tobožnja »kuka« odjednom krenu naviše i iščeznu u lišću zajedno s torbakom. Čulo se samo kako torbak šušti putujući uz drvo sve dok ne ispliva do samog vrha, gdje ga nečije ruke spretno zakačiše.

Niko ne primijeti ništa od te čudnovate dogodovštine s torbakom. Jedino je Nikoličina vjerna kuja, Žuja, suzdržano režala vezana za obližnju ogradu i pažljivo zurila u sumnjivo drvo.

Čiča Lijan, trpajući u kazan jagnjeće meso, ču kako nešto, tupnu o zemlju pod onim drvetom o kome je visio torbak. Brže-bolje virnu napolje i smotri samo to kako se drmaju i povijaju kukuruzi u njivi nedaleko od puta.

— Ah, drž lopova, odnese torbak s rakijom! — povika on ispadajući iz kuhinje. — Drž torbak, odnese lopova s rakijom! Ej, odnese rakija torbak! Drž, ne daj, odoše svi, ostade drvo!

Svojom drekom Lijan uzbuni čitav omladinski vojno-politički kurs. Misleći da dolazi neprijateljska avijacija, omladinci pojuriše iz škole u jarugu vičući:

— Avioni! Avioni!

— Eto ti ga, đavole, sad stigoše i avioni! — vreknu Lijan i stušiti se u jarugu za ostalima.

Dok je trajala ta trka oko škole, na međi između dvije njive, nedaleko od kuhinje, sjedio je u visokoj prezreloj travi čudni poljar Ile Pijevac. Odmarao se od jurnjave kroz kukuruz i kratio vrijeme neobičnom igrom: ispružio je ruku, savijao koščat mrk palac i s uživanjem ponavljao:

— Gledaj ga, kuka pa kuka! Prevario bi se i neko pametniji, a kamoli neće onaj kravorepac Lijan. Baš sam se dosjetio kako da mu podvalim. On pomenu kuku, a ja pružih ruku. Oho-ho, aha-ha, od ovoga čovjek prosto pjesnik postane! Ih-ih, đih!

Kad spaziše da na vidiku nigdje nema aviona, omladinci se vratiše nazad u Školu. Vrati se i Lijan, pogleda uz ono drvo, a kad na samom vrhu spazi svoj torbak, on u nevjerici dva-tri puta žmirim i reče:

— Šta je ovo danas, ljudi? Vrbe se smiju, torbaci se penju uz drveće, nevidljivi lopovi trče kroz kukuruz! Ehe, nek još samo moja boca progovori i zovne me u goste, pa ću povjerovati čak i u onu glupu priču da je zemlja okrugla i da se okreće.

Poćutao je, zamislio se i onda osvetnićki puhnuo:

— U-uh, sve mi se ćini da ovdje ima svoje prste onaj prokleti nevidljivac, űunjalno i cunjalo Ile Glasnokukurikalović, đavoli ga oderali!

Saplićući se u predugaćku gunju i zarozanim ćakširama djeda Vuka, Lijan je toga dana podijelio mladim kursistima rućak zasipan sa svih strana pljuskom smijeha:

— Pazi ga, lići na nekog smanjenog djeda Vuka. Djed Vuk malog kalibra! Aha-ha! Oho-ho!

— Djed Vuk je teška haubica, a stric Lijan mali protivtenkovski top, onaj űto skaće kao jarac! Ehe-he! Ihi-hi!

— Jarac je tvoja prababa! — bunio se ćića. — Uhu-hu!

Umoran od raznih doživljaja toga dana, Lijan odmah poslije rućka leže da se odmori. Ispružio se u hladovini pod onim drvetom o koje je vješao torbak, pokrio se po glavi starim prslukom djeda Vuka — i blaženno zaplovio niz modro jezero sna ljućajući se na talasima rakije.

Međutim, tu još nije bio kraj njegovim stradanijama.

Tek űto je ćića zahrkao, evo ti odnekud nekakve babe. Kabast i krupan bakutaner, űira neg duža, duža neg űira. Maršira korakom artiljerca, koluta oćima i vitla u ruci nekim drvenim predmetom koji se ne bi mogao nazvati ni koćićem ni kocem, ali bi mu zato sasvim lijepo pristajao naziv koćina, moćuga ili ćak i ražanj.

Maršira, dakle, moćna bakutacija, sijeva lijevo-desno crnim oćurdama i bobonji:

— Ćekaj, ćekni, ćupoglavi ćićekanjo, ćvrknuću te ćetrdeset puta ćvornovatom moćugom pa će ti na ćabrastoj glavudži odskoćiti ćitava ćvoruga kao da te je zveknula bronzana zvećka crkvene zvonćine!

Nastupajući kroz űkolsko dvorište nezadrživno poput oklopne divizije, baba spazi u hladovini zaspalog Lijana, dobro ga zagleda i poće nježno da űapori:

— Pst, pst, to je njegov gunjćić, njegove pantalonice, kapica i prslućić. Uspavala se moja ptićica, moj Vućić skitnica. Gle, kako se neűto smanjio. Sad ću ja da probudim svoje maćence.

Baba izmahnu kocem i poprilićno odalami spavaća po turu.

— Skoćider, ćmavalo, polaži raćun!

Lijan poskoći kao da ga tresnu granata i prestrašeno se izbeći u nepoznatu babu.

— űto se bećiš kao pećeno bravće? — zagudi baba glasom teške motorizacije pa, videći odmah da se prevarila, dodade blaže:

— Oprosti, batice, mislila sam da je on.

— Ovo nije on, već glavom ja, ali ko si ti!? — zaprepašćeno se razvika Lijan. — Kad već tražiš njega, molim ja tebe, zaűto tućeš mene?

— Ama ja imam raćuna s njim, a on sa mnom, i to nema veze s tobom — poće da se pravda baba.

— Pa kad već imaš neke račune s tim tvojim, zašto onda kocem svojim voštiš po leđima mojim? — zagalami Lijan ljutito.

Ta nezgodna »gramatička« diskusija oteгла bi se vrag zna koliko da se tučeni poljar nije dosjetio da zamjenice počne da zamjenjuje imenicama. Njegova sljedeća rečenica zbog toga ispade ovako:

— Ta ti si, sigurno, baba onog djeda Vuka, a njegov, Vukov, prijatelj, to sam ja, kuvar Lijan, bivši poljar iz sela Lipova.

— Pa tako mi kaži, komšijo Lijane. Ja sam zaista bakica Dragojla iz zaseoka Strmonoge, rođena žena Vučine Bubala, nepopravljive skitnice, hajduka, ratnika, četobaše i starog ustanika.

— Aha, sigurno tražiš svoga staroga da vidiš je li živ i zdrav? — upita Lijan. — Valjda mu i ponude nosiš, kakve dobre rakije, a?

— Nosim ja, bogme, ovu kočinu da njega upljeskam kao žabu, dosta je meni njegove skitnje! — grmnu krupna bakutanerčina. — Evo već šezdeset godina taj ti se muva po svim mogućim ratovima, bunama, ustancima i raznim drugim vašarima. Ja lijepo spremim ručak i čekam ga. a on ti se vraća kući tek poslije pola godine, a nekad čak i kasnije. Naravno, ručak se odavna ohladio.

— A ti mu, bakice, pripremi za ručak oraha i rakije, to ga može čekati ako ćeš i dvije godine — predloži joj Lijan. — Čak bi i ja skoknuo da mu pomognem.

Evo, obećavam ti da ću ti doći u goste čim završimo ovaj naš ratni posao.

— Hm, a kad će to biti? — nepovjerljivo zaškilji baba.

— Pa tako... čim zauzmemo Berlin, eto mene i djeda Vuka. Domarširaćemo pješke, prijekim putem.

— Hm, hm, a je l' daleko do toga Berlina? — još više zaškilji bakutacija i pomilova svoj kolac.

— Pa, ovaj, biće pješke oko dvije nedjeljice, ako nije i više — ocijeni Lijan.

— A, jok, ne dam ja onome svom starom skitnici da ide tako daleko, poderaće opanke — strogo reče baba. — Najbolje će biti da ja njega sasvim umlatim. Onda će se bar primiriti na jednom mjestu. U svako doba znaću gdje je.

Videći da se njegovom pobratimu kuva gadna popara, poljar Lijan poče da vrda:

— Znaš, bako, on je ovdje bio sve do juče, a onda je okrenuo nekud gore prema Grmeču. Kaže, neće s nama na Berlin, već mu je, veli, milije da pođe na Rim. Udariće fašistima s leđa, otud od Japana.

— A gdje li mu to sad bješe taj prokleti Japan? — zabrinu se bakutaner,

— Ma zar ni to ne znaš? — tobož se začudi Lijan. — Evo, čim se popneš gore na ovaj brijeg, vidjećeš tamo ulijevo, sasvim u daljini, jedno seoce. To ti je Japan glavom. Ako pružiš korak, do noći si tamo.

— Još kako ću ga pružiti! — zagudi baba. — Neće meni moj starčekanja izmaći. Ima da prevrnem čitav Japan dok ga ne iščeprkam na sunce, a onda...

Baba ratoborno zavitla kocem. Lijanu prestrašeno zaigraše oči.

— I baš ćeš ga ubiti?

— Umlatiću ga, jakako, a onda lijepo okupati, pa obući, pa... onda... — tu baba poče da šmrca — ... pa onda lijepo sahraniti, sirotog mog dobrog Vuka, moga bijelog goluba, jabuku moju zelenu.

Bakutaner se najzad baš sasvim rasplaka i brišući suze onim svojim kocem, tužno dodade:

— Eto ti, pođem da ga ubijem, pa se uvijek rasplačem, žao mi ga. Valjda ću se do Japana ponovo naljutiti, a onda mu ne gine pogibija.

Baba zabaci kolac na rame, isprsi se, i pošto je već učinila dva-tri gardijska koraka, okrenu se prema Lijanu i grmnu:

— Dabome da ću se naljutiti. Ima da ga tresnem kao zemljotres.

Gledajući za njom, Lijan samo huknu:

— U-uh, šta li će biti sa mnom kad baka dozna da na toj strani nije ni Japan, a ni njezin čiča? Stradaćemo i ja i djed Vuk. Biće nam gore nego onog dana kad nas je zatrpala avionska bomba.

SUSRETI KOD VRŠALICE

Nemoj, mala, nemoj tako,
ni mom srcu nije lako.

Jednog jutra, u hrastovu gaju, nedaleko od škole, začu se neko ubrzano dudukanje: du-du-du-du!

— Mitraljez! — dreknu poljar Lijan, ispade iz kuhinje i natisnu prema jaruzi.

Kursisti, koji su se upravo umivali, udariše u smijeh videći kako čiča junački lasa. Jovanče povika za njim:

— Striče Lijane, natrag, kud si zapeo?

— Kud bilo, makar i u Japan! — odviknu stari. — Bježite, zar ne čujete mitraljez! Gle, gle, kako rešeta iz gaja!

Jovanče se okrenu prema gaju i nasmija se.

— Ej, striče Lijane, pa ono je naša vršalica, ono motor tutnji! Sinoć su stigli.

Lijan se zaustavi na ivici jaruge i nepovjerljivo oslušnu.

— Ma da se ti ne šališ, a?

— Ozbiljno ti kažem, stigla naša vršalica iz Lipova i uz nju Mile Dugajlija i Lazar Mačak.

Lijan se počea iza vrata, lukavo se nasmiješi i reče:

— Ma znao sam ja odmah da je to vršalica, samo sam htio da uplašim vas, kursiste.

On se lagano vrati praveći se da je samo zbijao šalu, i kad upade u kuhinju, poče da drma djeda Vuka:

— Ehej, probudider se! Čuješ li ti onu lupu? Vuk otvori oči i brže-bolje sjede.

— Ajme, da to moja baba nekog ne vošti kocem? Daj da bježimo nekud.

Pažljivo je oslušnuo i dodao mnogo mirnije:

— Dobro je, to su sigurno tenkovi ili mitraljezi. Glavno je da nema moje babe iz tvog Japana.

Tutanj motora na tome kraju Saničke doline uzbunio je čitavu okolinu, ali kad se čulo da je to stigla vršalica, nastalo je pravo veselje među omladinom.

— Živio drug motor i drugarica vršalica! — vikao je Đoko Potrk bacajući uvis svoj kurirski torbak.

Ile Pijevac, živeći u siromašnom Vrgelju, nikad dotad nije bio vidio vršaće mašine, čuvši toga jutra tutukanje motora, on se neopaženo privukao gaju i zinuo od čuda. Uz graju omladine, crvena vršalica je gutala razvezano snoplje; rigala slamu, tresla se i rešetala puneći vreće. Motor je bubnjao kao mitraljez bljujući iz »auspuha« vreo dim u žbunje pred njim. Mile Dugajlija, predvostručen uz drvo, mirno je sjedio i zurio nekud uvis, dok je Lazar Mačak važno stajao uz motor.

— Stani da vidimo kako radi vršalica! — klicali su omladinci žureći kraj skrivenog Ile.

— To li je, dakle, ta vršalica! — dosjetio se čudni poljar i od prevelike radoznalosti izgubio je svu svoju opreznost. Ne krijući se više ni od koga, uputio se prema crvenom čudovištu, stao i zablejao se ne videći više ništa i nikoga.

Ubrzo donese đavo i kuvara Lijana. Odmah je spazio čudnog poljara iz Vrgelja i u čudu zatrepao.

— Šta je sad ovo, ljudi moji: lisac iz Vrgelja više se ne krije?? Da to nije kakva njegova najnovija podvala?

Lijan se prišunja čudnom poljaru iza leđa, stavi mu ruku na rame i prijateljski upita:

— Šta veliš, kolega, na ovo?

— Čudo neviđeno! — odvrati Ile i ne okrećući se, sav opčinjen.

— Lijepa spravica, a? — opet će Lijan čudeći se što mu Ile tako mirno odgovara.

— Lijepa, prelijepa.

— Bolje vrše od našeg Šušlje — izbaci Lijan računajući da će se čudni poljar zaprepastiti čujuć to poznato konjsko ime.

— Bolje, bolje! — ponovi Ile kao u snu. Iznenadenom Lijanu učini se da i sam sanja, pa pipnu bocu u svom torbaku, pipnu se za glavu i u čudu pomisli:

— Budan sam, boca je tu, a čini mi se da je i glava.

Lijan opet kvrcnu Ilu po ramenu i reče:

— Ne čudim se ja toliko ni vršalici ni njezinu motoru koliko se čudim jednoj drugoj stvari.

— A čemu to? — upita čudni poljar ne skidajući očiju s mašine i vršalice.

— Čudim se što vidim kuvara Lijana i Ilu Glasnokukurikalovića kako prijateljski razgovaraju.

— Gdje-gdje-gdje!? — zarešeta Ile mitraljeski i prestrašeno se zagleda u čiča-Lijana. Pogleda zatim sebe, pa opet Lijana, pa sebe, pa Lijana, a onda diže glavu uvis i užiji očima u svijetlu krpicu neba koja je blistala između moćnih krošnji hrastova.

— Pazi, pazi, eno aviona!

— Gdje-gdje-gdje?! — sad i Lijan okide mitraljeski kao i njegov sagovornik i zagleda se u nebo. Zurio je tako nekoliko trenutaka, a onda progunda:

— Ma gdje su? Ja ništa ne vidim.

Ile mu ništa ne odgovori. Lijan se okrenu da ga još jednom priupita, ali čudni poljar bijaše iščezao.

— Ih, što me prevari kao da sam Nikolica s prikolicom! — prošišta čiča glasom guska. — Ja zijevam za nekim tobožnjim avionima, a on mi pobježe ispred samog nosa.

Od velike zabune čiča se maši za svoju bocu, ali i ona bijaše iščezla iz torbaka.

— Uh, kud me prevari, tud me i pokrade! — puhnu on i uze da zvjera oko sebe ne bi li igdje spazio bar leđa svog upropastitelja. Uzalud. Nigdje ni traga od čudnog poljara. Šapore samo zagonetno kukuruzi pored puta, sašaptavaju se kao đaci koji kriju neku tajnu.

— Pa da, u kukuruz je makao! — dosjeti se Lijan i trkom zamače u zelenu raspričanu šumicu.

Nekoliko trenutaka poslije čičina odlaska, putem se pojavi vesela Marica iz Lipova, rujna kao rascvjetala bulka. Vukla je za ruku dugačkog Strica, koji je uzalud pokušavao da se otme:

— Ali, Marice, pa ja moram u štab čete na jedan važan sastanak.

— Nema važnijeg sastanka od sastanka s jednom ovako slatkom i dobrom curicom — uporno je uvjerala Marica ne ispuštajući njegovu ruku. — Vidjećeš kako je lijepo zajedno sa mnom gledati vršalicu.

Kad spazi zadahtan motor, djevojčica trkom požuri do njega prisiljavajući i Strica da ubrza korak.

— Pazi, pazi kako duduče ovaj sanduk.

Lazar Mačak, koji je važno raskoračen stajao pored motora, dobaci s visine:

— Ovo je motor, nije sanduk.

— Ih, ih, baš si mi bistar! — uzvi Marica obrvama. — Motor! Kakav motor?

— Benzinski motor! — kratko odreza Mačak.

— Tako je — lijeno prožvaka Mile Dugajlija ispod svog drveta.

— Ih, baš ste mi pametni vas obojica! — nadiže Marica nos i pribi se licem uz Stričevo rame cvrkućući:

— Je li de da nije motor?

— Nije! — spremno potvrdi grešni kurir čudeći se i sam šta je izvalio.

— Pazider ovoga travojeda šta klepeće! — zagudi Mile Dugajlija i podrugljivo se zagleda u Strica, a onda skrenu pogled na Lazara Mačka. — Majstore Lazo, dodaj malo gasa.

Mačak nešto počeprika oko motora i odmah se začu veselije i brže tutukanje. Marica zadivljeno raširi oči.

— šta, ti to znaš popraviti, a?

Mačak važno očuta. Umjesto njega javi se Mile:

— E, moja draga, Lazo je pravi majstor, nije kao taj tvoj travojed. Kad ja odem, Lazo će sam poslovati oko vršalice. Tako ti je to.

Marica se kiselo zagleda u Strica i odjednom povika kao da se nečeg vrlo važnog sjetila:

— Ej, pa ti ćeš zakasnuti u četu, na sastanak. Kako si to zaboravio? Ih, baš si pravi travojed!

Začudeni Stric još se nije bio ni snašao, a Marica se već stvorila kraj motora,, uz Lazara Mačka. Unosila je svoje zažareno lice dječaku u oči i navaljivala:

— Je li da ćeš mi pokazati čitavu vršalicu, ja se bojim da sama pridem? Zvala sam Strica, a on baš ništa ne zna. Evo, drži ove dvije jabuke.

Nije se nikud moglo skrenuti ni pobjeći od Matičinih svijetlih razigranih očiju, pa Lazar, kao začaran, poslušno krenu prema vršalici.

— Hajde da pogledamo.

Stric je ukočeno gledao za njima kao da su ga tek bacili odnekle iz aviona pa još uvijek ne može da se snađe. Zatim ljutito dunu na nos, oštro se okrenu i raspali niz put. Glasno je grdio:

— Brbljivico, svrako, kreštalico, baš me je briga za tobom i za motorom! Briga, briga! Briga!

Obnevidio od ljutine, on se na jednoj okuci umalo ne sudari sa Lunjom. Ona nečujno izroni iz čitava vodopada divlje loze koji se rušio na sporedan puteljak. Stric se trže, stuknu nazad i ljutito je premjeri pogledom.

— Striče, ti si? — obradova se djevojčica.

— Kakav Stric! — razdera se dječak. — Travojed! Lunja uplašeno zatrepta.

— Šta je, šta ti je?!

Stric se ljutito zagleda u nju, odrešito joj priđe, cmoknu je u obraz i razdera se:

— Evo šta je! Sve ste vi jednake!

Dječak se trkom stušiti niz put i zamače u prvom šumarku i ne obzirući se. Lunja ćutke postoja na mjestu, pipnu se za obraz i tiho reče kao da govori nekom ko stoji tu pored nje:

— A vi? Kakvi ste vi?

Negdje za prvim brijegom, kao da joj daje neki svoj odgovor, javi se prigušen mitraljez. Lunji u očima zaskriše suze i ona s tugom pogleda niz opustio drum.

ŠILO ZA OGNJILO

Da ti vratim žao za sramotu,
što je lani u primorju bilo.

Malo-pomalo pa se djed Vuk sasvim preseli iz svog trapa u kuhinju kod poljara Lijana. Tamo mu je bilo mnogo prijatnije, jer je u slobodno vrijeme, kad nije bio na žetvi, imao s kim da priča. Čiča Lijan je bio neumorna pričalica i uvijek pun raznovrsnih novosti, i djed Vuk je obilovao starim uspomenu, i tako su vršili razmjenu: jedna novost za jednu uspomenu.

U djedovu trapu, tamo kod logora lipovačke omladine, ostade samo jarac artiljerac. On je preko dana ponajviše lutao po okolnim šumarcima, a uveče se vraćao na konak u svoj trap. Tu je uvijek zaticao u čošku onu kvočku s pilićima.

— Ko-ko! — uznemireno bi se oglasila majka kvočka kao da će upitati: — Jesi li ti to, komšijo jarče? Bogami, mene živ strah izjede da ne upadne kakav stranac.

Jarac artiljerac, nerazgovoran stvor, samo je ćutao i spuštao se u slamu da spava. Ni djedu Vuku, dok je tu stanovao, nije polazilo za rukom da od jarekanje izvuče ma i jedan glasak. On bi u mraku pomilovao jarca, zapitkivao ga ovo i ono, pričao mu, ali bi mu najzad dosadilo da sluša samo svoj glas. Uzdahnuo bi i prekorio svog neprikladnog sagovornika:

— Ja vezem, vezem, a ti samo ćutiš. Ne ide, brate, ni tako. Šta ti na to veliš, draga koko?

Međutim, kad je od poljara Lijana čuo da ga traži njegova stroga baba, djed požali što je ostavljao svoj dobro skriveni trap. Tamo ga ni sam đavo ne bi otkrio.

— Kako bi bilo da se vratim natrag? — upita on Lijana.

— Hm, pojavi li se tvoja baba, mi smo obojica obrali zelen bostan — zloguko reče Lijan. — Priupitaće me stara kako sam je slao u Japan.

— Pa šta onda da radimo? — brinuo se djed Vuk.

— Hajdemo ipak da večeras obidemo taj prokleti trap — najzad se prelomi Lijan. — Možda bi najbolje bilo da tamo noćivamo. Može nas baba na spavanju ukebati.

Dva pobratima stigoše kradom, prijekim putem, baš u prvi suton do logora lipovačke čete. Omladina je već bila otišla na noćnu žetvu. Opustjelim dvorištem ludirao se samo skitnica vjetar, čistio je slamu, jurio za perjem, brojao lišće, jednom riječju, ponašao se vrlo neozbiljno kao da je još uvijek u trećem osnovne.

Lijan i djed Vuk oprezno proviriše iza visoka plotu. Nad ogradom izrastoše njihove pametne glave kao dvije pogoleme bundeve ludaje. Virnuše i skameniše se.

Uz vrata trapa sjedio je u sutonu neki čovjek i češkao iza vrata jarca artiljerca. Lijan ga poznade tek pošto neznanac progovori i šapnu djedu Vuku:

— Ono je taj čudni Ile o kom sam ti toliko pričao.

— Mali moj pametni jarčiću, ostani tu noćas da čuvaš našu zajedničku ložnicu, a ja ću se zeričak prohodati za svojim poslom — nježno je kakotao Ile. — Znaš, tebi mogu ispričati svaku tajnu, jer ti nisi brbljiv kao, recimo, onaj krivonogi kravorepac Lijan i njegov pobratim, stari torbonosac Vučina. Spavaj mirno, čuvar-kućo moja, a mene eto zorom natrag.

Dugo je Ile pričao s jarcem, jer mu je bilo dosadilo vječito ćutanje tokom njegovih dugih izviđačkih pohoda. Ponekad bi mu se čak učinilo da je onijemio pa bi se nadvirio gdjegod nad neki vir u skrivenu potoku i potiho se obratio svojoj slici u vodi:

— Deder, pobratime, progovori koju da te čujem.

Lijan i djed Vuk uznemireno su se vrpeljili u koprivama iza plota čekajući da Ile krene. Najzad se čudni poljar diže na noge i polazeći reče:

— Spavaj mi, jarčiću, i nemoj sanjati onu krivonogu ispičuturu iz Lipova. Aha-ha-ha, alaj sam mu podvalio s onim torbakom, objesio sam ga na vrh drveta. I bocu sam mu neki dan digao, evo je u slami, u trapu. Nemoj samo noćas da popiješ rakiju, od nje ćeš pobudaliti kao i zvrkasti Lijan.

Tek što Ile iščeznu u sutonu, poljar Lijan javi se uvrijeđenim kozjim glasom:

— Čuješ li samo: ja sam, dakle, krivonog, kravorepac, ispičutura i zvrkast! Lijepo, bogami.

— Lijepo, lijepo! — priznade i djed Vuk. — Uvuče se taj Ile u moju ložnicu, sprijatelji se s mojim jarcem, a sad još zapeo da grdi mog pobratima.

— A još mi je i rakiju zdipio — dodade Lijan.

— I torbak ti na vrh drveta zavezao — dopuni ga djed Vuk.

— Hm, sad je baš zgoda i prilika da ga nekako namagarčimo — dosjeti se Lijan.

— I da ga najarčimo s ovim jarcem — zabobonji djed Vuk. — Eto, na primjer, da dignemo jarca na drvo kao i on tvoj torbak.

— Ali kako ćeš onoliku jarčekanju podići na drvo? — zabrinu se poljar. — Otima se, bije se, mekeće.

Djed Vuk zabalji se u okrnjen mjesec, prožvaka nešto kao da se s njim sašaptava, pa istom uzviknu:

— Op-cup. našao sam! Lijepo ćemo mi napojiti jarca onom rakijom koju je poljar Ile od tebe vozdigao, pa je onda lako s njim što god hoćeš raditi. Možemo ga podići ako ćeš i na mjesec.

— Ho-ho, i ja ću za litar šljivovice otići čak i dalje od mjeseca — poče da kakoće Lijan. — Priznajem, žao mi je drugarice Rajke šljivić, to jest rakije, ali za ljubav jedne ovako žestoke podvale, ja se žrtvujem.

Tu čiča Lijan podiže ruku prema veselim ljetnjim zvijezdama i uzviknu uzbuđenim glasom:

— Slava našem velikomučeniku Lijanu, koji je žrtvovao svoju najbolju rakiju za uzvišene ciljeve... za uzdizanje jarca na visoko drvo! Živjela šala, podvala i komedija!

Zajedničkim snagama dva pobratima uhvatiše i savladaše goropadnog jarca, ali ga ne mogoše natjerati da pije rakije.

— Kad bi ti volio rakiju, ti bi bio ono što i ja, a ne jarac — gundao je poljar Lijan.

Pobratimi se najzad dosjetiše jadu pa u jedno koritance natrpaše lišća i namrviše suve kukuruze, koje je uvijek bilo u Lijanovu torbaku, i sve to preliše rakijom.

— Hajde, sad jedi, dabogda Ile na tebi jahao do Berlina!

Jarekanja se naklopi na jelo. Smaza i opiri sve do posljednje cvonjke i još oliza korito.

Ubrzo se pokaza uticaj Lijanove rakije. Jarac poče da se ludira, da se bije s ogradom i stablima, da hoda ukrug i da mekeće, a onda se izvali uz vrata trapa i zaspao.

— He-he, nije za svaku budalu rakija — naruga se poljar.

Lijan i djed Vuk pronađoše u jednoj ostavi punoj starudija poširok sepet u koji se bere kukuruz, odmotaše konopac s jednih kola i uputiše se jarcu spavaču. Uvališe jarca u sepet, za ručku sepeta vezaše konopac, a drugi kraj Lijan veza za svoj pojas i pope se na širok orah nasred avlije. Na jedno četiri metra od zemlje Lijan prebaci konopac preko jake grane i junački zape da vuče sepet uvis. Djed Vuk mu je pomagao svet dok sepet s jarcem ne zamače naviše, izvan dohvata, njegovih ruku. Sad je sve ostalo na Lijanovoj snazi, ali se žilavi poljar pokaza uporan i jak preko očekivanja. Dovukao je sepet sve do grane i tu ga čvrsto zavezao.

— Gotovo je. Daj sad onu praznu bocu i poljarev gunj.

Lijan stavi bocu u sepet, pokri jarca gunjem i vrlo zadovoljan siđe na zemlju.

— Dobro je. Ono cunjalo zinuće od čuda kad se vrati.

— A tek što će se omladina smijati — reče djed Vuk.

— Moja će se Lunja odmah sjetiti čija je ovo mudrolija — ponosito se isprsi Lijan. — Ako je Ile najoprezniji poljar pod Grmečom, Lijan je ipak najlukaviji.

Stari Vuk zagleda se u raskošnu široku krošnju u kojoj je spavao pijani jarac i odjednom prasnu u pravi mitraljeski smijeh. Poljar Lijan začuđeno ga pogleda.

— Šta ti je, pobogu.

— Kako šta je? Aha-ha-ha! Oho-ho-ho! Dva stara magarca nemaju pametnijeg posla u ustanku nego da jarce opijaju i vješaju po drveću!

— Ihi-hi, pravo ti veliš! Baš smo pravi konji — zanjiska Lijan.

— Oho-ho, gori smo nego djeca! — zahohota djed Vuk i od smijeha se zavalio uz korito.

— Ehe-he, mogli bismo još i da se poigramo žmurke! — zakreketa poljar Lijan. — Uz ovu omladinu mi baš podjetinjismo. Ne bi bilo loše da nas neko ispraši kakvom pojačom kočinom.

— Aha, tu je i kočina, sad će vam želja biti ispunjena! — zagudi iza ograde jedan strašan glas.

— Baba! Moja baba! — razdra se djed Vuk i skoči na noge prestrašeno se ogledajući na golemu prijeteću sjenku koja je iznenada izrasla iza plota. Nad sjenkom se ratoborno uzdizao kolac zapinjući za bljed mjesec.

— Za mnom, djede, trk, trk! — komandova Lijan i stušiti se na otvorenu strugu. Za njim natisnu starina i za tili čas oba se izgubiše u visokim kukuruzima. Čuo se samo prasak polomljenih stabljika.

— Stoj, Vučino! Ovamo, Lijane, da te pitam za Japan! — galamila je baba pentrajući se preko plota.

Stara zape dugom suknjom za jedan kolac i skrnelja se s plota u dvorište. Dobro se udari u gležanj jedva se podiže i šepajući krenu na strugu, za bjeguncima, prijeteći:

— Nećete mi se, vala, sakriti ni u neprijateljskom bunkeru. I otud će vas baba iščačkati.

Dva bjegunca zaustavise se tek uz rijeku Sanicu. Ležeći u prohladnoj travi, othukivali su kao kovački mjehovi.

— Bogme mi imamo i omladinske noge — pohvali se Lijan. — Jesi li vidio kako brzo lasamo?

— Kako i ne bismo kad je baba onako junački poduprla svojom ofanzivom — huknu djed Vuk.

— Sad i obdan i obnoć moramo biti na oprezu da nas tvoja stara ne opkoli i ne pohvata na spavanju — zabrinu se čiča Lijan.

— Najbolje će nam biti da noćivamo na drvetu, u sepetu, kao naš jarac — nasmija se djed Vuk.

— I to dobro pijani — uzdahnu Lijan još uvijek žaleći za svojom rakijom.

— Htjeli smo da se igramo žmurke pa nam se ispuni želja — sjeti se djed Vuk. — Sad ćemo se s mojom babom varakati i žmurke igrati po čitavoj Saničkoj dolini.

— I s njom i s avionima, džaba ga bilo! — dodade Lijan.

Ljetnja zora smješkala se iza drveća na brijegu, šunjala se niz padine brda i sišla da se kupa u Sanici. Zajedno s njom žurio je prijekim putem Ile Pijevac, umio se na rijeci i uputio se prema svom odmorištu. Kad je stigao do logora, lipovačka omladina, vraćajući se s noćne žetve, već je ulazila u dvorište. Sunce je gorjelo na njihovoj zastavi.

— Dobro jutro! — pozdravi Lunja čudnog poljara, koji se više nije krio od njezine čete. Počeo se pripitomljivati.

Ile se uputi svom trapu, uđe unutra pa se brže-bolje izvuče napolje i stade se obzirati.

— Pazi ga sad, ni jarca, ni gunja.

Poljar prohoda uzduž ograde, virnu iza obližnje živice, na ljeskar, u voćnjak, ali jarca nema, ter nema. On poče da zove:

— Jaco, jac, jac!

Omladinci se počеше radoznalo obzirati.

— Šta je, striče Ilija, nema jarca?

— Ni njega ni moga gunja — zabrinuto reče poljar. — Ne znam šta je.

On zastade nasred avlije domišljajući se šta da radi. Iz glave mu nikako nije izlazila sumnja da su u sve ovo umiješani prsti poljara Lijana.

— Striče Ilija, zamekeći kao koza pa će ti se jarac odmah javiti ako je negdje u blizini — predloži mu jedan omladinac.

Čudni poljar, majstor u meketanju, odmah živnu, lice mu se istog trenu preobrazi u neku mješavinu kozjeg, đavolskog i ljudskog lika i on pusti jasan meketav glas:

— Me-mehehe!

Omladina, rasuta po dvorištu, prestade s umivanjem i češljanjem. Sve se glave začuđeno okrenuše prema neobičnom meketavcu.

— Me-mehehe! Mehe! — još kuražnije raspali Ile. Odjednom odnekle iz nebeskog plavetnila, dođe jasan odziv:

— Me-mehe-mehe!

Poljar zanijem kao da ga u glavu bubnu nedozrela bundeva i zaprepašćeno promuća:

— Đavo!

Šta bi drugo i moglo da bude nego da se njemu, mnogogrešnome, javlja sam nečastivi đavo zato što se usudio da svojim ljudskim glasom oponaša nedostojno kozje meketanje! Ta zar mu seoske babe još u djetinjstvu nisu pričale da đavo ima kozje noge i rogove i da se javlja meketanjem, daleko mu lijepa kuća.

— Ej-hej, raspali čiča Ile! — počеше ga hrabriti omladinci i sami se zagledajući uvis i još ne vjerujući svojim ušima: i njima se pričulo da je odnekud odozgo neko odgovorio na poljarevo dozivanje.

— Me-mehehe! — nešto tiše i plašljivije zovnu Ile.

— Me-mehe-mehe! — dođe jasan odgovor odnekle iz orahove krošnje.

— Eno ga na drvetu! — povikaše začuđeni omladinci i sjatiše se oko oraha. — Eno ga, eno ga u sepetu!

Iz visoko obješena sepeta izvirivao je ispod gunja jarac artiljerac čudeći se, kanda, i sam otkuda se našao na tolikoj visini.

— Ovamo, narode, da vidite čudo neviđeno! — vikao je jedan grlat omladinac — Eno jarca na drvetu!

— Pazi, pokrio se gunjem strica Ile! Ej striče ko ti gore iznese jarca miljenika?

— Ej, ko li to podvali ovako stricu Iliji? E, baš je bio majstor.

— Kako li savlada ovako goropadna jarca?

— Kunem se da je to maslo poljara Lijana! — tvrdio je jedan omladinac. — Samo njemu može pasti na um ovakva smicalica.

S mnogo vesele graje omladinci se uspentraše na orah da skidaju jarca. Ubrzo se odozgo začu nečiji iznenađen uzvik:

— Evo kod njega prazne boce, miriše na rakiju!

— Napio se jarac, ej!

Posramljeni Ile Pijevac potraži očima Lunju i ljutito reče:

— Odmah sam ja znao. da je poljar Lijan. Vidiš, nađoše bocu.

— Pa da, naš stric Lijan — osmjehnu se Lunja, istinski srećna što lukava zvijezda poljara Lijana, njezinog prvog učitelja, još uvijek nepomračeno blista na zadimljenom ratnom nebu.

Kad je jarac najzad bio skinut s drveta, on učini dva-tri nesigurna koraka pa zastade i glupo se izbeći u omladince kao svaki mamuran stvor. Neko dobaci uz opšti smijeh:

— Dobro jutro, efendija! Je l' po volji jedna šljivovica?

Dok je tako trajala ta strka i gungula oko jarca, niko nije ni opazio da se poljar Ile odjednom izgubio. To je primijetila samo osjećajna Lunja i već poslije jednog minuta pronašla ga u bujnoj travuljini iza ograde, čudni poljar sjedio je oborene glave, tužan i osamljen.

— Nemoj da se žalostiš — meko reče djevojčica dodirujući mu rame. — Podvala se vraća podvalom. Ti si strica Lijana, obučenog, okupao u Sanici, a on tvog jarca i tvoj gunj popeo na orah.

— I sad će mi se smijati čitava Sanička dolina — nadureno reče Ile.

— Smijemo se mi i poljaru Lijanu, i to još mnogo više — reče Lunja. — Smijemo se svakom koga volimo.

Ile nesmjelo pogleda svoju utješiteljku.

— Volite i mene, a?

— Obojicu, kažem ti. A još bi najbolje bilo da se vas dva sprijateljite. Onda bi tek... Ih, naša bi četa klicala, pljeskala, parole izbacivala. Zamisli samo: stoje zagrljeni kuvar Lijan i čiča Ile Pijevac, počasni poljari Zlatne doline!

— Aha, to bi bila prava pjesma! — živnu čudni Vrgeljac i skoči na noge. — Idem odmah na posao.

PROSLAVI SE LAZAR MAČAK

Volim žeti žito položito
neg ljubiti momče ponosito.

U veselo avgustovsko jutro blista Zlatna dolina u svojoj šarenoj odjeći. Zelena je, zlačana, plava, prozirna kao voda, posuta pčelama, ukrašena leptirima. Kakvu li je samo haljinu izatkalo krajiško ljeto! Zagledaš se u njezine rastreperene šare, pa ti se zavrti u glavi. Odmah ti se pjeva kao da si pola sata šaputao s bocom poljara Lijana.

Pod starim hrastovima već tutnji vršalica. Na svom borbenom položaju, pored raspričana motora, stoji Lazar Mačak, važan i ponosan kao komandant oklopne divizije. Od velike važnosti zaboravio je čak i Maricu. Ipak, negdje u tajnom dalekom kutu njegova srca, ona zuzuka i kruži kao neumorna zlatna pčelica.

Lazarev šef, Mile Dugajlija, preklopljen uz obližnje drvo, dosađivao se, uzdisao i neveselo zurio kroz granje u blještavo nebo. Tugovao je za avijacijom, za bombama.

— Eh, da gdje god u blizini ljuljne kakva riđuša pa da ne eksplodira — priželjkivao je on. — Alaj bi je pažljivo iskopao, pregledao, opipao, a onda joj izvadio njezin otrovni zub, upaljač.

Maštajući o avionskim bombama, on je već bio toliko zabrljavio da je čak i ljude počeo upoređivati s opasnim vazдушnim torpedima. Lazar ga je podsjećao na bombu od dvadeset pet kilograma, Lijan na onu od pedeset, a djed Vuk ličio je čak na onu od sto kila.

Dok je on tako sanjario i tugovao, na ivici gaja začu se nekakva graja.

— Milu... Milu Dugajliju tražimo! — galamili su nekakvi zlovoljni duboki glasovi.

— Češatori! — prenu se i skoči dugački majstor. — Sigurno su negdje pronašli neku bombicu.

Gomila staraca odrešito je nastupala kroz gaj, a kad spaziše Milu motoristu, nastade vesela vika:

— Evo ga, evo našeg Milekana!

— Gdje si, rode rođeni, spašavaj ako znaš šta je nevolja, izgibosmo češući se.

— Ehej, pronašli smo jednu čitavu bombu od pedeset kila. Juče avion gađao našu školu pa nije eksplodirala.

Čim je čuo za bombu, dugački Mile odmah usvijetli očima i uzvrti se:

— Šta kažete, pedeset kila?! O, o, a što ja ovdje dokon sjedim! Mile, Mile, opremaj se na put.

— Požuri, Milisave, jabuko naša — molili su češatori.

— A biste li vi pristali da pomognete oko žetve kad se izliječite od svraba? — upita Mile.

— Kako da ne bismo, pa onda će nam obje ruke biti slobodne — odgovori jedan češator. — Vezaćemo žito, pomagati u vršidbi.

— Dobro, idem zajedno s vama, a ti, Lazare, ostani uz vršalicu dok se ja ne vratim. I bez mene ti umiješ obavljati posao.

— Potrudiću se — odgovori Mačak veoma ponosit na to što su mu povjerili tako važan posao.

Veseli Mile otperja kroz gaj praćen gomilom češatora. Na samoj ivici šume on se još jednom okrenu i đoviknu svom pomoćniku:

— Kolega Lazare, eto mene sutra do podne ako mi bomba ne eksplodira u rukama. Ako li poginem, onda da znaš: rezerva benzina je u onim kantama tamo pod ciradom, ulje je u maloj kantici ispod moga kreveta, a vodu dolivaj u hladnjak čim počne da vri.

— Razumio sam i postupiću po tvojim direktivama — odgovori Lazar Mačak, disciplinovan kao svaki vojni majstor.

Izgubi se Mile niz drum, a mladog majstora Lazara, kad ostade sam, odjednom spopade trema. Aub, pobogu, pa sad on odgovara za sve ovo: za motor, za ogromnu crvenu vršalicu, za čitavu četu omladine koja poslužuje mašinu! Od njegova znanja i umješnosti sad zavisi da li će toliko žito biti ovršeno i poslato našoj vojsci.

— Drugovi partizani, kad biste vi sad znali kako je mene strah. Nije lako biti majstor i gospodar nad ovolikom grdosijom od mašine — šaputao je on kao da podnosi izvještaj pred čitavim strojem Omladinskog udarnog bataljona.

Dok se on tako, u mašti, pravdao pred svojim ratnim drugovima, drumom pored gaja naiđe noćna smjena Prve omladinske čete. Vraćala se s okolnih kosa, gdje je čitave minule noći držala položaje i štitila žeteoce od iznenadnog neprijateljskog napada. Iako su bili neispavani i umorni, omladinci su ipak veselo pjevali. Bila je to njihova omiljena pjesma o voljenoj djevojci kojoj se mladi partizan obraća s lakom sjetom:

*Nemoj, mala, nemoj tako,
ni mom srcu nije lako.
Mjesto tvoje ruke dvije
mene stežu fišeklije....*

Lazar Mačak ih gleda pod oružjem, utegnute širokim vojničkim opasačima, s teškim fišeklijama o pojasu, gleda ih i počinje da im zavidi.

— Zašto i ja nisam u četi pa makar bio pomoćnik najmlađem kuriru?

Kratko potraja ta njegova tuga. Motor poče nešto da kašlje i zapinje, olabavljen prenosni kaiš zbog usporenog okretanja uze da klapa — klap-klap! — pa mladi motorista požuri da popravi kvar. Za pola minuta sve je opet bilo u redu, motor marljivo zatutnja, a Mačak se ponosito ispravi pored njega kao da stoji uz čitavu bateriju topova. Gledao je mlade borce u prolazu i mislio u sebi:

— E, dragi drugovi, vas fišeklije stežu, a mene... mene je pritegao ovaj prenosni kaiš. Dugačak je preko šest metara, širi od pedlja, a valjda je težak svojih desetak-petnaest kila.

Zamisli se, a onda dodade:

— Tako je težak da ga nije lako ni u pjesmu staviti. Kako bi to izgledalo kad bi, na primjer, Marica zapjevala o meni:

*Moj Lazare, što mi tajiš:
prenosni te štete kaiš!*

I sam je bio gotov da se nasmije tako nezgrapnoj pjesmi, ali se u to s ivice gaja zaori krupna glasina Crnog Gavrila odvaljujući još grublje stihove:

*Ja se sjećam tvoga lica
dok me tuče haubica.
Da te vidim, imam želju,
dok tenkovi cestu melju.*

— E, ovo je poezija još težeg kalibra negoli je moja — zadovoljno pomisli Lazar slušajući urlanje crnog mitraljesca džina, od čije se glasine krunilo biserje rose s okolnih živica. — Čim vidim Doku Potrka, zamoliću ga da i za mene sastavi jednu pjesmu. Ta i mi se, ovdje u pozadini, borimo na svoj način protiv neprijatelja.

On s ponosom pogleda dugačku parolu zategnutu visoko između dva drveta:
»Ni zrna žita okupatoru!«

Zadubljenog tako u misli, zatekoše ga komandant odreda i komandant radne brigade, koji su obilazili čitavu teritoriju Zlatne doline. Lazar ih opazi tek pošto sjahaše s konja. Odmah poznade obojicu, uozbilji se, pride im i raportira:

— Smrt fašizmu! Drugovi, vršalica radi u redu, bez zastoja. Motor je ispravan. Benzina ima još za osam dana.

— Vrlo dobro, momčiću! — pohvali ga komandant odreda, a mladi komandant radne brigade upita:

— A gdje ti je motorista?

Lazar opet zauze stav mirno i reče:

— Motorista je otišao na demontiranje avionskih bombi. Do povratka zamjenujem ga ja.

Oba komandanta s divljenjem pogledaše samouvjerenog dječaka umazanog uljem. Komandant radne brigade mu pruži ruku i oduševljeno reče:

— Čestitam, družo!

— Čestitam, ratniče! — steže mu ogrubjelu ručicu i komandant partizanskog odreda kao da pred sobom ima najboljeg borca bombaša.

Svi vršioци s ljubavlju su pratili ovaj uzbudljivi svečani prizor kako komandanti, i ratni i radni, čestitaju njihovom najmlađem drugu, dječaku motoristi.

Čuo je za taj događaj i Đoko Potrk, jer pravi pjesnici, priča se, obično uvijek čuju za važne i velike stvari. Čuo je, dakle, i već sjutradan svi su vršioци, u počast svog malog motoriste, zapjevali pjesmicu koju je Đoko sročio:

*Čim zablista rujna zora,
naš je Lazar kod motora,
vršalicom komanduje;
nek se vidi, nek se čuje!*

Upravo kad se to pjevalo, drumom je prolazila omladinska četa iz Lipova. Brbljiva Marica, čujući o kome pjesma govori, hitro ispade iz kolone, dojezdi do Lazara kao zalepršan barjak i objesi mu se o rame.

— A, jesi li vidio, jesi li čuo... o nama pjevaju?!

— Kako o nama? — začudi se Mačak, ošamućen pjesmom u njegovu čast. — Oni pominju samo mene... mene i vršalicu.

— Šta, ti valjda misliš da sam ja vršalica, bezobrazniče jedan?! — povika Marica. — Ima još toliko drugih djevojčica koje omladinci zbog brbljivosti i duga jezika zovu vršalicama. Nisam to ja, upamti.

— Pa dobro, pa... a gdje te onda u pjesmi pominju? — zbuni se umazani motorist slavljenik.

— A zora? Zar nisi čuo da zoru pominju? »Čim zablista rujna zora.« Ja sam ta rujna zora. Pogledaj samo ovo rumeno lice. Pogledaj i poljubi.

Mačak se još više zbenavi gledajući sasvim izbliza Maričin obraz rumen kao breskva, kao divlja ruža u živici, kao... kao... zaista kao zora!

— Poljubi, čuješ li? — prošišta ona zapovjedničkim šapatom i podnese mu lice pod sam nos, a još ga uz to žestoko uštinu za mišicu, i to krvnički i neopazice kako to samo znaju lukave curice njezinih godina.

Mačak zažmuri od grdna straha i neke čudne treme i ošamućeno, kao u snu, lako dotače usnama svjež umiven Maričin obraz, a onda, kao da mu neko dodade gas, on se zaigra poput njegova motora i — cmok, cmok, cmok! — cmokalacnu dundastu zorku-rumenku još tri-četiri puta i zaduvano uskliknu:

— Eto ti sad! Vidi, curo, što je motorista!

Marica se izmače za korak-dva, sva zažarena i blistava, pipnu obraz i zapanjeno se zagleda u Lazara kao da ga je tek sad prvi put jasno vidjela. Gledala ga je i gledala poluotvorenih usta, a onda promuca, tiho i vrlo ozbiljno, sa suzom u oku, ni nalik na onu negdašnju obijesnu Maricu:

— Momče, čim se rat završi, spremaj svatove, udajem se za tebe! Neću nikog drugog na ovom svijetu!

POLJARI SE POMIRIŠE

Ruke šire, u lica se ljube,
za junačko pitaju se zdravlje.

Nikolica s prikolicom, tobožnji Lijanov pomoćnik, sve češće se izgubi nekud baš onda kad je kuvaru najpotrebniji. Uzme kuju za lanac pa hajd il na položaje Prve omladinske čete, il na žetvu s lipovačkom omladinom.

Kod Prve omladinske Nikolica se ponamjesti na kakvoj uzvišici odakle puca širok pogled pa se propituje za imena sela, brda i potoka koji se vide odatle. Sve što sazna on to poslije prepričava kuji koja blagonaklono lupka repom slušajući ga i sve kao da hoće da kaže:

— Baš ti hvala na ovim lekcijama iz zemljopisa i prirodopisa. Još mi samo kaži gdje stanuje mnogopoštovani dugouško zec pa će sve biti u redu.

Na žetvi, kod omladine, nađe se posla i za Nikolicu. Dadu mu da snosi snoplje na gomilu, šalju ga da donese vode, zovu ga da sluša predavanje. Mališan se brzo zamori na ljetnoj pripeci pa trkom juri u hladovinu pored Sanice, gdje ga čeka vjerna Žuja.

— E, da, lako je tebi, samo se izležavaš kraj vode, a ja vučem snopčiče veće od sebe i samo čekam kad će doletjeti aviončina da me dekne bombom u glavu.

Kuvar Lijan jednog jutra stade pred Nikolicu, koji se upravo spremao da nekud odmagli, i upita:

— A što ti meni, kolega, svaki dan pobjegneš nekud, a? Šta je tebi kod mene krivo?

— Nije meni krivo, nego... nemam ovdje šta da naučim — odgovori mališan krijući oči. — Kod partizana i omladine svašta čujem i vidim, a ovdje...

— E, moj sinko! — gusanski gaknu poljar. — Ja sam ti u životu čuo, vidio, preživio, naučio, izmislio i prepričao više neg ikakva omladinska četa pa makar u njoj bilo pola ženske čeljadi. A već koliko sam popio, ne računajući vodu i mlijeko, tu mi nije ravan čitav udarni bataljon, sve ako ćeš mu pridodati i diverzantsku četvu zajedno s konjem koji nosi dinamit.

— Pa što i mene ne poučiš? — upita dječak.

— Kako misliš, je l' u piću?

— Ne, nego tako... nešto o borbi, o ratu — zbunjeno počeo dječak.

— Dobro, vrlo dobro! — kao da se nečeg dosjeti, uzviknu kuvar. — Ispričaću ti, na primjer, nešto od onoga što sam čuo na omladinskom kursu. Znaš, to sam ti učio sjedeći pod školskim prozorom, jer se na čistom vazduhu bolje pamti.

— To, to mi pričaj! — veselo dočeka Nikolica.

— Vidiš, dušo, najprije će tebi tvoj Lijan kazati protiv koga se mi borimo i ko se bori zajedno s nama — započe čiča, a na to dječak samo usvijetli očima i reče:

— Da, da, baš to se i u četi uči. Hajde pričaj, a ti, Žuja, odmakni se tamo uz plot, ovo nije za tebe.

— Mi se, dakle, borimo protiv okupatora, koji su porobili našu zemlju, a to su fašisti iz Njemačke, Italije i razni drugi lopovi, zlikovci, palikuće i šta da ti dalje o njima pričam — uze da veze Lijan. — Dosta je čovjeku da samo pomene njihova imena pa da mu se odmah smuči kao da je pojeo vranino gnijezdo. Jesi li sad razumio?

— Jesam.

— Hajde ponovi.

— Mi se, dakle, borimo protiv fašista i drugih lopova iz vranina gnijezda od kojih se smuči i šta da ti dalje pričam — izrecitova Nikolica, a na to Lijan mudro podiže jednu obrvu i reče:

— Da, da, može i tako. To su zaista mrke ptice iz vranina gnijezda. Idemo dalje.

Čiča uze tri-četiri kamena i poče da ih raspoređuje po travi oko sebe.

— Vidiš, ovo su naši saveznici, koji se bore zajedno s nama. Ova dva kamena na desnoj strani, to su Amerika i Engleska, a ovaj veliki lijevo, to ti je Rusija. Ovaj kamen između njih, to smo ti mi, Jugosloveni. Jesi li shvatio?!

— Jesam — reče Nikolica netremice gledajući raspoređeno kamenje. — Jesam, samo... gdje smo nas dvojica i Žuja?

— Pa s našima, brate!

— Je l' pod ovim kamenom? — začuđeno će dječarac.

— Kakvim kamenom? — izbeči se Lijan. — Nas dvojica junački nastupamo iza čitave naše vojske, marširamo iza našeg Omladinskog bataljona. Što propuste oni, to nas dva dočekamo, pa kad li ja nekoga maznem kutlačom, a ti ugarkom, odmah ima da ga nema!

— A Žuja?

— Žuja će ga za nogu il' za tur, ima ona svoju pseću strategiju, nemoj ti da se brineš.

— A šta je to strategija? Nisam znao da moja Žuja ima tako nešto! — reče Nikolica.

— Strategija ti je... hm, to ti je ratna mudrolija, lukavstvo, domišljatost i pamet... to po prilici.

Još su pozadugo pričali o ovome i onome, pa Lijan pođe u ostavu da siječe meso za ručak, a Nikolicu ostavi da ljušti krompir. Dječak tek što je oljuštio tri krompira, kad preko drvene zdjele pred njim pade neka sjenka.

— Ko li je sad, ovako nečujan? — zadržta on i diže pogled. Pred njim je stajao nekakav čudan čiča s torbakom — iz koga je virio krajičak ukoričene pisanke (sveske) i vršak plave mastiljave olovke, čiča je, odnekud, bio poznat Nikolici. Sve mu se činilo da ga je negdje trenutno vidio u prolazu, možda iza kakve živice, iza drveta ili gdje god na raskršću. Možda ga je i sanjao pa ga otud pamti. Nikako se nije dosjećao da je to onaj čudni poljar koji ga je doveo do Saničke doline, a onda iščezao.

— Šta radiš, delijo? — prijateljski upita nepoznati.

— Ljuštim krompir i... i učim strategiju — ozbiljno odgovori Nikolica i poka-
za ono kamenje koje je Lijan rasporedio po ledini.

Nepoznati se zagleda u kamenje i s poštovanjem upita:

— A ko tebe, tako malog, poučava u toj stara... stararatategiji?

— Stric Lijan... a i moja Žuja to zna, eno je tamo, uz plot.

Neznanac se začuđena zagleda u kuju pa onda u malog i taman htjede nešto da
upita, kad se na pragu ostave pojavi kuvar Lijan. U ruci je držao krvavu sjekiru kojom
je unutra čerečio ovna da ga strpa u kazan.

— Isjekao sam ga čitavog na komade. I glavu sam mu raspolovio — zareza on
krvnički i očima presiječe pridošlicu.

Nepoznati sa strahom pogleda u sjekiru i promuca: —. Do-do-dobar da-dan,
du-du-ruže Li-li-lijane!

— Smrt fašizmu, druže Ile Pijevče Glasnokukurikaloviću! — kliknu Lijan,
vrlo zadovoljan što ga se Ile ovako žestoko prepao. — Koji tebe jadi ovamo doniješe?
Hajde, govori, što zamuckuješ.

— Bo-bojim se t-t-tvoje s-s-sjekire! Ko-koga si to u-ubio unutra?

Lijan se grohotom nasmija. Šušlja, koji je pasao u blizini, pomisli da to rže
konjče pa i on zarza.

— Nikoga nisam ubio. Ovna sam u kazan skresao —objasni Lijan. — A otkud
ti, Ile, do mene, i to ovako javno, ne krijući se?

— Došao sam da te zagrlim i poljubim, brate moj rođeni! — razdragano viknu
čudni poljar.

Lijan pipnu svoje čekinjasto, neobrijano lice i u grdnom čudu izbeći oči u Ilu
Pijevca.

— Mene da poljubiš, a?! čuješ, mili moj, da se ti jutros nisi gdjegodarce natre-
skao kakve rakiještine?

— Jok, čak ni vode nisam pio.

— A da ti slučajno na glavu nije pala neka cjepanica, cigla ili kakav drugi
potvrđi predmet?

— Hvala ti na drugarskoj brizi, ali nije ni to — reče čudni poljar.

— A, ovaj... nisi li od juče pretrpio neko bombardovanje? — pitao je dalje
Lijan.

— Nije ni toga bilo. Ja uvijek na vrijeme zaždim u kakvu jarugu — odgovori
Ile.

— Pa dobro, mileni i rođeni moj, ako su ti sve koze na broju, ako ti u glavi ne
manjka daska, ako nisi stao na ludi kamen ni jeo ludih gljiva, ako si dobro sastrugan i
ako si sastavio oko lijeske... zašto onda hoćeš mene da poljubiš, a? — sumnjičavo
upita čiča Lijan.

— Zato, prijatelju Lijane, što nas obojicu voli Lunja, a mi nju, zato što i ja i ti
volimo svu omladinu Zlatne doline, a omladina voli nas. Najzad, zato što nas je

Lipovačka četa već proglasila počasnim poljarima Zlatne doline, a glas o tome već se širi kroz čitavu Omladinsku radnu brigadu. Zašto onda da se ne poljubimo, da ne budemo prijatelji?

Poljar Lijan razdragano graknu i raširi ruke.

— Ovamo, kolega i ratni družo! Počasni poljari, jakakol Ovo naša djeca bojak biju i žito žanju.

Dva poljara se zagriše i tako valjano i zvučno cmoknuše da Šušlja oprezno načuli uši, a Žuja podiže glavu očekujući, po svoj prilici, da će ovo biti uvod u neko žestoko makljanje. Kad vidje da od toga ništa neće biti i da poljari nastaviše srdačan razgovor, ona po novo spusti glavu na šape i pomisli:

— Pazi, molim te, dohvatiše se prednjim šapama, zagrižoše jedan drugom u njušku, pa opet ništa. Da ja tako navalim sa nekog Žuču, odgrizla bih mu bar pola uveta, kunem se zecom.

Poslije takvog bučnog pomirenja, dva poljara udariše u takvo pričanje, hvaljenje i galamu kao da jedan drugom prodaju sva goveda, konje i ovce ispod Gnneča, pa se tom prilikom nadlaguju, kunu, podvaljuju, kude, nude, zakeraju, traže mane i ističu dobre strane.

Čudni poljar usred razgovora odjednom se nešto prisjeti:

— Molim te, kolega Lijane, objasni mi kako si uspio da onoga mog jarca artiljerca podigneš na ono drvo? Čitave prošle noći nisam spavao mozgajući o toj mudroliji.

— He-he, rakijom sam ga napojio — zacereka se kuvar. — Budi srećan što on, onako nacvrčan, nije raspalio da se penje i iznad samog drveta, sve gore do mjeseca. Zagledaj bolje pun mjesec, pa ćeš vidjeti da gore na njemu već čmava jedan pijani jarac.

— Rakijom, dakle, pa s njim u sepet! — čudio se Ile. — Zar to ipak nije bezdušno: opijati stoku?

— Nije to bezdušno, nego velikodušno — zakreketa Iijan. — Zar onako dobrom rakijom napojiti jarca, umjesto da sam je ja sam pocvrcao! Samo čovjek čiste duše (a žedne guše!) može zbog jedne šale žrtvovati onoliku šljivovicu.

— Tu imaš pravo, brate moj! — iskreno nriznade Ile Pijevac. — Kad za šalu tako valjano bojak bijes, imaš onda prava i da piješ!

Završivši tako pjesnički svoju posljednju rečenicu, čudak poljar se maši za svoj torbak i otud izvadi punu puncatu bocu. Lijanu sinuse oči.

— Šta ja to vidim! — kliknu on.

— Vidiš, družo, Sljivić Rajku, pravu majku! — opet izrecitova Ile.

Iznenaden tolikom Pijevčevom poetskom rječitošću. poljar Lijan pogleda ga s poštovanjem i upita:

— Kako lijepo zboriš ovo, dok si takvu pjesmu skovo, jesi l' s bocom diskutovo, dragi Ile, mило pile?

Videći da i sam govori u stihovima, poljar Lijan prepade se da mu se u glavi nije štogod poremetilo, pa brže-bolje spopade svoju kutlaču i dobro maznu sam sebe po čupavoj tintari.

— Eto ti pa se nauči pameti. Nisi ti glava kurira Đoke Potrka pa da se možeš benaviti s pjesmama.

— To ti je najpametniji udarac u životu — reče u sebi Ile Pijevac i šeretski se nasmija.

Tako ih, u srdačnom razgovoru, zateče i djed Vuk, koji se vraćao iz doline s noćne smjene. On se već bio i naspavao u prvim jutarnjim satima i sad je bio veseo i oran za razgovor.

— Oči moje, stare varalice, šta mi to vidite? — zabobonji on iz dubine svojih osamdeset šest godina.

— Vas dvojica se pomiriste, a?

— Pomirismo, jakako — dočeka poljar Lijan. — Ileckane, mačkice moja cakana, dođi da te cmoknem.

— A jarac na drvetu, šta ćemo s njim? — zinu djed Vuk. — Zar se toliko namučismo opijajući ga, vukući ga na orah, pa opet ništa, vi se ljubite.

— He-he, mi se ljubimo, a sva krivica nek se lomi o tvoju glavu! — zameketa poljar Lijan.

— Ovo će se lomiti i o njegovu i o tvoju glavu! — zagudi iza školske ograde jedan prijeteći glas. Lijan samo štucnu, poskoči i dreknu:

— Japan! Evo je! Podbacuj noge poda se!

— Ba-ba-ba-ba, baba! — jedva izbobonji djed Vuk i poče zvjerati kud bi klisnuo.

Ile Pijevac brzo se dosjeti kakva je opasnost na vidiku pa povika:

— Za mnom, braćo!

— Kuda, kuda? — zabrzaše Lijan i djed Vuk.

— Između bunkera pa na neprijateljsku teritoriju — prošišta on. — Znam tajni prolaz. Brzo, brzo!

Predvođeni čudnim poljarem, pobratimi se glavačke sjuriše prema jaruzi. Baba upade u dvorište i vitlajući kocem krenu za njima, kad mali Nikolica, i sam prestrašen, povika na svoju vjernu kuju:

— Drži je, Žuja!

Kuja skoči na noge, nakostriješi dlaku, pokaza sjajne zube i stojeći uz dječaka poče opasno da reži gledajući u babin pozamašni kolac.

— Aha, šta ćeš sad? — okuraži se Nikolica. Nađite mi na svijetu neku babu koja se ne boji pasa. Nema je! Tako je bilo i s Vukovom babom Dragojлом. Zastala ona u mjestu, gleda Žujine zube, žuja gleda njezin kolac, a ni jedna ni druga ne smiju naprijed.. Ispada, u šaljivom obliku, ista škakljiva situacija kao u narodnoj pjesmi:

Gleda Marko Ljuticu Bogdana, Bogdan gleda Kraljevića Marka, a ne smije jedan na drugoga.

Bojeći se da mrdne bilo rukom bilo nogom, baka Dragojla ulagivački se nasmiješi na Nikolicu i upita:

— Druže kuriru, bi li ti malo pite, evo je u torbici? Polaskan time što ga baba smatra kurirom, a vrlo zainteresovan pitom, Nikolica brže-bolje viknu na kuju:

— Mir, žuja! Sjedi tamo, vidiš da nam je drugarica baka donijela nešto lijepo.

Kuja pokorno leže u travu. Na to baba Dragojla skide torbu s leđa i otud izvadi pozamašnu komadešku pite.

— Deder, sinko, primakni se! Ovo sam ispekla još prije četiri dana i ponijela svom starom pa nikako da ga nađem.

Nikolica junački navali na osušenu pitu. Kakva-takva, ona je njemu valjala. I Žuja dobi jedan okrajak, tvrdi od opanka.

— A zašto je djed Vuk pobjegao kad mu ti, evo, nosiš pite? — upita Nikolica pošto je malo uhvatio daha poslije juriša na tvrdu bunker-pitu.

— Pribojava se ovog mog kočića — reče baba i pomilova svoju debelu kočinu.

— A bi li ti njega baš ozbiljno mlacnula? — radoznalo će Nikolica.

— Pa bih, dušo, jedno tri-četiri puta, a onda... tu bi se mi lijepo pozdravili, poljubili, a možda bih ja i zaplakala. Onda bih razvezala torbu pa, deder, ožeži po piti, ožeži po uštipcima.

— A strica Lijana, bi li njega tukla? Eno ga, i on uteče.

— Je l' onoga krivonogog, Lijančinu iz Lipova? Onoga što me je slao u Japan?! — zagudi baba kao ljetnja oluja. — Njega ću goniti preko čitave oslobođene teritorije, a kad ga jednom pristignem, ima da bude čitavo Kosovo. Kad je on, jarac prokleti, polazio u partizane, njemu je moj Vuk poklonio novu novcatu košulju, mojom rukom šivenu, a on tako... u Japan me poslao!

Izgalami se baba, a onda kao da je malo prođe ljutnja. Pruži Nikolici šaku uštipaka i upita:

— Zbilja, kako je sad maj stari, je li zdrav?

— Jeste, zdrav je.

— Vidim da je zdrav čim onako dobro bježi — nasmija se baba. — Znam ja, boji se on da ga ja ne odvučem natrag, kući, zato se on krije.

— A šta će naši borci i kursisti za ručak ako se stric Lijan ne vrati? — zabrinu se Nikolica.

— A zašto sam ja ovdje? — grmnu baba. — Zar ti misliš da ja ne znam pripremiti bolji ručak od onoga lažovčine, ispičuture i prevaranta, onog krivonogog Lijana, crvenog nosa i krmećih očiju? Deder, ljušti brzo taj krompir i ne pričaj više, jer — vidiš li ovaj kolac?

— A vidiš li ti ovu kuju! — uzjoguni se dječak, a Žuja odmah pokaza svoj ubojni očnjak.

— De, de, Šalim se ja — primiri se baba. — Hajde, dušo, da mi složno navalimo na posao. Ima da spremimo carski ručak.

ZAŠTO ĆUTIŠ?

Miruj, miruj, srce moje!

U Zlatnoj dolini ljetnja noć je topla i varničava. Miluje omladince mlakim povjetarcem, šapuće im u uvo nešto šaljivo, škaklja ih po vratu i namiguje na njih zvjezdanim očima.

A tamo na krajnjim ivicama Zlatne doline, gdje u mraku stoje budne partizanske straže, tamo je noć sasvim, sasvim drukčija, poznati je ne možeš.

Noć je tamo puna pritajenih nepoznatih šumova, šunja li se to neprijateljska patrola? Zvecnu li ono puška? Zvijezde tamo budno i napregnuto trepere: pazi, mladi borče, možda se neko privlači! Noć zasipa dušu stražara čudnom tugom. Hoće li ga ikad više vidjeti majka, hoće li mu se nasmiješiti voljena djevojka iz daleka sela? Noć spušta hladnu ruku na rame mladog partizana i govori mu muškim tvrdim glasom:

— Druže, ti si bedem preko koga neprijatelj ne smije preći!

Još odmah iza večere Jovanče je trknuo iz škole, s kursa, da na položaju, u Prvoj omladinskoj, obiđe svoje stare drugove. Porazgovarao je s Rašidom Bez Košulje, srdačno se pozdravio s Crnim Gavrilom, nasmijao se s Đokom Potrkom, a u sami mrak otišao je da potraži Strica, koji je bio na straži.

— O čemu razmišljaš, deližo, kad si mi se tako umudrio?

Stric se nasmiješi zamišljeno i odgovori s tihom sjetom:

— O čemu god počnem, ja se uvijek vratim na Prokin gaj i na naš đaćki logor. Počnem nešto o ratu, o pobjedi, pa — tup! — nađem se u gaju. S gaja pređeni na naše selo, pa na poljara Lijana, pa na pečeno pile, pa... pa nikako s pileta sići, đavo ga pojeo.

— A Marica ti ne pada na um? — pecnu ga Jovanče.

— Kakva Marica! — svisoka odgovori Stric. — Eno njoj Lazara Mačka i njegova motora, a ja...

Tu se Stric zagonetno osmjehnu zagledan u gluva brda neoslobođene teritorije i mudro začuta.

— Ej, šta je to s tobom, ti meni nešto kriješ? — sumnjičavo zaškilji Jovanče. — Već je meni Đoko Potrk nešto napomenuo o nekoj maloj Kozarčanki koja se u ofanzivi provukla kroz obruč i sad je negdje...

— I sad je negdje u nekoj četi omladinske brigade, a to samo ja znam gdje je — tajanstveno i važno dodade Stric. — Kad žetva bude gotova, mala će u naše selo, mojoj kući.

— Tvojoj kući?! — zinu Jovanče.

— Pa da, što se čudiš — reče Stric. — Njezina je kuća izgorjela u ofanzivi, majka se izgubila u zbijegu, a otac i brat su u Prvoj krajiškoj brigadi. Već sam razgo-

varao sa svojim starim strikanom kad mi je neki dan donosio preobuku: nek dođe, veli, ta mala Kozarčanka, primičemo je kao rod rođeni.

— Pa to nekako ispade kao da ćeš se ti napola oženiti, a? — pecnu ga Jovanče.

— Marš, bezobrazniče! — postideno viknu Stric i visoko uzmahnu kundakom kratke talijanske puške pa pojuri za Jovančetom, koji strelovito izmače iza prvog drveta i povika:

— Ne ostavljaj stražarsko mjesto, kakav si ti partizani

Stric se brzo vrati natrag i poprijeti:

— Samo priđi ovamo pa ćeš vidjeti!... Curica ostala sama samcica, mora negdje glavu da skloni, a ti tu o ženidbi pričaš. E, jesi mi i ti nekakav kursista i skojevac.

Uzalud se Stric trudio da se pokaže ljut. Jovanče je iza svake riječi osjećao njegovo dobro srce i slutio je da tp dječak svojom vikom pokušava da sakrije neko drugo, mnogo važnije osjećanje.

— Ha, sad znam šta je: voli je pa ga je stid da to mi ostali saznamo. E, Striče, Striče!

Tu se Jovanče sjeti Lunje, djevojčice, tihe, tajanstvene i tužne kao ova ljetnja noć na ivici Zlatne doline. Talas tuge zapljusnu mu i smiri razigrano srce. Nit mu se više govorilo, nit mu je bilo do toga da zadirkuje Strica.

— Zašto da mu se rugam? I on je noćas osamljen, a ta mala Kozarčanka... bogzna koliko je daleko, možda je u nekoj četi na drugom kraju doline.

Videći da se Jovanče nešto ućutao, Stric se uplaši da mu se drugar nije naljutio pa promuklo zovnu:

— Ej, harambašo!

Čujući svoj hajdučki naziv još iz bezbrižnih dana Prokina gaja, Jovanče razvuče usne u osmijeh i odazva se tobož nadureno:

— Šta je, bojdžijo?

— Hajd ovamo, što se kriješ.

— Gle ga: hajd ovamo, a potežeš kundakom na svog starog harambašu, i to zbog neke... šta ja znam.

Jovanče izađe iza drveta, nemarno se došeta do Strica, malo počula, a onda ga gurnu laktom.

— A je li lijepa, a?

— Ma ko? — upita nedosjetljivi i dobrodušni Stric.

— Ona, brate — Kozarčanka?

Stric opet planu, maši se za pušku pa se onda brže-bolje vrati u stav mirno i odgovori suvo i službeno:

— Partizanski kurir ne smije na svojoj dužnosti razgovarati o raznim blesavhicima. Ima on pametnijeg posla.

— Gle, gle ti njega! — uskliknu Jovanče. — Pa šta ti to još znadeš?

— Odbi dalje, kursisto! — važno odreza Stric — Dok vi tamo u školi bubate, mi ovamo ratujemo i čuvamo vas.

— Otho-ho, vidi ti junačine! — podrugnu se Jovanče. — Ako neprijatelj udari, misliš valjda da će kursisti spavati. Imamo i mi oružje.

Malo se poriječkaše pa se opet začas odobrovoljiše, počеше se gurkati, a tek pošto Jovanče krenu i već minu mimo prvo drveće, Stric viknu za njim:

— Ej, harambašo... Da znaš kako je lijepa, kao đinđuva!

— Aha, priznao si, je li! — okrenu se Jovanče. — Dobro, dobro, zar si počeo i od starog druga kriti razne stvari? Ko bi se tome nadao?

Jovanče se povrati za nekoliko koraka natrag i prijekorno zaklima glavom:

— Od starog druga, je li?

Stric u zabuni poče da zamuckuje:

— Pa to je... ovaj... pa to se nekako ne može ni pričati. Znaš... znaš, ja ni njoj ne umijem ništa kazati. Stojim samo i gledam, a nekako se prepadnem kao kad me u školi pitaju nešto što nikako ne znam. Da nije mrak, ja ti ni ovo ne bih rekao, nekako se stidim.

Izmuca tako Stric svoju tajnu muku, a sve neodređeno i maglovito, sa mnogo raznih »nekako«, »nešto«, »nikako«, »ništa«, »ne znam«, »nekud«. Snuždi se Jovanče i pomisli:

— I ja bih ovako zamuckivao da mene upitaju za... za... Pa da, šta tu ima da se priča? Eto, na primjer, bih li mogao o tome da pričam našem stricu Lijanu od koga, još lani, ništa nisam krio?

Polazeći, Jovanče prijateljski položi ruku na Stričevo rame i reče:

— E, Striče, Striče, izgleda da više njesmo djeca. Odmače se Prokin gaj.

— Odmače — potvrdi i Stric tmurno zagledan u mliječnu sumaglicu mjesečine, iza koje se tamo negdje krio neprijatelj. — Sad sam sve češće tužan, a nekad ... ih, na glavi sam hodao.

Jovanče se vraćao kroz noć pun čudne sjete. Šta li je ovo sa mnom, pitao se. Čuo je pjesmu iz nizine, veselila se neumorna omladina. Milo mu je bilo što je vidio svoje stare drugove iz čete, vraćao se među svoje kursiste, također veoma drage drugove, pa ipak... Otkud ova tuga? Zašto u rođenom srcu vidi jedan zelen pust proplanak pod rosom po kojoj se jasno vidi trag nečijih malih stopa?

— Kud si otišla? — upitao je gotovo glasno još ne videći pred sobom lik one za kojom tuguje. Znao je, srce će mu već sljedećeg trenutka šapnuti njeno ime i otkriti voljeno lice.

Ali još prije nego što se iz rasplinite magle uspomena uobličila njezina slika, sa sporedne staze, iz sjenke jednog hrasta, izdvoji se vilinski laka prilika i pođe mu u susret.

— Lunja! — protepa Jovanče bezglasno, mičući samo usnama, a tek pošto mu ona priđe i dodirnu mu ruku, on oživje i reče:

— Nisam ti se nadao. Otkud ti u ova doba?

— Vidjela sam te još svečera, kad si prošao u četu.

— I dosad si me čekala ovdje?

— Čekala. Znala sam da ćeš se ovuda vraćati. Ona ga povuče u sjenku drveta i tek tu kao da postade slobodnija i govornija.

— Jovanče, ne ljuti se, htjela sam da te vidim... Nešto slutim da će nas banda napasti. Poljar Ile provlačio se daleko u neprijateljsku pozadinu. Prikuplja se, kaže, sve više vojske.

— I avijacija je učestala — zabrinuto reče Jovanče. — Juče smo triput bježali u jarugu.

— Žetva je pri kraju — gotovo šapatom reče Lunja. — Uskoro ćemo se razići. Onda ću znati da više nisi blizu.

Jovanče obori glavu ne znajući trenutno kako da je utješi, ali Lunja, kao da sama traži izlaz, nastavi:

— I ja završavam jedan kurs, bolničarski. Već sam previjala omladince, ranjene od avijacije. Nije strašno.

— A zašto onda ne bi došla u našu, u moju četvu? — živnu Jovanče. — Baš bi nam trebala bolničarka. Ih, što bi to bilo! Hoćeš li?

— Pa ja sam čekala da mi ti to kažeš... da poželiš ... — skromno prošaputa Lunja.

— Eto, poželio sam, rekao, a ni znao nisam da bi ti... — i tu Jovanče začuđeno raširi ruke. — Zašto si sve dosad ćutala? Zašto svi počinjete nešto da krijete? Šta je to? Čak se i Stric ućutao, a od njega se u Prokinom gaju nije moglo do riječi doći.

— Zar i tebi moram da govorim? — uzdahnu Lunja i nasloni mu glavu na rame. — Vidiš, sad mi se više ne priča. Doći ću u vašu četvu, biću svaki dan s tobom... Eh, biću i sa Stricem, sa dobrim našim Stricem...

Tu se Lunja tiho i srećno nasmija i opet uzdahnu, ali sad s vidljivim olakšanjem.

— Da znaš kako sam se ovih dana naplakala za Stricem. Žao mi bilo našeg dugonje, našeg klempe.

— Zbog čega žao? — začudi se Jovanče.

— Eh, kako da ti kažem! To vi, dječaci, ne biste razumjeli, ne bi čak ni Stric. To samo mi, djevojčice, osjećamo i u srcu nosimo.

— De, de sad, vi, djevojčice! — pobuni se Jovanče.— A zar smo mi baš toliko glupi?

— Ma ne! Eh, kako da ti rečem? — zamisli se Lunja. — Tebe, na primjer, vole sve curice iz naše čete, iz drugih četa, za tobom ne treba plakati, a Stric... On zbija šale, benavi se, pravi se bezbrižan, ali ja dobro znam da je on sve više sam i tužan...

— Bogami se zaista ućutao — priznade i Jovanče.

— On traži nekoga ko će ga voljeti, voljeti da prosto umre za njim. Želi takvu jednu djevojčicu...

— Otkud ti to znaš? — sve više se čudio Jovanče. — Još iz Prokina gaja mi pamtimo da se od tebe ništa ne može sakriti.

— Eh, dječaci, dječaci! — protepa Lunja. — Opet vi ništa ne znate... Lomi se naš jadni Stric, vrti se, traži, ni sam ne zna šta je s njim, a ja... a meni žao... rasplačem se, pobjegla bi od vas sviju na kraj svijeta.

Sad Jovanče zaista nije razumio ništa od svega onoga što je djevojčica pričala, ćutao je, a Lunja je nastavljala ali sad živahnije i vedrije.

— A neki dan vidim: u malom breziku, na brežuljku, sjedi naš Stric s jednom curicom, Kozarčankom. Raspričao se, raspričao, veze li veze! Oči mu sjajne, došao nekako ljepši, umiven...

— A Kozarčanka? Kakva je? Lijepa?

— Prava pravcata Arapka! Oniska, čvrsta, garava lica. oči joj igraju, kosa crna, precrna. sva u kovrdžama... Ne čudim se što se ta probila kroz onaj obruč s Kozare. Kažu da je išla iza samog streljačkog stroja, za petama boraca Šipkina bataljona.

— Gle ti na šta je naletio naš Stric — nasmija se Jovanče. — Svidjela mu se curica junačina, a?

— Još kako svidjela, ali da ne bi mene, umalo se sve ne pokvari.

— Kako to?

— Pa počеше se oni nešto prepirati oko toga ko su bolji borci, Grmečlije ili Kozarčani. Stric hvali Grmečlije, ona Kozarčane, Stric opet za Grmečlije, kad li curetak skoči, bubnu Strica, zavalila ga i zgrabi ga objema rukama za ramena i pritisnu ga zemlji. Predaj se, veli, i priznaj Kozaru, jer si odmah pokojni!

— Aha, a šta on?

— Šta će! Pritrčim ja i jedva ih izmirim. Ustao Stric, otresa se, puši i crveni se, a ona, ime joj Bojka, priđe mu, gurnu svoju čupavu glavu pod njegovu bradu i poče da guče: ti si, veli, moj zarobljenik, ti si zlatno srce, ti ćeš priznati da su Kozarčani bolji, jer ja ću te svaki dan tući, i prebiti, i ubiti, i zavaliti u najveću travuljinu, i u žito, i svašta će s tobom biti... — A šta onda ti? — upita Jovanče.

— Ja sam onda otišla, tiho, tiho, na prstima, nisu valjda ni opazili kad sam nestala... Bila sam srećna i zbog Strica i zbog nje. Malo sam i otplakala: zaboraviće me naš dugonja, više mu ne treba niko drugi.

— Kako ti to? Zašto mu ne treba? — začudi se Jovanče.

— A zar meni neko večeras treba? — umjesto odgovora prošaputa djevojčica. — Nasloniću ovako glavu na tvoje grudi, slušaću kako ti kuca srce — kuc, kuc! — i pokušaću da zamislim onaj mirni dan kad se više ne bude čuo nijedan mitraljez. Da li ćemo ga dočekati?

— Da li ćemo... ne znam — prošaputa Jovanče i savi ruke oko njezinih uskih ramena kao da hoće da je zaštiti od svih strahota garavog bezdušnog rata. — Ne znam, Lunjo!

Iz daljine, s jugoistoka, čulo se muklo mumlanje topova. S Banije mu je odgovarala potmula grmljavina. Osjećalo se stresanje zemlje negdje kod Bihaća, a pažljivo uvo moglo je uhvatiti mitraljeske rafale s Kozare.

Dječak je sve niže spuštao glavu i njegov šapat mijesao se s mirnim disanjem djevojčice.

TRI DELIJE

Hvala vama moje noge lake,
bez vas ne bih iznio ni dlake.

Kuvar Lijan, djed Vuk i poljar Ile, bježeći od Vukove babe Dragojle, sjuriše se u onu jarugu niže škole i privremeno se sakriše u nekom guščaku punom visoke travuljine, koprive i žbunova smrdljike i kukrike.

— Ovo je baš ono mjesto gdje je sam đavo kazao laku noć — kiselo reče kuvar Lijan zanoseći nos od neprijatna smrdljikina šiblja.

— Još gore će biti ako nama moja baba ovdje nazove dobar dan — zloguko zagudi djed Vuk. — Ta i stare priče kažu da ni đavo ne može s babama nakraj izaći.

— Velim ja vama da mi produžimo dalje, pa bude li trebalo, da mi večeras promaknemo između bunkera, na neprijateljsku teritoriju. Imam tamo u blizini jednog kuma — inatio se poljar Ile.

— Zar pred jednom babom toliko bježite? — ljutio se Lijan. — Lako je tebi, ti voliš skitnju i slobodan si, a meni valja kuvati ručak i za četvu i za kursiste.

— Ma nešto se ne čuje moja baba da kreće u potjeru za nama — čudio se djed Vuk. — Ne bi bilo loše izviriti gdje li se to ona zabavila.

— Skoknider, Ile, ti si joj najmanje kriv — gurnu Lijan čudnog poljara.

Ile se okretno i bez šuma uspenetra uz strmu padinu jagure, iščeznu iza ivice i već poslije nekoliko mimita evo ti ga natrag. Spuznu do svojih drugova i zadovoljno objavi:

— Eno je, sprema ručak, a onaj mali pomaže joj.

— Do sto đavola, to je najobičnija okupacija moje kuhinje! — razgoropadi se poljar Lijan. — Ja to neću trpjeti pa bog!

— A ti skokni do nje, nek te malo upita i upitucne za Japan i nek te mazne i mazucne svojim kocem — zagrokta djed Vuk.

— Pa kud bih onda sad? — upita Lijan kiseliji od kupusa.

— Hajde da vežemo snoplje, dobićemo i ručak i večeru — predloži djed Vuk. — Dotle će valjda i baba nekud otperjati.

— Pa da se pođe — nerado pristade Lijan, a poljar Ile krenu ćutke, njemu je bilo važno da se ide pa ma kud bilo. Glavno je da se vidi nešto novo.

Tri kićene starine, ponositi kao tri konjska repa na barjaku turskog vojskovođe, a sigurni kao tri vrbova klina, čitav su dan snoplje vezali i bardak s vodom natezali, a u sam suton... Eh, u suton se uvijek dešavaju neobične stvari, često kobne i po strahoti grobne!... U sam suton, dakle, djedu Vuku dade se nešto pogledati niz polje... pogleda, a onda izbečeno zinu u svoje drugove i zamuca pokazujući rukom:

— Ba-ba-ba-ba!

Ile i Lijan skrenuše poglede za njegovim kažiprstom i spaziše babu Dragojlu s kocem na ramenu, široku i sporu, kako se primiče požnjevenim poljem kao olujna oblačina. Još samo koji tren, pa će sijevnuti, zagrmjeti i sručiti na tri delije pljusak i tuču od bubotaka.

— Za mnom, braćo! — prvi se osvijesti poljar Ile i jurnu prema prvom ljeskam. Za njim se stustiše Lijan i djed Vuk.

— Bjež, bježi — brzopleto je bobonjio djed Vuk, dok je kuvar Lijan zlurado vrećao:

— Eto ti Japana, objavi nam rat!

Zahvaljujući sutonu, gustoj šikari i urođenoj snalažljivosti poljara Ile, tri pobratima brzo se izgubiše babi s očiju. Kad zastadoše da se odmore u jednoj ukrivenoj dolji, kraj hladna izvora, Lijan upita:

— Kuda ćemo sad?

— Pa kazao sam još danas: kod mog kuma — reče Ile.

Lijan oslušnu grgoljenje izvora i, kao da mu otud neko došapnu radosnu vijest, on tiho uzviknu:

— Pa da, gdje je kum, tu je i rakija! Hajdemo! Dugo su se provlačili kroz nekakve jaruge i kroz

šikare, sve dok se pred njima ne otvori čista nagnuta poljana s kućom u samom prikrajku, do šume.

— Evo nas! — othuknu Ile.

Ispred kuće zalaja pas. Na otvorenim vratima pokazao se neki seljak, zagleda se prema šumi i upita glasno i sumnjičavo:

— Jes ti to, kume Ile?

— Ja sam!... Nisam ja, mi smo!... Ja i mi, kume! — jedva se ispetlja Ile izlazeći na čistinu.

Pošto dobro osmotri čudno društvo, Ilin kum u neprilici zamaha glavom.

— Moj kumašine, selo je puno vojske. Stigla je pred samu noć. Evo, i ja sam sad odozdo, svojim sam je očima vidio.

— Pa šta se priča? — zadrhta čudni poljar.

— Napad na žeteoce, na omladinu, eto ti šta. Već znaju i za kurs u školi.

— Auh pobogu, mora se odmah natrag! — uzviknu Lijan.

— Požurite bogami — reče kum. — Ja sam se upravo spremao da sam gore krenem. Bojao sam se samo da ne pripuca partizanska zaštitnica, ne znam gdje su vam straže.

— Eto, i moja baba pokazao se od nekakve koristi — brundao je djed Vuk dok su se kroz mrak probijali natrag prema Zlatnoj dolini. — Da ne pobjegosmo od nje, ne bismo saznali ovako važne novosti.

Kako je u pristigloj neprijateljskoj vojsci, među domobranima, bilo partizanskih pristalica, Ilin kum saznao je od njih dosta stvari. Sad su naše tri stare delije žurile da sve to ispričaju u štabu Prve omladinske čete.

— Mi smo se tome već nadali, ali ne baš ovako rano — zabrinu se komandir čete kad mu javiše o dolasku vojske. — Odmah se mora obavijestiti štab odreda, štab radne brigade i komanda našeg bataljona. Ovamo kuriri!

Doko Potrk s još jednim drugom odjuri u štab partizanskog odreda, Stric otrča u štab Omladinske radne brigade. Digoše se na noge svi kuriri koliko ih je god bilo po partizanskim zaštitnicama oko Zlatne doline.

— Važno je da je žito već požnjeveno i otpremljeno kud treba — reče politički komesar Prve omladinske. — Sad će neprijatelj naći očišćenu dolinu ako već i provali ovamo.

Drug Stojan, rukovodilac omladinskog kursa, izbudi svoje đake i svečano objavi:

— Drugovi, sutra počinju ispiti!

— Kako, pa bili su zakazani tek za tri dana! — počеше se buniti omladinci.

— Jeste, bili su, ali neprijatelj je već na pragu — reče drug Stojan. — Sutra očekujemo napad i vi ćete polagati praktični ispit u borbi. Posješćemo položaj na kosi ispred škole pa da vas vidim. Oružja imamo, municije također...

— A junačko srce je tu ukoliko ne siđe u pete — zabrinuto progunđa poljar Lijan stojeći pored Nikolice.

— Hoće li i naš stric Lijan sutra polagati praktični ispit? — upita Jovanče i namignu na druga Stojana.

— Ostavi ti mene, sinko, na miru. Ja moram evakuisati kuhinju da neprijatelju ne padne u ruke povjerljiv materijal — zagrguta čiča i odmah se zamaja oko svog magacina.

OPROŠTAJNA BITKA

Zbogom ostaj, bunkeru na Drini,
i ja odoh gori Romaniji.

Čitave noći, kao i obično, širom čitave Saničke doline, po njivama, drumovima i stazama, sve je vrilo od zaposlene omladine, škripala su puna kola, ljuľjali se tovari na konjskim leđima, čak je brektao i neki zaplijenjeni kamion kome je još preostalo goriva. Izvlačili su posljednje snopove još neovršena žita, povrće i suđe s pekmezom.

Poneko je znao da je neprijatelj na pragu, neko i nije, ali se u pojačanom prometu i užurbanosti osjećalo nešto od onoga uzbuđenja pred neki neobičan događaj.

— Lunjo, da si zorom u školi, kod kursista — reče rukovodilac jedne od provizornih omladinskih ambulanti. — S tobom će poći još jedna drugarica, bolničarka.

Lunja se obradova i zabrinu. Dok njih dvije, novopečene bolničarke, šalju tamo, znači: nešto se sprema.

U čist ljetnji osvit drumovi Zlatne doline već su bili pusti i mirni. Ni kola, ni konja. Kolone omladine zamicala su u okolne šume i gajeve.

— Gle, ostadoše nam joi samo ona dva stoga pšenice na onome tamo brežuljku — reče komandant Omladinske radne brigade. — Baš će mi biti žao ako padnu u ruke neprijatelju.

— Ako baš zagusti, mi ćemo ih potpaliti — javi se komandir Prve omladinske čete.

Taj razgovor vodio se više Škole, pod samom kosom koju je trebalo da brane kursisti i Prva četa. Kad je čuo o čemu je riječ, Jovanče živahnu.

— Druže komandire, zaduži mene za one stvari!

— Ehe, vidi se odmah moj harambaša iz Prokina gaja! — veselo namignu komandir. — Hoćeš da zaždiješ buktinju, nek se izdaleka vidi, a?

Tek što prvi vršci bregova planuše pod blještavim jutarnjim suncem, u čistom plavetnilu zazvrja metalna ratna zunzara, neprijateljski avion.

— Gle što je poranio krmeljivi klepetavac, sipljivi škvrcu, stara krtija! — razgalami se kuvar Lijan i počeo se obzirati na jarugu. — Poranio on, ali je zato još bolje poranio ljuti zmaj, Lijan iz Lipova.

Avion izviđač počeo uporno kružiti iznad Zlatne doline puštajući tu i tamo po neki škrt rafal. Kao da mu nešto odgovara, iza kose nad školom zarešeta teški mitraljez: du-du-du-du!

— Aha, počinje! — zabobonji djed Vuk i značajno pogleda čiča-Lijana. — Kud li mi je samo u ovoj gužvi otperjala baba, jadan ti sam? Naletjeće negdje na neprijatelja.

— Eno nje s omladinom u šumi, više same ceste — javi se poljar Ile. — Vidiš li onaj kamenjar što se bjelasa kroz drveće, ja sam sad otuda. Ništa se ti ne boj za nju.

Djed Vuk othuknu s velikim olakšanjem.

— Dobro je. Kad je ona već tamo, za mene će najbolje biti da ja trknem na koju drugu stranu.

— Hajde sa mnom, ja ću gore na položaj, kod kursista — predloži mu Ile. — Tamo je i moja Lunja, hoću da joj se nađem na ruci.

— Ej, a mene ostavljate samog, s Nikolicom! — poče se vajkati čiča-Lijan. — Čak je i Lazar Maćak jutros u zoru odstupio sa svojom vršalicom, a ja ostadoh.

— Ništa se ti ne boj. Ako zagusti, eto mene s položaja pravo ovamo — obeća poljar Ile. — Natovarićemo kuhinju na Šušlju, pa pravac preko ceste, u planinu.

Dočekan složnom vatrom s kose, iznenađeni neprijatelj se zbuni, zastade i uskoleba, ali samo zakratko. Njegova prethodnica rasu se u zaklone, poleže po zemlji i poče odgovarati na partizansku paljbu ne štedeći municije.

Crni Gavriilo puštao je kratke rafale, sve po dva-tri metka, na neprijateljska pojačanja koja su se prebacivala preko neravne poljane obrasle u rijetko trnje i nisku paprat. Kako je bio na isturenoj čuki, brzo ga otkriše i raspališe po njemu bacačem. Prva mina tresnu i zadimi u plitkoj dolji na nekoliko metara ispred njegova zaklona.

— Za mnom, Rašide, mijenjamo položaj! — poskoči crni div i prebaci se na desetak metara udesno. Za njim se trkom sjuri Rašid Bez Košulje.

Iza prve mine sruči se na onu uzvišicu još nekoliko. Malopceđašnji Gavrilov zaklon zavi se u siv dim.

— Pazi ga samo: ja metak, a oni minu! — ruknu Gavriilo. — Lako je tako ratovati i junačiti se.

Neprijateljski streljački stroj uporno se odljepljivao od zemlje i pomicao se s obje strane seoskog puta, koji se penjao uz kosu, u pravcu škole. Gavriilo ih je isto tako uporno prikivao uz rijetko žbunje i svaki čas mijenjao mjesto progonjen minama.

— Pazi, pazi kako su zapeli da izguraju do škole, zaželjeli se prosvjete.

Sasvim udesno pucjava se sve više bližila onoj zaobljenoj uzvišici na kojoj su stražarila ona dva stoga pšenice. Komandir čete zabrinuto se ogleda na tu stranu i reče:

— Bogami će im pasti u ruke ono žito. Naši ga poželi, povezali, sadjeli u stogove, a oni dođoše na gotovo.

— Uf, jadan ti sam, a sad će se oni sladiti! — huknu djed Vuk iza jedne bukve za samim komandirovim leđima.

— Da pođem?! — viknu Jovanče u samo uvo drugu Stojanu i pokaza rukom na stogove.

Stojan se zagleda s komandirovom i potvrdno klimnu glavom. Jovanče u nekoliko skokova, poguren, pretrča uzani brisani prostor i brzo se izgubi iza naherene pletene ograde koja se ukoso pela prema uzvišici. Puščana paljba na toj strani još više zagusti.

— Samo da banda ne stigne do stogova prije Jovančeta — zabrinu se komandir. — Nije trebalo puštati samog dječaka. Ej, Gavriilo, drži na oku onaj lijevi puteljak koji se penje na uzvišicu.

U zaklonu, nedaleko odatle, Lunja je sa svojom drugaricom previjala jednog omladinca kome je geler mine okrznuo podlakticu. Momak se mrštio i psovao:

— Eto ti vidi što je luda glava ovaj naš Jovanče: ode gore, pravo bandi u šake. Davo ti odnio dva šugava stoga!

Lunja se svaki čas ogledala na onaj brdeljak kud je otišao Jovanče, a kad završi previjanje, njezin se pogled sasvim prikova za te dvije uklete visoke kupe. Najzad joj se ote usklik:

— Eno dima! Eno ga, gori!

Tek što se zadimi i jedan i drugi stog i plamen pođe uvis, po lijevoj padini uzvišice u isti mah zatrešta puščana vatra. Praštala je svaka živica, svaki žbun.

— Ile, čuješ li! — prepade se Lunja i pograbi za ruku čudnog poljara. — šta će sad biti?

— Ne boj se, ništa se ne boj! — poče da je tješi poljar i protegnu se iza kamenja da bolje vidi Crnog Gavрила, koji poče užurbano da tuče padinu iznad koje je već vijorila buktinja od zapaljenog žita.

— Gle kako rešetaju, a vidiš li da se već povlače — zadovoljno reče komandir pokazujući Stojanu razbijene grupice napadača. — Misle da smo mi već zaposjeli onaj vis kod stogova pa se boje bočnog udarca.

— Samo da se dječak izvuče, da ne upadne među njih — brinuo se Stojan. — Kud ga poslasmu, vidi ti sad.

— Sad ću ja uputiti jednu patrolu da ga prihvati — reče komandir i poče se ogledati koga bi izabrao, kad puteljkom od škole, sav zaduvan, dopade kurir štaba bataljona.

— Druže komandire, komandant Bursać naredio povlačenje prema šumi. Eto cestom tenkova.

Komandir preletje pogledom kratko pisamce nažvrljano teškom rukom Nikolettine Bursaća i zabrinuto pogleda u druga Stojana.

— Dolaze tenkovima, hoće da nas opkole. Ako se probiju cestom, pola će omladine biti odsječeno. Sad valja sve snage baciti na cestu, ovdje na usjeku, gdje je najuže i najbolje za odbranu.

Čitava četa, zajedno s kursistima, poče se, pod borbom, prebacivati prema cesti. Komandir je s položaja kontrolisao njihovo povlačenje, a kad je već i posljednja grupa bila spremna za pokret, on baci pogled na razbuktales stogove i reče:

— A Jovančeta još nema. Sta da radimo?

— Da mu nekog pošaljemo u susret — predloži drug Stojan. — Neće dječak znati kud smo se pomjerali.

— Evo mene — javi se čudni poljar Ile. — Ja do bro poznajem ovaj kraj.

— Pa daj, druže, pođi — pristade komandir sjećajući se da je toga neobičnog čovjeka već više puta vidio, ali nikako se nije dosjećao gdje je to bilo.

Gusta bukova šuma nadomak ceste bila je već puna omladine koja se spremala da se prebacuje na drugu stranu drumu, prema Grmeču. Cestu su već tukli neprijateljski mitraljezi. Izdaleka se čulo brojanje tenkova, koji su se sve bliže primicali.

— Evo ih. Sad bi trebalo nekako pregraditi cestu, a nit imamo vremena, nit su pri ruci sjekire da se preko puta zaruši drveće.

— Evo kamenja! — graknu Crni Gavriilo pokazujući goleme kamenčine rasute iznad usjeka, nad samom cestom.

— Tako je, toga si se dobro sjetio. Drugovi, valjajte kamenje na drum.

Vrlo zadovoljan što su ga pohvalili, Gavriilo poduprije ramenom golemu mrku kamenčinu i pomjeri je s mjesta. U pomoć mu priskoči i djed Vuk, pa zajedničkim snagama zakotrljaše tešku gromadu. Kamen se otisnu niz strm usjek i potmulo grunu o tvrdu cestu.

— Opalac, ovaj dobro sjede! — veselo zabrunđa Gavriilo.

Kao da se ne radi o tenkovima i pogibiji, omladina veselo i složno navali da otiskuje kamenje na cestu, čulo se samo radosno i zadahtano:

— O-op! Eno ga, odeee!

U onoj zadihanoj gužvi umalo ne otisnuše na cestu i samog djeda Vuka. Jedva se starina održa na samoj ivici usjeka, ali tek što je povratio ravnotežu, on se odjednom nešto dosjeti i gromko viknu:

— Ehej, čekajte, ostade kuvar Lijan kod škole!

Zaista, niko nije bio javio Lijanu da se povlači prema šumi pa se sad načini čitava mala uzbuna.

— Idem ja, tamo je ostala i moja torba! — viknu djed Vuk i natisnu kroza šumu. Nad njim su već fijukali meci i čvrkali po granama drveća.

Ubrzo iza okuke zagudiše tenkovi i neodlučno usporiše pred kamenom barikadom. Potom otvoriše žestoku vatru bijući i kamenu branu i okolnu šumu.

— Uraa! Naprijed! — zaori gromko iz nekoliko stotina omladinskih grla. činilo se da čitava šuma ustaje i kreće u napad.

— Uraa! Uraaa! — prihvatiše i borci zasipajući tenkove i pješadiju složnom puščanom i mitraljeskom vatrom. Potmulo zagrmješe bombe.

— Aha, povlače se, bježe! Uraa! — povika neko iza bukve nad samom cestom.

Prestrašen moćnom grajom omladinskog pokliča iz hiljadu grla, neprijatelj se uskoleba. Pješadija nagnu u divlji bijeg. Za njom okrenuše i tenkovi.

Dok je po cesti i po šumi vrio taj ubojni krkljanac, djed Vuk je zadihano jurio prema školi. Stigao je baš u trenutku kad je s druge strane, niz padinu, pristizao poljar Ile s Jovančetom.

— Povlači se! — viknu Jovanče na čiča-Lijana, koji je upravo iz ostave iznosio džak s kuhinjskim stvarima.

— Tovari! — graknu s druge strane djed Vuk. Prestrašeni Lijan zinu u Ilu i Jovančeta, obazre se na djeda Vuka i zavreča:

— Šta je, koga sad da slušam?! Jedni viču: povlači se, drugi se deru: tovari! Ovamo svi, pomozite mi.

Za tren oka šušlja je bio natovaren i pretovaren da se sve uvijao pod teretom. Sad mu nije pomagalo nikakvo lukavstvo da se izvuče od posla.

— Šušlja je podmiren, a sad je na vas red — viknu kuvar Lijan i poče drugarima dodavati džakčiče i torbe s raznoraznom hranom. — Tovarite se, vucite, nosite!

— Ma šta je sad ovo? — začudi se Jovanče.

— Kako šta? Zar ne znaš onu parolu: ni zrna žita okupatoru? — iskosi se Lijan. — Kod mene važi parola: ni režanj slanine, ni pregršt brašna, ni komadić mesa proždrljivom okupatorčini! Nosite ovo i ne pričajte.

Lijanova pretovarena kolona tek što zamače u šumu, kad nad školom zazvrja avion, načini krug i poče da rešeta iz mitraljeza. Ciktali su prozori, prskao malter i sasipao se polomljeni crijep. Ubrzo grunu i bomba, i čitavo školsko dvorište ispuni se dimom i prašinom.

— Promaši smrdljivi pasji tvor! — opsova kuvar Lijan vireći iza bukve. — Uh, prosto me srce zaboli kao da gađa moju rođenu kuću!

— Hm, pa ti nikad nisi ni imao svoje kuće — podsjeti ga poljar Ile, koji nije mogao izdržati da ga malo ne pecne.

— Nisam, ali kad bih je imao, bilo bi mi je baš ovako žao — ispravi se dosjetljivi Lijan. — Uostalom, sad je svaki partizanski štab moja kuća. I čitava slobodna teritorija odsad je moja kuća. To se i na kursu uči. Je 1 tako, Jovanče, ti to najbolje znaš?

— Tako je — potvrdi dječak.

Tek što to Jovanče izreke, kad iz jednog obližnjeg gustiša nešto zameketa. Za tili čas otud ispade neki jarac i zapristade za poljarom Ilom.

— Jarac artiljsrac! — graknuše u isti mah i Lijan i djed Vuk.

— Da nam se sad ne naplati za onu rakiju? — nešto se dosjeti Lijan i stade po-rebarke uzmicati.

— Samo ti guraj prema cesti i ništa se ne boj — ohrabri ga poljar Ile.

Dok je ošamućeni neprijatelj još pokušavao da se snađe i sredi za novi udar, omladinske čete brzo su se prebacivale preko ceste. Valjalo je žuriti, jer su izviđači javljali da od grada dolazi nova kolona vojske i vozila. Ojačani neprijatelj mogao je svaki čas provaliti cestom i zatvoriti u обруč preostale žeteoce.

Jovanče i družina stigoše do druma baš kad su se prebacivali posljednji, lakši ranjenici; Jednog od njih, zavijene glave, pridržavala je u hodu Lunja.

— Evo ga! — viknu ranjenik i nasmija se na Jovančeta.

Tek tada ga dječak poznade i viknu iznenađeno:

— Stric! šta je to s tobom?!

— Tja, ogrebotina — odvali Stric nemarno, svisoka, kao kakav iskusni stari partizan koji se nanosio rana, a onda se sagnu do samog Jovančetova uva i reče šapatom, s, podrugljivim ponosom:

— Nek sad moja Kozarčanka kaže da i mi nismo junaci! Ovo sam zaradio na samoj cesti, kod barikade.

Onda još više snizi glas i zašapori povjerljivo:

— Mogu ja, harambašo, i sam ići, ali sam pustio da me vodi naša Lunja, nek se moja Kozarčanka što bolje prepadne. A i važniji sam ovako, je li, de?

Obojica se nasmijaše. Lunja ih pogleda s prijateljskim razumijevanjem kao da prozire o čem su razgovarali. Onda kratko zaustavi oči na Jovančetu, zaroni mu njima do samog srca, do dna duše, sva prosinu od tihe sreće, a duboko dirnuti dječak pročita jasno u tome preobraženom pogledu:

— Živ si, stigao si, sad je sve dobro.

Artiljerija iznenada stade da pretresa i lomi šumu oko ceste. Partizanska zasjeda poče se lagano povlačiti štiteći odstupnicu omladini i ranjenicima. Jovanče, zajedno sa svojim kursistima, bio je među posljednjima. Ostavljao je Zlatnu dolinu, opustjelu i zamuklu, ali mu je duboko u duši još uvijek treperio obasjan zlatno-zelen predio, u kome je neumorno cvrkutala neka vesela sunčana ptica.

PREDAHNI, POPRICAJ PA DALJE

Zaklesmo se našem drugu Titi,
da ćemo se do kraja boriti.

Završila se velika omladinska bitka u zlatnoj Saničkoj dolini. Pobjedničke čete Prve omladinske radne brigade razilaze se širom Bosanske krajine. Na čelu kolona gore zalepršane rujne zastave; tamo gdje stignu, planuće nova bitka. Čitava zemlja postaće jednog dana veseo razbuktan vatromet.

Vršalica Lazara Mačka i Mile Dugajlije pobjednički pijano ljulja se i posrče drumom na putu za Lipovo. Na jednoj raskrsnici ispada pred mašinu hitra lakonoga zasjeda, veseli djevojčurak Marica.

— Aha, vraćaš se živ i zdrav! — priskače ona Lazaru, iskreći od sreće. — Ovo nisi zaboravio, a?

Lazar pretrne i u neprilici se obzire na ravnodušnog Milu. Ehe, lako je njemu, on misli samo na svoje bombe i na demontiranje, a Lazaru se valja ženiti čim rat bude gotov. Nema više izvlačenja.

— Nisi zaboravio, a? — opet će djevojčica.

— Nisam.

— Dobro je. Sjutra dolazim u radionicu da ti donesem jedne čarape. Sama sam ih plela. To ti je moj vjerenički dar.

Djevojčurak odleprša poljskim puteljkom, šaren leptir nad žutom naježenom strnjikom. Lazar produžuje dalje za crvenom vršalicom i ćutljivim dugonjom, a sve se u sebi vajka.

— Bestraga mu i ženidba i čarape. Manje sam brige imao dok sam skakao bos boscikat. Da je ne volim, baš se ne bih oženio, eto ti.

Ranjenog Strica pustili su na odsustvo dok malo ne prezdravi. Sjedi on pred svojom kućom, važan, prevažan, čini mu se, čak se i oblak nadviruje iza oraha da ga bolje vidi. Oko kuće se vrti čigra Kozarčanka, radi i pjeva. Otac joj se javio iz brigade pa ne zna kud će od sreće.

— Gle je kakva je, kao vatra, još će ona mene i tući — umuje Stric. — Hoće, bogami, a ja se neću htjeti braniti. Neću, pa neću, njoj uprkos!

Sva ostala bratija nabila se u logor Prve omladinske čete. Već danima je veselo, slavi se pobjeda u Zlatnoj dolini, spremaju se nove akcije.

Jovanče prosto ne može da se snađe u svojoj staroj četi. Izmijenio se dječak. Kurs je završio, pohvaljen je, došao nekako stariji, zreliji, a kad god prođe kroz logor, susreće negdje Lunjin pogled. Zaista, ovo nije ona negdašnja četa. Sad nad njom kao da čitavo vrijeme trepti i cvrkuće neumorna sunčana ševa iz doline Sanice.

Baba Dragojla konačno je pronašla i zarobila djeda Vuka. Istina, prošlo je bez batina, jer je babac bio veoma srećan što joj se stari izvukao iz okršaja čitav čitavcat: s

obje noge, s obadvije ruke, a i glava je, kanda, uglavnom na svome pređašnjem mjestu, navrh čiče.

— Hajde sad, obećaj da ćeš odsad biti sasvim dobar — preslišava baba starinu kraj kuhinjskog kazana, uz prisustvo dvojice svjedoka, dvojice braće polagivala, kuvara Lijana i poljara Ile.

— Dobar, predobar — skrušeno obećava djed Vuk. — Biću, miran kao bubica, okretan kao jare, mekan kao zečić, pitom kao golub, ljut kao ris, dobar kao jagnje, vrijedan kao mrav, ćutljiv kao riba, jak poput konja, izdržljiv kao mazga, ješan kao prase...

— Stoj, stoj, zaustavi sel — viknu Lijan. — Dosad si bio samo vuk, a odsad hoćeš da budeš bubica, jare, zečić, golub, ris, jagnje, mrav, riba, konj, mazga, prase... Ej-hej, pa tebi onda i ne treba baba, nego neki poljar da te čuva kao svako drugo marvinče.

— Ej, ćutider, ti! Još si i ti meni dužan za ono pješačenje do Japana! — izdrelji se baba na Lijana. — Deder, stari, odgovaraj mi dalje: hoćeš li se više motati po bunama, ustancima i ratovima?

— Pa... ovaj, mogao bih se još naći po ovim našim, domaćim, negdje poblize svoje kuće — uze da se migolji starčina. — Inače, obećavam ti da se više nikad neću muvati po kojekakvim Galicijama, Karpatima, Tirolu i po raznim drugim Evropama kud su negda hodale bosanske vojne regimente.

— Dobro je. A bi l' još mogao obećati da se nećeš skitati po tim tvojim omladinskim radnim brigadama?

— Ta idi, baba, bestraga, to nije skitanje nego rad, posao kao i svaki drugi — poče da se buni starac

— Narodni posao! — dopuni ga Lijan.

— Opštenarodnil — priskoči poljar Ile. — To mu ne smiješ braniti, jer inače...

— Jer inače nisi drugarica! — iznenada kukuriknu pjetlić Nikolica s prikolicom.

— O, još mi se i ti javi! — iskosi se baba i zaprijeti rukom, ali dječak samo kratko upozori:

— Žuja!

Kuja se samo prijeteći nasmija pokazujući svijetle zube, čitav redenik zuba kao kod mitraljeza. Na to se i baba Dragojla pomirljivo nasmija na kuju i mir je bio zaključen.

Pred polazak svojoj kući, djed Vuk uspio je da neopazice došapne Ili i Lijanu:

— Čim čujete za kakvu novu omladinsku akciju, odmah mi javljajte u selo. Ja ću se nekako već izvući iz babina zarobljeništva.

I baba je uhvatila Ilu nasamo i zamolila ga:

— Ile, rode moj, kad omladina krene u berbu kukuruza ili na kakav drugi posao, dojavider i mom starom, nek i on pođe s dobrim ljudima. Nismo ni mi najgora kuća.

— A ti se nećeš protiviti? — zimi Ile.

— Ja ću se praviti da ne znam, a za koji dan ću poći da ga tražim. Tako ću i ja stići u veselu družinu da im bar jedan dobar ručak spremim.

Natovaren golemom torbetinom i praćen babom, u stopu, odgura djed Vučina kroz gust brezik poput nekog tenka s prikolicom. Ile i Lijan ostadoše sami. Zgledaše se, uzdahnuše pa se popeše na golo brdašce vise štaba, sjedoše na travu i ćutke se zagledaše u šumovite bregove ispod kojih se krila zlatna Sanička dolina.

— Vidiš li, tamo sam progledao — odjednom se javi Ile.

— Kako progledao? Pa zar dosad nisi vidio? — Iznenadi se Lijan i sumnjičavo zirnu u čudnog poljara.

— Vidio sam, ali kako! Prosto-naprosto škiljio sam na ovaj svijet u onome mom jadnom tijesnom Vrgelju — požali se Ile. — A kad sam se spustio u Saničku dolinu pa vidio ono prostranstvo, onoliku našu mladost, pa čuo pjesmu, pa... progledah pa eto ti. Otvoriše mi se oči.

— Razumijem te, sasvim te razumijem — potvrdi Lijan. — I ja sam tako progledao čim sam se sa mojim dobrim starim Kušljom uklopio u partizansku kolonu.

Ile se nasmija.

— Vidiš, progledao sam pa sam čak vrlo brzo i tebi oprostio što si iz mog Vrgelja odveo Kušljina brata Šušlju. Lopovčinu Šušlju!

— Neka, neka, sad smo sva tri zajedno: ti, Šušlja i ja — reče Lijan i dobrodušno spusti ruku na drugarevo rame. — Rekao si da ostaješ s nama kao četni nabavljač, intendant.

— Ostajem. Rečeno je, potvrđeno i zapisano gore na mjesecu koji čuva ovce-zvezdice — kao pravi nebeski poljar.

— Svi smo tu, da, da... Nema tamo mog starog dobrog Kušlje, mog ratnog druga — rastuženo reče Lijan. — Nema ga, a jednog dana neće biti ni Lijana.

— Kako to? — uozbilji se Ile.

— Tako, lijepo, jednog dana umrijeće i Lijan, stara skitnica, a ja vas molim da me sahranite tamo, u Zlatnoj dolini, pod nekim lijepim drvetom.

— Pod orahom? — upita Ile.

— Ne, ne, nikad nisam za orahe mario — namršti se Lijan. — Pod šljivom hoću sanak da snijem, pod tim blagorodnim drvetom od čijeg se ploda peče čudotvorno i ludotvorno piće, od koga se postaje veseo kao vrabac, kreketav kao žabac, mudar kao ja, snažan kao Crni Gavriilo, nejak poput Nikolice, blesav kao tele, bezobrazan kao krmče, glup kao guska, tup kao malj ...

— Ih, ih, ih, pa što ćeš onda pod šljivom? — začudi se Ile.

— Pa tako, hoću bar mrtav da samokritički gledam u ono drvo koje me je navodilo na razne gluposti. Još mi valja i kakav natpis na spomenik staviti. Baš bi ti, Ilkane, mogao to da uradiš. Već me dobro poznaješ, a vještak si za razne lične i slične opise.

— He-he, to ću rado učiniti! — živnu čudni poljar. — Potrebno će samo biti da ti se nad grobom postavi čitava tabla, veća od školske, na kojoj bih ja nakitio sve što mislim.

— A šta ti to misliš? — zaškilji Lijan i već mu se počeo vraćati ono njegovo staro dobro raspoloženje. — Deder, zakrekeći da čujem dok sam još živ i zdrav.

— Pa to ja već imam zapisano — odade se Ile. — Evo ovako sam to sročio još onih dana kad te je kod Sanice zatrpala ona bomba.

Ile izvuče iz torbaka svoju bilježnicu i počeo da čita svoj zapis.

»Na ovome mjestu odmara se pod zemljom slavni poljar i ratni kuvar Lijan, a zemlja se također odmara od njegovih neumornih krivih nogu. Noge se odmaraju od lude glave, a glava se odmara od raznoraznih podvala i lopovluka...«

— Kaži da se i boca odmara, na moju veliku žalost — napomenu Lijan.

— Dobro je, i to ćemo staviti. SluSaj dalje, ovo je već pjesnički:

»Veseli pokojnik svuda se skitao, za Rajku Šljivić pitao, s đavolom gloginje mlatio, u mnogu krčmu svratio, samo je rijetko platio. Trijezan je mnogo patio, često se pijan klatio, obučen katkad se kupao i najzad ovdje upao.«

— Sve bi dobro bilo da nije toga posljednjega, toga upadanja — primijeti Lijan.

— Tako je. A sad nešto ozbiljnije. Počuj:

»Taj nikada svoga doma nije imao. Ovo mu je prva kuća u životu.«

— Džaba ga bilo, odričem se i nje! — viknu Lijan. — Prodaću je za pola litra najgore rakije.

— Dolje dolazi tvoja oprostajna poruka. Počuj samo:

»Molim svu dječurliju iz Lipova koju sam u posljednjih četrdeset godina psovao, jurio, tukao i za uši vukao da mi oprostite. Nek mi oprostite i moja četa na zagorjelim ručkovima, moj Šušlja na bubocima, a nek mi ne zamjere ni neprijateljski vojnici što sam ih onoliko pobio u svojim izmišljenim jurišima. Oprostite mi i ti, putniče koji ovo čitaš, što te kod svoje kuće neću ničim častiti.«

— Nek se časti hladovinom pod mojom šljivom — dosjetljivo dobaci Lijan. — čitaj dalje.

— Ovo dalje vezano je za tvoju negdašnju poljarsku dužnost. Slušaj:

»Mole se ovce i jaganjci da počesto pasu oko moje humke i da mi prave društvo, jer ako mi dosadi samom, još ću nekud i odmagliti, takav sam ti ja...«

— Dabome da ću odmagliti! — vreknu Lijan. »Skreće se pažnja govedima da se ne češu ni o šljivu ni o spomenik, jer to bi bio krajnji znak nepoštovanja prema svom pretpostavljenom. Konji i magarci da ne ržu i ne njaču, jer bi se dotični mogao probuditi i rđavo protumačiti takve nadgrobne govore.«

— Ne, to već neću, jer sam uvijek volio iskrenost i otvorenost — priznade Lijan. — šta još ima?

— Ima još samo to: »Spomenik podigao njegov prijatelj Ile Glasnokukurikolović.«

— Oho, pa ti još misliš mene nadživjeti — pobuni se poljar Lijan. — Briši, nema ništa od toga. Ne pominjimo više smrt. Čeka nas još toliko slavni i lijepi dana u životu, a mi tu zapeli da pričamo besposlice. Je 1 tako?

— Tako je! — složi se Ile i precrta unakrst Lijanov nadgrobni natpis. — Ovo sam se ja samo šalio kad sam bio ljut na tebe.

Odnikle iza niza bregova začu se daleko ublaženo kuckanje mitraljeza. Pobratimi počeše osluškivati.

— Šta je ono? — upita Ile. — Koji su to sad? Lijan još nije ni stigao da mu bilo šta odgovori, kad se iza ruba uzvišice pokaza Jovanče. On veselo razvuče usne videći svoje stare prijatelje i doviknu im, pokazujući u daljinu:

— Čujete li, oni se probijaju ovamo, k nama. Sjutra ćemo zajedno dalje.

— Ma ko? Ma kud? — ote se Lijanu.

— Naši, družo, partizani! — klicao je Jovanče. — Formira se još jedna krajiška brigada, idemo i mi u njen sastav. Odsada ratujemo širom čitave Jugoslavije. Sad mi je to komandir pričao.

Lijan veselo zaigra očima, pogleda u svoje noge i povika, sokoleći se:

— Ej, krive moje hodaljke, još nema odmora pod starom šljivom. Tek sad nastaje glavna marširancija. Još ćemo mi i kroz Beograd propjevati, a sve u partizanskoj koloni, za mojim Jovančetom i njegovom udarnom četom... Eh, da je sad kakva boca, da nategnem u čast nove krajiške brigade!

BILJEŠKA O PISCU

Branko Ćopić je rođen u selu Hašanima 1915. godine. Školovao se u rodnom selu, u Bihaću i Banjoj Luci, zatim je studirao u Beogradu. Nosilac je partizanske spomenice i većeg broja ordena i priznanja. Bio je urednik lista "Pionir", profesionalni je književnik, član je Srpske akademije nauka i umetnosti i Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Živio je u Beogradu.

Književni rad je započeo još u najranijim danima, kao učenik. Prvu pripovijetku "Posmrtno ruvo Soje Čubrilove" objavio je 1936. godine.

Prije drugog svjetskog rata objavio je zbirke pripovjedaka. "Pod Grmečom", "Borci i bjegunci" i "Planinci", kao i poznatu zbirku priča za djecu "U svetu leptirova i medveda".

Mada borac, Branko Ćopić i u toku samog rata ne prestaje sa književnim radom. Na jednom mjestu Ćopić o tom svom radu kaže: "Tada sam, 1941, iz punog srca počeo da pišem pjesme o našoj slavnoj partizanskoj vojsci i njenoj borbi. Tako su nikle pjesme "Grob u žitu", "Pjesma mrtvih proletera", "Na petrovačkoj cesti". One su kasnije sabrane u zbirci "Ognjeno rađanje domovine" i štampane još u toku rata.

Nakon rata Branko Ćopić je za djecu napisao veliki broj omiljenih knjiga: "Slavno vojevanje", "Bitka u Zlatnoj dolini", "Magareće godine", "Delije na Bihaću"... zatim zbirke priča: "Priče partizanke", "Vratolomne priče", "Priče ispod zmajevih krila" i "Doživljaji mačka Toše"... knjige pjesama: "Čarobna šuma", "Armija – odbrana tvoja", "Partizanske tužne bajke", "Deda-Trišin mlin", "Nestašni dječaci" ...

Poznata su djela Branka Ćopića za odrasle: romani "Prolom", "Glupi barut" i "Ne tuguj, bronzana stražo," i zbirke pripovjedaka "Rosa na bajonetama", "Surova škola", "Doživljaji Nikoletine Bursaća" "Gorki med" i "Bašta sljezove boje".

Branko Ćopić je umro 1984. godine u Beogradu.

Nenad Radanović